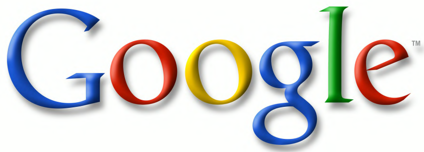
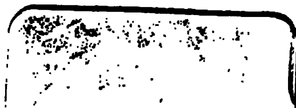












BARNABAE EPISTULA.

INTEGRAM GRAECE ITERUM EDIDIT,

VETEREM INTERPRETATIONEM LATINAM, COMMENTARIUM CRITICUM
ET ADNOTATIONES

ADDIDIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

EDITIO ALTERA EMENDATA ET VALDE AUCTA.



LIPSIAE,
T. O. WEIGEL.
MDCCCLXXVII.

VIRO REVERENDISSIMO

PHILOTHEO BRYENNIO

METROPOLITAE SERENSI

ORIENTALIS ECCLESIAE

SPLENDIDO LUMINI

GRATISSIMUS

EDITOR.

PROLEGOMENA.

Barnabae qui dicitur epistula ab antiquis Christianis magni aestumata, etiam inter sacras Novi Testamenti scripturas posita recentioribus quoque theologis digna visa est, quam diligenter investigarent. nobis primo Barnabae epistula edita et edenda, tum eius usus et auctoritas, denique origo et indoles considerandae sunt.

I. DE BARNABAE EPISTULA EDITA ET EDENDA.

Barnabae epistula recentioribus theologis, quamvis maxima ex parte graece conservata, primo non innotuit. nam in Polycarpi epistulae ad Philippenses graecis codicibus post c. 10 *δι' ἡμᾶς ὑπὸ* sine ullo discrimine statim sequuntur: *τὸν λαὸν τὸν κενὸν* (l. *καινὸν*) *ἑτοιμάζων κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 5 p. 12, 7 sq.). itaque Caesar Baronius a. 1586 in adnotationibus ad Romanum Martyrologium 26. Ianuarii scripsit: „Extat insignis epistola Polycarpi ad Philippenses, cuius meminit S. Hieronymus, quam piae memoriae vir doctissimus Franciscus Turrianus Societatis Iesu longe prolixiorem illa, quae habetur [latine] typis excusa, apud se esse graece scriptam, cum viveret testatus est. speramus eam una cum ceteris egregiis vetustatis monumentis, quae summo labore collegit, propediem esse edendam.“ sed Petrus Halloix, qui Polycarpi epistulam ad Philippenses primus graece edidit (in: Illustrium ecclesiae orientalis scriptorum — vitarum et documentorum Part. I. Duaci 1633 p. 525—530), iam animadvertit, illa quae post *δι' ἡμᾶς ὑπὸ* sequuntur non esse Polycarpi, sed Barnabae (l. l. p. 596): „Nam ex ipsius iam laudati Turriani apographo eam [Polycarpi epistulam] ante plurimos annos Romae descripsit noster Iacobus Sirmondus, atque illud ipsum exemplar tunc a se descriptum nuper ad me misit. ego cum altero exemplari Andreae Schotti collatum iam nunc in lucem emitto, nempe quantum quidem est germanum Polycarpi. nam exemplaris maiorem illam partem, quae esse S. Barnabae deprehensa est, tamquam quae huc non pertineat, missam facio. an vero aliqua exemplaria in Romanis bibliothecis sperari possent, quae hoc immani librariorum errore carerent, studiosissime mea caussa et Iacobi Sirmondi rogatu requisivit nostrum amborum amicissimus Ludovicus Oresollius iam tum Romae degens, qui rescripsit consulta ab se et inspecta fuisse exemplaria M. S. tum Vaticanae bibliothecae [cod. v.], tum etiam

ducis Altemps (quae antea fuerat Cardinalis Columnae) [cod. o] atque in utrisque idem se observasse, quod in P. Turriani apographo, ex quo olim epistolam descripserat ipse Sirmondus: nempe priorem partem esse Polycarpi, posteriorem longe maximam S. Barnabae. ex quo apparet in illis exemplaribus vitium hoc primitus fuisse. codicem enim Columnaeum antiquissimum esse affirmant."

1. DE BARNABAE EPISTULAE EDITIONIBUS.

Barnabae epistulam iam recognitam primus edere voluit Iacobus Usher, archiepiescopus Armachanus, Hiberniae primas, et primus edidisset, nisi editio nondum publicata a. 1643 incendio combusta esset. de hac editione Isaacus Voss a. 1646 in sua editione p. 307 narravit: „Aliquot iam sunt anni, quod hanc Barnabae Epistolam, quam ab incomparabili Salmasio acceperam, in lucem mittere decreveram. sed iter meum obstitit. dum vero Angliam lustro, alia sese obtulit occasio, qua scriptum illud, quod iam diu lucem merebatur, tandem aliquando divulgaretur. parabat tum novam Ignatii editionem Reverendissimus Hiberniae Primas Usserius Armachanus. illi itaque postulanti et offerenti, ut una cum Ignatianis haec quoque Barnabae excuderetur epistola, non tantum libenter id concessi, sed etiam magnopere gavisus sum, in illas manus incidisse antiquissimum illud monumentum, a quibus immensum quantum splendoris sibi mutuare posset. et nisi ingens isthoc incendium, quod non exiguam partem urbis Oxoniensis vastavit, omnia quoque exemplaria absumsisset, pulcherrimam eius auctoris editionem iam diu habuissemus." huius editionis principis reliquias paucas servavit Ioannes Fell in editione Oxoniensi a. 1685, cui praefatus est: „Haec [Barnabae epistula] postquam per plurima saecula in Bibliothecarum pluteis delituisset, Reverendissimi Usserii, Armachani Primatis, studio et auspiciis prelo in hoc loco subiiciebatur an. 1643. sed urbis Oxoniae parte magna gravi incendio correpta, Typographeum cum tota supellectile, schedis impressis et exemplari ipso conflagravit, ita ut ex clade ista nihil superesset praeter paginas nonnullas, quae penes correctorem, quantum coniicere datur, fuerunt; quaeque vir eruditissimus Eduardus Bernardus S. S. Theologiae Doctor et Astronomiae Professor Savilianus redemit mihique benigne communicavit." Usseri praemonitio magna saltem ex parte servata est, ex qua haec reddo: „Polycarpi ad Philippenses epistolam longe proliziorem illa quae habetur typis excusa apud se graece scriptam extitisse Baronio persuaserat Franciscus Turrianus, Societatis Iesu presbyter. sed exemplari illius diligentius inspecto, partem ipsius maximam ad epistolam, quae Barnabae Apostoli ferebatur olim nomine, pertinuisse deprehendit postea Iacobus Sirmondus, eiusdem societatis theologus. neque aliter habuisse vel Bibliothecae Vaticanae vel Cardinalis Columnaei codices, ostendit Petrus Halloixius, et ipse Iesuita. nempe in primo exemplari, ex quo Columnaeus ille codex (qui omnium putatur antiquissimus) et reliqui qui supersunt hodie sunt descripti, librariorum vitio quaternio vel omissus vel transpositus est: cuius defectu factum est, ut in graecis superstitibus et finem epistolae Polycarpi desideremus et principium Barnabae: nam longe antiquioribus temporibus non Ignatii solum literas huic Polycarpi epistolae (quod ex fine ipsius liquet) subiectas fuisse, sed simul cum eis et istam Barnabae, ex illo Hieronymi loco in libro III. adversus Pelagianos, blandiente coniectura, ut crederem, pene inductus sum: „Ignatius, vir apostolicus et martyr, scribit audacter: Elegit dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores

erant" [cf. Barnabae epi. c. 5 p. 12, 11—13]. ut enim in posteriore Ignatianarum epistolarum collectione, cum reliquis praefixae fuissent Mariae Castabalitae nomine inscriptae litterae, eas etiam ipsius Ignatii adscripto titulo in Anton. Melissa productas fuisse animadvertimus: ita etiam in priore illa, cum inter Polycarpi et Ignatii eidem subiunctas epistolas etiam illa Barnabae interposita legeretur, non mirum, si *ἁμαρτήματι μνημονικῷ* consimili et eodem modo excusabili Ignatii nomine citaverit Hieronymus, quod proprie erat tribuendum Barnabae. — neque vero mirabitur, Ignatii nomine productum fuisse ab Hieronymo quod erat Barnabae, qui Barnabae etiam titulo a Clemente Alexandrino [Strom. VI, 8, 64 p. 773] laudatum animadverterit, quod Romano Clementi [epi. I, 48 p. 53, 8 sq.] fuerat adscribendum. — porro duas hasce imperfectas Polycarpi et Barnabae graecas epistolas, ex Andreae Schotti apographo sua manu descriptas vir clarissimus Claudius Salmasius cum antiqua Latina Barnabae versione ex vetere Corbeiensis Bibliothecae codice a Iohanne Cordesio exscripta Isaaco Vossio, celeberrimi illius Gerardi filio, summae spei iuveni tradidit: quam cum graeco Barnabae textu coniunctam additis etiam eruditis notis ad praelum ille apparavit. ut igitur in Sylloges huius initio Graecum Polycarpum, posteriore sui parte ex antiqua versione Latina suppletum exhibuimus: ita et ad eius finem Barnabam, priore sui parte ex alia vetere interpretatione similiter redintegratum (non sine humanissimi Vossii consensu) repraesentare visum fuit. ex cuius utriusque collectione mutua est deprehensum, non solum primam Epistolae partem in Exemplari Latino fuisse conservatam, quam defuisse diximus in Graeco, sed etiam postremam [c. XVIII—XXI] vice versa retentam fuisse in Graeco, quae aberat a Latino: atque in intermediis praeterea nonnulla habere Graecum, quae desunt in Latino, et Latinum rursus, quae non reperiuntur in Graeco." hanc igitur editionem principem paene totam interiisse dolemus. sed qualis fere fuerit, ex iis cognoscimus, quae Fellus c. I. IV. VI. VIII. notavit, et quae Usserius ipse in praemonitione disseruit. graeca e solo Schottiano apographo edidisse videtur. nam quae de Vaticano et Columnaeo codice retulit a Petro Halloix repetiit. illud vero apographon codici c cognatum fuisse, sed propriis vitiis non caruisse videtur. Usher contra omnes codices edidit c. 6 p. 17, 8 *γὰρ* pro *δέ*, p. 17, 13 cum solo codice c *ὑμῖν* pro *ἡμῖν*. c. 8 p. 20, 15 contra omnes codices *ἄνδρες ἁμαρτωλοί*, *οὐκέτι*. Usher ipse in praemonitione fassus est, se dedisse c. 18 p. 42, 12: *μεταλάβωμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν*, „ubi pro *μεταλάβωμεν* [vocabulo male descripto] alii *μεταβάλωμεν*, Patricius Iunius noster *μεταβῶμεν* [sic codices] coniicit." Latinae versionis apographon Cordesianum recte praebuit c. 1 p. 51, 2 vos (non: nos), c. 4 p. 54, 13. 14. ‚de qua scriptum est, sicut Daniel dicit', sed ibid. p. 54, 8. 9 ad arbitrium mutatum est: ‚oportet ergo non de instantibus multum scribere, quae non possint servare', ibid. p. 55, 17: ‚animum' pro: ‚inicum.'

Hugoni Menardo Gallo contigit esse tam felici, ut Barnabae epistulam primus ederet, vel potius Fr. Lucae Dacherio a. 1645 edendam relinqueret[1]). nam

1) *Ἡ φερομένη τοῦ ἁγίου Βαρνάβα ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική.* Sancti Barnabae Apostoli (ut fertur) epistola catholica, ab antiquis olim Ecclesiae Patribus sub eiusdem nomine laudata et usurpata. hanc primum e tenebris eruit, notisque et observationibus illustravit R. P. domnus Hugo Menardus monachus Congregationis sancti Mauri in Gallia. opus posthumum. Paris. 1645. Barnabae epistola divisa est in duas partes, pars prior, quae latine servata est, post exordium (apud nos iam cap. I) in XII capita, pars altera, quae graece tantum exstat, post exordium (apud nos cap. XVIII) in capita III.

anno ineunte 1644 morte abreptus est. Dacherius praefatus est: „In Philastrii episcopi Brixiensis volumen manuscriptum e Corbeiensi Monasterio [C] cum incidisset aliquando [Menardus], ibidem proxime post epistolam Tertulliani de cibis Iudaicis, Barnabae nomine insignitam epistolam una cum Iacobi Apostoli epistola deprehendit, moxque in animum induxit eam, ut ex pulvere et squalore excuteret appositeque notis dilucidaret. at quia ex supra nominatis Patribus hac in Epistola Barnabam seu quemvis alium graece fuisse locutum haud dubie didicerat, haesit non parum implicatus: nec eiusmodi monumentum, sic imperfectum ac naevis scatens (ut illa, qua codex exscriptus est, aetas ferebat) in publicum ausus est inferre. verum suppetias tandem attulit doctissimus Sirmondus Societatis Iesu presbyter: is quippe de apographo graeco, quod Romae inter ms. et schedas R. P. Thurriani eruditione ac rerum multarum scientia clarissimi repererat, libentissime accommodavit Menardo. unde autem exscripserit apographum Thurrianus? res est nobis prorsus ignota. — mutilum est graecum; mutila versio Latina. Graecum quidem lacunis et hiatibus initio tantum epistolae deformatur. — versio autem caret parte postrema, cui accessionem nova interpretatione ex Graeco Romano attulit Menardus. — codicem unicum habuit, cum Graecum, tum Latinum, neque sanum ubique satis; ut poinde nunc cura, nunc coniectura illi fuerit adhibenda: quod tamen sic parce et prudenter fecit, ita ut in linea non facile litteram mutaret, sed ad marginem adnotaret.“ etiam Turriani apographon codici c cognatum fuisse cognoscimus. cum hoc codice Menardus edidit c. 5 p. 13, 8 *πηγὴν* pro *πληγήν*, c. 6 p. 15, 3 *βεβούλευται* (etiam codd. o* v), ib. p. 16, 2 *ὡς ἂν καὶ ἀναπλασσομένους αὐτὸς ἡμᾶς* (etiam b), ib. p. 17, 10 *τί* (etiam b) pro *τίς*, c. 7 p. 18, 11 *τὸν ἕτερον* (etiam b) pro *τὸ ἔντερον*. ib. p. 18, 17. om. *ὑπὲρ ἁμαρτιῶν* (om. etiam b*). c. 15 p. 38, 13 *ὁ θεὸς κύριος* (etiam b). Menardus fortasse apographo falsus contra omnes codices edidit c. 6 p. 14, 6 *καὶ ὡς* (pro *ὅς*) *ἐλπίσει*, c. 8 p. 21, 5 *εἰς* pro *ἐπ'*. Menardus etiam in latina interpretatione veteri nonnulla falsa edidit: c. 1 p. 1 51, 2: nos pro: vos: c. 16 p. 69, 20. 21 om.: ‚nunc et ipsi inimicorum ministri ab initio aedificant illud.‘ sed omnino bene meritus est.

Isaacus Voss iam a. 1646 Barnabae epistolam accuratius edidit [1]. vir cl. post illa, quae iam laudavi (p. VI.) pergit: „Non defuere tamen in Gallia viri docti, qui indignum putabant, scriptum hoc diutius in tenebris latitare. itaque nuper Claudius Menardus monachus Sancti Mauri novam nobis editionem adornavit. quin plurimum hoc nomine meritus sit de publico, nemo est qui inficias iverit. plus tamen meruisset, si contigisset illi plura videre exemplaria. cum enim tota illa editio ex uno promanarit codice: fieri aliter non potuit, quin inemendatissima prodiret. mihi licet non usque adeo fortuna faverit, ut quisquam invidere debeat: ea tamen contigit felicitas, ut tribus in hoc corrigendo usus sim MSS. primum mihi Florentiae suppeditavit Bibliotheca Medicea [cod. f.], altera duo Bibliotheca Vaticana [cod. v.] et Theatinorum, qui Romae agunt [cod. b vel eius archetypon]. illorum usum acceptum fero Lucae Holstenio, viro summo et nunquam non infra merita sua laudando. quid itaque

1) Ignatii martyris epistolae genuinae ex Bibliotheca Florentina. adduntur S. Ignatii epistolae, quales vulgo circumferuntur. ad haec S. Barnabae. Accessit universis Translatio vetus. edidit et notas addidit Isaacus Vossius. Amstel. 1646. editio secunda Londini 1680 (qua ego usus sum). ib. p. 207—254: *Ἡ καθολικὴ τοῦ Βαρνάβα ἐπιστολή*. Catholica Barnabae epistola. edidit et notas addidit Isaacus Vossius. editio secunda. Londini 1680. notae subsequuntur p. 307—318. Menardi capita servata sunt.

ope istorum trium codicum praestitum sit, videbit is, qui operae pretium duxerit editionem hanc cum altera, quam dixi, committere.“ Voss ad c. 5 p. 12, 7 sq. τὸν λαὸν τὸν κενὸν ἑτοιμάζων κτλ. notavit: „Hactenus omnia in Graeco desunt. quod ideo factum est, quoniam in autographo illo, unde exemplaria, quae extant, profluxere, unum et alterum forsan folium defuit, ita ut hoc modo principium huius et finis epistolae Polycarpi ad Philippenses perierint, quae semper in veteribus libris coniunguntur. male autem in editione Parisiensi verba quaedam hic praefigebantur, quae ad superiora, id est ad epistolam Polycarpi, quae in MSS. praecedit, pertinebant.“ sed etiam Vossium minus accurate, ne dicam obiter, Barnabae epistulam edidisse, Alb. Dressel (Patr. app. p. XII) pluries compertum habuit. equidem notavi, Vossium edidisse c. 5 p. 13, 14 cum codd. c (f?) o v et Men. ῥαπίσματα, sed in margine cum solo codice b: ἄλλ. ῥαπισμόν. c. 6 p. 16, 8 cum Men. ἐνδείξω, sed in marg. cum codd. ἄλλ. ἐπιδείξω. c. 7 p. 18, 17· 18 om. cum codd. b* c Men. ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. ib. p. 19, 3 ed. cum codd. et Men. τὴν, sed in marg. ἄλλ. τὸν (ex apographo Schottiano?). ib. p. 19, 5 cum Men. ῥαχιήλ, sed in marg. cum codd. b c o v: ἄλλ. ῥαχίλ. ib. p. 19, 13 cum Men. καὶ τοῦτον, sed in marg. cum codd. ἄλλ. ἐπ' αὐτόν. c. 9 p. 22, 4 cum codd. κύριος, sed in marg. cum codd. ἄλλ. ὁ θεός. ib. p. 22, 7 cum Men. πιστεύωμεν, sed in marg. cum codd. πιστεύσωμεν. ib. p. 23, 14 cum Men. σταυρός, sed in marg. cum codd. ἄλλ. ὁ σταυρός. c. 10 p. 26, 1 cum codd. et Men. οὐ μή, sed in marg. ἄλλ. ὅτι μὴ (ex apographo Schott.?). ib. p. 28, 6 cum codd. c f o v et Men. ἅγιον, sed in marg. cum solo codice b (quamquam ibi iam oblitteratum est) ἄλλ. ἄλλον. c. 11 p. 30, 5 cum Men. ἀπορρυηθήσεται, sed in marg. cum codd. ἄλλ. ἀπορρυήσεται. ib. p. 30, 15 cum codd. et Men. Ἰησοῦν, sed in marg. ἄλλ. υἱόν (ex apographo Schott.?). ib. p. 30, 17 cum codd. b c et Men. καλουμένων, sed in marg. cum ceteris codd. ἄλλ. λαλουμένων. c. 12 p. 32, 11 cum codd. b* c et Men. ὑπέρ, sed in marg. cum ceteris codd. περί. p. 34, 4 cum codd. ἕως, sed in marg. ἵνα (ex apogr. Schott.?). c. 14 p. 38, 2 cum codd. κυρίου, sed in marg. cum Men. ἄλλ. κυρίῳ. c. 15 p. 38, 18 cum codd. b c Lat. et Men. ὁ θεὸς κύριος (quamvis uncis inclusis vocc. ὁ θεὸς), sed in marg.: „non est in MS.“ (unde cognoscimus, Vossium codd. b c non accurate nosse). ib. p. 39, 6 cum codd. b c f o v δίκαια, sed in marg. cum Men. ἄλλ. δικαίαν. c. 19 p. 44, 7 cum codd. b (marg.) o v οὐ διψυχήσῃς, sed in marg. cum codd. b (text.) c et Men. ἄλλ. διψήσῃς. Isaacus Voss igitur praeter illud Schottianum apographon iam tribus codicibus quodam modo usus est: duobus Romanis v et b (sive ipso sive eius archetypo), uno Florentino (f). sed quomodo usus sit, non perspicitur. in latina interpretatione etiam Voss omisit c. 16 p. 69, 20. 21: ‚nunc et ipsi inimicorum ministri ab initio aedificant illud.‘

Germanis Ioach. Ioh. Mader Barnabae epistulam secundum Menardum et Vossium a. 1655 edidit[1]). rem ipsam a. 1672 promovit Ioan. Bapt. Cotelier[2]), quam clarissimam, nunc rarissimam editionem repetiit Ioannes Clericus Antverpiae 1698 (hac editione usus sum) et Amstelaed. 1724. apud Cotelerium iam ea capita inveni, quae in recentioribus editionibus traduntur. Cotelerius e prioribus editionibus textum constituit, quem sequentes editores repetere solebant. optime meruit, quum Menardi et Vossi notis suas addiderit

1) Ἡ φερομένη τοῦ ἁγίου Βαρνάβα ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική. S. Barnabae Apostoli (ut fertur) Epistola Catholica. Helmestadi 1855.

2) S. Patrum, qui temporibus Apostolorum floruerunt opera ed. I. B. Cotelerius, societatis Sorbonicae theologus, Paris. 1672.

magna doctrina insignes. etiam Ioannes Fell rem a. 1685 promovit[1]). idem Usserianae editionis reliquias servavit. ceterum iam codicis f apographon a Rullaeo accepit. haec igitur omnia Ioan. Clericus in utraque editione cum Ioannis Davisii suisque ipsius observationibus collegit. etiam Ric. Russel a. 1748 Barnabae epistulam edidit[2]). Cotelerium secutus omnia fere a. 1765 comprehendit Andreas Gallandi[3]). Cotelerium secuti etiam Car. Ios. Hefele[4]) et Fr. X. Reithmayr[5]) Barnabae epistulam ediderunt. alios editores omitto praeter Edu. de Muralto[6]), qui codicis Corbeiensis, nunc Petropolitani nonnullas lectiones notis suis inseruit.

Albertus Rud. Max. Dressel[7]) textum vulgatum quodam modo absolvit. huic enim viro doctissimo debemus quatuor codicum Romanorum, passim etiam Florentini notitiam. sunt autem hi codices: 1) codex b, cuius vestigia, quamvis fortasse Schottiano apographo intercedente, apud Vossium animadvertimus, 2) codex c, fortasse iam a Francisco Turriano descriptus, 3) codex f, qui iam Isaaco Voss quodam modo innotuit, a Dresselio et amicis in omnibus locis, qui alicuius momenti videbantur, iterum iterumque inspectus, 4) codex o, quem iam Halloix tamquam omnium optimum memoravit, 5) codex v, quem et ipsum iam Halloix memoravit, Voss quodam modo adhibuit. omnes hi codices Polycarpi epistulam cum Barnabea confundentes ab initio manci sunt et ex uno fonte fluxérunt. ceterum Dressel, quamvis bene meritus, veterem latinam interpretationem, quam ne edidit quidem, parum aestumavit neque omnibus, quae iam prius nota auxilia docebant, usus est.

altera textus formatione, quam Latinus interpres servavit, editores omnino parum usi erant, quamquam iam Cotelier iudicaverat: „Suum tamen illi versioni pretium, cui debemus priora capita cum non paucis emendationibus graeci contextus, ut nihil dicam de antiquitate illius ac simplicitate.“

iam tertia textus formatio accessit edito Sinaitico Bibliorum codice, qui etiam integram Barnabae epistulam graece praebuit[8]). mirum non est, quod codex Sinaiticus, cuius laudes Tischendorf cumulavit, plerisque viris doctis statim optimus summaque fide dignus videbatur. nova enim quaeque arrident.

1) Sancti Barnabae Apostoli Epistola Catholica. Accessit S. Hermae Viri apostolici Pastor. Oxon. 1685. etiam Felli adnotationes magna doctrina ornatae sunt.

2) Patrum apostolicorum, Barnabae etc. opera. Lond. 1746.

3) Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum. cura et studio Andreae Gallandii Presbyteri Congregationis Oratorii. Tom. I. Venetiis 1765, p. 111—141.

4) Patrum apostolicorum opera. ed. I. Tubingae 1839, ed. II. ibid. 1842, ed. III. ib. 1847, ed. IV. ib. 1855.

5) Patrum apostolicorum epistolae. Monach. 1844.

6) Codicis N. Ti. deuterocanonici sive Patrum apostolicorum fasc. I. Turici 1847.

7) Patrum apostolicorum opera. textum ad fidem codicum et graecorum et latinorum, ineditorum copia insignium, adhibitis praestantissimis editionibus, recensuit atque emendavit, notis illustravit, versione latina, passim correcta, prolegomenis, indicibus instruxit Alb. Rud. Max. Dressel etc. ed. I. Lips. 1857. ed. II. ib. 1863.

8) Bibliorum codex Sinaiticus Petropolitanus — ed. Const. Tischendorf T. I—IV. Petropoli 1862. Novum Testamentum Sinaiticum cum epistola Barnabae et fragmentis Pastoris ex codice Sinaitico — accurate descripsit Aenotheus Fridericus Constantinus Tischendorf, Lips. 1863. in altera Patrum apostolicorum editione Dresseliana Tischendorf quidquid in eadem differt a scriptura graeca codicis Sinaitici notavit, sed non omnia accurate.

Carolus Weizsäcker Tubingensis de hac epistula scripsit commentationem[1]), codicem Sinaiticum ubique fere secutus. sed iam Gustavus Volkmar a. 1864 illas laudes deminuit in graeca Barnabae epistulae capp. I—V editione[2]). vir clarissimus monuit, codicem Sinaiticum ex ceteris testibus tam corrigendum quam supplendum esse, „etsi interpres Latinus hac quidem ep. a vetere S. scr. interprete Italo prorsus alienus nimia fere libertate utitur, multa abbrevians, omittens, proprio Marte explicans, tamen graeca ea, quam secutus est recensio (quam L signabimus), etiam inde a cap. V. med. nunc multo accuratius, quam solitum fuit, conferatur oportet, quum interdum servaverit textum integrum et Sinaiticum tam castiget quam confirmet. accedunt ea, quae Clem. Al. ad verba expressit. denique ipse cod. vetustissimus per hanc N. T. Epistolam binis manibus correctus est, quarum prior ipsius librarii erat et ubique vera reposuit, etiamsi non omnia tetigit menda, altera vero manus, saec. VII—VIII, uti videtur (quam S II. signabimus), singularem quandam recensionem secuta, minime omnibus numeris comprobatur.“

equidem iam ante quam Volkmari editio capp. I—V ad me pervenit, Barnabae epistulam restituere conatus sum et illius graeci textus, quem vetus interpres latine vertit, praestantiam etiam magis aestumavi. iam antea ex iis, quae ad finem libri Estherae (et Esdrae) adnotata sunt, codicem Sinaiticum non Eusebii, ut Tischendorf opinatus est, sed Iustiniani I. imperatoris fere aetate scriptum esse cognoveram[3]). neque Tischendorf mea argumenta refellit[4]). itaque Barnabae epistulam hac fere ratione integram primus edidi[5]). cavi, ne Sinaitico codici, quamvis egregio, nimium confiderem. saepissime scriptura Sinaitica e veteri interprete corrigenda videbatur. quam ob rem hanc veterem versionem latinam e Gallandi editione integram addidi[6]). in Sinaitico codice primam manum (S*) et correctorem C (S**), quem Tischendorf septimo fere saeculo scripsisse censuit, ego codicem a monachis Sinaiticis paulo post a. 530 conscriptum saepe optime correxisse censeo, accurate notavi. huius et ceterorum codicum menda quidem, quae ex itacismo et aperto calami lapsu orta sunt, ν ἐφελκυστικὸν omissum aut additum et quae huius modi sunt, in ipsa editione omisi, sed codicis Sinaitici saltem proprietates in calce addidi. semper **Μωϋσῆς** scripsi, quamvis cod. Sin. saepe *μωσης* praebeat, etiam *Δαυίδ* scripsi, non *Δαβίδ*. scriptores ecclesiasticos, qui hanc epistulam laudant, in notis addidi. quae de rebus ipsis post librum meum de patribus apostolicis conscriptum

1) Zur Kritik des Barnabasbriefes aus dem Codex Sinaiticus. Tubing. 1863.

2) Monumentum vetustatis christianae ineditum ex recensione Gustavi Volkmari, Turici 1864.

3) cf. quae disserui in: Zeitschrift f. wiss. Theol. 1864. I. p. 74 sq. II. p. 211 sq. 1865. I p. 108 sq. iudicium meum in universum probaverunt ephemerides Londinenses: Theological Review, Mai 1864, p. 214 sq. etiam Otto Fridolinus Fritzsche (Libri apocryphi V. T. graece, Lips. 1871, p. XI) codicem Sinaiticum non tanta, quanta Tischendorf voluit, antiquitate esse existimavit. Volkmar quidem (l. l. p. 3) codicem Sinaiticum tam ex aetate quam ex coetu Athanasii profectum esse censuit.

4) cf. librum meum: Einleitung in d. N. T., Lips. 1875 p. 790 sq. etiam Guil. Wittenbach (Anleitung zur griech. Paläographie, Lips. 1867, p. 9 sq.) Tischendorfi sententiam repetiit potius quam confirmavit.

5) Novum Testamentum extra canonem receptum. fasc. II. Barnabae epistula. integram graece primum edidit, veterem interpretationem latinam, commentarium criticum et adnotationes addidit Adolphus Hilgenfeld. Lips. 1866.

6) iam in primo huius operis fasciculo ed. I. p. XI (ed. II. p. IX) a Francisco Overbeck admonitus errorem aliquem hac in re confessus sum.

(Hal. 1853) notanda habui, in adnotationibus sequentibus adieci. in maxima editionis parte collegae carissimi Mauricii Schmidt philologi clarissimi consiliis adiutus sum.

post me Barnabae epistulam edidit I. G. Mueller Basileensis [1]), de interpretanda epistula magis meritus quam de edenda. non vitupero, quod Sinaiticum codicem magis secutus est quam ego. sed in accentibus ponendis saepissime peccavit et in ipso textu plurima omisit vel mendose edidit [2]).

Latinam interpretationem veterem ego ex ipso codice Corbeiensi, nunc Petropolitano, quem vir doctissimus Bonnell Petropolitanus denuo contulit, accuratius edidi [3]).

Barnabae epistulam graece et latine ediderunt Oscar de Gebhardt et Adolphus Harnack [4]). textum Gebhardt edidit, Harnack commentario illustravit. ille (p. XIV) non negavit, Sinaitico codici vitia haud pauca inesse, quae corrector C° (S**) iam sustulerit. „errata autem satis multa ex itacismo maximam partem profecta, locosque nonnullos corruptos etiam nunc emendandos reliquit. nihilominus plerumque genuinas lectiones a Sinaitico servatas esse persuasum habemus, ita ut paucis tantum locis acephalum illum codicem, de quo iam exponendum, secuti simus, idque ibi potissimum, ubi cum vetere interprete Latino facit vel Clementem Alexandrinum testem habet.“ Latinam interpretationem O. de Gebhardt ex ipso codice denuo collato accuratissime edidit [5]),

1) Erklärung des Barnabasbriefes. Ein Anhang zu De Wette's exegetischem Handbuch zum N. T. Lips. 1869.

2) I. G. Mueller c. 2 p. 5, 10 om. *προσέχοντες*, quod voc. ipse agnovit (p. 72). ib. p. 6, 4 om. *οὔτε ὁλοκαυτωμάτων*, quae ipse (p. 74) addidit. c. 4 p. 11, 8 om. *μήποτε*. c. 5 p. 11, 17 ed. *τὰ μὲν* pro *καὶ τὰ*. ib. p. 12, 8 om. *ὧν* (sed cf. p. 141). ib. p. 12, 11. 12 *ἐξελέξατο* positum est ante *τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ*. ib. p. 13, 3 ed. contra omnes testes *πῶς γὰρ ἐσώθησαν*. ib. p. 13, 4 *ἀντοφθαλμεῖν* pro *ἀντοφθαλμῆσαι*. c. 6 p. 15, 8 om. *γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι*, quae p. 165 restituuntur. ib. p. 16, 1 om. *ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν*, quae p. 169 agnosci videntur. c. 9 p. 22, 7 ed. *τὸν* ante *λόγον*, ib. p. 23, 11 om. *τὴν* ante *χάριν*, sed p. 233 agnoscitur. c. 10 p. 24, 6 ed. *ἔλαβεν τρία δόγματα ἐν τῇ συνέσει* pro *τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει* [l. *συνειδήσει*] *δόγματα*. ib. p. 24, 8 ed. *δόγματα* pro *δικαιώματα* (sed cf. p. 237). ib. p. 26, 1 ed. *σμύρναιαν* pro *σμύραιναν* (cf. p. 242). ib. p. 26, 3 ed. *κεκριμμένοι* pro *κεκριμένοι* (etiam p. 243). ib. p. 26, 10. 11 om. *παρ ἐνιαυτὸν*. ib. p. 27, 10 om. *τὰ* ante *πετεινά*. c. 11 p. 30, 1 om. *καὶ* ante *ὁδος* (p. 265 agnoscitur). ib. p. 30, 11 om. *ἐκ δεξιῶν* (quae p. 269 agnoscuntur). c. 12 p. 31, 10 om. *πάντων*. ib. p. 33, 10 om. *ἐκ ῥιζῶν* (quae p. 284 agnoscuntur. c. 13 p. 34, 14 om. *δύο λαοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ σου* (cf. p. 289). ib. p. 35, 13 om. *δὲ* (etiam p. 292). c. 14 p. 37, 13 ed. *γνώσεσθε*, sed p. 300 agnoscitur *γινώσκετε*. ib. p. 38, 1 om. *τοὺς* ante *συντετριμένους*. c. 15 p. 38, 8 ed. *τὸ δὲ* pro *τὸ* (etiam p. 304). c. 16 p. 40, 17 dedit *τοῦ* ante *κυρίου* (etiam p. 329). c. 18 p. 43, 2 om. *τοῦ θεοῦ* (etiam p. 34). c. 19 p. 45, 1 om. *σου* post *ψυχήν*. ib. p. 45, 9 dedit *τοῖς* ante *κυρίοις*. ib. p. 46, 9 om. *σου*. etiam alia correxit Chr. Ioan. Riggenbach: Der sogenannte Brief des Barnabas. I. Uebersetzung. II. Bemerkungen. Ein Beitrag zum Verständniss des Briefes. Basel 1873.

3) Der Brief des Barnabas in altlateinischer Uebersetzung, in: Zeitschrift f. wiss. Theologie 1871. II. p. 262—290.

4) Patrum apostolicorum opera textum ad fidem codicum et graecorum et latinorum adhibitis praestantissimis editionibus recensuerunt commentario exegetico et historico illustraverunt apparatu critico versione latina passim correcta prolegomenis indicibus instruxerunt Oscar de Gebhardt Adolfus Harnack Theodorus Zahn editio post Dresselianam alteram tertia. Fascic. I. Barnabae epistula graece et latine Clementis Romani epistulae recensuerunt atque illustraverunt — Oscar de Gebhardt Estonus Adolfus Harnack Livonus. Lips. 1875.

5) „Adnotare omisimus litteram *h* vocalibus saepe praemissam (c. c. 1 p.

sed parum aestumavit (p. XV): „In opere suo conficiendo liberrime interpres versatus est, alia eaque permulta omnino omittens, itaque rarissime in textu recensendo Graecis testibus desertis solam interpretis Latini auctoritatem secuti sumus.“ Sinaiticam vero lectionem vir doctissimus ita secutus est, ut c. 3 p. 7, 10 ediderit: *πᾶν σύνδεσμον*, c. 7 p. 19, 15 *τὸν τράγον τὸν τύπον*, c. 9 p. 23, 1 *καρδίας* etc. ceterum in hac editione omni laude digna c. 8 p. 20, 15 contra omnes testes praeter Usserium *ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ* legimus.

tres igitur iam Barnabei textus formationes innotuerunt: vulgata, quae illis codicibus *ἀκεφάλοις* repraesentatur, Latina (ut ita dicam), quam vetus interpres reddidit, Sinaitica. vulgatae recensionis nondum omnes codices in hac epistula collati sunt. sed vix opus erat. nam praeter Latinam et Sinaiticam iam quarta textus formatio accessit. Philotheus Bryennius, metropolita Serensis, in clarissima Clementis Romani epistularum editione (Constantinopoli 1875) codicem Hierosolymitanum, a. 1056 conscriptum, etiam *Βαρνάβα ἐπιστολὴν* (p. 33—51[b]) continere retulit et eandem se mox editurum esse promisit (*σελ. ή*, not. 2). vir egregius orientalibus turbis impeditus esse videtur, quominus promisso staret. itaque a. d. x. Kal. Oct. a. 1876 mihi misit codicis I accuratam collationem scribens: *Ὄναιο τούτου ἐρρωμένως κατ᾽ ἄμφω τὸν ἄνθρωπον καὶ εὐδαίμων διατελῶν, φίλων μοι λογιώτατε καὶ ποθεινότατε.* insignem honorem mihi delatum, ut codice Hierosolymitano in edenda Barnabae epistula primus uterer, recusare nolui.

2. DE BARNABAE EPISTULA DENUO EDENDA.

Barnabae epistulae nonnulla retulerunt scriptores ecclesiastici, in primis Clemens Alexandrinus. quibus antiquissimis testimoniis etiam in hac altera editione textum constituens usus sum.

Barnabae epistulae plurima, quamvis multis omissis, nonnullis etiam additis, reddidit latinus interpres (L). in textu restituendo minime contemnendus. vetus latina interpretatio unico codice Corbeiensi (C) servata est, e quo iam Hugo Menardus (1645) eam edidit (v. s. p. VII sq.). eundem codicem Petrus Sabatier (Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquissimae seu vetus Italica, Tom. II. part. III. Paris, 1751. p. 934) Parisiis in Bibliotheca Sancti Germani no. 625 conservari retulit. v. cl. Hermannus Zotenberg Parisiensis mihi quaerenti rescripsit: in catalogo anno fere 1740 composito illum codicem numero 717 signatum esse, sed paulo post adnotatum esse: deest. codex a Dubrowskio Petropolim perlatus est. viri doctissimi Bonnell, qui a. 1871 codicem mihi petenti accuratius contulit, et O. de Gebhardt (Patr. app. I p. XV sq.), qui etiam accuratius codicem contulit, haec fere retulerunt:

Codex olim Corbeiensis, tum Parisiensis (cf. Montfaucon Bibliotheca Bibliothecarum II. p. 1134), nunc Petropoli in Bibliotheca Caesarea publica conservatur, iam in duo volumina divisus. nam codex Lat. Q. v. I. no. 38 continet, librum ‚Filastri episcopi de heresibus‘ (fol. 1—69). codex vero Lat. Q. v. I. no. 39 continet 1) librum (Pseudo-)Tertulliani de cibis iudaicis (fol. 70—77) 2)

51, 3 habundantiam pro abundantiam), item *e* pro *ae* positum (saepissime), *c* cum *t* (e. c. c. 2 p. 52, 11 pacientia, c. 3 p. 53, 17 commertiorum), *d* cum *t* (quit iilut), confusum, ceterum codicis scripturam, quoad fieri poterat, servavimus.“ Gebh.

Epistolam Barnabae (fol. 77—89), ubi in margine notata sunt: „Hanc in lucem emisit Hugo Menardus“, 3) Epistolam Iacobi (fol. 89—93). folium 93 aversum scripta praebet: „Amen dico vobis, si quid petieritis patrem in nomine meo dabit vobis“ (Ioan. XVI, 23). O. de Gebhardt codicem descripsit: „Membraneus est, foliorum 24 formae quadratae maioris. lineae in quaque pagina 21 stilo ductae sunt. — omnia autem in utroque volumine ab una eademque manu, saeculo IX. haud inferiore, fortasse antiquiore, exarata sunt, nisi quod hic illic correctiones comparent, quae alii manui paullo recentiori tribuendae videntur.“

de hac versione latina O. de Gebhardt (l. l. p. XVI) scripsit: „In opere suo conficiendo liberrime interpres versatus est, alia eaque permulta omnino omittens, alia ad libidinem mutans, ita ut codicis graeci ab eo adhibiti, haud spernendi quidem illius, nonnisi imperfectam assequi possis imaginem. itaque rarissime in textu recensendo graecis testibus desertis solam interpretis latini auctoritatem secuti sumus.“ sed quamvis plurimis omissis, latinus interpres Barnabae epistulam non inepte reddidit et nonnunquam etiam genuina conservavit, in graecis codicibus depravata. latinam lectionem O. de Gebhardt ipse recepit c. 4 p. 8, 10. nonnunquam latinus interpres Hierosolymitano codice confirmatur: c. 1 p. 3, 9 *τῆς πηγῆς*. c. 2 p. 6, 6 *κριῶν*. c. 3 p. 7, 8 *ἐνδύσησθε*. p. 8, 6 *προσήλυτοι*. c. 4 p. 10, 1 *τῆς θαλάσσης*. p. 10, 5 *τῆς ζωῆς ἡμῶν*. c. 5 p. 11, 12 *ἐν τῷ ῥαντίσματι αὐτοῦ τοῦ αἵματος*. p. 12, 10 *οὐχ ὅτι κτλ.* c 6 p. 15, 14 sententiarum divisione. c. 12 p. 31, 8 *καὶ υἱὸν οὐ λέγει*. c. 16 p. 40, 8. 9 *καὶ αὐτοὶ οἱ κτλ.* c. 17 p. 42, 8 sq., ubi etiam codex I non praebet additamenta S** et G. Latinus interpres c. 7 p. 19, 8. 13. c. 11 p. 28, 14 etiam codices I S correxit. ceterum latinam interpretationem ipsam iam additamentis auctam esse, docet c. 3 p. 53, 16. 17 duplex versio Ies. LVIII, 6.

Graecus textus primo *ἀκέφαλος* innotuit. septem codices, ex una eademque radice, quam O. de Gebhardt signavit G, orti, epistulae initium (c. 1—5 p. 12, 7 *αὐτὸς ἑαυτῷ*) eodem modo omiserunt. ex una radice duo vel tres surculi progerminaverunt.

primus graeci textus vulgaris surculus repraesentatur duobus codicibus.

1) cod. v descriptus est a Dresselio l. l. p. XVI: „Codex Vaticanus 859, membraneus, foliorum quaternariorum mai. 288, saec. XI. graeca ac docta manu scriptus. — in fol. 151—195 Ignatii leguntur Epistolae prolixiores hoc ordine: ad Trallianos (deest initium), Magnesios, Tarsenses, Philippenses, Philadelphenses, Smyrnaeos, Polycarpum, Antiochenos, Heronem, Ephesios, Romanos. sequitur ‚Ep. Polycarpi ad Philippenses‘ (fol. 195—198), quacum ea coniunctim (198—211) extat quae ‚Barnabae‘ nomine circumfertur. codex est optimae notae, scribendi quidem ratio nostrorum graecorum, idcirco ob itacismum vocales ac diphthongos haud raro permutans. inscriptiones rubrae. Nierses ille Ghelazensis, qui eum olim possidebat, in calce Epistolae Barnabae notulam sermone Armeniaco adscripsit. qui cum anno 1173 obierit, facile apparet Angelum Maium cum Iacobsono (Patres Apost. ed. pr. p. V [ed. IV. p. VII sq.]) codicem ‚saeculo forsitan XIII‘ assignaret, in hoc quoque errasse.“ ex hoc codice Lucam Holstenium, quum codicem b scribebat, nonnulla hausisse, Dressel (l. l. p. LX) retulit. eundem codicem iam memoraverunt Petrus Halloix (cf. supra p. V), Iacobus Usher (cf. supra p. VI), Isaacus Voss (cf. supra p. VIII). lectiones accurate retulit Dressel.

2) codex o a Dresselio l. l. descriptus est: „Cod. Ottobonianus 348, chartaceus, foliorum quaternariorum min., ineuntis saeculi XIV. in secundo folio: ‚Ignatii et Polycarpi martyrum beatorum Epistolae graecae.‘ ‚Ex codicibus Ioannis Angeli Ducis ab Altaemps.‘ insunt autem (fol. 2—63) XI Ignatii Epp.

recensionis longioris, prima ad Trallianos acephala, ut in Vat., eodemque ac illinc ordine. subsequitur (fol. 63—84) ‚Policarpi ad Philippenses' Ep., quam fragmentum Ep. ‚Barnabae' absque distinctione excipit. compendiis scriptus est haud raro ambiguis. adsunt in margine scholia, adnotationes, correctiones ac coniecturae haud contemnendae. tituli rubri. ex uno fonte cum Vaticano fluxisse videtur" [fortasse huius apographon]. Th. Zahn (Patr. app. II. p. XXII): „Passim iste codex in margine ab homine docto emendatus est, qui non modo innumera scripturae vitia, Ottoboniano cum Vaticano communia e meliore rerum grammaticarum scientia correxit, verum etiam coniecturas proposuit et lectiones ex alio codice desumptas adscripsit et scriptores, qui Ignatium laudarunt vel similia scripserunt, citavit." hic igitur codex etiam Oscaro de Gebhardt (l. l. p. XV, not. 2) idem fuisse videtur cum eo, quem Petrus Halloix et Iacobus Usher, ‚Cardinalis Columnaei' appellaverunt (cf. supra p. V. VI.). „saeculo enim XVI. exeunte Ascanius Colonna Cardinalis bibliothecae nunc Ottobonianae possessionem nactus est (cf. Frid. Blume, Iter Italicum III. p. 68)." adstipulatus est Th. Zahn l. l. p. XLIII. idem vir doctissimus l. l. p. XXXIII hanc sententiam tulit: „Singularis autem Ottoboniano cum Vaticano ratio intercedit, ut recentior ille ex hoc vetustiore descriptus esse videatur. prima enim manus Ottoboniani codicis minimis in rebus cum Vaticano contra reliquos omnes consentit." hunc codicem tamquam omnium optimum memoraverunt Petrus Halloix et Iacobus Usher, accurate contulit Dressel.

secundus illius radicis surculus repraesentatur

3) codice f vel Florentino, quem Dressel l. l. p. LXII descripsit: „Cod. Mediceus (Plut. VII. num. 21) chartaceus, saec. XV. in 4° min. insunt [cf. Bandini Catal. codd. gr. Bibliothecae Laurentianae Tom. I. p. 269] ‚Divi Ignatii Epistolae interpolatae XI, Polycarpi una, et Hippolyti de consummatione mundi, et Antichristo, et de secundo adventu D. N. Iesu Christi oratio.' cum Ep. Polycarpi coniuncta extat ‚Barnabae Epistola,' quod Bandinium effugit. hunc quoque codicem ego et amici pro me in omnibus locis, qui alicuius momenti videbantur, post alios iterum iterumque inspeximus." hoc codice iam Isaacum Voss quodam modo usum esse, O. de Gebhardt (l. l. p. XVI, not. 4) dubitavit, sed vix dubitandum est.

primo vel secundo communis radicis surculo cognatus esse videtur

4) codex p, vel Parisiensis, de quo Guil. Iacobson (Patr. app. ed. IV. p. VIII) inter Polycarpi epistulae codices haec retulit: „Cod. 937 Bibl. Reg. Paris. (olim Colbertin.) forma 4, chartaceus, saeculo XVI exaratus dicitur." de eodem codice Th. Zahn l. l. p. XLIV, not. 2: „Catal. codd. mss. bibl. regiae Paris. 1740. II, 183. Epistulam Polycarpi antecedunt Ignatianae, eadem atque in codd. Vaticano, Ottoboniano, Florentino ratione ab initio mutilae, quas nemo adhuc contulit." solum Polycarpi textum ex hoc codice reddidit Guil. Iacobson. itaque Th. Zahn eum codicibus f o v cognatum esse cognovit.

tertius graeci vulgaris textus surculus, ex quo editiones priores prodierunt, repraesentatur duobus vel tribus codicibus.

5) codex b vel manuscriptum Barberinum 7, quod Romae conservatur. Dressel. l. l. p. LX haec retulit: „Secundo folio Lucas Holstenius [mortuus anno 1661] inscripsit:

‚S. Polycarpi Episcopi et Martyris Epistola ad Philippenses.'

‚S. Barnabae Apostoli ἀκέφαλος. Ex. Msto. bibliothecae S. Silvestri in Quirinali collata cum Msto. vetustiore Vatic. bibl.'

utriusque Ep. apographum Holstenii est. textus autem ex optimo fonte provenit. codex ipse monasterii S. Silvestri in Quirinali non superstes est, neque

ille PP. Theatinorum, quem contulit I. Vossius. Ms. Vaticanum ab Holstenio allegatum* est noster cod. Vat. 859 [v], passim tantummodo ab eo inspectus.“ O. de Gebhardt (l. l. p. XVI not. 4) cognovit, codicem „Theatinorum, qui Romae agunt,“ quem I. Voss memoravit (cf. supra p. VII), eundem esse illum ‚Bibliothecae S. Silvestri‘, unde Lucas Holstenius in manuscripto Barberino (cod. b) descripsit Polycarpi epistolam ad Philippenses et Barnabae *ἀκέφαλον*. „Codex enim ille S. Silvestri, cuius apographon [b] cum exemplo Vaticano [v] Holstenius contulit, idem est, nisi me omnia fallunt, quem Vossius ‚bibliothecae Theatinorum‘ nuncupat. nam ecclesia S. Silvestri in Quirinali fratrum Theatinorum erat (cf. P. M. Felini, Trattato nuovo della cose maravigliose dell' alma citta di Roma. Romae 1615). p. 183.“ ad c. 12 p. 31, 1 post *συντελεσθήσεται* plurima addita sunt, quae Holstenius uncinis inclusit. initium solum huius additamenti editum est, quod, consulto viro cl. Alfr. de Gutschmidt, cognatum esse cognovi illi Methodii Patarensis episcopi libello *περὶ τῶν ἀπὸ συστάσεως κόσμου συμβάντων καὶ τῶν μελλόντων συμβαίνειν εἰς τὸ ἑξῆς* (in: Monument. S. Patrum orthodoxograph. Vol. I. Basil. 1569. fol. 93 sq.). ibi enim legitur: *Σὴμ δὲ ὁ υἱὸς Νῶε εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἑῶαν ἄτερ τῆς θαλάσσης τῆς ἐπιλεγομένης Ἡλίου χώρα, ἐν ᾗ ἀνατολὴ τρίτη τοῦ ἡλίου, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ. ἔλαβε δὲ χάριν παρὰ θεοῦ σοφίας καὶ ἐφεῦρε τὴν τέχνην τῆς ἀστρονομίας. πρὸς τοῦτον κατῆλθε Νεβρὼδ, καὶ αὐτὸς πρῶτος ἐβασίλευσεν ἐπὶ τῆς γῆς. τῷ δὲ ὀκτακοσιαστῷ ἔτει τῆς τρίτης χιλιετερίδος καὶ ἐννενικοστῷ ἐκτίσθη ἡ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐβασίλευσεν ἐν αὐτῇ Νεμβρώδ. καὶ μετὰ τούτου ἐποίησαν οἱ υἱοὶ Χὰμ βασιλέα ἑαυτῶν, οὗ τὸ ὄνομα Πομπῖον. ἔγραψεν οὖν ἐπιστολὴν Σὴμ πρὸς Νεμβρὼδ, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Ἰάφεθ αὕτη μέλλει ἐξαλείφειν τὴν βασιλείαν τῶν τέκνων Χάμ. αὗται γὰρ βασιλεῖαι ἀνεδείχθησαν ἐπὶ τῆς γῆς. εἶτα ἔμαθον πάντα τὰ ἔθνη καθιστᾶν βασιλεῖς. τῷ δὲ τριακοστῷ ἑβδόμῳ ἔτει τῆς τετάρτης χιλιετερίδος ἐπολέμησαν ἀμφότεροι αἱ βασιλεῖαι κτλ.* cf. etiam eiusdem libri paraphrasin latinam (ibid. p. 102): „Centesimo autem nono de tertia chiliade natus est filius quartus Noe secundum ipsius similitudinem, et vocavit nomen eius Ionithum. — — ad hunc descendens Nemroth, qui erat vir Gygas et in multis eruditus a deo accepit a Ionitho consilium, in quibus influentiis astrorum incipiendum esset ei regnare super terram. hic autem Nemroth natus fuit ex filiis Chus, cui erat pater Cham, et ipse primus regnavit super terram. septuagesimo vero anno et nonagesimo tertiae chiliadis, in quo agebatur nonus annus de iam dicta chiliade, aedificata est Babylon magna, et regnavit in ea Nemroth. et posthaec fecerunt sibi filii Cham regem ex ipsis, cui nomen Pontipius. et septuagesimo et nonagesimo anno temporis trium millium annorum anno tertio regni Nemroth miserunt viros potentes ex filiis Iaphet, nimis sapientes et artifices in arte tectoria constructores, et descenderunt in terram Etham ad Ionithum filium Noe et aedificaverunt ei civitatem iuxta nominis illius nuncupationem, et pax multa erat in terra Ionithi et Nemroth usque in praesentem diem. regnum autem Nemroth et filii Sem et Pontipii filii Cham et Iaphet contra se invicem rebellabat. scripsit autem Ionithus epistulam ad Nemroth ita dicens. Quia regnum etc.“ etc. utinam ea, quae in codice b addita sunt, iam edita essent!

6) cod. c vel Casanatensis et ipse Romae conservatur. Dressel l. l. p. LXI sq.: „Cod. Casanatensis G. V. 114, chartaceus, foliorum octonariorum, non una eademque manu scriptus, saeculi XV.“ inest Polycarpi epistula ad Philippenses. „cum ea contextim extat in 22 foliis cum dimidio ‚Ep. Barnabae.‘ — una eademque manus utramque scripsit saec. XV., diversa quidem ab ea, quam in Epp. Ignatii vidimus.“ insunt etiam VIII (non IX) Ignatii epistulae, de quibus

Dressel haec retulit: „Sunt autem eaedem, quas Is. Vossius ex pretioso illo codice Mediceo 7 Plutei LVII primus evulgavit. ac mihi quidem librum Casanatensem perlustranti Mediceus ei fons atque exemplar fuisse diu visus est. ut ita opinarer, cum indoles utriusque, tum ultimae Epistolae (*πρὸς τοὺς ἐν Ταρσῷ*) extrema utrobivis me movit species. Casanatensis quippe eodem modo desinit, quo Mediceus, eo tamen discrimine, quod illic sequuntur quattuor folia cum dimidio alba. sed id quidem aliunde explicandum videtur. nam ut omnium novem (vel octo) Epp. inscriptionem aliaque huiusmodi plura omittam, ex comparatione amborum Mss. accuratius inter se instituta apparet notabilior lectionum discrepantia. credibile tamen est, utrumque cod. ex eodem vetustissmo archetypo, per ambages quidem, emanasse. illud nimirum epistolam ad Tarsenses integram habebat. verumtamen casu quodam factum esse videtur, ut librarius codicis Casanatensis eam illinc non transscribere potuerit, quamvis prius observatam ac mensuratam, ideoque spatium ei integrae describendae reliquerit. hinc Casanatensis et Mediceus, quod ad textum Epistolae ad Tarsenses attinet, plus solito coeunt.“ Theodorus Zahn (Ignatius von Antioehien, Gothae 1873 p. 552 et Patr. app. II. p. XVI sq.) mihi recte Casanatensem codicem illius Medicei apographon censuisse videtur. codicis c scriptor ad Barnabae epistulam nonnulla adnotavit. ad c. 6 p. 14, 12. 13 contulit Clementis Alex. Strom. l. V; ib. ad p. 16, 9: „Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova“, cf. Ies. XLIII, 18. 19. Ioan. Apocal. XXI, 5; ib. ad p. 17, 4. 5: „nos sumus, quos introduxit in terram lacte et melle manantem;“ ad c. 10 p. 27, 5. 6: „Beatus vir, qui non abiit“ etc. Ps. I, 1; ad c. 11 p. 28, 12: „Me dereliquerunt fontem vivum;“ ad c. 14 p. 36, 11 lacunam (*πνεύματι*) notavit in margine.

7) codex n vel Neapolitanus descriptus est a Theodoro Zahn l. l. p. XLIV: „Codex Borbonicus, ad quem primus Gebhardtus animum advertit et collationem per Emidium Martinium Neapoli factam mecum communicavit. — ‚Cod. II. A. 17‘ in p. 533 sqq. Polycarpi Barnabaeque epistulas coniunctas habet. Codd. graeci mss. Regiae Bibliothecae Borbonicae descripti a S. Cyrillo. Neapoli 1826. Tom. I. p. 47.“ hunc codicem Th. Zahn ad alteram, deteriorem quidem, familiam retulit, quae recognoscitur e codicibus b c. nam ut ego in editione priore, ita etiam O. de Gebhardt et Th. Zahn codicibus v et o in hac familia palmam dederunt.

etiam textus G minime contemnendus est, neque in eo desunt, quae sequi debeamus. a latino interprete comprobantur c. 7 p. 19, 8. 13, c. 10 p. 27, 1. 2. c. 16 p. 40, 7 (*γίνεται*). etiam sine hoc comite recipiendus est c. 19 p. 45, 8. 9 (cf. p. 46, 6. 7), c. 21 p. 50, 5. 6.

etiam meliorem textum praebet codex S vel Sinaiticus, editus a Constantino Tischendorf a 1862, qui Novi Testamenti libris Barnabae quoque epistulam addidit. Tischendorf (Nov. Testam. Sinait. p. XVIII) haec retulit: „Quartum denique volumen, quo omnes Novi Testamenti libros edidimus, a quaternione $\overline{O\Gamma}$ incipiens numeros viginti complectitur, quorum ultimus est $\overline{ϟB}$. in his $\overline{OH}$ quaternio (in evangelio Lucae) septem tantum foliis constat. quaternio $\overline{\Pi}$ (quo exit Iohannis evangelium) et $\overline{ϟ}$ (in epistula Barnabae) senis tantum constant, ita ut non tam quaterniones sint quam terniones. $\overline{ϟA}$ quaternionis duo tantum folia, quibus epistula Barnabae desinit, item eius qui sequitur folia tantum sex cum septimi dimidio et brevi fragmento supersunt.“ Tischendorf l. l. p. XXI censuit, scribam A cum toto fere Novo Testamento etiam Barnabae epistulam scripsisse cum inscriptione et subscriptione, correxisse vero correctorem C° (l. l. p. XXV). post Ioannis apocalypsin sequitur *Βαρνάβα ἐπιστολή* (fol. 135—141 ed. Tischdf.). singulae paginae quaternas columnas

continent 48 lineis constantes. Barnabae epistulam nunc sequitur (Hermae) Pastoris pars. sed inter Barnabam et Hermam sex folia exciderunt, quibus Tischendorf (l. l. p. XXXII) Petri apocalypsin scriptam fuisse coniecit. Sinaiticus codex, quamvis duobus fere saeculis post Eusebium conscriptus, antiquissimus et gravissimus est, sed etiam satis multa perversa continet: c. 2 p. 6, 9 *ουδε*. c. 3 p. 7, 10 *ουκ ανθρωπον ταπινουντα την ψυχην αυτου αλλα λυε παν συνδεσμον κτλ.* p. 8, 3 *ελαιησεις*. p. 8, 5. 6 *προεφανερωσεν γαρ ημιν*. p. 8, 6 *επιλυτοι*. c. 4 p. 8, 10 om. *ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστίν*. c. 5 p. 12, 10 om. *οὐχ ὅτι*. c. 6 p. 16, 7 *την γην ταυτα προς τον υιον*. p. 17, 8 *προειρηκαμεν*. p. 17, 13 *ποτε*. c. 7 p. 17, 17 repetuntur *ϊνα γνωμεν ω κατα παντα ευχαριστουντες*. p. 18, 8 *θυσιαν τελεσθηναι*. p. 19, 5 *ραχηλ*. p. 19, 15 *τον τραγον τον τυπον*. c. 9 p. 22, 7. 8 *ϊνα ακουσωμεν λογον και μη μονον πιστευσωμεν ημις*. p. 22, 15 om. *ἀπερίτμητα*. p. 24, 1 *διαθηκης* pro *διδαχῆς*. p. 24, 3 om. *οἶδα*. c. 12 p. 34, 8 *και υιον θυ̅ λεγει*. c. 13 p. 35, 5 *θελων τον εφραιμ ϊνα ευλογηση*. p. 35, 9 *μανασση*. c. 15 p. 38, 18 om. *τοῦ ἀνόμου*. p 39, 8 *ου* posuit pro *τότε*. c. 16 p. 40, 8. 9 *και αυτοι και οι των εχθρων υπηρεται* etc. corrector C° multa emendavit, sed etiam nonnulla mutavit, quae mutanda non erant. c. 4 p. 11, 7 posuit *τα* ante *γεγονοτα*, c. 15 p. 39, 4 *ει μη* ante *καθαρος*. c. 17 p. 42, 9 pro *μου η ψυχη παραλελιπεναι τι* posuit *μου ο νους και η ψυχη τη επιθυμια μου μη παραλελιπεναι τι των ανηκοντων εις σωτηριαν*, ubi solum voc. *μη* recipiendum est. c. 19 p. 46, 11 pro *και εκζητησεις καθ εκαστη̅ ημεραν η δια λογου κοπιωντι* scripsit *και εκζητησεις καθ εκαστη̅ν ημεραν τα προσωπα των αγιων η δια λογου και εργου και κοπον κοπιων*, ubi plurima reiicienda sunt.

omnibus codicibus praetuli codicem I vel Hierosolymitanum, quem in Prolegomenis ad alteram Clementis Romani editionem p. XII sq. XIX sq. descripsi. qui, quamquam tanta antiquitate non gaudet neque vitiis caret, tamen ubique fere meliorem textum servavit. non defuerunt quidem, qui mihi in Clementis Romani epistulis hunc codicem in universum spectatum Alexandrino praeferenti contradicerent [1]). sed conferatur cum Sinaitico Hierosolymitanus. ea sola recensebo, quae Hierosolymitanus nova luce illustravit. c. 1 p. 4, 7 *ἐλπὶς ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν. κτλ*. c. 5 p. 12, 10. 11 *οὐχ ὅτι* ante *ἐκήρυσσε*

1) R. A. Lipsius vir cl. in Gebhardti, Harnacki, Zahni Patrum apostolicorum et meae Clementis Romani epistularum editionis II. censura (Jen. Literaturzeitung 1877, nr. 2) codicis Alexandrini, qui Sinaitico melior non est, adeo studiosum se gessit, ut etiam Clem. Rom. epi. I, 2 p. 5, 2. 5, invito scriptore ipso, codice Hierosolymitano, Syro interprete, Photio, ‚dei passiones' defenderit. longe diversas sententias tulerunt Iacobus Donaldson (The new MS. cf. Clement of Rome, in: Theological Review No. LVI, January 1877, Lond. p. 35—49) et Hermannus Roensch (in: Literar. Centralblatt 1877, no. 13 p. 409 sq.). quod in Clem. Rom. epi. I, 44 p. 48, 4 emendavi *ἐπὶ δοκιμῇ*, confirmatur Syra interpretatione et Iudicio Petri (in huius operis fasc. IV. p. 101, 13. 14: *ὅπως — δοκιμῇ δοκιμάσωσι τὸν ἄξιον ὄντα*). Iudaeorum et gentilium discrimen in ecclesia Romana etiam saeculo II. diu manens (cf. quae in Clementis Rom. epistularum ed. II. p. XLIII. exposui) Lipsius non refellit. etiam Aniceto episcopo Iudaei christiani Romae propriam consuetudinem servabant, sine proprio quidem episcopo, sed vix sine propriis presbyteris, qui die XIV. mensis Nisan coenam sacram administrabant. quod Caius presbyter Romanus etiam *ἐθνῶν ἐπίσκοπος* dicitur, nunquam ita intellexi, quasi gentilium fidelium Romanorum episcopus fuisset. Romanos episcopos usque ad Zephyrinum Iudaeorum christianorum episcopos fuisse, mihi ne in mentem quidem venit. etiam Francisco Overbeck meae editionis non aequo censori (in: Theol. Literaturzeitung 1877, nr. 11 p. 284 sq.) Syrus interpres in gravissimis rebus non favet.

(l. ἐκήρυσσον) καὶ ὑπερηγάπησαν αὐτόν. c. 6 p. 17, 14 τότε. c. 7 p. 18, 9 ἀπὸ τοῦ τράγου. p. 19, 5. 6 ῥαχή — ῥαχῆς. p. 19, 10 τότε. c. 9 p. 22, 15 ἀκροβυστίᾳ (ut ego iam edideram). c. 10 p. 24, 4 χοίρειον. p. 24, 6 συνειδήσει. c. 12 p. 33, 8 αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομαι. p. 34, 8 καὶ υἱὸν οὐ λέγει. c. 14 p. 36, 11 τῷ πνεύματι. p. 37, 3 διὰ τοῦ κληρονόμου. c. 19 p. 46, 2 μήποτε ου φοβηθῶσι. p. 47, 5 τὸ πονηρόν. c. 21 p. 49, 5 εἴ τινα γνώμης κτλ. p. 49, 13 εὕρητε. quae Hierosolymitano cum Latino communia sunt non repetam, neque quae illi cum Sinaitico communia sunt colligam. Hierosolymitanum codicem ante consonantes τὸ ν ἐφελκυστικὸν plerumque omisisse et οὕτω, non οὕτως plerumque exhibere, iam retuli l. l. tales minutias Bryennius mihi non descripsit, sed quae retulit, illam observationem confirmaverunt. in his igitur semper receptum morem secutus sum. quae vir clarissimus de genuino textu iudicavit, plerumque ipsis eius verbis dedi. Hierosolymitani codicis margini nonnulla adscripta sunt. c. 1 p. 4, 6 sq.: περὶ τοῦ τρία εἶναι δόγματα κυρίου ζωῆς. c. 2 p. 6, 11 ὅτι οὐδενὸς χρήζει ὁ δεσπότης. Ἡσαΐου. ib. p. 6, 11. 12 ὅτι οὐ κατ' ἀνάγκην ὁ τοῦ κυρίου ζυγός B' [Βαρνάβας?] ἱερεύς. ib. p. 6, 21. 22 ψαλμ. N' καὶ ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ [quam scripturam apocrypham eadem fere continuisse discimus]. c. 4 p. 9, 15. 16 Δανιὴλ καὶ Ἔσδρας ἀπόκρυφος. c. 5 p. 11, 19. 20 Παροιμιῶν. ib. p. 13, 8 Ζαχαρίου ιγ'. qui haec adnotavit, iam LXX versionis capita nostra novit.

his igitur auxiliis usus Barnabae epistulam denuo edidi. nonnullae difficultates recta interpunctione tolluntur. gaudeo, quod Lipsiensibus editoribus mea interpunctio c. 6 p. 15, 14 placuit. nunc c. 7 p. 19, 6 post εὑρίσκοντες οὕτω punctum posui. c. 8 p. 21, 3. 4 scripsi: ὅτι δὲ τὸ ἔριον ἐπὶ τὸ ξύλον; iam Car. Lachmann Novi Testamenti graece et latine Tomo I. Berol. 1842 p. XLIII praefatus est: „item ὅτι cum interrogatione, quod est διὰ τί, simillimum illi notissimo εἰ interrogativo, Marci 9, 11. 28. Ioh. 8, 25 et Marci 2, 7 in Vaticano." Tischendorf ὅτι scripsit. praeterea cf. Alex. Buttmann Grammatik des NTlichen Sprachgebrauchs, Berol. 1859, p. 218. c. 15 p. 39, 3. 4 omnia sana sunt, modo interrogationem esse statuas: εἰ οὖν ἣν ὁ θεὸς ἡμέραν ἡγίασε νῦν τις δύναται ἁγιάσαι καθαρὸς ὢν τῇ καρδίᾳ; cf. Alex. Buttmann l. l. p. 214 in his rebus me nonnulla Oscaro de Gebhardt debere, ingenue fateor.

ceterum etiam in iis, quae ab omnibus testibus traduntur, difficultates restant, quas audaciore ratione tollere conatus sum. iam antiquissimis temporibus nonnulla depravata esse videntur, quae ex communi quodam fonte in omnes graecos codices, etiam in illum, quo latinus interpres usus est, transierunt.

post c. 3 p. 8, 6. 7 ἵνα μὴ προσρησσώμεθα ὡς προσήλυτοι τῷ ἐκείνων νόμῳ omnes testes statim exhibent c. 4 p. 9, 6—10, 3 δεῖ οὖν ἡμᾶς — συνιέναι οὖν ὀφείλετε, tum quae ego anteposui p. 8, 7—9, 6 ἔτι καὶ τοῦτο — [διὸ] περίψημα ὑμῶν. columnas duas olim transpositas esse haec tabula docebit:

I (p. 8, 7—9, 6).	II (p. 9, 6—10, 4).
ἔτι καὶ τοῦτο ἐρωτῶ ὑμᾶς ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν, ἰδίως δὲ καὶ πάντας ἀγαπῶν ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου, προσέχειν ἑαυτοῖς καὶ μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν ἐπισωρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν λέγοντας ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστιν· ἡμῶν μέν, ἀλλ' ἐκεῖνοι οὕτως εἰς τέλος ἀπώλεσαν αὐτήν, λαβόντος ἤδη τοῦ Μωϋσέως.	δεῖ οὖν ἡμᾶς περὶ τῶν ἐνεστώτων πολὺ ἐρευνῶντας ἐκζητεῖν τὰ δυνάμενα ἡμᾶς σώζειν. φύγωμεν οὖν τελείως ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων τῆς ἀνομίας, μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας, καὶ μισήσωμεν τὴν πλάνην τοῦ νῦν καιροῦ, ἵνα εἰς τὸν μέλλοντα ἀγαπηθῶμεν. μὴ δῶμεν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ ἄνεσιν, ὥστε ἔχειν ἐξου-

λέγει γὰρ ἡ γραφή· Καὶ ἦν Μωϋσῆς ἐν τῷ ὄρει νηστεύων ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα καὶ ἔλαβε τὴν διαθήκην ἀπὸ τοῦ κυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου‘· ἀλλὰ ἐπιστραφέντες ἐπὶ τὰ εἴδωλα ἀπώλεσαν αὐτήν. λέγει γὰρ οὕτω κύριος· Μωϋσῆ Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου.‘ καὶ συνῆκε Μωϋσῆς καὶ ἔρριψε τὰς δύο πλάκας ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ. καὶ συνετρίβη αὐτῶν ἡ διαθήκη, ἵνα ἡ τοῦ ἠγαπημένου Ἰησοῦ ἐγκατασφραγισθῇ εἰς τὴν καρδίας ἡμῶν ἐν ἐλπίδι τῆς πίστεως αὐτοῦ.

Πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ᾽ ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ᾽ ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλείπειν, γράφειν ἐσπούδασα, [διὸ] περίψημα ὑμῶν.

σίαν μετὰ ἁμαρτωλῶν καὶ πονηρῶν συντρέχειν, μήποτε ὁμοιωθῶμεν αὐτοῖς. τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικε, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἐνὼχ λέγει. εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκε τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ. λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης οὕτω· Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύσουσι, καὶ ἐξαναστήσεται ὄπισθεν μικρὸς βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ᾽ ἓν τῶν βασιλέων. ὁμοίως περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει Δανιήλ· ‚Καὶ εἶδον τὸ τέταρτον θηρίον τὸ πονηρὸν καὶ ἰσχυρὸν καὶ χαλεπώτερον παρὰ πάντα τὰ θηρία τῆς θαλάσσης, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλε δέκα κέρατα, καὶ ἐξ αὐτῶν μικρὸν κέρας παραφυάδιον, καὶ ὡς ἐταπείνωσεν ὑφ᾽ ἓν τρία τῶν μεγάλων κεράτων. συνιέναι οὖν ὀφείλετε. [διὸ] κτλ.

columna II. in codicibus I S et in L ante columnam I. legitur. si scriptor vero hoc ordine scripsisset, sententiarum ordinem omnino turbasset[1]). modo lectores monuerat, ne ut proselyti adliderentur ad Iudaeorum legem. tum eosdem statim hortaretur, ut de praesentibus multum scrutantes exquirant, quae salvare possint, ut omnia opera iniquitatis fugiant et odio habeant errorem huius temporis, neve cum peccatoribus convivant. perfectum enim scandalum, i. e Neronem redivivum, iam appropinquasse, decem regum vel imperatorum tribus ultimis, i. e. Flaviis, simul depositis a rege exiguo (Nerva). haec intellegenda esse. quibus expositis scriptor in columna I. rediret ad priorem illam exhortationem, ne lectores rem suam cum Iudaeis communicent. enixe eos hortaretur, ne dicerent, testamentum divinum Christianis commune esse cum Iudaeis, qui illud penitus perdiderint, Christianis demum traditum. quae exhortatio finitur verbis: *ἵνα ἡ τοῦ ἠγαπημένου Ἰησοῦ ἐγκατασφραγισθῇ εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν ἐν ἐλπίδι τῆς πίστεως αὐτοῦ*. profecto novum sententiarum ordinem incipiunt verba: *πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ᾽ ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ᾽ ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλείπειν, γράφειν ἐσπούδασα [διὸ] περίψημα ὑμῶν*. sed in codicibus I S et in versione L sequuntur (p. 10, 3 sq.), quae non cum columna I, sed cum columna II. cohaerent: „propter quod [propter Antichristum iam instantem] attendamus in novissimis diebus. nihil enim proderit

1) Carolus Heydecke (Dissertatio, qua Barnabae epistola interpolata demonstretur, Brunsvigae 1874 p. 16) bene animadvertit, in tradito textu sententiarum ordinem turbatum esse, sed interpolatorem, non scribam turbasse asseruit. viro docto ea explicatio, quae in medio capite IV. legitur, p. 8, 7—10, 3 (*συνιέναι οὖν ὀφείλετε. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἐρωτῶ ὑμᾶς — περίψημα ὑμῶν*) ab interpolatore interiecta esse videtur: „Deinde contextum sententiarum capitis IV. his versibus interruptum esse, nemo negabit. verba enim noni versus: *διὸ προσέχωμεν ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις κτλ.* [p. 10, 3 sq.], quae hoc loco non habent, quo referantur, versui quinto [post p. 10, 2. 3 *τρία τῶν μεγάλων κεράτων*] adiungenda esse apparet. hoc solum corrigo, quod verba *συνιέναι οὖν ὀφείλετε* inter *τρία τῶν μεγάλων κεράτων* et (*διὸ*) *προσέχωμεν* ponenda sunt.

nobis omne tempus vitae nostrae et fidei, nisi nunc in iniquo tempore etiam futuris scandalis [cf. col. II. l. 12], sicut decet filios dei, resistamus. ne igitur niger penetret in nos, fugiamus ab omni vanitate et odio perfecto habeamus opera mala scelestae viae [cf. col. II. l. 3—6]" etc. profecto illa exhortatio, ne lectores Iudaeorum religioni se addicant (c. 2. 3), finitur col. I. l. 26. nova cohortatio incipit col. I. l. 27 *πολλὰ δὲ θέλων κτλ.* et continuatur col. II, ne lectores gentilium moribus corrumpantur. nulla vero ratione cohaerent, quae in codicibus I S coniunguntur: *πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ' ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλείπειν, γράφειν ἐσπούδασα [διὸ] περίψημα ὑμῶν. προσέχωμεν ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις κτλ.* latinus interpres ante *προσέχωμεν* omnia omisit praeter voc. *διό*, iam recto loco positum (p. 55, 15: propter quod adtendamus novissimis diebus). editores voc. *διό*, quod e columna II. huc delatum est[1]), aut deleverunt aut mutaverunt aut transposuerunt. sententiarum vero nexus non restituitur nisi transpositis illis duabus columnis. neque mirum est, in illo antiquissimo codice, unde nostri (I S L) originem trahunt, duas columnas transpositas esse. idem etiam in Hermae Pastoris latini Mand. X—XII accidisse, editioni meae (Lips. 1873 p. IX) praefatus sum. in hac vero Barnabae epistulae editione columna I lineas fere $15^1/_2$, columna II. lineas fere $16^1/_2$ complevit, quod discrimen nihil valet. nam in antiquis codicibus lineae raro aequales sunt. quae vero praecedunt, si inscriptionem tribus lineis computamus, lineas 76, i. e. quinque fere columnas, complevisse videntur. sextam igitur epistulae columnam post septimam positam esse arbitror[2]).

c. 6 p. 15, 15 sq. omnes testes haec fere exhibent: *ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδίον ἔχειν τὴν ψυχήν, ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς.* deest apodosis. omnia vero sanantur restituto voc. *ἐκεῖ* pro *ἐπεί*, quod iam ante latinum interpretem irrepsisse censeo.

c. 8 p. 21, 7. 8 codices graeci haec fere praebent: *ὅτι καὶ ὁ ἀλγῶν σάρκα διὰ τοῦ ῥύπου τοῦ ὑσσώπου ἰᾶται.* hyssopi vero sordes nemo intellegere potuit. iam in codicum nostrorum radice communi mendum ortum esse arbitror, *ῥύπου* scripto pro *τύπου*. quod verbum optime convenit. nam *τύπος* non repraesentatae tantum rei (ut c. 8 p. 20, 10 *ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ* et saepissime), sed etiam repraesentantis dicitur, cf. Hermae Past. Sim. II. p. 80, 16. 17: *Ἤθελον, φημί, γνῶναι τὸν τύπον τῶν δένδρων τούτων ὧν λέγεις.*

itaque etiam ipsam sententiarum rationem in hac editione secutus sum.

addo, me c. 12 p. 31, 11 non dubitasse edere: *εἶτα ὁπόταν καθεῖλε.* nam *ὅταν* cum indicativo coniunctum praebet Hermae Past. Vis. III, 12 p. 28, 11 sq. Sim. IX, 4 p. 116, 16. c. 6 p. 118, 21. c. 17 p. 131, 28. cf. Alex. Buttmann l. l. p. 192. iam transeamus ad Barnabae epistulae usum et auctoritatem.

1) ita fere in Sinaitico codice c. 9 p. 25, 5. 6 voc. *πλουσιως* translatum est.

2) in codice Sinaitico columma I nostrae editionis fere lineas 15, col. II. fere 14, col. III. fere 13, col. IV. fere 12, col. V. fere 13 lineas complevit. quas supra composuimus colummas, altera (I) $57^1/_2$, altera (II) 63 lineas Sinaitici codicis complet,

II. DE BARNABAE EPISTULAE USU ET AUCTORITATE.

Barnabae epistulae usum et auctoritatem Adolphus Harnack in Prolegomenis p. XXIII—XXX nimis angustis terminis circumscripsit. nam haec fere contendit (p. XXIX sq.): „Apparet igitur, Barnabae epistulam Alexandriae saeculo secundo in N. T. libros receptam post Eusebii et Hieronymi tempus in ecclesia orientali inter antilegomena maioris quidem auctoritatis reiectam, a saeculo septimo vel octavo oblivione obrutam esse; in occidentali vero ecclesia nullam unquam quaestionem de epistulae auctoritate obortam esse ipsamque nullo tempore ad canonicam auctoritatem adspirasse, cum ecclesia Romana omni fere epistulae notitia destituta fuerit."

A. Harnack (l. l. p. XXIV, not. 1) in Gnosticorum librorum fragmentis Barnabae epistulae nullam notitiam invenit. sed e Valentini epistulis Clemens Alex. Strom. II, 20, 114 p. 489 retulit: *τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον.* haec referenda esse videntur ad Barnabae epi. c. 16 p. 40, 18 sq. *πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός. ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων, διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ.* Barnabae propria sententia est, corda nostra aut dei filii (cf. c. 6 p. 16, 15 sq. Ignat. ad Ephes. 15) aut daemonum esse *κατοικητήρια.* ceterum Harnack ipse ad Barnabae c. 6 p. 15, 6 sq. bene contulit Naassenos Philosophum. V, 8 p. 160, 7 sq. etiam hoc notandum est, quod Barnabae epi. c. 2 p. 6, 21. 22 Ps. L, 19 eodem modo laudavit, quo laudatus est *ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ* (cf. cod. I in margine). de Gnosticis Epiphanius Har. XXVI, 8 retulit: *ἀποκαλύψεις δὲ τοῦ Ἀδὰμ ἄλλας λέγουσιν,* ad quem librum I. A. Fabricius (cod. pseudepigr. V. T. I. p. 11) etiam ea revocavit, quae Ephiphanius l. l. c. 5 scripsit: *διὸ καὶ ἐν ἀποκρύφοις ἀναγινώσκοντες ὅτι εἶδον δένδρον φέρον δώδεκα καρποὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ εἶπέ μοι Τοῦτό ἐστι τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ὃ αὐτοὶ ἀλληγοροῦσιν εἰς τὴν κατὰ μῆνα γενομένην ῥύσιν.* similia leguntur in Barnab. epi. c. 11 p. 30, 10 sq. de Adami apocalypsi cf. Coteler. ad Constitutt. app. VI, 16 p. 176, 20 ed. Lagard., Herm. Roensch, das Buch der Iubiläen, Lips. 1874 p. 380. si Adami apocalypsis Barnabae epistula antiquior fuerit, huius epistulae scriptor ea iam usus esse videtur. si vero illa apocalypsis, quae iam Gnosticis placuit, serior erat, eius scriptorem fortasse Gnosticis cognatum iam hac epistula usum esse coniicio. dolendum est, quod illius apocryphi tam pauca fragmenta supersunt.

Hermae Pastorem Vis. III, 4 p. 18, 14—16 *διὰ τοὺς διψύχους τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἔσται ταῦτα ἢ οὐκ ἔσται* convenire cum Barnabae epi. c. 19 p. 44, 7 *οὐ μὴ διψυχήσῃς, πότερον ἔσται ἢ οὔ,* iam ipse notavi. Harnack l. l. miratus, neminem adhuc Pastorem Hermae cum epistula nostra comparasse, animadvertit, etiam Hermae Past. Mand. II. p. 38, l. 2 *δίδου ἁπλῶς, μὴ διστάζων τίνι δῷς ἢ τίνι μὴ δῷς. πᾶσι δίδου* convenire cum Barnabae epi. c. 19 p. 47, 3 *οὐ διστάσεις δοῦναι.* „Hermas hic Barnabae verba fusius exposuisse videtur." iuvat etiam ea, quae Hermas Mand. VI, 2 p. 51, 12 sq. de duobus angelis, altero iustitiae, altero nequitiae, unumquemque hominem comitantibus docuit, conferre cum Barnab. epi. c. 18 p. 43, 1 sq.

Iustinum Martyrem Barnabae epistula usum esse, post v. cl. Otto equi-

dem in editione priore suspicatus sum. Harnack quidem (l. l. p. XXIII not. 1) assensum denegavit. nam vestigia, quae ego mihi detexisse visus sim, epistulae usum prorsus non probare, „cum uterque scriptor procul dubio hic ex eodem traditionis fonte hauserit." sed M. Guedemann (Zur Erklärung des Barnabasbriefes, in libro: Religionsgeschichtliche Studien, Lips. 1876, p. 106 not. 1) et ipse Barnabae epistulae notitiam apud Iustinum defendit. profecto Iustinum Barnabae epi. c. 7 p. 18, 16 sq. secutum esse demonstravi in adnotationibus p. 88 sq. etiam Barnabae epi. c. 12 p. 31, 4 sq. recognoscitur apud Iustinum Dial. c. 90 p. 317 sq. c. 111 p. 338, Barnabae epi. c. 12 p. 2, 1 sq. apud Iustinum Apol. I, 60 p. 93 Dial. c. 91 p. 319. c. 94 p. 321 sq., cf. adnotationes meas p. 89 sq. Barnabas narrationes de Mose in proelio manus ad instar crucis extendente et aereum serpentem instar crucis sistente coniunxit, quem Iustinus secutus est. Barnabas docuit, Mosem in proelii dimicatione manibus extensis crucis typum repraesentasse, itaque ad Israelitas contra Amalecitas pugnantes victoriam convertisse. etiam Iustinus Mosem manus extendentem crucem imitatum esse asseruit. Barnabas narravit, *πάντα ὄφιν* (Num. XXI, 6 *τοὺς ὄφεις τοὺς θανατοῦντας*) Israelitas momordisse. secundum Iustinum Israelitas interfecerunt *ἰοβόλα θηρία, ἔχιδναί τε καὶ ἀσπίδες καὶ ὄφεων πᾶν γένος*. Barnabas hos serpentes ad illum serpentem, qui Evam decepit, retulit. Iustinus quoque illum serpentem, qui Adami peccati auctor fuit, comparavit. Barnabas Mosem, qui Deut. XXVII, 15 praeceperit: *οὐκ ἔσται ὑμῖν οὔτε χωνευτὸν οὔτε γλυπτὸν εἰς θεὸν ὑμῖν*, ipsum aereum serpentem fecisse docuit, ut typum Iesu ostenderet. Iustinus eodem fere modo aereum Mosis serpentem crucis signum fuisse asseruit, quum per Mosem mandatum sit, ne qua omnino effingeretur imago aut simulacrum, sive eorum, quae in caelis sunt sursum, sive eorum, quae in terra sunt deorsum (Ex. XX, 4. Deut. V, 8). Barnabas non deum Mosi (Num. XXI, 8), sed Mosem populo dixisse retulit: *ὅταν δηχθῇ τις ὑμῶν, ἐλθέτω ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν νεκρὸν τὸν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐπικείμενον, καὶ ἐλπισάτω πιστεύσας, ὅτι αὐτὸς ὢν νεκρὸς δύναται ζωοποιῆσαι, καὶ παραχρῆμα σωθήσεται.* etiam Iustinus narravit, Mosem populo dixisse: *ἐὰν προσβλέπητε τῷ τύπῳ καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεσθε.* in his omnibus Iustinum cum Barnaba forte convenisse, etiam Harnack asserere noluit. traditio vero communis talia continere non poterat. Iustinum Barnabae epistula tacite usum esse etiam Constantinus Skworzow (Patrologische Untersuchungen über Ursprung der problematischen Schriften der apostol. Väter, Lips. 1875, p. 1 sq.) concessit. Iustinum (Dial. c. Tr. c. 81 p. 308 A: *συνήκαμεν καὶ τὸ εἰρημένον ὅτι ἡμέρα κυρίου ὡς χίλια ἔτη*) non cum Ps. LXXXIX, 4 LXX (*ὅτι χίλια ἔτη ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, ὡς ἡ ἡμέρα ἐχθές, ἥτις διῆλθε*), sed cum Barnabae epi. c. 15 p. 38, 14. 15 (*αὐτὸς δέ μοι μαρτυρεῖ λέγων Ἰδοὺ ἡμέρα κυρίου ἔσται ὡς χίλια ἔτη*) convenire, vir cl. Carolus de Otto monuit.

Ignatium cum Barnabae epistula comparaverunt Th. Zahn (Ignat. v. Ant. p. 514 not.), qui Barnabam Ignatii epistulis usum esse censuit, et Harnack, cui contraria sententia placuit. profecto Barnabam Ignatius secutus esse videtur. Barnabae epi. c. 1 p. 4, 7 sq.: *ἐλπὶς ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν· καὶ δικαιοσύνη κρίσεως ἀρχὴ καὶ τέλος· ἀγάπη εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων, δικαιοσύνης μαρτυρία.* Ignatius ad Ephes. 14 *τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ ζωῆς καὶ τέλος· ἀρχὴ μὲν πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη.* — Barnabae epi. c. 4 p. 10, 9. 10 *ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχόμενοι.* Ignatius ad Ephes. c. 5 *ὁ οὖν μὴ ἐρχόμενος ἐπὶ τὸ αὐτό.* ad Magnes. 5 *ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ μία προσευχὴ κτλ.* Barnabae epi. c. 6 p. 16, 14 sq. *ὅτι αὐτὸς* [Christus] *ἐν σαρκὶ ἔμελλε φανεροῦσθαι καὶ ἐν ἡμῖν κατοικεῖν. ναὸς γὰρ ἅγιος, ἀδελφοί μου, τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας.* c. 16 p. 41, 7 sq. *διὸ*

ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν κτλ. Ignatius ad Ephes. c. 15: πάντα οὖν ποιῶμεν, ὡς αὐτοῦ [Ἰησοῦ] ἐν ἡμῖν κατοικοῦντος, ἵνα ὦμεν αὐτοῦ ναοί, καὶ αὐτὸς ᾖ ἐν ἡμῖν θεὸς ἡμῶν. — minus probant Barnabae epi. c. 1 p. 4, 6. 7 τρία οὖν δόγματα κυρίου ζωῆς (cf. c. 10 p. 24, 6. 27, 13. 4), comparato Ignatio ad Ephes. c. 19 τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ θεοῦ ἐπράχθη.

Polycarpi quoque epistulam ad Philippenses Harnack cum Barnabae epistula contulit. Barnabae epi. c. 8 p. 20, 15. 16 οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν (ἀπόστολοι), cf. Polycarpi epi. c. 6 οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν ἀπόστολοι.

Irenaeo in nonnullis convenire cum Barnabae epistula Harnack p. XXIX not. 17 non negavit, sed haec Barnabae epistulae notitiam non probare contendit. certissime probant. Barnabas epi. c. 2 p. 6, 21. 22 liberius laudans Ps. L, 19 scripsit: Θυσία τῷ κυρίῳ καρδία συντετριμμένη, ὀσμὴ εὐωδίας τῷ κυρίῳ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. Irenaeus post Ps. L, 19 accurate laudatum (adv. haer. IV, 17, 1) etiam Barnabam secutus est (ib. §. 2, cf. adnotationes p. 74). — Barnabae epi. c. 15 p. 38, 11 sq.: προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τό Συνετέλεσεν ἐν ἓξ ἡμέραις. τοῦτο λέγει, ὅτι ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι συντελεσθήσεται τὰ σύμπαντα. ἡ γὰρ ἡμέρα παρ' αὐτῷ σημαίνει χίλια ἔτη, αὐτὸς δέ μοι μαρτυρεῖ λέγων· Ἰδοὺ ἡ ἡμέρα κυρίου ἔσται ὡς χίλια ἔτη (Ps. LXXXIX, 4 ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου, ὡς ἡ ἡμέρα ἐχθές, ἥτις διῆλθε). haec secutus etiam Irenaeus adv. haer. V, 28, 3 scripsit: ὅσαις [γὰρ] ἡμέραις ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιοντάσι συντελεῖται — — ἡ γὰρ ἡμέρα κυρίου ὡς ͵α ἔτη· ἐν ἓξ οὖν ἡμέραις συντετέλεσται τὰ γεγονότα.· φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τὸ ͵ς ἔτος ἐστι. cf. etiam V, 23, 2: Quoniam enim dies domini sicut mille anni. Irenaeus adv. haer. V, 8, 3 Barnabae epi. c. 10 p. 27, 12 sq. secutus esse videtur.

Hippolytum quoque de Barnabae epistula tacere Harnack asseruit, sed ipse ad Barnabae epi. c. 6 p. 16, 9 contulit Hippolytum p. 132, 15. 16 ed. Lagard. ad Barnabae c. 6 p. 15, 10 Hippolytus alia ratione conferendus est. equidem Hippolytum Barnabae epistulam nosse neque affirmo neque nego.

Celsum vero, christiani nominis adversarium, Barnabae epistulae c. 5 p. 12, 11—13 usum esse, iam Origenes c. Cels. (Opp. I, 378) coniecit.

iam ante Clementem Alexandrinum liber inscriptus: ‚Duae viae [vel iudicium Petri]', et ipse inter sacras scripturas recensitus (in huius operis fasc. IV. p. 93—106), e Barnabae epistulae parte ultima (c. 18—21) compositus est, qui liber mihi quidem in Asia conscriptus esse videtur.

Clemens Alexandrinus Barnabae epistulam non tantum disertis verbis laudavit, sed etiam inter sacras scripturas censuit. nam in Hypotyposeon libris deperditis inter sacras scripturas etiam in Barnabae epistulam commentatus est. Eusebius HE. VI, 14, 1 ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσι, ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών, τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν. Eusebius HE. II, 1, 4 ex Hypotyposeon libro VII. haec reddidit: Ἰακώβῳ τῷ δικαίῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ κύριος, οὗτοι τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις παρέδωκαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἑβδομήκοντα, ἐν οἷς ἦν καὶ Βαρνάβας. Eusebius HE. VI, 13, 6 de Clementis Alexandrini Stromatum libris: κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις· τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος σοφίας καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιρὰχ καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα. Clemens Alexandrinus igitur in Barnabae epistula gno-

sin apostolicam traditam agnovit. in Paedagogo Barnabae epistula tacite usus est: II, 10, 83 p. 220 sq.: *ὁρᾶτε γοῦν· ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς ὅπως ποτὲ συμβολικῶς τὴν ἄκαρπον ἀποκρούεται σποράν· Οὐκ ἔδεσαι, λέγων, τὸν λαγὼν οὐδὲ τὴν ὕαιναν. οὐ βούλεται τῆς ποιότητος αὐτῶν μεταλαμβάνειν τὸν ἄνθρωπον οὐδὲ μὴν τῆς ἴσης ἀσελγείας ἀπογεύσασθαι· κατακόρως γάρ τοι περὶ τὰς μίξεις τὰ ζῶα ταῦτα ἐπτόηνται. καὶ τὸν μὲν λαγὼν κατ' ἔτος πλεονεκτεῖν φασὶ τὴν ἀφόδευσιν, ἰσαρίθμους οἷς βεβίωκεν ἔτεσιν ἴσχοντα τρύπας· ταύτῃ ἄρα καὶ τὴν κώλυσιν τῆς ἐδωδῆς τοῦ λαγὼ παιδεραστίας ἐμφαίνειν ἀποτροπήν, τὴν δὲ ὕαιναν ἐναλλὰξ ἀμείβειν τὸ ἄρρεν εἰς τὸ θῆλυ παρ' ἔτος ἕκαστον, αἰνίττεσθαι δὲ μὴ χρῆν ἐπὶ μοιχίας ὁρμᾶν τὸν τῆς ὑαίνης ἀπεχόμενον.* (cf. Barnabae epi. c. 10 p. 26, 5 sq.). ibid. III, 11, 75. 76 p. 297 sq.: *ἔμπαλιν γοῦν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνδιαίτησιν ἀνθρώπων ὑώδη γνωρίζων ὁ πάνσοφος διὰ Μωϋσέως παιδαγωγὸς χοιρείων ἀπηγόρευσεν μεταλαμβάνειν τῷ λαῷ τῷ πρεσβυτέρῳ, ἐμφαίνων μὴ δεῖν τοὺς θεὸν ἐπιβοωμένους ἀκαθάρτοις ἀναμίγνυσθαι ἀνθρώποις, οἳ δίκην ὑῶν ἡδοναῖς σωματικαῖς καὶ δεισαλέαις τροφαῖς καὶ γαργαλισμοῖς ἀσελγέσι κνηστιῶντες πρὸς ἀφροδίτην κακόχαρτον ἡδονὴν χαίρουσιν. ἀλλ' οὐδ' ἰκτῖνα ἢ ὠκύπτερον μαστοφαγῆ ἢ αἰετὸν φαγεῖν φησίν, οὐκ ἐγγιεῖς, λέγων, τοῖς δι' ἁρπαγῆς τὸν βίον ποριζομένοις. καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως ἀλληγορεῖται. τίσιν οὖν οἰκειωτέον; τοῖς δικαίοις. πάλιν ἀλληγορῶν φησίν· πᾶν γὰρ διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον καθαρόν Ἔστιν κτλ.* (cf. Barnabae epi.[1] c. 10 p. 24, 4 sq.). a Clemente Alex. ibid. III, 12, 89—91 p. 305. 306 secundum Barnabae epi. c. 2. 3 p. 6, 5 sq. laudari Ies. LVIII, 4—7. I, 11—13. Ps. L, 19. Ier. VII, 22. 23. Zach. VIII, 17 in adnotationibus p. 73 sq. monui. in Stromatum libris Clemens Alexandrinus Barnabae epistulam etiam disertis verbis laudavit. II, 6, 31 p. 445: *εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας Ἀφ' οὗ, φησίν, ἔλαβον μέρους κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 1 p. 4, 3 sq.) II, 7, 35 p. 447 *καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος, Οὐαὶ οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 4 p. 10, 11 sq.). II, 15, 67 p. 464 *ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας* (cf. Barnabae epi. c. 10 p. 24, 4 sq.). II, 18, 84 p. 472 *ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βαρνάβας* (cf. Barnabae epi. c. 21 p. 49, 10 sq. 50, 6), II, 20, 116 p. 489 *οὔ μοι δεῖ πλειόνων λόγων παραθεμένῳ μάρτυν τὸν ἀποστολικὸν Βαρνάβαν — ὁ δὲ τῶν ἑβδομήκοντα ἦν καὶ συνεργὸς τοῦ Παύλου — κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγοντα Πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 16 p. 40, 18 sq.). V, 8, 52 p. 677 *μηνύων, φησὶν ὁ Βαρνάβας, κολλᾶσθαι δεῖν κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 10 p. 24, 4 sq.). V, 10, 64 p. 683 *ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας ὁ καὶ αὐτὸς συγκηρύξας τῷ ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἐθνῶν τὸν λόγον Ἁπλούστερον, φησίν, ὑμῖν γράφω κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 6 p. 14, 12. 13). etiam in Stromatum libris Clemens Alexandrinus Barnabae epistula tacite usus est. III, 12, 86 p. 550 *παραβολὴν δὲ κυρίου τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ* (Barnabae epi. c. 6 p. 15, 13 sq.) VI, 11, 84 p. 782 *φασὶν οὖν εἶναι τοῦ μὲν κυριακοῦ σημείου τύπον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τριακοσιοστὸν στοιχεῖον, τὸ δὲ ἰῶτα καὶ τὸ ἦτα τοὔνομα σημαίνειν τὸ σωτήριον* (cf. Barnabae epi. c. 9 p. 23 sq.). semel Clemens Alexandrinus e Barnabae epistula laudavit, quae in Clementis Romani epi. I, c. 48 p. 53, 5 sq. leguntur, Strom. VI, 8, 64 p. 772 *ἐξηγούμενος δὲ τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Βαρνάβας ἐπιφέρει Πολλῶν πυλῶν ἀνεῳγυιῶν ἡ ἐν δικαιοσύνῃ κτλ.*[1]). Barna-

1) Harnack l. l. p. XXV adnotavit: „Cum vero Clemens Alex. ad litteram Clementis Romani verba hic repetiverit, omnes mihi errare videntur, qui Clementem memoriae lapsus hic accusaverunt; immo in codice, quo usus est

bae igitur epistulam Clemens Alexandrinus inter ipsas sacras scripturas censuit. fuerunt quidem, qui Clementem Alexandrinum Barnabae epistulam minus aestumasse assererent, quum (Paed. II, 10, 84 p. 221) illam sententiam Barnabae epi. c. 10 p. 269 sq. corrigat, hyaenam quotannis genus mutare, et Strom. II, 15, 67. 68 p. 464 Barnabae epi. c. 10 p. 27, 5 sq. interpretationi Ps. I, 1 aliam praeferat. sed iam in libro de patribus apostolicis conscripto p. 44 sq. respondi: „Allein das Letztere ist bei der Möglichkeit verschiedener allegorischer Schrifterklärungen wenigstens keine Missbilligung[1]), und da Clemens den geistigen Sinn unsers Schriftstellers an ersterer Stelle vollkommen billigt, nur den buchstäblichen verwirft, so thut er ja gar nichts anders, als was sich alexandrinische Allegoristen, wie Philo, in ihrer Schriftauslegung erlaubten, was Origenes grundsätzlich billigte." Clemens Alexandrinus tantum abest, ut Barnabae epistulae minorem auctoritatem tribuerit, ut Barnabam scientiam reconditam ab ipsis apostolis acceptam etiam in hac epistula tradidisse crediderit (Strom. V, 10, 64 p. 683 *ἤδη σαφέστερον γνωστικῆς παραδόσεως ἴχνος παρατιθέμενος λέγει*).

Origenes catholicam Barnabae epistulam laudavit, ipsi Barnabae tribuit et inter sacras scripturas quodam modo numeravit, c. Cels. I, 63 (Opp. I, 378, cf. Gregor. Nazianz. Philocal. c. 18): *γέγραπται δὲ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ὅτι ἐξελέξατο κτλ.* (cf. Barnabae epi. c. 5 p. 12, 11 sq.). de princ. III, 2, 4 (Opp. I, 140): eadem quoque Barnabas in epistula declarat, cum duas vias esse dicit etc. (cf. Barnabae epi. c. 18 p. 42, 13 sq.). Comm. in epi. ad Rom. I, 24 (Opp. IV, 473): sunt praeterea, sicut in multis scripturae locis invenimus, etiam utriusque partis viae fautores quidam et angeli (cf. Barnabae epi. c. 18 p. 42, 13 sq.). unde I. G. Mueller (Commentar p. 5) illud hauserit, Origenem authentiam epistulae infestasse ipsique Barnabae auctoritatem apostolicam abiudicasse, Harnack (l. l. p. XXV, not.) non vidit.

Methodius, Tyri episcopus, martyr anni 311, Barnabae epistulam imitatus esse videtur Sympos. I, 3, cf. quae ad Barnabae epi. c. 9 p. 23, 5 adnotavi (p. 98).

in occidente iam Irenaeum Barnabae epistula usum esse vidimus: non recte asseruit A. Harnack l. l. p. XXVI: „In occidentali ecclesia (Romana, Africana) epistulae nostrae ante saeculum quartum usus ne vestigia quidem patent; omnino nesciremus, eam unquam ecclesiae occidentali notam fuisse, nisi vetus epistulae versio Latina superesset. versio illa epistulae in occidente cognitae unicus testis est." Barnabae epistulam iam Tertulliano notam fuisse vir doctus negare non debebat, cf. adv. Marcion. III, 7. adv. Iudaeos c. 14 et quae ad Barnabae epi. c. 7 p. 18, 16 sq. notavi (p. 91 sq.). Barnabas docuit, die ieiunii sacerdotes solos edere de hirco, qui offertur pro omnibus peccatis; haec repetiit Tertullianus. Barnabas monuit, duos hircos consimiles die expiationis typum Iesu repraesentare, alterum maledictum, consputum et compunctum, coccino circumdatum; quae omnia Tertullianus repetiit. his si nihil efficitur, omnino

Clemens Alex., epistulam Barnabae ante epistulas Clementis locum habuisse, censendum; inde apparet, ecclesiam Alexandrinam utrique epistulae eandem attribuisse dignitatem."

1) sic I. B. Lightfoot (S. Clement of Rome p. 12) et Harnack (l. l. p. XXV, 3) Clementem Alexandrinum intellexerunt, obliti, quod iam Philo varias allegoricas interpretationes statuit (cf. Siegfried, Philo von Alexandria p. 196 sq.). re vera Clemens Alex. Barnabae interpretationi aliam addidit sapientis viri, etiam aliam, quae illi maxime placuit (*ἕτερος δὲ κυριώτερον ἔλεγεν*). cf. etiam Iac. Donaldson, the apostolical Fathers Lond. 1874, p. 251 sq.

nihil effici potest. quis tandem Barnabam epi. c .12 p. 31, 4 sq. et Tertullianum Mosem manus instar crucis extendentem et aereum serpentem quasi cruci adfixum casu coniunxisse credet? summo iure in editione priore p. IX mihi scripsisse videor, Barnabae epistulam procul dubio Tertulliano notam fuisse.

etiam Pseudo-Cyprianus, qui a. 245 de pascha computum composuit, Barnabae epi. c. 9 p. 23, 7 sq. bene novit, quamvis eam non in omnibus repetierit. neminem enim ante se numerum τιή Gen. XIV, 14 sic interpretatum esse, Barnabas ipse testatus est.

Commodianus, qui c. a. 250 p. C. n. ‚Carmen apologeticum' composuit. v. 265. 266 eodem fere modo, quo Barnab. epi. c. 6 p. 14, 5—7, reddidit Ies. XXVIII, 16:

Nam lapis immissus ipse est in fundamina Sion,
Crederet in quo qui is haberet vitam aeternam.

Herm. Roensch (Zeitschrift für d. histor. Theol. 1872, p. 241) contulit quidem Ioan. III, 15, sed propior est Barnabae epistula, ubi idem Iesaiae vaticinium laudatur.

idem cum Barnab. epi. c. 13 p. 34, 12 sq. cecinit v. 189. 190.

Duos enim populos distinxerat ex se Rebecca:
Hic prior est factus, alter ut succederet illi.

v. 553. 534 de Mose:

Ille duos populos praedixerat esse futuros.
Et quidem minorem populum praecellere dixit.

eadem sex millia annorum mundi, quae Barnab. epi. c. 15 p. 38, 12 sq. docuit, novit etiam Commodianus carm. apolog. v. 45. 784. Instruction. Acrost. 80, 8.

minime igitur sola versio latina in occidente Barnabae epistulae testis est. hanc vero Hieronymo antiquiorem esse, omnes concedunt. graecum exemplum, ex quo versio fluxit, Adolpho Harnack (l. l. p. XXIX, not. 18) codex Bibliorum vel epistularum catholicarum fuisse videtur, quum in apographo Corbeiensi (iam Petropolitano) epistula Iacobi nostram excipiat.[1]

ex tot testibus ne unus quidem de Barnaba epistulae auctore dubitavit. omnes eam vel inter scripturas sacras vel prope easdem posuerunt. Eusebius Caesariensis primus de huius epistulae auctoritate dubitasse videtur. HE. II, 25, 4 *ἐν δὲ τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ ἀποκάλυψις Πέτρου καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαί*[2]). sed Eusebius Barnabae epistulam non ita *ἐν τοῖς νόθοις* collocavit, ut eam aperte spuriam iudicaverit. ipse l. l. §. 5 pergit: *ταῦτα μὲν πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη*, cui librorum ordini etiam nostram epistulam (cf. s. p. XXIV) adnumeravit. etiam post Eusebium Barnabae epistula a multis magni aestumabatur.

1) versus scripturarum sacrarum, qui codici Claromontano adiecti sunt, secundum Crednerum ad Africanam ecclesiam saeculi III. pertinentes, inter ipsas N. Ti. scripturas post Iudae epistulam, ante Ioannis Revelationem recensent: „barnabae epist. ver. [versus] DCCCL." Tischendorf (Nov. Test. Sinait. prolegom. p. XXXII not. 4) nostram Barnabae epistulam intellexit. sed haec sententia refellitur versuum numero, quem epistulae ad Hebraeos scriptae canonicae et ipsi a Tertulliano Barnabae tributae, non nostrae epistulae congruere iam C. A. Credner recte monuit, cf. meum librum: Einleitung in d. N. T. p. 109. eadem Harnack l. l. p. XXIX, not. 17 asseruit.

2) vix vituperandus eram a Crednero (Geschichte des N.Tlichen Kanon, p. 120), quia *τὴν φερομένην ἐπιστολὴν* ‚epistulam quae dicitur' verti (apost. VV. p. 45). nam *ἡ φερομένη* eodem modo respondet sequentibus *αἱ λεγόμεναι*,

Gregorius Nyssenus in libello, 'Ἐκλογαὶ πρὸς Ἰουδαίους' 7. 11. 12 tacite reddidit Barnabae epi. c. 12 p. 31, 1. 2, c. 9 p. 22, 13 sq. c. 2 p. 6, 14 sq. cf. quae adnotavi p. 74. 97. 103[1]).

Gregorius Nazianzenus in Philocalia c. 18 Origenis c. Cels. I, 63 (cf. s. p. XXVI.) descripsit.

Cyrillus Alexandrinus contra Iulianum IX p. 301 ed. Spanhem. et in Glaphyris [Opp. I, 374 ed. Aubert.] cum Barnabae epi. c. 7 p. 18, 16 sq. congruit, cf. quae adnotavi p. 92.

Hieronymus in libro interpretationis hebraicorum nominum (Opp. III, 1, 119) Novi Testamenti libris addidit „epistulam Barnabae apostoli," quam alibi inter apocrypha censuit. de vir. illustr. c. 6 (Opp. II, 839): Barnabas Cyprius, qui et Ioseph Levites, cum Paulo gentium apostolus ordinatus unam ad aedificationem ecclesiae pertinentem epistulam composuit, quae inter apocryphas scripturas legitur. Comm. ad Ezech. XLIII, 19 (Opp. V, 531): Vitulum autem, qui pro nobis immolatus est, et multa scripturarum loca et praecipue Barnabae epistola, quae habetur inter scripturas apocryphas [c. 8, p. 20, 13], nominat[2]). ceterum Hieronymus in Dialogo contra Pelagianos III, 2 (Opp. II, 783) Ignatio tribuit, quae Barnabae sunt: „Ignatius, vir apostolicus et martyr, scribit audacter: ,Elegit dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant' (cf. Barnabae epi. c. 5 p. 12, 11 sq.). Menardus coniecit, in volumine, quo Hieronymus usus erat, Ignatiana Barnabae epistulae praecessisse. qua sagaci coniectura opus non esse Harnack (l. l. p. XXVII) censuit; si tamen vera sit, epistulam nostram in bibliis Hieronymi non fuisse videri, cum Ignatiana nusquam ne ad calcem quidem N. Ti. locum adepta sint. sed inter Novi Testamenti apocrypha in catalogo Anastasiano etiam Ἰγνατίου διδασκαλία, Πολυκάρπου διδασκαλία, in Nicephori Constantinopolitani stichometria etiam Ἰγνατίου, Πολυκάρπου recensentur (cf. librum meum: Einl. in d. N. T. p. 141).

Prudentius quoque Barnabae epi. c. 9 p. 23, 7 sq. respexisse videtur in Psychomachiae praefatione v. 56—58:

Nos esse large vernularum divites,
si, quid trecenti bis novenis additis
possint, figura noverimus mystica.

Barnabae epistulam etiam saeculo VI. Novi Testamenti libris additam esse, codex Sinaiticus testatur, ubi post Ioannis apocalypsin Barnabae epistula legitur, post quam Petri apocalypsis olim exstitisse videtur, denique Hermae Pastoris magna pars servata est.

quo apud Eusebium (HE. I, 12, 3) οἱ φερόμενοι τοῦ σωτῆρος ἀδελφοὶ idem valent atque ὁ λεγόμενος ἀδελφός (HE. II, 1, 2). cf. etiam quae in libro: Der Kanon und die Kritik d. N. T. Hal. 1863 p. 235 disserui, et Harnack l. l.

1) addo, Gregorium Nyssenum (l. l. c. 16 p. 322) etiam Clementis Rom. epi. I, c. 53 p. 59, 1—3 usum scripsisse: Μωϋσῆς· Ἔασόν με ἐξαλεῖψαι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ δώσω σοι ἔθος μέγα καὶ πολὺ μᾶλλον τούτου, cf. Exod. XXXII, 31. 33.

2) Harnack l. l. p. XXXII not. 10: Valde erraverunt, qui Hieronymi ad Laetam verbis nixi ('apocrypha sciat non eorum esse, quorum titulis praenotantur') opinati sunt, Hieronymum authentiam epistulae Barnabae addubitasse; immo ex loco De vir. ill. 6 omni iure concludi potest, Hieronymum Eusebii scrupulos, si quos Caesariensis habuit, non excepisse. et recte quidem Hefele (PP. A. Opp. ed. IV. p. XI sq.): „Apocryphi libri tum ii vocantur [scil. ab Hieronymo], qui authentici quidem, sed ab auctoritate canonica remoti, et in S. S. canone non repositi sunt; tum ii, qui non sunt eorum, quorum titulis praenotantur (ψευδεπίγραφα). Hieronymum priori sensu Barnabae epistulam apocrypham appellasse patet."

Ioannem Philoponum saeculo VI. ineunte Barnabae epistulam non solum genuinam habuisse, sed etiam cum Origene epistulis catholicis adnumerasse, primus vidit O. de Gebhardt (l. l. p. XXVII sq.), qui ex veterrimo codice Bibliothecae Vindobonensis (codd. Gr. CCCII fol. 254b) haec retulit: *Ἰστέον δέ, ὅτι ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείαν ἀνευρόντες ἔν τινι Φιλοπόνου τινὸς ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐπιστολαῖς καὶ Βαρνάβα ἐπιστολῆς εὕρομεν ἑρμηνείαν. διὸ σημειωτέον, ὅτι καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἐπιστολὴν ἐποίησεν*[1], *ἧς αἱ ἑρμηνεῖαι τῶν ὀνομάτων αὗται· Δαυίδ, πεποθημένος ἢ ἱκανὸς χειρί* (cf. Barnabae epi. c. 10 p. 27, 6 c. 12 p. 34, 2)· *Εὔα, ζωὴ ἢ λύπη* (cf. Barnabae epi. c. 12 p. 27, 6)· *Ἐφραΐμ, καρποφορῶν, παρεύχων* (cf. Barnabae epi. c. 13 p. 35, 4. 9)· *Μανασσῆς, ἐπιλελησμένος* (cf. Barnabae epi. c. 13 p. 35, 5. 11)· *Σιών, σκοπευτήριον, σκοπιά* (cf. Barnabae epi. c. 6 p. 14, 5)· *Σινά, μέτρον ἢ ἐντολὴ ἢ ἔνταλμα ἢ πρόσταγμα* (cf. Barnabae epi. c. 11 p. 29, 3). reliqua desiderantur.

Anastasii Sinaitae (qui mortuus est a. 599) Quaestionibus et responsionibus in codicibus additur catalogus *περὶ τῶν ξ' βιβλίων καὶ ὅσα τούτων ἐκτός*, cuius editiones recensui in libro meo: Einleitung in d. N. T. p. 139 not. 2. ibi inter apocrypha Novi Testamenti ponitur *Βαρνάβα ἐπιστολή*. Nicephorus Constantinopolitanus, qui mortuus est a. 828, in illa antiquiore stichometria, quam edidit, etiam Novi Testamenti *ἀντιλεγόμενα* tradidit. ibi tertio loco legitur: *Βαρνάβα ἐπιστολή, στίχοι ,ατξ'* (MCCCLX, secundum Anastasii bibliothecarii versionem latinam: versus MCCCVI).

Constitutionum apostolicarum octateuchus, cuius testis est Maximus Confessor saeculo VII, continet Barnabae epistulae c. 18—20 plurima, etiam talia, quae in libro „Duae viae" etc. non leguntur.

Barnabae igitur epistulae magna auctoritas fuit, quae non a solis orientalibus Christianis ipsis Novi Testamenti libris adnumerabatur. ante Eusebium Caesariensem nemo motus est, qui de Barnaba auctore dubitaverit, post Eusebium Barnabae epistula paullatim inter antilegomena melioris quidem notae neque aperte spuria posita est. quae vero Barnabas de moribus christianis egregie docuit (c. 18—21) libello ‚Duae viae' et Constitutionum apostolicarum libro VII. magna ex parte servata sunt.

Barnabae etiam sententiae laudantur, quae in hac epistula non reperiuntur. Ioan. Ern. Grabe in Spicilegio SS. Patrum ut et haereticorum, seculi Chr. n. I. II et III. Tom. I. ed. II. Oxon. 1700 p. 302 sp. e codice Barocc. 39[2]) edidit.

Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἔφη· Ἐν ἁμίλλαις πονηραῖς ἀθλιώτερος ὁ νικήσας, ὅτι ἐπέρχεται[3]) *πλέον ἔχων τῆς ἁμαρτίας.*

Grabe adnotavit: „Dicerem petitum esse ex Didascalia Barnabae, si qua exstitisset, sed cum Clementis quidem ut et Ignatii et Polycarpi *διδαχῆς* mentio

1) Harnack notavit, ipsam epistulae Barnabae notitiam Coll. interpr. vocc. Hebr. bibl., qui Philoponi verba transscripsit, prorsus iam fugisse.

2) hic codex continet collectionem sententiarum ex sacris et profanis scriptoribus iuxta ordinem alphabeti coeptam, sed non ad finem perductam. atque inter auctores, quorum nomina a B incipiunt, unicum hoc Barnabae dictum reperitur, non tamen additur, unde depromptum.

3) Grabe vertit: abit. itaque Harnack l. l. p. XXX, n. 19 typographi errorem suspicatus coniecit: *ἀπέρχεται*.

hic illic fiat, nulla autem in aliquo Auctore vel Indiculo Apocryphorum Scripturarum occurrat *διδαχὴ* Barnabae, hinc modo recitatam sententiam desumptam coniicio ex Evangelio secundum Barnabam, quod memoratur in Decreto Gelasii [cf. librum meum: Einleitung in d. N. T. p. 135 not. 1] et in Indiculo Scripturarum, quem ex Cod. 1789 Regis Galliae descriptum exhibuit Cotelerius Annotat. I. ad Constitutiones apostolicas" [cf. libri mei laudati p. 140]. etiam *Περίοδοι καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Βαρνάβα τοῦ ἀποστόλου* (in Tischendorfi Actis apocryphis p. 64—74) illam sententiam non praebent.

miratus sum, quod nemo animadvertit, etiam Gregorium Nazianzenum Barnabae sententiam laudare, quae in Barnabae epistula non reperitur. Orat. XLIII, 32 ed. Benedict. Tom. I. Paris. 1840 p. 796 A: *γίνεται τοῖς μὲν τεῖχος ὀχυρὸν καὶ χαράκωμα* (Ier. I, 18), *ἢ πῦρ ἐν ἀκάνθαις* (Ps. CXVII, 12), *ὅ φησιν ἡ θεία γραφή, ῥᾳδίως ἀναλίσκον τοὺς φρυγανώδεις καὶ ὑβριστὰς τῆς θεότητος. εἰ δέ τι καὶ Βαρνάβας, ὁ ταῦτα λέγων καὶ γράφων Παύλῳ συνηγωνίσατο, Παύλῳ χάρις τῷ προελομένῳ καὶ συνεργὸν ποιησαμένῳ τοῦ ἀγωνίσματος.* vix sufficit Barn. epi. c. 7 p. 19, 4. 5 *τὸ φρύγανον τὸ λεγόμενον ῥαχή.*

illae sententiae aut e proprio aliquo libro Barnabae nomine ornato, aut e libro, ubi Barnabas loquens inductus est, haustae sunt.

Barnabae illa, priora certe, hausta esse coniicio ex illo libro, quam nonnunquam in ipsum canonem receptum esse scimus: *πράξεις Παύλου*, cf. huius operis fasc. IV. p. 68 sq. et librum meum: Einleitung in d. N. T. p. 156.

III. DE BARNABAE EPISTULAE ORIGINE ET INDOLE.

Barnabas erat *Λευίτης, Κύπριος τῷ γένει* (Act. IV, 36). eum hanc epistulam scripsisse post Eusebium Caesariensem Iacobus Usher in praemonitione dubitavit, quamvis eam non longe post Barnabae ipsius tempora exaratam fuisse concesserit. etiam Hugo Menardus (l. l. p. 75) post veterum scriptorum testimonia collecta hanc sententiam dedit: „Hi sunt veteres auctores, qui de hac epistola scripserunt aut meminerunt. quae quidem iure inter scripturas apocryphas a citatis auctoribus commemoratur, quia, an Barnabae sit, incertum est, tum quia in ea quaedam reperiuntur, quae difficultate minime carent, siquidem nonnullae sunt in ea salebrae, ad quas minus cauti offendere possint, quas tamen pro modulo explanavi, non eo quidem animo, quasi vellem eam ab omni naevo pertinacius excusare." Isaacus Voss quidem (l. l. p. 308 sq.) Barnabae epistulam esse defendit, neque (l. l. p. 317 sq.) eam, ut A. Harnack (l. l. p. XXXIV sq.) retulit, ab interpolatore corruptam esse censuit. nam nihil praeter ea, quae in codice b addita sunt c. 12 p. 31, 1, interpolatum esse monuit. sed etiam I. B. Cotelier (Patr. app. I, 6) eo inclinavit, ut epistolam apostoli non esse censeret. Andreas Gallandi (Biblioth. I. p. XXIX sq.), Barnabam hanc epistulam scripsisse contendit. sed paucis viris doctis haec sententia placuit.

non defuerunt, qui epistulae partem Barnabae servare vellent, quasi cetera ab interpolatore addita essent. Dan. Schenkel (Ueber den Brief des Barnabas in: Theol. Stud. u. Krit. 1837. III. p. 652—686) epistulae c. 1—6. 13. 14 ab ipso Barnaba conscripta, cetera (c. 7—12. 15—21) a Therapeuta aliquo addita esse contendit. quam sententiam post virum clarissimum I. C. Hefele (Theol. Quartalschrift 1839. I. p. 60 sq., Sendschreiben d. Ap. Barn., Tubing. 1840 p. 196 sq.) etiam ego impugnavi (App. VV. p. 30 sq.). eandem vero sententiam, quamvis a plerisque viris doctis reiectam, nuperrime mutatam repetiit Car.

Heydecke in ‚Dissertatione, qua Barnabae epistola interpolata demonstratur', Brunsvigae 1874. genuinam epistulam, quam Barnabas ipse, Iudaeus genere, a. 70 vel 71 Iudaeis christianis scripserit, contineri c. 1—3. 13—16. 4. 17. itaque Heydeckio persuasum est, „hanc epistolam, quum sit digna, quae in canonem librorum novi testamenti recipiatur, receptam fuisse, si non interpolata fuisset" (p. 79). nam reliqua Christianum e gentilibus ortum gentilibus fidelibus Adriano imperante (a. 119—122) addidisse, transposito c. 4 (ubi Heydecke l. l. p. 16 sq. primus vidit, rectum ordinem turbatum esse), et nonnullis etiam in genuina parte adiectis vel mutatis. sed Barnabae epistulam neque omnino neque hac ratione discindendam esse, praeter me (Zeitschr. f. w. Th. 1875. IV. p. 508 sq.) etiam R. A. Lipsius (Jenaer Literaturzeitung 1875, nr. 38 p. 491 sq.) et A. Harnack (l. l. p. XXXVI sq.) monuerunt[1]). epistulae ultimam partem (c. 18—21) quam latinus interpres non vertit, Steph. le Moyne (l. l. II, p. 929) ab alio scriptore, I. G. Mueller (l. l. p. 344 sq.) ab eodem scriptore postea additam esse censuerunt. sed iam ab initio altera epistulae pars indicta est. nam lectores non tantum monentur, ne causam suam cum Iudaeis communicent, sed etiam ut opera iniquitatis vel gentilium mores fugiant.

Barnabae Epistula unum eundemque auctorem, non Iudaeum, sed gentilem genere et lectores eiusdem generis prodit. lectores, quos scriptor iam viva voce docuerat, etiam litteris docere voluit, ut cum fide etiam scientiam perfectam haberent (c. 11). ab initio lectores in iniquis temporibus versantes monentur, ut domini constitutiones inquirant. fides christiana maximis auxiliis adiuta non eget sacrificiis iudaicae legis, iam nova lege Christi patefacta, quae sine iugo necessitatis est. etiam verum ieiunium vitae iustitia agitur. omnia deus Christianis (ut hoc nomine utar, quamvis in hac epistula non reperiatur) praedixit, ne, ut proselyti, Iudaeorum lege caperentur. iidem monentur, ne testamentum divinum Christianis cum Iudaeis commune esse dicant (c. 2. 4 usque ad p. 9, 3). quae omnia Christianorum causam cum Iudaeis non esse communicandam docent. lectores vero non tantum monendi erant, ne in Iudaismum delaberentur, sed etiam, ne gentilium moribus corrumperentur. opera iniquitatis fugienda sunt. nam perfectum scandalum (Antichristi) iam instat. in his igitur novissimis diebus, ut decet filios dei, futuris scandalis resistendum est. fugienda sunt omnia mala opera. lectores etiam monentur, ne, tamquam iam iustificati (fide christiana), a societate christiana recedant. omnes mandata divina custodire contendant, ne peccatis addormientes a regno divino detrudantur. exemplum sit fortuna Israelis iam in externis quoque rebus a deo derelicti (c. 4 p. 9, 4—11, 9). hoc igitur epistulae introitu duplex admonitio indicatur: primo ne Christiani causam suam cum Iudaeis communicent, tum ne gentilium opera iniqua exerceant.

illa admonitio maiore epistulae parte absolvitur (c. 5—17). ne Christiani Iudaeorum religioni se adiungant, scriptor primo (c. 5, 6) docet, Christi morte peccatorum remissionem fidelibus paratam esse. Christus morte sua novum populum sibi paravit, Iudaeorum vero peccata consummavit. Christianos spiritu innovatos, non Iudaeos in terram bonam fluentem lacte et melle induxit. quum igitur propter Christianos filius dei passus sit, scriptor iam huius mysterii

1) etiam hoc vix quemquam offendere potest, quod ea quae c. 4 p. 8, 11 sq. iam exposita sunt, simili ratione repetuntur c. 14 p. 36, 5 q. nam scriptoris plurimum interfuit, ne Christianorum divinum testamentum cum Iudaeis commune existimaretur. postquam c. 4 iam demonstravit, testamentum divinum Iudaeis traditum non esse, c. 14 addidit, Christianis traditum esse.

praefigurationem in praeteritis, id est in Iudaeorum sacris, spiritualiter intellectis, ostendit. Christum passum et gloriose rediturum duo hirci in die expiationis praefiguraverunt (c. 7), Christum passum etiam vacca a peccatoribus oblata (c. 8). quae omnia Iudaeis obscura manserunt nondum corde circumcisis. nam ipsa circumcisio, quam Abraham instituit, iam familiarium numero *τιή* Christi crucem significavit (c. 9). spiritualem legis Mosaicae sensum etiam praecepta de cibis docent, quae Christiani soli, cordibus circumcisi, intellegunt (c. 10). etiam aquae et crucis salutaris praefigurationes Vetus Testamentum praebuit (c. 11. 12). Christianorum, non Iudaeorum populus testamenti divini heres est (c. 13), quod Iudaeis non traditum Christiani per ipsum heredem acceperunt (c. 14). neque Iudaeorum sabbata deo accepta sunt, quum verum dei sabbatum etiam nunc exspectandum sit (c. 15). templum autem Iudaeorum iam deletum verum dei templum non fuit, quod gentilium fidelium societate aedificatur (c. 16). omnibus expositis praeterita vel Iudaeorum sacra scriptor sibi iam satis illustrasse videtur. praesentia vel futura praetermisit, quae nimium abscondita esse censuit (c. 17).

itaque altera epistulae parte (c. 18—21) duae viae, altera lucis, altera tenebrarum, ostenduntur, ut lectores illam, quae Christianos decet, eligant, hanc vitent vel sanctis moribus a gentilibus differant.

huius igitur repistulae scriptor doctor christianus fuit (c. 1 p 5, 6. 7. c. 9 p. 24, 1 sq.), sed neque apostolus (cf. c. 8 p. 20, 15 sq.) neque Barnabas Levites[1]. is qui epistulam composuit, ne Iudaeus quidem genere erat. R. A. Lipsius quidem (in Schenkeli Bibellex. I, p. 363 sq.) scriptorem iudaeochristianae originis, M. Guedemann (Zur Erklärung des Barnabasbriefes in: Religionsgeschichtl. Studien, Lips. 1876 p. 103) Iudaeum Alexandrinum ad fidem christianam conversum epistulam composuisse asseruerunt. sed gentilibus, non Iudaeis scriptor ipse se adnumerat (c. 2 p. 6, 20). disertis verbis scripsit c. 14 p. 37, 2 sq.: Christum apparuisse, *ἵνα κἀκεῖνοι* (Iudaei) *τελειωθῶσι τοῖς ἁμαρτήμασι, καὶ ἡμεῖς* (Christiani) *διὰ τοῦ κληρονόμου διαθήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν, ὃς εἰς τοῦτο ἡτοιμάσθη, ἵνα αὐτὸς φανεὶς τὰς ἤδη δεδαπανημένας ἡμῶν καρδίας τῷ θανάτῳ καὶ παραδεδομένας τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ* (i. e. gentilium errori, cf. c. 4 p. 9, 9. 10, 5) *λυτρωσάμενος ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους διάθηται ἐν ἡμῖν διαθήκην λόγῳ κτλ.* cui ne haec quidem persuaserunt, epistulae scriptorem gentilem genere fuisse, convincatur oportet c. 16 p. 40, 18 sq.: *πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός· ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ.* haec aperte docent, scriptorem ipsum ante fidem christianam non unicum deum, sed gentilium deos coluisse. Lipsius quidem contradixit: „Der Verfasser redet hier nicht von seinen und seiner Leser speciellen Verhältnissen, sondern setzt die Christengemeinde überhaupt der vorschristlichen Menschheit gegenüber [minime, sed ipsorum Christianorum statum praesentem praeterito]. Und wie er selbst erläuternd hinzufügt, Götzendienst ist ihm überhaupt ein Handeln wider Gottes Gebote [ubi hoc legitur? cor dicitur domus daemonio-

1) quae de Barnaba traduntur nuper collegit Otto Braunsberger (Der Apostel Barnabas. Sein Leben und der ihm beigelegte Brief wissenschaftlich gewürdigt. Gekrönte Preisschrift. Mogunt. 1876. cf. censuras Adolphi Harnack (Theol. Literaturzeitung 1876, nr. 19 p. 485 sq.) et Funki (Theol. Quartalschrift 1876, III. p. 504 sq.) ille, qui in codice I ad c. 2 p. 6, 11. 12 notavit: *ὅτι οὐ κατ ἀνάγκην ὁ τοῦ κυρίου ζυγός Β' ἱερεύς*, Barnabam sacerdotem existimasse videtur.

rum, quia perficiebantur deo contraria], ein Urtheil, welches nach seiner Auffassung die verblendeten, Gottes Willen ins Sinnlich-Aeusserliche verkehrenden Juden nicht minder trifft als die Heiden. [Iudaei antea c. 4 p. 8, 15 dicuntur ἐπιστραφέντες vel conversi ἐπὶ τὰ εἴδωλα, sed non in perpetuum; etiam in templo deum unicum consecraverunt, quamvis σχεδὸν ὡς τὰ ἔθνη., c. 16 p. 39, 27 sq.]. Denn, wie scharfsinnig bemerkt worden ist (vgl. Weizsäcker's Programm S. 8), es gehört zu den charakteristischen Grundzügen des Briefes, dass er mit einer gewissen Absichtlichkeit auf die Juden und ihre Sache Beziehungen überträgt, welche sonst dem Heidenthum zugehören." sed discrimen, quod inter Iudaeos et gentiles intercedit, nunquam tollitur. etiam hoc loco scriptor Iudaeis, qui templum aestumaverant ὡς ὄντα οἶκον θεοῦ (p. 39, 17), opposuit Christianos, qui ante fidem christianam deo non crediderant, et inter hos se ipsum censuit[1]). idem etiam c. 13 p. 26, 3. 4 Abrahamum dixit positum esse πατέρα ἐθνῶν τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας τῷ θεῷ. luce igitur clarius est, scriptorem gentilem genere fuisse. eadem fere censuit Iac. Donaldson (the apostolical Fathers, Lond. 1874 p. 262 sq.). bene Harnack ad c. 14 p. 37, 4 sq. notavit: „Et auctorem (Hilgf.) et lectores e gentilibus oriundos fuisse, manifeste hic apparet." idem ad c. 14 p. 37, 4 notavit: „Inde, quod auctor patriarchas patres nominat (cf. c. 13 p. 36, 3), eum vel ipsum Hebraeum fuisse vel ad Christianos a Iudaeis ortos scripsisse, concludi non potest. Ll. c. 14 p. 37, 4 sq. c. 16 p. 40, 18 sq. obstant. etiam Clemens Rom. patriarchas patres nominat (Epi. I, 4 p. 8, 14 c. 31 p. 36, 15, c. 60 p. 66, 2, c. 62 p. 67, 4. 5), ut de Iustino taceam." quod autem iam a Clemente Alexandrino Barnabas Levita huius epistulae scriptor habitus est, eadem ratione intellegitur, qua etiam epistula ad Hebraeos Barnabae nomini addicta est (cf. librum meum: Einl. in d. N.T. p. 354 sq.). nam utraque epistula Iudaeorum res sacras ita descripsit (cf. Barnabae epi. c. 7. 8), ut Levitam auctorem habere videretur.

lectores quoque primos gentiles genere fuisse, tota epistula docet. Weizsaecker quidem (l. l. p. 5 sq.) etiam Iudaeos genere statuit, utramque partem, iudaicam et ethnicam, iam in unum quendam communemque coetum coaluisse. Iudaismi protectoribus inter Christianos iam non obstitisse contrariam partem defensorum Paulinismi. de gentilibus in ecclesiam admittendis, de plena horum civitate christiana iam non certari. contraria ipsa epistula testatur. Iudaeos scriptor semper fere αὐτοὺς vel ἐκείνους appellavit et hoc modo nonnunquam Christianis (ἡμῖν) opposuit, c. 2 p. 6, 13 sq. πρὸς αὐτούς — ἡμῖν. c. 3 p. 7, 4 sq. πρὸς αὐτοὺς — πρὸς ἡμᾶς. p. 8, 6. 7 τῷ ἐκείνων νόμῳ. c. 4 p. 8, 10. 11 λέγοντας ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστίν. ἡμῶν μέν, ἀλλ' ἐκεῖνοι. p. 9, 1. 2. αὐτῶν — ἡμῶν. c. 8 p. 21, 9. 10 ἡμῖν μέν ἐστι φανερά, ἐκείνοις δὲ σκοτεινά, c. 10 p. 28, 8 ἐκείνοις — ἡμεῖς δέ. c. 14 p. 37, 2. 3 κἀκεῖνοι — καὶ ἡμεῖς. quae c. 19. 20 iubentur aut vetantur, Christianis iudaicae originis minime conveniunt, nisi quis etiam c. 20 p. 48, 2 idololatriam translate intellegere velit. ibi etiam Christiani domini servorum christianorum supponuntur (c. 19 p. 46, 1 sq). Iudaeos autem inter gentiles tales servos habuisse vix quisquam credet.

gentiles igitur fideles monendi erant, ne Iudaeorum legi ut proselyti se

1) nisi scriptor Iudaeis gentiles fideles opponeret, liceret conferre Hebr. VI, 1, ubi Hebraei christiani monentur, ne tirocinium πίστεως ἐπὶ θεὸν repetant. prorsus alia ratione Iustinus Apol. I, 18 p. 65 B scripsit: οἷς (Graecorum philosophis et poetis) κἂν ὁμοίως ἡμᾶς ἀποδέξασθε οὐχ ἧττον ἐκείνων θεῷ πιστεύοντας, ἀλλὰ μᾶλλον.

addicerent (c. 4 p. 8, 6. 7), neve dicerent, testamentum divinum Christianis cum Iudaeis commune esse (c. 4 p. 8, 9. 10). non soli vero Iudaismi cuiusdam defensores arcendi, sed etiam Pauli asseclae acriores revocandi erant. hi enim, tamquam iam iustificati fide vel perfecti societatem christianam negligere incipiebant (c. 4 p. 10, 8—12). etiam haec Christianis ad Iudaismum inclinantibus scripta esse, Weizsaecker (l. l. p. 11 sq.) minime probavit. ad gentiles, qui tamquam iam fide iustificati vel perfecti societatem christianam negligebant, etiam c. 19 p. 47, 6 referri possunt: *οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους συναγαγών*. eadem fere controversia, quam Pauli apostoli epistulae testantur, etiam ex hac epistula cognoscitur. plane singularem controversiam Weizsaecker induxit. deleto iam templo iudaico novam et modo non graviorem inter Christianos ortam esse controversiam. exstitisse enim Christianos, quibus Iudaei fideles persuaserant, sacrificia et ipsis ad salutem esse necessaria (l. l. p. 14. 18). itaque ipsam christianam religionem in summo discrimine versatam esse. profecto mirus excidii Hierosolymitani eventus! ab Iudaeis eo ipso tempore, quum urbs et templum eorum deletum erat, summum Christianismo periculum imminebat. adhuc imperante Vespasiano (70—79 p. Chr.) Christiani templo iudaico diruto in fide propria non confirmabantur, sed labefiebant et in Iudaismi devicti castra alliciebantur! in recenti Iudaeorum clade huius epistulae scriptor summo opere studuit, ne Christianismus ab Iudaismo vinceretur! certum est, Barnabam qui dicitur gentilibus fidelibus scripsisse, quorum pars maxima etiam tum Christianis iudaizantibus aures nimium praebebat, pars Pauli doctrinae studiosa Christianorum rem publicam vel communem iam negligebat. unum enim coetum illi, quibus epistula missa est, efficiebant, quamquam iam Origenes Barnabae epistulam catholicam appellavit. omnibus Christianis haec epistula inscripta non est. cuinam vero ecclesiae missa sit, traditum non est. ex tota epistulae ratione et ea auctoritate, quam apud veteres Alexandrinos habuit, Daniel Schenkel (l. l.) et ego (App. VV. p. 45 sq. et in priore epistulae editione p. 64) coniecimus, eam ad Alexandrinam ecclesiam pertinere. Volkmar et Lipsius epistulam ad Romanam ecclesiam referre maluerunt, quam ecclesiam mihi quidem nihil prodere videtur. I. G. Mueller (l. l. p. 13) Asiaticam aliquam ecclesiam suspicatus est. sed quae c. 9 p. 23, 2 sq. leguntur, Aegyptiacam vel Aegypto vicinam ecclesiam produnt. etiam Pseudo-Aristeae Alexandrini librum de LXX interpretibus compositum scriptori notum fuisse, ad c. 10 p. 24, 9 sq. notavi (p. 99 sq.).

iam in libro meo de patribus apostolicis conscripto (Hal. 1833, p. 11—50) definivi: Barnabae epistulam exeunte primo saeculo conscriptam esse a Christiano e gentilibus et e scholis Alexandrinis profecto, ut eiusdem generis Christianos a iudaica Christianismi forma revocaret aut dehortaretur. ita celeberrimum illud discrimen apostolicae aetatis continuari, ut scriptor iudaizantes Christianos, qui Christianismum ne novum quidem dei testamentum existimabant et fideles e gentibus conversos tamquam proselytos legi Mosaicae obstringere volebant, fortiter impugnaverit. eundem non Pauli tantum, sed etiam illius, qui epistulam ad Hebraeos conscripsit, vestigia secutum et Alexandrinorum doctrina imbutum iam ad gnosticismi christiani limina progressum esse. tum decem reges c. 4 p. 9, 16 sq. interpretatus Domitiani imperatoris ultima tempora definivi (Zeitschr. f. wiss. Theol. 1858. p. 288. 1861 p. 261). in priore huius epistulae editione etiam accuratius definivi Nervae imperatoris aetatem (a. 96—98) vel annum 97.

idem tempus, quo epistula scripta sit, etiam R. A. Lipsio placuit libri mei de patribus apostolocis conscripti censuram edenti in Gersdorfi Repertorio

1854 mensis Iulii fasc. II. p. 65—75. priorem meam sententiam, quod Domitiani imperio exeunte epistula composita sit, defendit Car. Wieseler (Der Brief des Barnabas in: Jahrbb. für Deutsche Theol. 1870. IV. p. 603 sq.), quem secuti sunt Chr. Ioan. Riggenbach (Der sogenannte Brief des Barnabas, Basil. 1873, p. 38 sq.) et Chr. Ern. Luthardt (Der johanneische Ursprung des 4. Evang., Lips. 1874 p. 75 sq.). posteriorem meam sententiam, quod haec epistula Nerva imperante conscripta sit, secuti sunt Henricus Ewald (Geschichte des nachapostol. Zeitalters, ed. II. Gotting. 1868 p. 157 sp.) et Otto Pleiderer (Paulinismus, Lips. 1873, p. 390 sq.). sed etiam aliae sententiae aliis placuerunt[1]).

Barnabae epistulam etiam Funk Tubingensis in Gebhardti, Harnacki, Hilgenfeldi editionum Patrum apostolicorum censura (Theolog. Quartalschrift 1876, IV. p. 717 sq.) primo saeculo exeunti vindicavit.

Car. Weizsäcker (l. l. p. 21 sq.) hanc epistulam iam paulo post deleta Hierosolyma Vespasiano imperante conscriptam esse censuit. quam sententiam non convenire cum locis c. 4 p. 9, 16 sq. c. 16 p. 40, 6 sq. iam omnes fere concedent.

multo pluribus viris doctis placuit alia sententia, primo Adriani imperatoris tempore, paulo post a. 117 hanc epistulam conscriptam esse. post Tentzelium et Stephanum Le Moyne iam C. R. Koestlin (Ursprung und Composition der der synoptischen Evangelien, Stuttgard. 1853 p. 121) hoc tempus statuit. hoc igitur tempore epistulam scriptam esse, Gustavus Volkmar (Ueber Clemens von Rom und die nächste Folgezeit in: Theol. Jahrbb. 1856, p. 356 sq., Religion Jesu, Lips. 1857 p. 392 sq., Esdra propheta, Tubing. 1863 p. 377, Ursprung unserer Evangelien, Turici 1866 p. 143 sq.) persuasit Ferdinando Chr. Baur (Lehrbuch der christl. Dogmengeschichte ed. II, Tubing. 1858, p. 80, Christenthum u. christl. Kirche der drei ersten Jahrhunderte, ed. II. Tubing. 1860 p. 132), Constantino Tischendorf (Wann wurden unsere Evangelien verfasst? ed. I. Lips. 1865 p. 45, ed. IV. ibid. 1866 p. 96 sq.), Theodoro Keim (Geschichte Jesu von Nazara, vel. I. Turici 1867, p. 148), Ricardo Adelberto Lipsio (in Schenkeli Bibellex., Vol. I., Lips. 1869 p. 370 sq.), I. G. Mueller (Erklärung des Barnabsbriefes, Lips. 1869), Theodoro Zahn (Ignatius v. Antiochien, Gothae 1873 p. 397), Adolpho Hausrath (Neutestamentl. Zeitgeschichte, part. III, Heidelberg. 1874 p. 522 sq.), Aemilio Schuerer (Lehrbuch der NTlichen Zeitgeschichte, Lips. 1874 p. 355, not. 2), Adolpho Harnack (l. l. p. XL sq.). M. Guedemann (l. l.), aliis. sed haec sententia ipsius epistulae testimoniis refellitur. Th. Keim, R. A. Lipsius, alii negare non potuerunt, c. 4 p. 9, 15 sq. Nervam imperatorem illum exiguum regem esse, qui post decem maiores reges ortus tres simul deposuit (Flavios imperatores). quis igitur credet, scriptorem primo monuisse: *εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκε τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ* (p. 9, 13—15), tum imperatorum ultimum descripsisse Nervam iam ante XXI fere annos mortuum? scriptum non est: *εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης ἐμήκυνε τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα βραδύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἐρχόμενος*. magis illi viri docti confidunt c. 16 p. 40, 5 sq. *πέρας γέ τοι πάλιν λέγει 'Ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον, αὐτοὶ αὐτὸν οἰκοδομήσουσι.'* (Ies. XLIX, 17). *γίνεται. διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς καθῃρέθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. νῦν καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται*

1) Constaninus Skworzow (Patrolog. Untersuchungen, Lihs. 1875. p. 1—14 hanc epistulam iam a. 91 scriptam esse asseruit, quum Domitianus se deum pronuntiavit et Christianos ritus iudaicos observantes persequi coepit.

ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν. haec intellegunt, quasi templum Hierosolymitanum a Romanis deletum iam denuo aedificaretur, et interpretantur, Hadrianum imperatorem vel Iudaeis permisisse, ut templum suum denuo conderent, vel ipsum architectos misisse illud denuo aedificaturos, vel iam Iovis templum Hierosolymis exstructurum fuisse aut certe exstructurum visum esse. sed testimoniis historicis destituti aut scriptorem sibi ipsi repugnantem inducunt, triumphum potius quam cladem Iudaeorum describentem, aut indigne illudentem. templum denuo condendum idoleum intellegere malunt quam veri dei templum spirituale, ad quod scriptorem l. 14 sq. demum transire asserunt. sed non viderunt, iam l. 6 (*πέρας γέ τοι πάλιν λέγει*) scriptorem expositionem templi falsi et veri in universum ad finem perducere vel absolvere, postea accuratius explicandam. omni ratione convincitur, templum dei, falso deleto, vere vel spiritualiter denuo aedificari a gentilibus Romano imperio subditis, qui ad fidem christianam conversi sunt vel convertuntur. haec vero Nervae imperatoris aetati optime convenire nemo negabit.

Nervae imperatoris aetas etiam aliis argumentis comprobatur. gentiles ad fidem christianam conversos, non iam a christianis parentibus genitos prodit c. 4 p. 10, 4. 5 *οὐδὲν γὰρ ὠφελήσει ὑμᾶς ὁ πᾶς χρόνος τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ τῆς πίστεως.* Christianorum conditio ex hac epistula cognoscitur Traiani imperatoris rescripto ad C. Plinium Caelium Secundum a. 112 fere exeunte antiquior. nomen enim christianum a Iudaeorum religione nondum separatum est, sed ut separetur, scriptor enixe studet. fides christiana etiam tunc protegi poterat Iudaeorum religione licita (c. 3. 4 p. 8, 5 sq.). quae conditio etiam Actis apostolorum repraesentatur (cf. librum meum: Einleitung in d. N.T. p. 610). Christiani suam causam cum Iudaeis communicantes magistratibus Romanis etiam tunc, Domitiano imperante, videbantur ‚vel improfessi iudaicam vivere vitam' (Sueton. Domitian. 12), *ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἤθη ἐξοκέλλειν* (Dio Cass. LXVII, 14). Nerva quidam iam *οὔτε ἀσεβείας οὔτ' ἰουδαϊκοῦ βίου καταιτιᾶσθαί τινας συνεχώρησε* (Dio Cass. LXVIII, 1). sed etiam huius epistulae scriptor non memoravit, Christianos *ἕλκεσθαι εἰς κριτήρια* (Iac. II, 6). nihil novit praeter tempora iniqua (c. 2 p. 5, 9. 10) vel novissima (c. 4 p. 10, 4), quibus *τὸ τέλειον σκάνδαλον* (c. 4 p. 9, 12) vel Nero antichristus redivivus, omnino futura *σκάνδαλα* (c. 4 p. 10, 6) instant. dies instant nequissimi et sordidi, quibus fideles salvabuntur (c. 8 p. 21, 6. 7). perpetuae Christianorum persecutionis, quae Traiani rescripto instituta est, nulla mentio fit. aetatem Traiano imperatore priorem etiam ea comprobant, quae c. 19 p. 45, 1 sq. leguntur: *οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ πάλιν γεννηθὲν ἀνελεῖς κτλ.* c. 20 p. 48, 12. 13 *φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ.* nam patriae potestati Traianus et Adrianus imperatores iam modum aliquem imposuerunt [1]).

Nerva imperante hanc epistulam conscriptam esse, etiam constabit, si tres reges (vel tria e magnis cornibus) ab exiguo rege simul depositos (c. 4 p. 9, 15 sq.) tres Flavios imperatores: Vespasianum, Titum, Domitianum, intellegendos esse, non omnibus persuasero. nam Nerva, exiguus rex, vere simul de-

1) Guil. Rein (das Criminalrecht der Römer, Lips. 1844. p. 446: „Dieses Recht kam allmählich durch die Sitte ab, so dass schon in dem ersten Jahrhundert der Kaiserherrschaft die Beispiele der Tödtung des Sohnes durch den Vater immer seltener wurden. Traianus und Hadrianus milderten die alte Strenge der patria potestas, ebenso die Gewalt der Herren über die Sclaven, l. 5 D. si a par. quis manum. (37, 12), l. 5 D. De lege Pomp. de parr. (48, 9)."

posuit tres Flavios: Domitianum imperatorem a. d. XIV. Kal. Oct. a. 96 occisum, duosque Caesares, T. Flavii Clementis iam occisi filios, quos Domitianus imperator „tum parvulos successores palam destinaverat et abolito priore nomine alterum Vespasianum appellari iusserat, alterum Domitianum" (Sueton. Domitian. 15). etiam hac ratione Nerva, qui decem imperatoribus successit, deposuit *τρεῖς ὑφ' ἓν τῶν βασιλέων* vel. *ὑφ' ἓν τρία τῶν μεγάλων κεράτων*, quum duo illi parvuli non imperatores quidem, sed Caesares fuerint.

iam ante Traianum imperatorem composita epistula orientalis ecclesiae antiquissimae conditionem repraesentat. Pauli apostoli doctrinam iam in epistula ad Hebraeos canonica Alexandrina ratione paululum mutatam in hac epistula etiam magis mutatam recognoscimus. nam de fide iustificante scriptor, quamvis Iudaismi christiani acerrimus adversarius, Pauli ipsius sententiam iam paullulum commutavit (cf. quae p. 72 ad c. 1 p. 4, 7 sq., p. 81 ad c. 4 p. 10, 8—10, p. 118 ad c. 15 p. 39, 6. 7 notata sunt).

exeunte igitur saeculo primo Barnabas qui dicitur etiam sacrae scripturae testis est non negligendus.

Veteris Testamenti usus est versione Alexandrina, quam hic illic hebraico textui conformatam esse, I. G. Mueller et A. Harnack (l. l. p. XXXVII sq.) mihi quidem non persuaserunt. nihil probant c. 2 p. 6, 10. 11; c. 6 p. 14, 4. 5. p. 14, 11, 12; c. 9 p. 22, 6. vix quidquam probat c. 11 p. 28, 15 sq. denique c. 15 p. 38, 10 genuinam LXX interpretationem Barnabas servasse videtur. quod autem c. 8 p. 21, 4 scripsit: *ὅτι ἡ βασιλεία Ἰησοῦ ἐπὶ ξύλον*, Ps. XCV, 10 non hebraico textui, sed Christianorum doctrinae conformatum esse docet. Barnabam (c. 19 p. 46, 7. 8) etiam Sapientia Sirachi (IV, 31) usum esse nemo mirabitur. Enochi libro tamquam sacra scriptura usus est c. 4 p. 9, 13 c. 16 p. 40, 11 sq, (*λέγει γὰρ ἡ γραφή*). etiam Ezra propheta usus est c. 12 p. 30, 18 sq. (cf. c. 6 p. 16, 9). neque dubito, eum iam Pseudo-Aristeae libellum de LXXII interpretibus legisse, unde ipsam locutionem insolitam (*διάσταλμα* c. 10 p. 28, 2) hausit.

Barnabas qui dicitur etiam libris apocryphis usus est, quos certius non novimus. Ps. L, 19 c. 2 p. 6, 21. 22 ita laudatur, ut in Adami apocalypsi laudatus est. e propheta aliquo de Iudaeorum sacris scribente laudantur c. 7 p. 18, 8 sq., e propheta aliquo etiam c. 11 p. 30, 8. 9, fortasse sequentia quoque (l. 10—12) hausta sunt. ex apocrypho libro A. Harnack etiam c. 16 p. 40, 15—17 repetiit. de his omnibus vix aliquid coniicere licet.

Novi Testamenti libris non omnibus quidem, sed nonnullis Barnabas iam usus est. Christi effatum, quod in evangelio Matthaei XXII, 14 legitur, c. 4 p. 11, 8. 9 iam tamquam e sacra scriptura haustum (*ὡς γέγραπται*) laudatur. Pauli epistula ad Romanos IV, 17 sq. tacite usus est c. 13 p. 36, 2—4. ad Ioannis apocalypsin revocandi sunt decem illi reges c. 4 p. 9, 16 sq., quorum septem iam Ioan. Apoc. XVII, 10 sq. praebuit. Barnabas addidit tres Flavios imperatores. ad Barn. c. 7 p. 19, 9. 10 etiam A. Harnack l. l. p. XXXIX contulit Ioan. Apoc. I, 13. equidem ausus sum, etiam ea, quae c. 15 p. 38, 8 sq. de dei vero sabbato mille annorum docentur, ad Ioan. Apoc. XX, 3. 6. 7 referre. Barnabam non iam nostris evangeliis usum esse Weizsaecker l. l. p. 34 contendit. sed ad fabulosam illam Christi orationum collectionem a Matthaeo apostolo compositam (Spruchsammlung) confugit, cui omnis fides historica deest. hac in re apud Barnabam evangelii canonici secundum Matthaeum usum iam in priore editione (p. XIII) contra Weizsaeckerum defendi. sed viri doctissimi assensu iam tum gavisus sum quarti nostri evangelii usum et notitiam et ipsius in hac epistula negantis. Constantinus Tischendorf (Wann wurden

unsere Evangelien verfasst? ed. I. Lips. 1865. p. 45, ed. IV. ib. 1866 p. 96 sq.) primus in Barnabae epi. c. 12 p. 32, 1 sq. evangelii secundum Ioannem III, 14 vestigium certissimum invenit. cuius viri rationibus statim diiudicatis a me (Constantin Tischendorf als Defensor fidei in: Zeitschr. f. w. Theologie 1865. III. p. 329 sq.), Gustavo Volkmar (Ursprung unserer Ev., Tur. 1866 p. 66 sq.), I. H. Scholten (De oudste Getuigenissen aangaande de Schriften des Nieuwen Testaments, Lugd. Bat. 1866, p. 16), aliis, et a plerisque viris doctis reprobatis, Theodorus Keim (Geschichte Iesu von Nazara Vol. I, Turici 1867. p. 146 sq.) nihilo minus eo progressus est, ut totam Barnabae epistulam a Ioannis evangelio pendere censuerit, quem etiam hac in re secutus est Car. Wittichen (Der geschichtliche Charakter des Ev. Joh., Elberf. p. 103 sq.). P. Hofstede de Groot Groningensis (Basilides am Ausgange des apostol. Zeitalters etc., versionis germanicae, Lips. 1868, p. 107 sq.) ex evangelio secundum Ioannem VI, 51. 58 repetiit, quod Barnabas epi. c. 6 p. 14, 6. 7. c. 8 p. 21, 5. c. 9 p. 22, 9. c. 11 p. 30, 12. 16. 17 ζῆν εἰς τὸν αἰῶνα scripsit. quae omnia statim refellisse mihi videor (Zeitschr. f. w. Theol. 1868. II. p. 214 sq.). totam quaestionem de evangeliis, quibus Barnabas usus dit, quodam modo absolvit Henr. Holtzmann (Barnabas und Johannes, in: Zeitschr. f. w. Theol. 1871. III. p. 336—351). Barnabas qui dicitur solo evangelio secundum Matthaeum usus est canonico, evangelii Ioannei quodam modo praecursor. quae in Barnabae epistula necessitudinem aliquam cum evangelio secundum Ioannem exhibent, non sufficere ad eius usum probandum, etiam A. Harnack l. l. p. XL concessit. Pauli vero epistulis quibus Barnabas iam usus sit, etiam nunc quaeritur. Adolpho Harnack (l. l. p. XXXIX, not. 9) certum esse videtur, eum epistulas ad Romanos, ad Corinthios II, ad Ephesios legisse. equidem epistulae Ephesiis inscriptae vestigia non reperio. epistulam ad Hebraeos scriptori iam notam fuisse coniicio. haec et alia aliis viris doctis accuratius inquirenda reliqui, nova Barnabeae epistulae editione contentus.

Scribebam Ienae a. d. III. Non. Iun. a. MDCCCLXXVII.

Adolphus Hilgenfeld.

Scripturae compendiis his fere usus sum:

b = ms. Barberinum, cf. p. XV sq.
Bern. = Eduardus Bernard, cf. p. VI.
Br. = Philotheus Bryennius, cf. p. XIII.
C = cod. Corbeiensis, cf. p. XIII sq.
c = cod. Casanatensis, cf. p. XVI sq.
Cot. = I. B. Cotelier, cf. p. IX.
Dr. = A. R. M. Dressel, cf. p. X.
D.V. = Duae Viae, cf. p. XXIV.
f = cod. Florentinus, cf. p. XV.
G = Graecus textus vulgaris codicum b c f n o p v, cf. p. XIV sq.
Gh. = Oscar de Gebhardt, cf. p. XII sq.
Harn. = Adolphus Harnack, cf. p. XII sq.
Hef. = I. C. Hefele, cf. p. X.
Hg. = Adolphus Hilgenfeld.
Hg[1]. = Adolphi Hilgenfeld ed. I, cf. p. XI sq.
Hg[2]. = A. Hilgenfeld Barnabae epi. lat. ed. II, cf. p. XII.
I = cod. Hierosolymitanus, cf. p. XIII. XVIII sq.
L = Latinus interpres, cf. p. XIII. sq. XXVII.
Men. = Hugo Menardus, cf. p. VII sq.
Ml. = I. G. Mueller, cf. p. XII.
n = cod. Neapolitanus, cf. p. XVII.
o = cod. Ottobonianus, cf. p. XIV sq.
Ox. = ed. Oxoniensis, cf. p. X.
p = cod. Parisiensis, cf. p. XV.
Riggb. = C. I. Riggenbach, cf. p. XII, not. 2.
S = cod. Sinaiticus, cf. p. X sq. XVII sq.
S* = cod. Sinaitici prima manus, cf. p. XI. XVII.
S** = cod. Sinaitici corrector C[c], cf. p. XI. XVII.
Us. = Iacobus Usher, cf. p. VI sq.
v = cod. Vaticanus, cf. p. XIV.
Voss. = Isaacus Voss, cf. p. VIII sq.
Vr. = Gustavus Volkmar, cf. p. XI.
vulg. — editiones ante Dresselium, cf. p. IX sq.

omnino „* singulis signis additum primam minum significat,** correctorem", ut in Theodori Zahn Ignatianorum et Polycarpianorum editione.

in adnotationibus ad Barnab. epi. c. 16 p. 120, l. 3 ab ultimo lege: „Fundamentes" pro „Elementes."

BARNABAE EPISTULA,

GRAECE ET LATINE.

BAPNABA ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

I. *Χαίρετε, υἱοὶ καὶ θυγατέρες, ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ ἀγαπήσαντος ὑμᾶς, ἐν εἰρήνῃ.*

Μεγάλων μενόντων καὶ πλουσίων τῶν τοῦ θεοῦ δικαιωμάτων εἰς ὑμᾶς, ὑπέρ τι καὶ καθ' ὑπεροχὴν ὑπερευφραίνομαι ἐπὶ τοῖς μακαρίοις καὶ ἐνδόξοις ὑμῶν πνεύμασιν. οὕτως ἔμφυτον δωρεᾶς πνευματικῆς χάριν εἰλήφατε. διὸ καὶ μᾶλλον συγχαίρω ἐμαυτῷ ἐλπίζων σωθῆναι, ὅτι ἀληθῶς βλέπω ἐν ὑμῖν ἐκκεχυμένον ἀπὸ τοῦ πλουσίου τῆς πηγῆς κυρίου πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς. οὕτω με ἐξέπληξεν ἐπὶ ὑμῶν ἡ ἐμοὶ ἐπιπόθητος ὄψις ὑμῶν. πεπεισμένος οὖν τοῦτο καὶ συνειδὼς ἐμαυτῷ, ὅτι ἐν ὑμῖν λαλήσας πολλὰ ἐπίσταμαι — ὅτι ἐμοὶ συνώδευσεν ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης κύριος —, καὶ πάντως εἰς τοῦτο

I. 2. *κυρίου* I S., Vr., Ml., Gh., Br., *κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* (cf. c. 2 p. 6, 12) Hg[1]., *κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ* Duae viae p. 95, 4. 5.

I. 4. *μενόντων* (cf. c. 2 p. 6, 2 et L.: abundantiam) edidi, non vetante S, *μὲν ὄντων* I G L et edd. — 5. *υμας* S L et edd., *ἡμᾶς* I. — *ὑπέρ τι* I S Vr., Ml., Gh., *ὑπερλίαν* Hg[1]. — *ὑπεροχὴν* I Br., *υπερβολην* S et edd. — 5. 6. *ὕπερ εὐφραίνομαι* I, *υπερευφρενομε* S, *ὑπερευφραίνομαι* Hg[1]., Ml., Gh., *εὐφραίνομαι* Vr. sed cf. c. 5 p. 11, 17 *ὑπερευχαριστεῖν*. A. Harnack contulit Acta Theclae 7. Clem. Alex., etiam *ὑπερηγάπησαν* c. 5 p. 12, 10, *συνευφραίνονται* c. 2 p. 6, 2. equidem voc. *ὑπερευφραίνομαι* etiam apud Lucian. Icaromenipp. c. 3. inveni. — 6. *υμων* S L et edd., *ἡμῶν* I. — *οὕτως* (cf. l. 9) L., Hg[1]., Ml., Gb., Br., *ουτο* S., *οὗ τὸ* I Vr., *οὐ τὸ* translator Brit. — *ἔμφυτον* I S Vr., Hg[1]., Gh., *τὴν ἔμφυτον* Ml. — *δωρεᾶς* I Br., *της δωρεας* S Vr., Hg[1]., Ml., Gh. — 7. *συγχαίρω* I Vr., Hg[1]., Ml., *συνχαιρω* S Gh. — 9. *πηγῆς* I L Br., *ἀγάπης* S Vr., Hg[1]., Ml., Gh. — 9. 10. *οὕτω — ὄψις ὑμῶν* I S et edd., om. L. — 9. *οὕτω* (I?) S., Gh., *οὕτως* Vr., Hg[1]., Ml. — 10. *ἐμοὶ* I Br., om. S Vr., Hg[1]., Ml., Gh. — *ἐπιπόθητος* I Hg[1]. (suadente M. Schmidt), *επιποθητη* S., *ἐπιποθήτη* Vr., Ml., Gh. — 10. 11. *συνειδὼς* I S** (*συνιδως*) L Vr., Hg[1]., Gh., *συνιδων* S* Ml. — 11. *λαλήσας* S., Vr., Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ λαλήσας* I, dum — adloquor (i. e. *λαλήσας*, cf. c. 6 p. 17, 7. 8 dum adnutrimur pro *ζωοποιούμενοι*. c. 8 p. 21, 9 dum sic fiunt pro *οὕτω γενόμενα*. c. 12 p. 31, 5 dum oppugnantur pro *πολεμουμένους*) L. — 12. *ἐπίσταμαι — ὅτι* I S Vr., Hg[1]., Gh., om. L., Ml., Riggb. — *κύριος* I S et edd., *κυρίου* L. — 12—p. 3. 1. *εἰς τοῦτο κἀγὼ ἀναγκάζομαι* I L *αναγκαζο-*

κἀγὼ ἀναγκάζομαι· ἀγαπᾶν ὑμᾶς ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου. ὅτι μεγάλη πίστις καὶ ἀγάπη ἐγκατοικεῖ ἐν ὑμῖν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ. λογισάμενος οὖν τοῦτο, ὅτι ἐὰν μελήσῃ μοι περὶ ὑμῶν τοῦ μέρος τι μεταδοῦναι ἀφ' οὗ ἔλαβον, ὅτι ἔσται μοι τοιούτοις πνεύμασιν ὑπηρετήσαντι εἰς μισθόν, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμπειν, ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν. τρία οὖν δόγματά ἐστι κυρίου ζωῆς· ἐλπὶς ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν·

3—6. Clemens Alex. Strom. II, 6, 31, p. 445: *εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας Ἀφ' οὗ οὖν, φησίν, ἔλαβον μέρους ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμψαι, ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν.*

μαι καγω εις τουτο S. Vr., Ml., Gh., *ἀναγκάζομαι κἀγὼ εἰς τὸ* Hg[1].
I. 2. *ἐν ὑμῖν ἐπ'* I Br., *εν υμιν* S Vr., Ml., Gh., *ὑμῖν ἐν* Hg[1]. — 6. *καὶ* Clem. Al. L Vr,. Hg[1]., om. I S Ml., Gh. — 6—p. 5, 2. *τρία οὖν δόγματά ἐστι κυρίου ζωῆς. ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν, καὶ δικαιοσύνη κρίσεως, ἀρχὴ καὶ τέλος, ἀγάπη εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων δικαιοσύνη μαρτυρία* I, *τρια ουν δογματα εστιν κ̅υ̅. ζωη. πιστις ελπις. αρχη και τελος ημων και δικαιοσυνη κρισεως αρχη και τελος αγαπη ευφροσυνη και αγαλλιασεως εργων εν δικαιοσυναις μαρτυρια* S., *τρία οὖν δόγμμτά ἐστι κυρίου· ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ και τέλος* L Hg[1]. (*ἐστίν*), R. A. Lipsius (in D. Schenkeli Bibellex. Vol. II, Lips. 1869. p. 368). illa, quae S. praebet, vario modo tentaverunt viri docti. Car. Weizsaecker (Zur Kritik des Barnabas Briefes, Tubing. 1863 p. 49) alterum ‚*ἀρχὴ καὶ τέλος*' repetitum censuit, et sic legendum: *τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωή· πίστις· ἐλπίς. ἀρχὴ καὶ τέλος ἡμῶν καὶ δικαιοσύνη κρίσεως ἀγάπη εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων ἐν δικαιοσύνῃ μαρτυρία.* idem vir doctissimus interpretatus est. „Es ist — der Besitz des Lebens selbst, woran sich die *πίστις* und die *ἐλπὶς* anschliessen. Das Leben der Gerechtigkeit selbst ist es, worauf wir stehen und worauf wir im Gerichte stehen werden. Dieses Leben beruht auf der Reinigung durch den Tod Christi". Gust. Volkmar edidit: *τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωή, πίστις, ἐλπὶς ἀρχὴ καὶ τέλος ἡμῶν. καὶ δικαιοσύνη κρίσεως ἀρχή. καὶ τέλος ἀγάπη, εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων ἐν δικαιοσύνῃ μαρτυρία.* vir cl. interpretatus est: „Triplex constituit dominus (J. Chr.): primum quod ad totam nostram salvationem (*ἀρχὴν καὶ τέλος ἡμῶν*) pertinet: haec constet in vita, in fide atque spe (i. e. in vita aeterna ea, quae incipit et perdurat cum fide et spe Christiana, ab initio Christianitatis usque ad finem). Secundum quod ad iudicium extremum, eiusque principium pertinet: hoc constet in iustitia (quam V. T. postulavit, Christus Jesus exhibuit). Tertium quod ad eiusdem decisionis extremae finem, sive ad consummationem attinet: haec constet in caritate, itaque virtute Christiana positiva. quae testis sit operum beatitudinis, in iustitia perfectorum". I. G. Mueller et Riggb.: *τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωή, πίστις, ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος ἡμῶν· καὶ δικαιοσύνη κρίσεως ἀρχή· καὶ τέλος ἀγάπη, εὐφροσύνη, καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων ἐν δικαιοσύναις μαρτυρία.* Henr. Ewald (Geschichte des nachapostol. Zeitalters, ed. II., Gotting. 1868, p. 162, et Gott. Gel. Anz. 1869, St. 50 p. 1978 sq.): *τρία οὖν δόγματά ἐστιν· κυρίου ζωὴ πίστις, ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος ἡμῶν· καὶ δικαιοσύνης κρίσεως ἀρχὴ καὶ τέλος ἀγάπη, εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων ἐν δικαιοσύναις μαρτυρία.* O. de Gebhardt: *τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος ἡμῶν· καὶ δικαιοσύνη πίστεως ἀρχή, καὶ τέλος ἀγάπη, εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργον ἐν δικαιοσύνης μαρτυρία.* Ado Harnack asseruit: „Ipsa dogmata, quae cod. Sin. offert, non modo dispositione, sed etiam sensu carent. librarius auctoris verba male percipiens inepte ex libidine correxit, ut initio tria dogmata — vitam nempe, fidem, spem — exhiberet", genuina vir doctissimus

καὶ δικαιοσύνη κρίσεως ἀρχη καὶ τέλος· ἀγάπη εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων, δικαιοσύνης μαρτυρία. ἐγνώρισε γὰρ ἡμῖν ὁ δεσπότης διὰ τῶν προφητῶν τὰ παρεληλυθότα καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τῶν μελλόνων δοὺς ἀπαρχὰς ἡμῖν γεύσεως. ὧν τὰ καθ' ἕκαστα βλέποντες ἐνεργούμενα, καθὼς ἐλάλησεν, ὀφείλομεν πλουσιώτερον καὶ ὑψηλότερον προσάγειν τῷ φόβῳ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὑποδείξω ὀλίγα, δι' ὧν ἐν τοῖς παροῦσιν εὐφρανθήσεσθε.

II. *Ἡμερῶν οὖν οὐσῶν πονηρῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν, ὀφείλομεν ἑαυτοῖς προσέχοντες ἐκζητεῖν τὰ δικαιώματα κυρίου. τῆς μὲν οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶ βοηθοὶ φόβος καὶ*

14—p. 5, 3. Clemens Alex. l. l. pergit: *τῆς μὲν οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν οἱ συλλήπτορες φόβος καὶ ὑπομονή, τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. τούτων οὖν, φησί, τὰ πρὸς τὸν κύριον μενόντων ἁγνῶς, συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις.*

sic restituere conatus est: „Tria igitur dogmata sunt: 1) *ζωῆς ἐλπίς* (cf. Euseb. h. e. III, 23, 17), 2) *δικαιοσύνη πίστεως*, i. e. *ἀρχή*, 3) *ἀγάπη*, i. e. *τέλος* (1 Tim. I, 5)". Bryennius: *διορθωτέον καὶ στικτέον τὸ χωρίον ὧδε· Τρία οὖν δόγματά ἐστι κυρίου ζωῆς· ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν, καὶ δικαιοσύνη κρίσεως, ἀρχή, καὶ τέλος ἀγάπη εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλίασεως, ἔργων δικαιοσύνης μαρτυρία. ἢ καὶ οὕτω· Τρία . . . ζωῆς· ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν, δικαιοσύνη, κρίσεως ἀρχὴ καὶ τέλος, ἀγάπη κτλ. ἵνα ᾖ ὁ νοῦς· τὸν βουλόμενον κατὰ θεὸν ζῆν δεῖ πρῶτον ἐπὶ κύριον ἐλπίζειν, ὅπερ ἐστὶν ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς πίστεως ἡμῶν, εἶτα δικαιοσύνην ἀσκεῖν, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ καὶ τέλος πάσης κρίσεως, καὶ τρίτον ἀγάπην ἔχειν μετ' εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως, ἥτις ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῶν τῆς δικαιοσύνης ἔργων. τοιαύτην τοῖς ῥήμασι τούτοις ἔννοιαν ἀποδιδοὺς φαίνεται καὶ ὁ ἐν τῇ ὤᾳ τοῦ χειρογράφου τάδε γεγραφώς· ‚Περὶ τοῦ τρία εἶναι δόγματα κυρίου ζωῆς'.* equidem in cod. I nihil mutavi, nisi *δικαιοσύνη μαρτυρία* in *δικαιοσύνης μαρτυρία.* latinum interpretem omisisse, quae non intellexit, nunc concedo. quae reliquit simpliciora sunt, quam *δόγματα.*

I. 2. *ημιν* S et edd., *ὑμῖν* I, om. L. — 3. *καὶ τὰ ἐνεστῶτα* I S et edd., om. L. — 4. *καὶ τῶν* I S** et edd., *των* S*. — *γεύσεως* I S Vr., Ml., Gh., Br., *γνώσεως* L. Hg[1]. — 6. *φόβῳ* I S Br., *βωμῷ* L Hg[1]., Ml., Gh., *προσάγειν* de sacrificiis saepissime usurpaverunt LXX, etiam Barnabas c. 2 p. 6,20. cf. Clem. Al. Cohort. ad. Graec. 3, 42 p. 56: *τὴν ὁμοίαν προσάγειν θυσίαν.* praecedentia *πλουσιώτερον καὶ ὑψηλότερον* sacrificiis potius quam timori dei conveniunt. sed cf. 2 p. 5, 11 *φόβος.* c. 4 p. 10, 13 *μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ.* c. 11 p. 30, 14 *ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον.* c. 19 *ἀλλ' ἀπὸ τῆς νεότητος διδάξεις φόβον κυρίου.* c. 20 *εἰς φόβον θεοῦ.* etiam c. 9 p. 23, 4. 5 *μάθετε — πλουσίως.* itaque *προσάγειν* intransitive intellegendum est, cf. Ios. III, 9. Ier. XLVI, 13 al. Act. XXVII, 27. 8. *ευφρανθησεσθε* S L et edd., *εὐφρανθησομεθα* I.

II. 9. *οὖν* S L et edd., om. I. — *ἐνεργοῦντος* I S Vr., Ml., Gh., Br., *ἀντενεργοῦντος* (cf. L) Hg[1]. sed cf. 2 Thess. II, 9 *κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ.* II, 11 *ἐνέργειαν πλάνης.* Eph. II, 2 *τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.* daemoniaci appellabantur *ἐνεργούμενοι*, cf. Constt. app. VIII, 7 et quae I. G. Müller notavit ad Barn. c. 19 *τὰ ἐνεργήματα.* — 10. *προσέχοντες* I S* L Vr., Hg[1]., Ml., *προσεχειν και* S** Gh. — 11. *εισιν* S et edd. — 11. *μὲν* Clem. Al., om. codd. ct edd. — *καὶ* Clem. Al. L et edd., om. I. S.

ὑπομονή, τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. τούτων οὖν μενόντων τὰ πρὸς κύριον ἁγνῶς, συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις. πεφανέρωκε γὰρ ἡμῖν διὰ πάντων τῶν προφητῶν, ὅτι οὔτε θυσιῶν οὔτε ὁλοκαυτωμάτων

Ies. I, 11—13. οὔτε προσφορῶν χρῄζει, λέγων ὁτὲ μέν· ‚Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει κύριος. πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ᾽ ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι. τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν μου τὴν αὐλὴν οὐ προσθήσεσθε. ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοί ἐστι, τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι. ταῦτα οὖν κατήργησεν, ἵνα ὁ καινὸς νόμος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄτερ ζυγοῦ ἀνάγκης ὤν, μὴ ἀνθρωποποίητον ἔχῃ τὴν προσφοράν. λέγει δὲ πάλιν πρὸς

er. VII, 22. 23. αὐτούς· ‚Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσενέγκαι μοι ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίας;

Zach. VIII, 17. ἀλλ᾽ ἢ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς· Ἕκαστος ὑμῶν κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ κακίαν μὴ μνησικακείτω, καὶ ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπᾶτε‘. αἰσθάνεσθαι οὖν ὀφείλομεν, μὴ ὄντες ἀσύνετοι, τὴν γνώμην τῆς ἀγαθοσύνης τοῦ πατρὸς ἡμῶν. ὅτι ἡμῖν λέγει, θέλων ἡμᾶς μὴ ὁμοίως πλανωμένους ἐκείνοις ζητεῖν, πῶς προσάγωμεν

Ps. L, 19. αὐτῷ. ἡμῖν οὖν οὕτω λέγει· ‚Θυσία τῷ κυρίῳ καρδία συντετριμμένη, ὀσμὴ εὐωδίας τῷ κυρίῳ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν‘.

11. *τὰ σάββατα*. Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Sabbata requies. —

II. 1. *συμμαχοῦντα* I Hg[1]., Ml., *συνμαχουντα* S Vr., Gh. — 2. *οὖν* Clem. Al. I Br., om. S L Vr., Hg[1]., Ml., Gb. — 3. *ἐπιστήμη, γνῶσις* Clem. Al. I S et edd., om. L. — 6. *κριῶν* (cf. LXX) I L Hg[1]., om. S. et ceteri edd. — 8. *ἐξεζήτησεν* S et edd. — 9. *ἐὰν* I L Hg[1]., *ουδε εαν* S Vr., Ml., *ὁτὲ δέ Ἐὰν* Gh. — *φέρητε* (LXX Vat.) I S et edd., *φέρητέ μοι* (LXX Al.) L. — 10. *εστιν* S et edd. — 11. *καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι* I (in margine: *ὅτι οὐδενὸς χρῄζει ὁ δεσπότης*) S Vr., Ml., Gh., *καὶ τὰ σάββατα καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου* (LXX) L. Hg[1]. (om. *καὶ ἡμέραν μεγάλην*). — 11. 12. *ἵνα ὁ καινὸς νόμος κτλ.* I ad oram: *ὅτι οὐ κατ᾽ ἀνάγκην ὁ τοῦ κυρίου ζυγός B' ἱερεύς*. — 12. *ἄτερ* I, *ἄνευ* S et edd. — 13. *μὴ* I S et edd., om. L. — *προσφοραν* S L et edd., *συμφοράν* I. — 16. *αὐτοῖς* I S et edd., *αὐτοῖς λέγων* (LXX) L. — 17. *αὐτοῦ* (LXX) I, *εαυτου* S et edd. — 18. *οὖν* S L et edd., om. I. — 19. *ἀγαθοσύνης* I Vr., Hg[1]., Ml., *ἀγαθωσύνης* S Gh. — 20. *μὴ* I S Vr., Ml., Gh., om. L Hg[1]. — 21. *ουτως* S et edd. — *Θυσία τῷ κυρίῳ κτλ.* I in margine: *ψαλμ. N' καὶ ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ*. — 22. *ὀσμὴ εὐωδίας τῷ κυρίῳ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν* I S. et edd., *καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει* LXX, et humiliatum deus non despicit L.

ἀκριβεύεσθαι οὖν ὀφείλομεν, ἀδελφοί, περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἵνα μὴ ὁ πονηρὸς παρείσδυσιν πλάνης ποιήσας ἐν ἡμῖν ἐκσφενδονήσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ζωῆς ἡμῶν. III. λέγει οὖν πάλιν περὶ τούτων πρὸς αὐτούς· 'Ινατί μοι νηστεύετε, λέγει κύριος, ὡς σήμερον Ies. LVIII, 4. 5. ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν; οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει κύριος, οὐκ ἄνθρωπον ταπεινοῦντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, οὐδὲ ἐὰν κάμψητε ὡς κρίκον τὸν τράχηλον ὑμῶν καὶ σάκκον ἐνδύσησθε καὶ σποδὸν ὑποστρώσητε, οὐδ' οὕτω καλέσετε νηστείαν δεκτήν.' πρὸς ἡμᾶς δὲ λέγει· 'Ιδοὺ αὕτη ἡ νηστεία, ἣν Ies. LVIII 6—10. ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει κύριος· λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει καὶ πᾶσαν ἄδικον συγγραφὴν διάσπα. διάθρυπτε πεινῶσι τὸν ἄρτον σου, καὶ γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς, περίβαλε· ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ ἐὰν ἴδῃς ταπεινόν, οὐχ ὑπερόψῃ αὐτόν, οὐδὲ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου. τότε ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἱμάτιά σου ταχέως ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ θεοῦ περιστελεῖ σε· τότε βοήσῃ, καὶ ὁ θεὸς εἰσακούσεταί σου, ἔτι

II. 1. *ουν* S L et edd., om. I. — 2. *ἐν* I S** L Vr., Gh., om. S*.

III. 4. *λέγει κυριος* I S et edd., om. L. — 5. *ἐν* I L Vr., Hg[1]., Ml.. Gh., om. S. — 6. *λεγει* $\overline{\kappa\varsigma}$ *(κύριος) ουκ ανθρωπον ταπινουντα* S L et edd. (*ταπεινοῦντα*), *ἡμέραν ἄνθρωπον ταπεινοῦντα* (*καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον* LXX) I. — 7. *οὐδὲ ἐὰν* I, *ουδ αν* S et edd. — *καμψητε* I S et edd., *κάμψῃς* (LXX) L. — *ὑμῶν* I S et edd., *σου* (LXX) L. — *ἐνδύσησθε* I Br., *ἐνδύσῃ* L., om. (LXX) S et edd. — 8. *και σποδον υποστρωσητε* S et edd., *καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ* (LXX) L, om. I. — 8. *ουτως* S et edd. — *καλέσετε* (LXX) I S et edd., celebrabis mihi L. — 9. *δὲ* I S** L Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. S*. — 9. 10. *'Ιδοὺ αὕτη ἡ νηστεία, ἣν ἐγὼ ἐξελεξαμην* I S (om. *η*) et edd. (om. *ἡ*), Cum ieiunaveritis (l. ieiunaveris?) L, *οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελεξάμην* LXX. — *λέγει κύριος* (LXX) I L Br., *λεγει* $\overline{\kappa\varsigma}$ *(κύριος) ουκ ανθρωπον ταπινουντα την ψυχην αυτου αλλα* (cf. l. 6. 7) S et edd. — 10. *πάντα* I Hg[1]., Br., *παν* S Vr., Ml., Gh. — 11. *διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων* (LXX), et onmem consignationem iniquam dele, resolve suffocationes inpotentium commerciorum L. — 12. *συγγραφὴν* I Vr., Hg[1]., Ml., *συνγραφην* S Gh. — 13. *πεινῶσι* I, *πινωσιν* S, *πεινῶσιν* edd., *πεινῶντι* (LXX) L. — 13. 14. *καὶ γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς, περίβαλε, αστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου* I S (*ειδης*) et edd., *καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε* (LXX) L. — 14. 15. *καὶ ἐὰν ἴδῃς ταπεινόν, οὐχ ὑπερόψῃ αὐτόν, οὐδὲ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου* I S (*οικιων*) Vr. (*καὶ γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς ταπ. κτλ.*), Hg[1]., Ml., Gh., et domesticos seminis tui non despicies (*καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει* LXX) L. — 16. *πρώϊμον* I et edd., *προϊμον* S. — 16. *ἱμάτια* (cf. Iustin. Dial. c. 15. p. 233 C et Otton. ad. h. l., Clem. Al. Paedag. III, 12, 89 p. 305, Tertullian. de ressurr. carn. 27 et Rigalti notam) I S (modo non correctum) L Hg[1]., Ml., *ἰάματα* (ut S modo non correxit) Vr., Gh. — 17. *προπορευσεται* (LXX) S L et edd., *πορεύσεται* I, — 17. *σου* (LXX) I Br., om. S L et edd. sed cf. c. 4 p. 11, 1. 2 — 18. *τότε* (LXX) I Vr., Hg[1]., Gh., *κα τοτε* (*κα* prima manu notato) S, *καὶ τότε* Ml. — *βοήσῃ* (LXX) I, *βοησεις* S et edd. — *εἰσακούσεται* (LXX) I, *επακουσεται* S et edd.

λαλοῦντός σου ἐρεῖ Ἰδοὺ πάρειμι· ἐὰν ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ καὶ δῷς πεινῶντι τὸν ἄρτον σου ἐκ ψυχῆς σου καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσῃς.' εἰς τοῦτο οὖν, ἀδελφοί, ὁ μακρόθυμος προβλέψας, ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ πιστεύσει ὁ λαός, ὃν ἡτοίμασε τῷ ἠγαπημένῳ αὐτοῦ, προεφανέρωσεν ἡμῖν περὶ πάντων, ἵνα μὴ προσρησσώμεθα ὡς προσήλυτοι τῷ ἐκείνων νόμῳ. IV. *ἔτι καὶ τοῦτο ἐρωτῶ ὑμᾶς ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν, ἰδίως δὲ καὶ πάντας ἀγαπῶν ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου, προσέχειν ἑαυτοῖς καὶ μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν ἐπισωρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν λέγοντας ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστιν· ἡμῶν μέν, ἀλλ' ἐκεῖνοι οὕτως εἰς τέλος ἀπώλεσαν αὐτήν, λαβόντος ἤδη τοῦ*
Ex. XXXI, 18. XXXIV, 28. *Μωϋσέως. λέγει γὰρ ἡ γραφή· ‚Καὶ ἦν Μωϋσῆς ἐν τῷ ὄρει νηστεύων ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα καὶ ἔλαβε τὴν διαθήκην ἀπὸ τοῦ κυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου.' ἀλλὰ ἐπιστραφέντες ἐπὶ τὰ εἴδωλα*
Ex. XXXII, 7. *ἀπώλεσαν αὐτήν. λέγει γὰρ οὕτω κύριος· ‚Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατά-*
Deut. IX, 12. *βηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς*
Ex. XXXII, 19. *Αἰγύπτου.' καὶ συνῆκε Μωϋσῆς καὶ ἔρριψε τὰς δύο πλάκας ἐκ*

III, 3. *καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσῃς* (LXX) I Br., *και ψ. τεταπ. ελαιησεις* S, *καὶ ψ. τ. ἐλεήσεις* Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. L. — 4. *ὁ μακρόθυμος προβλέψας* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ μακρόθυμος θεὸς προβλέψας* (providens est et misericors deus L) Vr. — 5. *ἡτοίμασε* I L Hg[1]., Ml., *ητοιμασεν εν* S Vr., Gh. — *προεφανέρωσεν* I L Hg[1]., Ml., Gh., *προεφανερωσεν γαρ* Vr. — 6. *προσρησσωμεθα* S Vr., Ml., Gh., *προσρησωμεθα* I, *προσερχώμεθα* (cf. L) Hg[1]. — 6. *προσήλυτοι* I L, *επιλυτοι* S, *ἐπήλυτοι* (cf. Clem. Hom. VIII, 18 *ὡς ἐπηλύτοις τῷ κόσμῳ*) Vr., Ml., Gh., *ἐπηλύται* Hg[1]. — 7. *νόμῳ* I L Vr., Hg[1]., Ml., Gh., *νομων* S.

VI. 7.—p. 9, 6. *ἔτι καὶ τοῦτο – περίψημα ὑμῶν* post 10, 3 *ὀφείλετε* I S G L et edd., sed huc ponenda sunt, cf. Prolegomena. — 7. *ἔτι* I L, *ετι δε* S et edd. — 8. *ἰδίως δὲ καὶ* I S et edd., om. L. — *προσέχειν* I L, *προσεχειν νυν* S et edd. — 9. *ὁμοιοῦσθαι* I S Hg.[1], Ml., Gh., *ὁμοιοῦσθε* Vr. — *τισὶν ἐπισωρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν* I Hg[1]., Ml., Gh., *τισιν επισωρευοντες ταις αμαρτιαις υμων* S Weizs. l. l. p. 10, *τισιν ἐπισωρεύοντες τὰς ἁμαρτίας [ὑμῶν] ὑμῖν* Vr. (sed *ὑμῶν* correxit, *ὑμῖν* delevit in: Zeitschr. f. w. Th. 1865. p. 447), eis qui peccata sua congerunt L. — 10. *λέγοντας* I S et edd., *λέγοντες* Weizs. l. l., et dicunt L. — *ἡ διαθήκη* I S Hg[1]., Ml., Gh., *διαθήκη* Vr. — *ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστιν· ἡμῶν μέν* L Hg[1]. Ml., Gh., *ὑμῶν ὑμῖν μένει* I, *ημων μεν* S. Weizs. l. l., [*καὶ ἐκείνων καὶ ἡμῶν*]. *ἡμῶν μέν* Vr. (qui prius *καὶ* non esse necessarium censuit in: Z. f. w. Th. 1865. p. 447) — 11. *ἀλλ'* I S et edd., quia L. — *οὕτως* I S et edd., om. L. — 13. *τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα* I (nihil notavit Br.) Hg[1]., Ml., *μ̄ και νυκτας μ̄* Vr., *τεσσεράκοντα καὶ νύκτας τεσσεράκοντα* (cf. c. 14) Gh. — *ελαβεν* S et edd. — 14. *τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου* I Br., *τω δακτυλω της χειρος του κ̄ῡ* (*κυρίου*) S et edd., manu dei L. — 16. *λέγει γαρ οὕτω κύριος· Μωϋσῆ. Μωϋσῆ* I Hg[1]., Gh., *λεγει γαρ ουτως κ̄ς̄ μωση μωση* S, *λέγει γὰρ οὕτως κύριος Μωσῆ· Μωσῆ* L Vr., Ml. (*Μωϋσῆ· Μωϋσῆ*). sed cf. c. 14. — 17. *οὓς* (LXX Vat. in Ex.) I S et edd., *ὃν* (LXX in Deut., Al. in Ex.) L. — 18. *καὶ συνῆκε Μωϋσῆς καὶ ἔρριψε* I S. (*και συνηκεν*

τῶν χειρῶν αὐτοῦ. καὶ συνετρίβη αὐτῶν ἡ διαθήκη, ἵνα ἡ τοῦ ἠγαπημένου Ἰησοῦ ἐγκατασφραγισθῇ εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν ἐν ἐλπίδι τῆς πίστεως αὐτοῦ.

Πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ' ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλείπειν, γράφειν ἐσπούδασα, περίψημα ὑμῶν. δεῖ οὖν ἡμᾶς περὶ τῶν ἐνεστώτων πολὺ ἐρευνῶντας ἐκζητεῖν τὰ δυνάμενα ἡμᾶς σώζειν. φύγωμεν οὖν τελείως ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων τῆς ἀνομίας, μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας, καὶ μισήσωμεν τὴν πλάνην τοῦ νῦν καιροῦ, ἵνα εἰς τὸν μέλλοντα ἀγαπηθῶμεν. μὴ δῶμεν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ ἄνεσιν, ὥστε ἔχειν τὴν ἐξουσίαν μετὰ ἁμαρτωλῶν καὶ πονηρῶν συντρέχειν, μήποτε ὁμοιωθῶμεν αὐτοῖς. τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικε, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἑνὼχ λέγει. εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης Enoch. LXXXIX, 61 sq. XC, 17. *συντέτμηκε τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ. λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης οὕτω· ‘Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύσουσι, καὶ ἐξαναστήσε-* Dan. VII, 24. *ται ὄπισθεν μικρὸς βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἓν τῶν βασιλέων’. ὁμοίως περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει Δανιήλ· ‚Καὶ εἶδον τὸ τέ-* Dan. VII, 7.8. *ταρτον θηρίον τὸ πονηρὸν καὶ ἰσχυρὸν καὶ χαλεπώτερον παρὰ πάντα τὰ*

μωσης και εριψεν), Vr. (ut S), Hg[1]. (*Μωϋσης ἔρριψεν*) Ml. (*Μωϋσῆς*) Gh. (*Μωϋσῆς*), et proiecit Moyses L. — *δύο* I S et edd., om. L.

IV. 1. *αὐτοῦ* I S** L et edd. (*αὐτοῦ* Vr.), *αυτων* S*. — 2. *ἡμῶν* I S et edd., *ὑμῶν* L.

IV. 4—6. *πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ' ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλείπειν, γράφειν ἐσπούδασα· διὸ περίψημα ὑμῶν* I S(*ελλιπειν γραφην*,** correxit *γραφειν*). *πολλὰ δὲ θέλων γραφειν — οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς πρέπει ἀγαπῶντι — ἀφ' ὧν ἔχομεν, μὴ ἐλλιπεῖν γράφειν ἐσπούδασα, τὸ περίψημα ὑμῶν* [*ὧν. Διὸ*] Vr., Ml. (om. *τὸ* et *ὧν*) Gh. (om. *τὸ* et *ὧν*), Br. (*ἐλλείπειν*, om. *ὧν*), *πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ' ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλιπεῖν, γράφειν ἐσπούδασα ἐγὼ περίψημα ὑμῶν* (cf. c. 6 p. 14, 13) Hg[1]., *διὸ* L. — 6. *πολὺ* I L Br., *επιπολυ* S et edd. — *ἐρευνῶντας* I Vr., Hg[1]., Ml., *εραυνωντας* S Gh. — 7. *ἐκζητεῖν* I S et edd., scribere [?] L. — *δυνάμενα* I S (corr.) L et edd., *γενομενα* S (prius). — *τελείως* I S et edd., om. L. — 8. 9. *μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας* I S et edd., om. L. — 10. *ἀγαπηθῶμεν* I S** L et edd., *αγαπησωμεν* S*. — 11. *τὴν* I Br., *αυτην* S et edd. — 12. *τὸ τέλειον σκάνδαλον* I S et edd., *τὸ τέλειον γὰρ σκάνδαλον* L. — 12. 13. *ἤγγικε, περὶ οὗ γέγραπται* I, *ηγγικεν περι ου γεγραπται* S (ubi *γέγραπται* ante *ηγγικεν* iam prima manu deletum est) Hg[1]., Ml., Gh., *περι ου γεγραπται ηγγικεν* S Vr. — 13. *Ἑνὼχ* I S Vr., Hg[1]., Ml., Gh., Daniel L. — 14. *συντετμηκεν* S et edd. — 15. *καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ* I S (*ηξει*) Vr. (*ἥξει*) Hg[1]., Ml., Gh., ad. hereditatem suam L. — 15. 16. *λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης οὕτω.* I in margine: *Δανιὴλ καὶ Ἔσδρας ἀπόκρυφος*. — 15. 16. *καὶ ὁ προφήτης οὕτω* I Br., *ουτως και ο προφητης* S Vr., Hg[1]. Ml., Gh., sic propheta L. — 16. *βασιλειαι* S L et edd., *Βασιλεῖς* I. — *βασιλευσουσιν* S et edd. — 17. *ὄπισθεν* I L, *οπισθεν αυτων* S et edd. — 18. *βασιλέων* I S et edd., *βασιλειῶν* L. — *λέγει* I S et edd., dicit iterum L. — *ειδον* S L et edd., *εἶδε* I. — 19. *τὸ πονηρὸν* I Br., *πονηρον* S et edd.

θηρία τῆς θαλάσσης, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλε δέκα κέρατα, καὶ ἐξ αὐτῶν μικρὸν κέρας παραφυάδιον, καὶ ὡς ἐταπείνωσεν ὑφ' ἓν τρία τῶν μεγάλων κεράτων'. συνιέναι οὖν ὀφείλετε. διὸ προσέχωμεν ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. οὐδὲν γὰρ ὠφελήσει ἡμᾶς ὁ πᾶς χρόνος τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ τῆς πίστεως, ἐὰν μὴ νῦν ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ καὶ τοῖς μέλλουσι σκανδάλοις, ὡς πρέπει υἱοῖς θεοῦ, ἀντιστῶμεν· ἵνα οὖν μὴ σχῇ παρείσδυσιν ὁ μέλας, φύγωμεν ἀπὸ πάσης ματαιότητος, μισήσωμεν τελείως τὰ κακὰ ἔργα τῆς πονηρᾶς ὁδοῦ. μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχόμενοι συζητεῖτε περὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος. λέγει γὰρ
Ies. V, 21. *ἡ γραφή· ,Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες'. γενώμεθα πνευματικοί, γενώμεθα ναὸς τέλειος τῷ θεῷ. ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐν ἡμῖν, μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν. ὁ κύριος ἀπροσωπολήπτως κρινεῖ τὸν κόσμον.*

8—12. Clemens Alex. Strom. II, 7, 35 p. 447: *καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος· Οὐαὶ οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες. προστάξας ἐπήγαγεν· Πνευματικοὶ γενώμεθα, ναὸς τέλειος τῷ θεῷ. ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν.*

IV. 1. *θαλάσσης* I L, *γῆς* S et edd. — 2. *καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλε* I S (*ανετειλεν*) et edd. (*ἀνέτειλεν*), et apparuerunt illi L. — 1. 2. *καὶ ἐξ αὐτῶν μικρὸν κέρας παραφυάδιον* I S et edd., et ascendit aliud cornu breve in medio illorum L. — 2. *ὡς* I S et edd., om. L. — *ὑφ' ἓν* I S et edd., om. L. — 3. *ουν* S L et edd., om. I — *διὸ προσέχωμεν* L Vr., Ml., Gh., *διὸ περίψημα ὑμῶν προσέχωμεν* I S (*προσεχομεν*), *ἐγὼ περίψημα ὑμῶν* Hg[1]. — 4. *ἐν* I S Vr., Ml., Gh., *οὖν* Hg[1]., om. L. — *οὐδὲν* S L et edd., *ουδὲ* I. — *ἡμᾶς* I L Br., *ὑμᾶς* S et edd. — 5. *τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ τῆς πίστεως* L, *τῆς ζωῆς ἡμῶν* I, *της πιστεως υμων* S et edd. — 5. 6. *νῦν ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ καὶ τοῖς μέλλουσι σκανδάλοις* I S (*μελλουσιν*) L (om. *καιρῷ*) Hg[1]. (*μέλλουσιν*) Ml. (*μέλλουσιν*) Gh. (*μέλλουσιν*), *ἐν τῷ νῦν καιρῷ τῷ Ἀνόμῳ καὶ τοῖς μέλλουσιν σκανδάλοις* Vr. — 6. *ὡς πρέπει υἱοῖς θεοῦ* I S et edd., habeamus (caveamus?) sicut decet filios dei L (emendatus). — 6—8. *ἀντιστῶμεν· ἵνα οὖν μὴ σχῇ παρείσδυσιν ὁ μέλας, φύγωμεν ἀπὸ πάσης ματαιότητος, μισήσωμεν* I S (om. *ουν*), *ἀντιστῶμεν, ἵνα μὴ σχῇ παρείσδυσιν ὁ μέλας. φύγωμεν ἀπὸ πάσης ματαιότητος, μισήσωμεν* Vr., Hg[1]. (*καὶ* ante *μισήσωμεν*) Ml. (eodem modo) Gh., resistamus omni iniquitati et odio habeamus eam L. — 8. *τελείως* I S et edd., ergo considerate L. — *κακὰ* I, om. S L et edd., — *πονηρᾶς* I L Hg[1]., Ml., Gh., *πονηριας* S Vr. — 8. 9. *μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε* I S et edd., non separatim debetis seducere vos L. — 10. *συζητεῖτε* scripsi. *συζεῖτε* I, *συνζητειτε* S et edd.. — *συμφέροντος* I S et edd., dilectis conveniat et prosit L. — 11. *ἐν* (LXX) I Br., *παρ'* Clem. Al., om. S L et edd. — *ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες* I S et edd., apud se docti videntur L. — 13. *ἐν* I S et edd., *ἐφ'* Clem. Al. — 13. *τοῦ θεοῦ* Clem. Al. S L et edd., *κυρίου* I. — *καὶ* Clem. Al. I L Vr., Hg[1]., Ml., om. S Gh. — 13. 14. *φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα* Clem. Al. I S* et edd., *φυλασσειν ϊνα αγωνιζωμεθα* S**. — 14. 15. *ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν* Clem. Al. I S** et edd., *ϊνα τοις δικαιωμασιν ευφρανθωμεν* S*, om. L. — 15. *ἀπροσωπολήπτως* I (ut ex Clem. Rom.

ἕκαστος, καθὼς ἐποίησε, κομιεῖται· ἐὰν ᾖ ἀγαθός, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ προηγήσεται αὐτοῦ, ἐὰν ᾖ πονηρός, ὁ μισθὸς τῆς πονηρίας ἔμπροσθεν αὐτοῦ. προσέχωμεν, ἵνα μήποτε ἐπαναπαυόμενοι ὡς κλητοὶ ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄρχων λαβὼν τὴν καθ᾽ ἡμῶν ἐξουσίαν ἀπώσηται ἡμᾶς ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ κυρίου. ἔτι δὲ κἀκεῖνο, ἀδελφοί μου, νοεῖτε· ὅταν βλέπητε μετὰ τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα γεγονότα ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ οὕτως ἐγκαταλελεῖφθαι αὐτούς, προσέχωμεν, μήποτε, ὡς γέγραπται, ‚πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί‘ εὑρεθῶμεν. Mt. XXII, 14.

V. *Εἰς τοῦτο γὰρ ὑπέμεινεν ὁ κύριος παραδοῦναι τὴν σάρκα εἰς καταφθοράν, ἵνα τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἁγνισθῶμεν, ὅ ἐστιν ἐν τῷ ῥαντίσματι αὐτοῦ τοῦ αἵματος. γέγραπται γὰρ περὶ αὐτοῦ ἃ μὲν πρὸς τὸν Ἰσραήλ, ἃ δὲ πρὸς ἡμᾶς. λέγει δὲ οὕτως· ‚Ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς* Ies. LIII, 5. *ἁμαρτίας ἡμῶν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν.‘ ‚ὡς πρόβατον* Ies. LIII, 7. *ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἄφωνος ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτόν.‘ οὐκοῦν ὑπερευχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ κυρίῳ, ὅτι καὶ τὰ παρεληλυθότα ἡμῖν ἐγνώρισε καὶ ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν ἡμᾶς ἐσόφισε καὶ εἰς τὰ μέλλοντα οὐκ ἐσμὲν ἀσύνετοι. λέγει δὲ ἡ γραφή· ‚Οὐκ* Prov. I, 17. *ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς.‘ τοῦτο λέγει ὅτι δικαίως ἀπολεῖται ἄνθρωπος, ὃς ἔχων ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν ἑαυτὸν εἰς ὁδὸν σκότους ἀποσυνέχει. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο, ἀδελφοί μου· εἰ ὁ κύριος ἡμῶν ὑπέμεινε παθεῖν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ὢν παντὸς τοῦ*

epi. I, 1 p. 4, 9 coniicio), *απροσωποληµπτως* S et edd.

IV. 1. *εποιησεν* S et edd. — 1. 2. *η δικαιοσυνη αυτου* S et edd., *δικαιοσύνη αὐτοῦ* I, bonitas L. — 3. *ἔμπροσθεν αὐτοῦ* I S et edd., eum sequitur L. — *προσέχωμεν* L Vr. Hg[1]. Ml., om. I S Gh. — *ὡς* I S et edd., iam L. — 4. *ὁ πονηρὸς ἄρχων* I S et edd., nequam L. — 5. *ἀπώσηται ἡμᾶς* I S et edd., suscitet et excludat L. — 6. *δὲ* I S et edd., et L. — *ἀδελφοί μου* I S et edd., om. L. — *νοεῖτε· ὅταν* I S* et ** et edd., *οταν νοειτε οταν* S. primo scripserat. — *βλέπητε* I L Vr., Hg[1]., Ml., *βλεπεται* S, *βλέπετε* Gh. — *μετὰ* I S et edd., om. L. — 7. *γεγονότα* I S* Br., *τα γεγοντα* S** et edd., om. L. — 8. *ἐγκαταλελεῖφθαι* I Hg[1]., Ml., *ενκαταλελιφθαι* S, *ἐνκαταλελεῖφθαι* Vr., Gh., derelinquit L. — *προσέχωμεν* I S et edd., adtendamus ergo L. — 9. *δὲ* I S et edd., om. L.

V. 10. *γὰρ* I S et edd., om. L. — 11. *καταφθοραν* (cf. c. 16 S et edd.), *φθορὰν* I Br. — 12. *ἐν τῷ ῥαντίσματι αὐτοῦ τοῦ αἵματος* (cf. 1 Petr. I, 2) I L Br., *εν τω αιματι του ραντισματος αυτου* (cf. Hebr. XII, 24) S et edd. — 13. *τὸν Ἰσραὴλ* I S et edd., populum Iudaeorum L. — 16. *τοῦ κείραντος αὐτόν* I S et edd., *τοῦ κείραντος αὐτόν. οὕτως οὐκ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ* L. — 18. *εγνωρισεν* S et edd. — *ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν* I S et edd., om. L (cf. c. 1 p. 5, 3). — 19. *ἡ γραφή* I S et edd., om. L. — 19. 20. *Οὐκ ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς.* I in margine: *Παροιμιῶν.* — 21. *ὃς* I Vr., Hg[1]., Ml., Gh., *ο* (*ὃ*) S L. — *ἑαυτὸν* I S et edd., et se L. — 22. *δὲ* I S et ed., om. L. — *τοῦτο* I S et edd., ad hoc L. — *ἀδελφοί μου* I S et edd., om. L. — 22. 23. *ὁ κύριος ἡμῶν* I, *ο* $\overline{κς}$ (*κύριος*) S L et edd. — 23. *υπεμινεν* S, *ὑπέμεινεν* edd. — *ὑπὲρ* I L

Gen. I, 26. κόσμου κύριος, ᾧ εἶπεν ‘ θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ‚Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν ἡμετέραν‘· πῶς οὖν ὑπέμεινεν ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπων παθεῖν; μάθετε· οἱ προφῆται, ἀπ᾽ αὐτοῦ ἔχοντες τὴν χάριν, εἰς αὐτὸν προεφήτευσαν· αὐτὸς δέ, ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἔδει αὐτὸν φανερωθῆναι, ὑπέμεινεν, ἵνα τοῖς πατράσι τὴν ἐπαγγελίαν ἀποδῷ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἑτοιμάζων ἐπιδείξῃ, ἐπὶ τῆς γῆς ὤν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ. πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ποιῶν, οὐχ ὅτι ἐκήρυσσον καὶ ὑπερηγάπησαν αὐτόν. ὅτε δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνο-
Mt. IX, 13. μωτέρους, ἵνα δείξῃ, ὅτι ‚οὐκ ἦλθε καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ

9—13. Origenes c. Cels. I, 63 (Opp. I, 378): *γέγραπται δὴ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ — ὅθεν ὁ Κέλσος λαβὼν τάχα εἶπεν εἶναι ἐπιρρήτους καὶ πονηροτάτους τοὺς ἀποστόλους — ὅτι ἐξελέξατο τοὺς ἰδίους ἀποστόλους Ἰησοῦς, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους* (cf. Philocal. c. 18). Hieronymus adv. Pelagianos III, 1 (Opp. II, 783): Ignatius vir apostolicus et martyr scribit audacter: Elegit dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant.

Br., *περι* S et edd. — p. 11, 23. *παντὸς τοῦ κόσμου* I S et edd., orbis terrarum L.

V. 1. *ω ειπεν ὁ θ͞σ* (*θεὸς*) S L et edd., *ὡς εἶπεν ὁ κύριος* I. — *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου* I S et edd., ante constitutionem saeculi L. — 4. *προεφήτευσαν* I Br., *επροφητευσαν* S et edd. — 5. *καταργήσῃ* I Hg[1]., Ml., Gh., *καταργησει* S Vr. — *δείξῃ* I Hg[1]., Ml., Gh., *δειξει* S Vr. — 6. *τοῖς πατράσι* I L, *και τοις πατρασιν* S et edd. — *τὸν λαὸν κτλ.* b c f o v (vel G) incipiunt. — *καινὸν* I L et edd. plerique, *κενον* S G. — 8. *ἑτοιμάζων* I S** G Vr., Hg[1]., Ml., Gh., *ονομαζων* S*. — *ἐπιδείξῃ* I Voss., Dr., Vr., Hg[1]., Ml, Gh., *επιδείξει* I° S b f o Men. (qui legi voluit *ἐπέδειξε*), *ἐπὶ δείξει* v, *ἐπειδείξει* c. — 8. 9. *ἐπὶ τῆς γῆς ὤν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ* I S G (*κρίνει*) et edd., resurrectione facta in terris iudicabit illis L. — 9. *πέρας γε τοι* I S vulg., *πέρας δ᾽ ἔτι* b. Voss (var. lect.) ad finem L? — *διδάσκων* I S G et edd., docens L? — *τὸν Ἰσραὴλ* I S G et edd., populum Iudaeorum L. — *τηλικαῦτα* I S G et edd., magna L. — 10. *οὐχ ὅτι* I, non L, om. S G et edd. — *ἐκήρυσσον οὐδὲ ὑπερηγάπησαν αὐτὸν* emendavi (cf. L.), *ἐκήρυσσε, καὶ ὑπερηγάπησαν αὐτόν* I S (*εκηρυσσεν*) Vr. (*ἐκήρυσσεν*), *ἐκήρυξε καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν* G vulg., *ἐκήρυσσεν καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν* Ml., Riggb., Gh., Br. (*ἐκήρυσσε*), *ἐκήρυσσεν, καὶ οὔπερ ἠγαπησαν αὐτόν* Hg[1]. (cf. L.) illi nostrae emendationi favet L., qui *ἐκήρυσσον* liberius vertit. eadem re ipsa et sententiarum nexu comprobatur. nam filius dei p. 13, 5. 6 venisse dicitur, *ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτημάτων ἀνακεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς προφήτας αὐτοῦ*, i. e. Iudaeis, cf. c. 14 *ἐφανερώθη δέ, ἵνα κἀκεῖνοι τελειωθῶσι τοῖς ἁμαρτήμασι.* hi pastorem gregis ipsum occisuri erant (p. 13, 8. 9) et dicuntur *σουαγωγὴ πονηρευομένων* dei filio adversaria (p. 13, 12), quod dei filius Iudaeos docuit, iam dictum erat l. 9. cur idem repetitur? iam indicendum est, quomodo Iudaei Christum docentem et miracula perficientem receperint. neque Iudaeorum amori opponitur electio apostolorum (l. 11 *ὅτε δὲ κτλ.*). sed Iudaeis, qui Iesum non praedicabant, opponuntur apostoli, qui Iesum praedicaturi erant. — 11. *ὅτε δὲ* I S G et edd., tunc L. — *τοὺς ἰδίους* Orig. I S G et plerique edd., *οὕτως ἰδίους* Oxon. — *τοὺς μέλλοντας* I S b c o v et edd. plerique, *μέλλοντας* f. Men., Voss., Ox. — 13. *ηλθεν* S et edd. recentiores.

ἁμαρτωλούς‘, τότε ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ. εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί, οὐκ ἂν ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐμβλέποντες αὐτόν, ὅτε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον, ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ἐμβλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι. οὐκοῦν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰς τοῦτο ἦλθεν ἐν σαρκί, ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτημάτων ἀνακεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς προφήτας αὐτοῦ· οὐκοῦν εἰς τοῦτο ὑπέμεινε. λέγει γὰρ ὁ θεὸς τὴν πληγὴν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἐξ αὐτῶν· ‚Ὅταν πατάξωσι τὸν ποι- Zach. XIII,7. μένα αὐτῶν, τότε ἀπολεῖται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης‘. αὐτὸς δὲ ἠθέλησεν οὕτω παθεῖν. ἔδει γὰρ ἵνα ἐπὶ ξύλου πάθῃ· λέγει γὰρ ὁ προφητεύων ἐπ᾽ αὐτῷ· Φεῖσαί μου τῆς ψυχῆς ἀπὸ ῥομφαίας‘. καί· Ps. XXI, 21. CXVIII, 120. ‚Καθήλωσόν μου τὰς σάρκας, ὅτι συναγωγὴ πονηρευομένων ἐπανέ- Ps. XXI, 17. στησάν μοι‘. καὶ πάλιν λέγει· ‚Ἰδοὺ τέθεικά μου τὸν νῶτον εἰς Ies. L, 6. 7. μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου ἔθηκα ὡς στερεὰν πέτραν‘. VI. ὅτε οὖν ἐποίησε

V. 1. ἁμαρτωλούς I S L Vr., Ml., Gh., ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν G Hg[1]. — ἐφανέρωσεν I S** G L et edd., σεν S* — ειναι υιον θυ (θεοῦ) S Vr., Hg[1]., Ml., Gh., υἱὸν θεοῦ I, υἱὸν θεοῦ εἶναι G vulg. — 2. οὐκ ἂν ἐσώθησαν I, ουδ αν πως οι ανοι (ἄνθρωποι) εσωθησαν S Vr., πῶς ἂν ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι L f o v Hg[1]., Gh., πῶς ἂν ἐσώθησαν ἄνθρωποι οἱ Voss., Ox., πῶς ἂν ἐσώθημεν οἱ ἄνθρωποι b c Men. (om. οἱ), πῶς γὰρ ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι Ml. — ἐμβλέποντες αὐτὸν I, βλεποντες αυτον S G et edd., om. L. — ὅτε I S L Vr., Ml., Gh., ὅτι G vulg., οἵ γε M. Schmidt, Hg[1]. — 3. τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι I S G et edd., om. L. — τῶν I S Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — αὐτοῦ I S G et edd., dei L. — 4. ἐμβλέποντες I S L Vr., Ml., Gh., βλέποντες G vulg. Hg[1]. — ἰσχύουσιν I S L b c et edd., ἰσχύσουσιν o v. — τὰς I S G Dr., Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. Men., Voss. Ox. — ἀντοφθαλμῆσαι I S G et edd., diutius intueri L. — 5. εἰς τοῦτο I G L et edd., om. S. — ἦλθεν ἐν σαρκί I G vulg. Hg[1]., Ml., εν σαρκι ηλθεν S Vr., Gh. — 6. ἁμαρτημάτων I, αμαρτιων S G et edd. — ανακεφαλαιώσῃ I S Vr., Hg[1]., Ml., Gh., κεφαλαιώσῃ G (κεφαλαιώσει v) vulg., definiret L. — 7. αὐτοῦ I S** G L et edd., αυτων S*. — οὐκοῦν εἰς τοῦτο ὑπέμεινε I S (υπεμινεν) G (ὑπέμεινεν b) et edd. (ὑπέμεινεν), om. L. — 7. 8. λέγει γὰρ ὁ θεὸς τὴν πληγὴν αὐτοῦ ἐξ αὐτῶν I S G et edd., dicit autem Esaias: Plaga corporis illius omnes sanati sumus, et alius propheta L. — γὰρ I S** G et edd., om. S*. — πληγὴν I S b o v Dr., Vr., Hg[1]., Ml., Gh., πηγὴν c Men., Voss. Ox. (marg.) — ἐξ I S*, οτι εξ S** G et edd. — Ὅταν πατάξωσι κτλ. I in margine: Ζαχαρίου ιγ΄. — πατάξωσι I, παταξωσιν S Vr., Hg[1]., Ml., Gh., πατάξω (cf. Mt. XXVI, 31), G L vulg. — 9. αὐτῶν I, εαυτων S Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. G L vulg. — ἀπολεῖται I Vr., Gh., απολιπεται S*, σκορπισθησεται και απολειται S**, σκορπισθήσεται G L vulg. Hg[1]., Ml. — δὲ I S L Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 10. ουτως S o Vr., Hg[1]., Ml., Gh., — ἔδει γὰρ ἵνα ἐπὶ ξύλου πάθῃ I S G et edd., om. L. — 11. καὶ I S L Vr., Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 12. συναγωγὴ πονηρευομένων (LXX) I S Vr., πονηρευομένων συναγωγαὶ G L vulg. Hg[1]., Ml., Gh. — 12. 13. επανεστησαν μοι S G L et edd., περιέσχον με (LXX) I. — 14. τὰς δὲ (LXX) I S Vr., καὶ τὰς G L vulg. Hg[1]., Ml., Gh. — μου (LXX) S L Vr., Hg[1]., Gh., om. I G vulg. Ml. — ῥαπίσματα I S c f o v et plerique edd., ῥαπισμὸν b Voss. (marg.) Ox. (marg.) — VI. 15. εποιησεν S vulg.

Ies. L, 8. 9. τὴν ἐντολήν, τί λέγει; ‚Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι; ἢ τίς ὁ δικαιούμενός μοι; ἐγγισάτω τῷ παιδὶ κυρίου. οὐαὶ ὑμῖν· ὅτι ὑμεῖς πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς‘. καὶ πάλιν λέγει ὁ προφήτης, ἐπεὶ ὡς λίθος ἰσχυρὸς ἐτέθη εἰς
Ies. XXVIII, 16. συντριβήν· ‚Ἰδοὺ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ ἐκλεκτὸν ἀκρογωνιαῖον ἔντιμον‘. εἶτα τί λέγει; ‚Καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα‘. ἐπὶ λίθον οὖν ἡμῶν ἡ ἐλπίς; μὴ γένοιτο. ἀλλ' ἐπεὶ ἐν ἰσχύϊ τέθεικε τὴν σάρκα αὐτοῦ ὁ κύριος.
Ies. L, 7. λέγει γάρ· ‚Καὶ ἔθηκέ με ὡς στερεὰν πέτραν‘. λέγει δὲ πάλιν ὁ
Ps. CXVII, 22. προφήτης· Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγε-
Ps. CXVII, 24. νήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας‘. καὶ πάλιν λέγει· ‚Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστή, ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος‘. ἁπλούστερον ὑμῖν γράφω, ἵνα συνίητε, ἐγὼ περίψημα τῆς ἀγάπης ὑμῶν. τί οὖν
Ps. XXI, 17. λέγει πάλιν ὁ προφήτης; ‚Περιέσχόν με συναγωγὴ πονηρευομένων,
Ps. XXI, 19. ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον‘. καί· ‚Ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου

5. *Σιών*. Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Sion specula. Ioannes Philoponus ad Barnabae epi.: *Σιών· σκοπευτήριον, σκοπιά*. —

12. 13. Clemens Alex. Strom. V, 10, 64 p. 683: *ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας — Ἁπλούστερον, φησίν, ὑμῖν γράφω, ἵνα συνίητε.* —

VI. 1. *τὴν ἐντολήν* I S Vr., Hg¹., Ml., Gh., *ἐντολήν* G vulg., dei praeceptum L. — *τι* S G L et edd., om. I. — *ἀντιστήτω μοι* (LXX *ἀντιστήσω μοι ἅμα*) I S L f o v vulg. Hg¹., Ml., Gh., om. b c Men. — 1. 2. *ὁ δικαιούμενός μοι* (LXX iterum: *ὁ κρινόμενός μοι*) I (om. *μοι*) S, *ὁ δικαζόμενός μοι* c o v Hg¹., Ml., Gh., *ὁ δικαιούμενός μοι; ἀντιστήτω μοι* b, aequalis futurus est mihi (*δικαιούμενος*, non *εἰκαζόμενος*) L. — 2. *παιδὶ κυρίου* I, *τω παιδι κυριου* S G et edd., *μοι* LXX. — 2. 3. *ὑμεῖς πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε* I S, *πάντες ὑμεῖς παλαιωθήσεσθε ὡς ἱμάτιον* L G et edd. — 4. *καὶ πάλιν* I S G et edd., iterum L. — *ἐπεὶ* I S G et edd., om. L. — *ἰσχυρὸς* I S G et edd., om. L. — 5. *ἐμβαλῶ* I S G L vulg. Hg¹., Gh., *ἐμβάλλω* (LXX) Men., Hf., Ml. — *πολυτελῆ* I S** G et edd. plerique, *πολυτελην* S* Ml., Gh., — 6. *ἀκρογωνιαῖον ἔντιμον* (LXX) I S G et edd., om. L. — *εἶτα* I S G et edd., et L. — *τι* S L G et edd., om. I. — 6. 7. *ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν* (LXX) I S L Hg¹., Ml., *ὃς ἐλπίσει ἐπ' αὐτὸν* G vulg., Gh. — 7. *ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα* I S G et edd., non confundetur (LXX) L. — *λίθον* I S G et edd. plerique, *λίθου* Voss., Ox. — 8. *τέθεικε* I, *τεθεικεν* S Hg¹., Ml., Gh., *ἔθηκε* G vulg. — *σάρκα* I S (corr.) et edd. plerique, *σαρκαν* S (prius) Ml., Gh. — *ὁ κύριος* I G et edd. plerique, $\overline{κς}$ (*κύριος*) S Ml., Gh., om. L. — 9. *λέγει γάρ Καὶ ἔθηκέ με ὡς στερεὰν πέτραν* I S G et edd. plerique (*ἔθηκα* LXX, Ox. in textu), om. L. — *καὶ πάλιν λέγει* I S G et edd., om. L. — 12. *ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστή* I S G et edd., om. L (LXX). — 12. 13. *ἁπλούστερον — τῆς ἀγάπης ὑμῶν* Clem. Al. I S G et edd., om. L. — 13. *ὑμῖν* Clem. Al. I S G et edd., *ἡμῖν* Men., Voss. — *συνίητε* Clem. Al. b c, *συνῆτε* I, *συνιετε* S, *συνιεῖτε* o (ad oram manu secunda *συνιῆτε*). — 14. *πάλιν ὁ προφήτης* I S G et edd., om L. — *περιέσχον* I L, *περιεσχεν* S G et edd. — 15. *κηρίον* S G b f o v. et edd., *κυρίον* v., om. L. — *καὶ* I S G et edd., et iterum dixit L.

ἔβαλον κλῆρον'. ἐν σαρκὶ οὖν αὐτοῦ μέλλοντος φανεροῦσθαι καὶ πάσχειν, προεφανερώθη τὸ πάθος. λέγει γὰρ ὁ προφήτης ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· ,Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν Ies. III, 9. 10. καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι'. τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς; ,Ἰδοὺ τάδε λέγει Ex. XXXIII, 1. 3. κύριος ὁ θεός· Εἰσέλθετε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, ἣν ὤμοσε κύριος τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ κατακληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι'. τί λέγει ἡ γνῶσις; μάθετε. ἐλπίσατε, φησίν, ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν. ἄνθρωπος γὰρ γῆ ἐστι πάσχουσα· ἀπὸ προσώπου γὰρ τῆς γῆς ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐγένετο. τί οὖν λέγει ,Εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι'; εὐλογητὸς ὁ κύριος ἡμῶν, ἀδελφοί, ὁ σοφίαν καὶ νοῦν θέμενος ἐν ἡμῖν τῶν κρυφίων αὐτοῦ. λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου. τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ; ἐκεῖ οὖν ἀνακαινίσας

5—15. Clemens Alex. l. l. pergit: *εἶθ' ὑποβὰς ἤδη σαφέστερον γνωστικῆς παραδόσεως ἴχνος παρατιθέμενος λέγει· Τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς; Ἰδοὺ τάδε λέγει κύριος ὁ θεός· Εἰσέλθετε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, ἣν ὤμοσεν κύριος ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ κα-*

VI. 1. 2. *φανεροῦσθαι καὶ πάσχειν* I S G et edd.. venire L. — *προεφανερώθη* I S Hg[1]., Ml., Gh., *προεφανεροῦτο* b f o v vulg., *προσεφανεροῦτο* c. — *τὸ πάθος* I S G et edd., quae passurus erat L. — *γὰρ* I S G et edd., ergo L. — 2. 3. *ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ* I S G et edd., ad Iudaeos L. — *αὐτῶν* I S G et edd., iniquorum L. — 3. 4. *ὅτι βεβούλευνται — καθ' ἑαυτῶν* I S G et edd., om. L — *βεβούλευνται* (LXX) I S b o (manu secunda) Men. (marg.), Dr,, Hg[1]., Ml., Gh., *βεβούλευται* c o (pr. manu) v Men. (text.), Voss., Ox. — 4. *δύσχριστος* c. — 5. *εστιν* S o v et edd. rec. — *τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς;* Clem. Al. S (*μωσης*) Hg[1]., Ml., Gh., *λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς* I, *λέγει δὲ καὶ ὁ Μωϋσῆς αὐτοῖς* G L vulg. — *Ἰδοὺ* I S G et edd., om. L. — 6. *εἰσέλθετε* Clem. Al. I c f vulg., *εισελθαται* S, *εἰσέλθατε* v Hg[1]., Ml., Gh., *εἰσέλθατε, ὤμοσεν* b o. — *ωμοσεν* S et edd. recentiores, promisit L. — 6. 7. *κύριος* Clem. Al. I S* G et edd., *κ̅ς̅* (*κύριος*) *τοις πατρασιν υμων* S** — 7. 8. *κατακληρονομήσατε αὐτὴν* Clem. Al. I S** G et edd., *κατακληρονομησατω την* S* — 8. *τί* Clem. Al. L G vulg. Hg[1]., Ml., *τί δὲ* I S Gh. — 9. *ἐλπίσατε* Clem. Al. I S G et edd., credite L. — *φησίν* Clem. Al. I S** L (Davis.) Hg[1]., Gh., om. S* G. vulg. Ml. — *φανεροῦσθαι ὑμῖν* Clem. Al. S G et edd., *ὑμῖν φανεροῦσθαι* I. — 9. 10. *ἄνθρωπος γάρ* Clem. Al. I S L Hg[1]., Ml., Gh., *ἄνθρωπος* G. vulg. — 10. *πάσχουσα* Clem. Al. I S G et edd., om. L. — 11. *Εἰς* Clem. Al. I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G. vulg. — 12. *τὴν ῥέουσαν* Clem. Al. L G vulg. Hg[1]., Ml., *γῆν ῥέουσαν* I S** Gh., *γη ρεουσαν* S* — *εὐλογητὸς* I S G et edd., et (l. est?) benedictus L. — *ἀδελφοί* Clem. Al. I S Hg[1]., Ml., Gh., om. G. vulg. — 13. *ἐν ὑμῖν* mendose Hg[1]. — 13. 14. *λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου* Hg[1]., Gh., *λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης· Παραβολὴν κυρίου* vulg. Ml., dicit autem et per prophetas parabolam dominus L. — 15. *αὐτοῦ* Clem. Al. S G et edd., *ἑαυτοῦ* I. — *ἐκεῖ* emendavi, *ἐπεὶ* I S G L et edd., iam vetus corruptio. — *ἀνακαινίσας* I S** G (*ἀνακαινίσαι*, in margine: *ἴσως ἀνακαινίσας* o) et edd. plerique, *εκαινισεν* S*, *ἀνεκαίνισεν* Ml.

ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδίον ἔχειν τὴν ψυχήν, ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς.
Gen. I, 26. *λέγει γὰρ ἡ γραφὴ περὶ ἡμῶν, ὡς λέγει τῷ υἱῷ· ‚Ποιήσωμεν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων τῆς γῆς καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης'. καὶ εἶπε κύριος ἰδὼν τὸ καλὸν πλάσμα ἡμῶν·*
Gen. I, 28. *‚Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν'. πάλιν σοι ἐπιδείξω, πῶς πρὸς ἡμᾶς λέγει. δευτέραν πλάσιν ἐπ' ἐσχάτων ἐποίησε. λέγει δὲ ὁ κύριος· ‚Ἰδοὺ ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα'. εἰς τοῦτο οὖν ἐκήρυξεν ὁ προφήτης· ‚Εἰσέλθετε εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς'. ἴδε οὖν, ἡμεῖς ἀναπε-*
Ez. XI, 19. XXXVI, 26. *πλάσμεθα, καθὼς πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει· ‚Ἰδού, λέγει κύριος, ἐξελῶ τούτων — τουτέστιν ὧν προέβλεπε τὸ πνεῦμα κυρίου — τὰς λιθίνας καρδίας καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας'. ὅτι αὐτὸς ἐν σαρκὶ ἔμελλε φανεροῦσθαι καὶ ἐν ἡμῖν κατοικεῖν. ναὸς γὰρ*

κατακληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι. τί λέγει ἡ γνῶσις; μάθετε. ἐλπίσατε, φησίν, ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν. ἄνθρωπος γὰρ γῆ ἐστι πάσχουσα· ἀπὸ προσώπου γὰρ γῆς ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐγένετο· τί οὖν λέγει Εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι; εὐλογητὸς κύριος ἡμῶν, ἀδελφοί, ὁ σοφίαν καὶ νοῦν θέμενος ἐν ἡμῖν τῶν κρυφίων αὐτοῦ. λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου. τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ; Strom. VI, 8, 65 p. 777: *λέγει γὰρ ἡ γραφή· Ὁ τὰ πολλὰ λέγων καὶ ἀντακούσεται* (Iob. XI, 2). *παραβολὴν δὲ κυρίου τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ*; — p. 14. 6. *τῷ Ἀβραάμ.* Hieronymus in libro interpr. hebr. nominum de epistula Barnabae apostoli (Opp. III, 1, 119): Abraham pater videns populum. — 50. *τοῦ Ἀδάμ.* Hieronymus l. l.: Adam homo. —

VI. 2. *παιδίον* I G vulg., *παιδιων* S Hef., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., pueros L. — *τὴν ψυχὴν* I S G et edd., om L. — *ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς* I (*ἡμᾶς αὐτοῦ*) S Hg[1]., Ml., Gh., *ὡς ἂν δὲ ἀναπλασσομένους αὐτοὺς ἡμᾶς* f o v Dr., *ὡς ἂν καὶ ἀναπλασσομένους αὐτὸς ἡμᾶς* b c et Men. (qui coniecit *ἀναπλασσόμενος αὐτοῖς*), ut spiritu figuraret nos L. — 3. *λέγει γὰρ ἡ γραφὴ περὶ ἡμῶν, ὡς λέγει τῷ υἱῷ* I S G et edd., nos enim, sicut dicit scriptura L. — 6. *ειπεν* S et edd. recentiores. — *ἡμῶν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *ἄνθρωπον* G vulg. — 7. *τὴν γῆν* I L, *την γην ταυτα προς τον υιον* S G et edd. — 8. *ἐπιδείξω* I S G L Voss. (marg.), Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ἐνδείξω* Men., Voss. (text.), Ox. — *προς ημας* S G L (nobis emend.) et edd., *ἡμᾶς* I. — *λέγει* I L Ml., *λεγει κς* (*κύριος*) S Hg[1]., Gh., om. G. vulg. — *πλάσιν* I S L b c f et edd., *πλάσιν πρὸς ἡμᾶς* o v. — 9. *εποιησεν* S G et edd. — *δὲ ὁ* I Br., *δε* S Ml., Gh., om. G L vulg. Hg[1]. — *ποιῶ* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *ποιήσω* G vulg. — 11. *Εἰσέλθετε* I c f vulg., *εισελθατε* S b o v Hg[1]., Ml., Gh. — 11—14. *ἴδε οὖν — σαρκίνας* I S G et edd., om. L. — 12. *ἴδε* I S G Dr., Hg[1]., Gh., *ἰδοὺ* Men., Voss., Ox. — 15. *ἐμβαλῶ* I S Hg[1]., Ml., Gh., *βαλῶ* G. vulg. — *ὅτι αὐτός* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *αὐτοῖς. ὅτι* G. vulg. — 15. 16. *ἐν σαρκὶ ἔμελλε* I, *εν σαρκι εμελλεν* S Hg[1]., Ml., Gh., *ἤμελλεν ἐν σαρκὶ* G (*ἔμελλεν* c.) vulg., incipiebat L.

ἅγιος, ἀδελφοί μου, τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας.
λέγει γὰρ κύριος πάλιν· ‚Καὶ ἐν τίνι ὀφθήσομαι κυρίῳ τῷ θεῷ μου Ps. XLI, 3.
καὶ δοξασθήσομαι'; λέγει· ‚Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἐκκλησίᾳ ἀδελ- Ps. XXI, 23.
φῶν μου καὶ ψαλῶ σοι ἀναμέσον ἐκκλησίας ἁγίων'. οὐκοῦν ἡμεῖς
ἐσμέν, οὓς εἰσήγαγεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν. τί οὖν τὸ γάλα καὶ
τὸ μέλι; ὅτι πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται.
οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς τῇ πίστει τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῷ λόγῳ ζωο-
ποιούμενοι ζήσομεν κατακυριεύοντες τῆς γῆς. προείρηκε δὲ ἐπάνω·
‚Καὶ αὐξανέσθωσαν καὶ πληθυνέσθωσαν καὶ ἀρχέτωσαν τῶν Gen. I, 28.
ἰχθύων'. τίς οὖν ὁ δυνάμενος νῦν ἄρχειν θηρίων ἢ ἰχθύων ἢ πετει-
νῶν τοῦ οὐρανοῦ; αἰσθάνεσθαι γὰρ ὀφείλομεν, ὅτι τὸ ἄρχειν
ἐξουσίας ἐστίν, ἵνα τις ἐπιτάξας κυριεύσῃ. εἰ οὖν οὐ γίνεται τοῦτο
νῦν, ἄρα ἡμῖν εἴρηκε· τότε, ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν, κληρο-
νόμοι τῆς διαθήκης κυρίου γενέσθαι.

VII. Οὐκοῦν νοεῖτε, τέκνα εὐφροσύνης, ὅτι πάντα ὁ καλὸς κύριος προεφανέρωσεν ἡμῖν, ἵνα γνῶμεν, ᾧ κατὰ πάντα εὐχαριστοῦντες ὀφείλομεν αἰνεῖν. εἰ οὖν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὢν κύριος καὶ μέλλων κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς, ἔπαθεν, ἵνα ἡ πληγὴ αὐτοῦ

VI. 1. ἅγιος, ἀδελφοί μου I S G et edd., om. L. — 2. γὰρ I S G et edd., ergo L. — κύριος πάλιν I S Hg[1]., Ml., Gh., πάλιν κύριος G vulg., πάλιν L. — κυρίω I Br., τω κω (κυρίῳ) τω S b c Men., Hg[1]., Ml., Gh., τῷ κυρίῳ vulg. — 3. λέγει I G L et edd., om. S. — Ἐξομολογήσομαί σοι I S b c et edd. plerique, ἐξομολογήσωμαι σοι o v, ἐξομολογήσομαι L Men. — 3. 4. ἀδελφῶν μου I S L Ml., Gh., ἐν μέσῳ αδελφῶν μου G vulg. Hg[1]. — 4. ψαλῶ σοι I S b (marg.) f o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., ψαλῶ b (text.) c Men., Voss., Ox. — 6. τὸ μέλι L S Ml., Gh., μέλι G Hg[1]. — εἶτα I S G et edd., et L. — 7. οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς I S Hg[1]., Ml., Gh., οὕτως καὶ ἡμεῖς G (οὕτω c) vulg., sic et L. — 7. 8. καὶ τῷ λόγῳ ζωοποιούμενοι I S G et edd., verbo dum adnutrimur L. — 8. ζησομεν S b c f et edd., ζήσωμεν I o v, sic vivificamur L. — 8—10. προείρηκε — τῶν ἰχθύων I S G et edd., om. L. — 8. προείρηκε I G vulg., προειρηκαμεν S Hg[1]., Ml., Gh. — 9. Καὶ αὐξανέσθωσαν καὶ πληθυνέσθωσαν I S Hg[1]., Ml., Gh., ὅτι αὐξανέσθωσαν G. vulg. — 9. 10. ιχθυων S G L et edd., θηρίων I. — 10. τίς οὖν I S L (om. οὖν) o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., τί οὖν b (ubi Dr. retulit margini adscripta esse: τί οὖν ὁ δυνάμενος νῦν ἄρχειν θηριων ἢ ἰχθύων, iam praetermissa) c Men. (text.) Voss. — νῦν I G L vulg. Hg[1]., Ml., Gh., S om. Men. — 10. 11. η πετεινων του ουρανου S G et edd., ἢ περὶ πετεινῶν τ. ο. I, aut super aves aut super pisces L. — γὰρ I S G et edd., om. L. — ὀφείλομεν I S G et edd., debetis L. — 12. ἐξουσίας I S L Hg[1]., Ml., Gh., ἐξουσία G. vulg. — 12—14. εἰ οὖν — γενέσθαι I S G et edd., om. L. — 12. κυριεύσῃ I G (κηριεύσῃ c) et edd., κυριευσει S. — ου S G et edd., om. L (post οὖν). — 13. ἡμῖν I S G (excepto c) et edd. plerique, ὑμῖν c Us., Men. — εἴρηκε· τότε I, ειρηκεν ποτε S G (εἴρηκε b c) vulg. Hg[1]., Ml., Gh.

VII. 15. νοεῖτε I S b f et edd., νοῆτε o v. — εὐφροσύνης I S G et edd., filii dilecti L. — 16. 17. εὐχαριστοῦντες ὀφείλομεν αἰνεῖν I S G et edd., gratias agere debeamus L. — 17. κύριος I G L et edd., κς (κύριος) προεφανερωσεν ἵνα γνωμεν ω κατα παντα ευχαριστοῦντες (cf. l. 16. 17.) S. — 17. 18. καὶ μέλλων I S G et edd., qui incipiet L. — 18. ἵνα πληγὴ Men.

ζωοποιήσῃ ἡμᾶς, πιστεύσωμεν ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ οὐκ ἠδύνατο πα-
Mt. XXVII, 34. 48. θεῖν εἰ μὴ δι' ἡμᾶς. ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς ἐποτίζετο ὄξει καὶ χολῇ.
ἀκούσατε, περὶ τούτου πῶς πεφανέρωκαν οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ.
Lev. XXIII, 29. γεγραμμένης ἐντολῆς· ,Ὃς ἂν μὴ νηστεύσῃ νηστείαν, θανάτῳ ἐξο-
λεθρευθήσεται', ἐνετείλατο κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμε-
τέρων ἁμαρτιῶν ἔμελλε τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος προσφέρειν θυ-
Gen. XXII. σίαν, ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσενεχθέντος
ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ. τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ; ,Καὶ
φαγέτωσαν ἀπὸ τοῦ τράγου τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ
πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν'; προσέχετε ἀκριβῶς· ,Καὶ φαγέτωσαν οἱ
ἱερεῖς μόνοι πάντες τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους.' πρὸς τί;
ἐπειδὴ ἐμὲ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν μέλλοντα τοῦ λαοῦ μου τοῦ καινοῦ
προσφέρειν τὴν σάρκα μου μέλλετε ποτίζειν χολὴν μετὰ ὄξους,
φάγετε ὑμεῖς μόνοι, τοῦ λαοῦ νηστεύοντος καὶ κοπτομένου ἐπὶ
σάκκου καὶ σποδοῦ, ἵνα δείξῃ ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν ὑπ' αὐτῶν. ἃ
Lev. XVI, 7 sq. ἐνετείλατο προσέχετε. ,Λάβετε δύο τράγους καλοὺς καὶ ὁμοίους καὶ
προσενέγκατε, καὶ λαβέτω ὁ ἱερεὺς τὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα ὑπὲρ
ἁμαρτιῶν'. τὸν δὲ ἕνα τί ποιήσουσιν; ,ἐπικατάρατος', φησίν, ,ὁ εἷς'.
προσέχετε, πῶς ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ φανεροῦται. ,Καὶ ἐμπτύσατε

VII. 1. ζωοποιήσῃ I G (ζωοποιήσει v), ζωοποιησι S. — 2. σταυρωθεὶς I S G et edd., om. L. — 3. περὶ τούτου πῶς I, περι τουτου S, πῶς περὶ τουτου G L et edd. — πεφανέρωκαν I S G et plerique edd., πεφανερωκασιν coniecit Men., recepit Ox. — ναοῦ I S L Men. (coniectura) Hg[1]., Ml., Gh., λαοῦ G vulg. — 4. ἐντολῆς I G et edd., εντολης αυτου S, lege praecepti L. — Ὃς ἂν I S G et edd. plerique, ὡς Men. — νηστείαν I, την νηστιαν S. τὴν νηστείαν G et edd. — θανάτῳ I S** G L et edd., om. (LXX) S*. — 4. 5. ἐξολεθρευθήσεται I S Hg[1]., Ml., Gh., ἐξολοθρευθήσεται G vulg. — 5. καὶ αὐτὸς I S G et edd., ipse L. — ὑπὲρ I S** G L et edd., επι S*. — 6. ἔμελλε I, εμελλεν S Hg[1]., Ml., Gh., ἤμελλε G (exc. c.) vulg. — 6. τὸ σκεῦος I S G (b in marg.) Dr. Hg[1]., Ml., Gh., σκεῦος (text. b) vulg. — τοῦ πνεύματος I S G et edd., spiritus sui L. — 7. ὁ τύπος I S** G L et edd., ουτος S*. — Ἰσαὰκ I S** L G et edd., ἴσαχ S*. — 8. θυσιαστήριον τελεσθῇ I G L et edd., θυσιαν τελεσθηναι S. — ἐν τῷ προφήτῃ I S G et edd., propheta L. — ἀπὸ I L (de) Br., εκ S G et edd. — 11. πάντες I S G et edd., om. L. — τὸ ἔντερον I S L o (τὸν ἔντερον) v et edd. plerique, τὸν ἕτερον b c Men. — 12. ἐπειδὴ I S** G et edd., επι S* — ἐμὲ I S** vulg. Hg[1]., Ml., Gh., εμεν S*, ἐμὲ εἶδον G Men., ἐμὲ, εἶπεν coniecit Dav., ed. Dr. — υπερ αμαρτιων μελλοντα S G (cf. L.) et edd., μέλλοντα περὶ ἁμαρτιῶν I. — τοῦ καινοῦ I S G et edd., om. L. — 13. τὴν σάρκα μου I S (σαρκαν) L Hg[1]., Ml., Gh., τὴν σάρκα G vulg. — 14. κοπτομένου I S G et edd., plangite vos L. — 15. σάκκου καὶ σποδοῦ I S Hg[1]., Ml., Gh., σακκου καὶ σποδῷ o v, σάκκῳ καὶ σποδῷ b c f vulg. — ἵνα I S G et edd., et ut L. — δείξῃ I S b c f o et edd., δείξει v. — παθεῖν I L vulg. Hg[1]., πολλα παθειν S Ml., Gh. — 15. 16. ἃ ἐνετείλατο προσέχετε I (post ἐνετ. punctum) S, πῶς οὖν ἐνετείλατο, προσέχετε G et edd., sic praecepit L. — 17. λαβέτω ὁ ἱερεὺς I S G et edd., accipiant sacerdotes L. — ἕνα I G et edd., εναν (etiam l. 18) S. — εἰς I S G et edd., om. L. — ὁλοκαύτωμα I G L Hg[1]., Ml., Gh., ολοκαυτωματον ενα S. — 18. ποιησουσιν I G vulg. Hg[1]., Ml., ποιησωσιν S Gh., — ἐπικατάρατος,

πάντες καὶ κατακεντήσατε καὶ περίθετε τὸ ἔριον τὸ κόκκινον περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ οὕτως εἰς ἔρημον βληθήτω‘. καὶ ὅταν γένηται οὕτως, ἄγει ὁ βαστάζων τὸν τράγον εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον καὶ ἐπιτίθησιν αὐτὸ ἐπὶ φρύγανον τὸ λεγόμενον ῥαχή, οὗ καὶ τοὺς καρποὺς εἰώθαμεν τρώγειν ἐν τῇ χώρᾳ εὑρίσκοντες οὕτω· μόνης τῆς ῥαχῆς οἱ καρποὶ γλυκεῖς εἰσί. τί οὖν τοῦτο ἐστι; προσέχετε· τὸν μὲν ἕνα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τὸν δὲ ἕνα ἐπικατάρατον, καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον· ἐπειδὴ ὄψονται αὐτὸν τότε τῇ ἡμέρᾳ τὸν ποδήρη ἔχοντα τὸν κόκκινον περὶ τὴν σάρκα καὶ ἐροῦσιν· Οὐχ οὗτός ἐστιν, ὅν τότε ἡμεῖς ἐσταυρώσαμεν ἐξουθενήσαντες καὶ κατακεντήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες; ἀληθῶς οὗτος ἦν ὁ τότε λέγων ἑαυτὸν υἱὸν θεοῦ εἶναι. πῶς γὰρ ὅμοιος ἐκείνῳ; εἰς τοῦτο ὁμοίους τοὺς τράγους καὶ ἴσους, ἵνα, ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν τότε ἐρχόμενον, ἐκπλαγῶσιν ἐπὶ τῇ ὁμοιότητι τοῦ τράγου; οὐκοῦν ἴδετε τὸν τύπον τοῦ μέλλοντος πάσχειν Ἰησοῦ. τί δὲ ὅτι τὸ ἔριον εἰς τὸ μέσον τῶν ἀκανθῶν τεθέασιν; τύπος

φησίν, ὁ εἷς I S G et edd., alium autem in maledictione. L. — 19. *Ἰησου* I S** L et edd., *θυ̅* (*θεοῦ*) S*. — *φανεροῦται* I S G et edd., ostendebatur L. — *καὶ ἐμπτύσατε* I S b o v Voss., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ ἐκπτύσατε* c, Men., Expuite in illum L. —

VII. 1. *πάντες* I S G et edd., inquit, omnes L. — *περίθετε* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *περιθῆτε* o v, *περιθεῖτε* vulg. — 2. *ἔρημον* I S G et edd., aram L. — 4. *ἀφαιρεῖ* I S** G L et edd., *φερι* S*. — *επιτιθησιν* S G et edd., *τίθησιν* I. — *αὐτὸ* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — *λεγόμενον* I S** G L et edd., *γενομενον* S*. — 5. *ῥαχή* I, *ραχηλ* S Hg[1]., *ραχίλ* b c o v Voss. (marg.) Ox. (marg.), *ῥαχίη* Voss., Dr., Ml., *ῥαχίηλ* Men., *ῥάχιν* Bern., *ῥαχία* Gh., *ῥαχὸν* Men., (coniecit)., rubus L. — *καρποὺς* I L Davis. Br., *βλαστους* S b o v Voss., Dr. Hg[1]., Ml., Gh., *βαστοὺς* c. — *τρωγειν* S G et edd., *ἐσθίειν* I. — *ἐν τῇ χώρᾳ* I S G et edd., om. L. — 6. *οὕτω μόνης* I S b c. Men., Hg[1]., Ml., *οὕτως μονης* o v Voss., Ox., Gh., *ταύτης μόνης* coniecerunt Voss., Dr., Ml., huius L. — *τῆς* I S G et plerique edd., *ταύτης τῆς* Gh. — *ῥαχῆς* I, *ραχους* S, *ῥαχοῦς* G., *ῥάχου* Men., Hg[1]., Ml. — *εισιν* S o v. — *τί* I S G et edd., ad quid L. — 7. *τοῦτό ἐστι* I, *τουτο εστιν* S L (om. *εστιν*), *καὶ τοῦτο* G vulg. — *ἐπὶ τὸ* S G et edd. (*τὸ* om. Men.), *εἰς τὸ* I. — 7. 8. *τὸν δὲ ἕνα* I S G et edd., alium tamquam L. — 8. *καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον* L o v Hg[1]., Ml. (*ὅ τι*), Gh., *και οτι τον εστεφανωμενον επικαταρατον* S, *ἐστεφανωμένον* I b c Men. — *ἐπειδὴ* I S L b Voss., Ox., Davis., Hg[1]., Ml., Gh., *ἐπεὶ δὲ* c f o v vulg. Dr. — 9. *τοῦ ποδήρη* solus c. — 10. *τότε* I, *ποτε* S G et edd., om. L. — 11. *ἐξουθενήσαντες καὶ κατακεντήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες* I, *ἐξουθενήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες καὶ κατακεντήσαντες* L Hg[1]., Ml., Gh., *ἐξουθενήσαντες καὶ κατακεντήσαντες καὶ ἐμπαίξαντες* G (*ἐξουθυνήσαντες* c) vulg., *και εξουθενησαμεν και εμπτυσαντες* S. — 12. *θεοῦ* I G vulg., *του θυ̅* (*θεοῦ*) S Hg[1]., Ml., Gh. — 13. *ομοιος ἐκείνῳ* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ὅμοιος* L, *ὁμοίως* G vulg. — *εἰς τοῦτο* I S G Hg[1]., Ml., Gh., sic L, *καὶ τοῦτο* Men., *καὶ τί τοῦτο* Dr. — *καὶ ἴσους* L Gh., Br., *καλοὺς ἴσους* I S f v, *καλοὺς καὶ ἴσους* b c o vulg. Hg[1]., Ml. — *ἵνα* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἵν'* G vulg. — 14. *αὐτὸν τότε ἐρχόμενον* I S G et edd., unum ex illis tunc praesentem L. — *τότε* I S G et edd. plerique, *ποτε* Men. — *ἐκπλαγῶσιν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐκπλαγήσονται* G vulg. — 15. *τοῦ τράγου* S G L et edd., *αὐτοῦ* I. — *ιδετε* S** (*ειδετε*) L Hg[1]., *ἴδε* I S* (*ειδε*) G vulg. Ml., Gh. — *τὸν τύπον* I G L vulg. Hg[1]., Ml., *τον τραγον τον τυπον* S Gh. — 16. *εἰς τὸ* I, *εις* G vulg. Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ* Men., om. S. — *τῶν* om. Men.

ἐστὶ τοῦ Ἰησοῦ τῇ ἐκκλησίᾳ κείμενος, ὅτι ὅστις ἂν θέλῃ τὸ ἔριον ἆραι τὸ κόκκινον, δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, διὰ τὸ εἶναι φοβερὰν τὴν ἄκανθαν, καὶ θλιβέντα κυριεῦσαι αὐτοῦ· οὕτω, φησίν, οἱ θέλοντές με ἰδεῖν καὶ ἅψασθαί μου τῆς βασιλείας, ὀφείλουσι θλιβέντες καὶ παθόντες λαβεῖν με.

Num. XIX, 2 sq. VIII. *Τίνα δὲ δοκεῖτε τύπον εἶναι, ὅτι ἐντέταλται τῷ Ἰσραὴλ προσφέρειν δάμαλιν τοὺς ἄνδρας, ἐν οἷς εἰσὶν ἁμαρτίαι τέλειαι, καὶ σφάξαντας κατακαίειν, καὶ αἴρειν τότε τὴν σποδὸν παιδία καὶ βάλλειν εἰς ἄγγη καὶ περιτιθέναι τὸ ἔριον τὸ κόκκινον ἐπὶ ξύλον — ἴδε πάλιν ὁ τύπος ὁ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον — καὶ τὸ ὕσσωπον, καὶ οὕτω ῥαντίζειν τὰ παιδία καθ᾽ ἕνα τὸν λαόν, ἵνα ἁγνίζωνται ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν; νοεῖτε, πῶς ἐν ἁπλότητι λέγει ὑμῖν· ὁ μόσχος Ἰησοῦς, οἱ προσφέροντες ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ οἱ προσενεγκάντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν σφαγήν. εἶτα οὐκέτι ἄνδρες, οὐκέτι ἁμαρτωλῶν ἡ δόξα. οἱ ῥαντίζοντες παῖδες οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν ἁγνισμὸν τῆς καρδίας, οἷς ἔδωκε τοῦ εὐαγγελίου τὴν ἐξουσίαν, οὖσι δώδεκα*

13. Hieronymus ad Ezech. XLIII, 19 (Opp. IV, 531): vitulum autem, qui pro nobis immolatus est, et multa scripturarum loca et praecipue Barnabae epistola, quae habetur inter scripturas apocryphas, nominat.

VII. 1. *ἐστὶ* I, *εστιν* S G vulg., om. L. — *κείμενος* I G L vulg. Hg^{1}., *θεμενος* S Ml., Gh. — *οτι* S L Hg^{1}., Ml., Gh., *ἵνα* G vulg., om. I. — *οστις ἂν θέλῃ* I, *ὃς ἐὰν θέλῃ* b f o v Men. (marg.) Dr., Ml., Gh., *ὃν ἐὰν θέλῃ* c Men. (text.) *ως εαν θελη* S. — 2. *δεῖ* I G L et edd., *εδει* S. — 2. 3. *διὰ τὸ εἶναι φοβερὰν τὴν ἄκανθαν* I S G et edd., propter spinae nequitiam L. — 3. *κυριεῦσαι* I S G L (sic dominari) et edd. plerique, *κυριῶσαι* Men. — *αὐτοῦ* I S L Hg^{1}., Ml., Gh., om. G. vulg. — *ουτως* S. o v.

VIII. 6. *ἐντέταλται* I S L Hg^{1}., Ml., Gh., *ἐντέλλεται* G (*ἐντέλεται* c) vulg. — 7. *εἰσὶν* I S L Hg^{1}., Ml., Gh., om. G vulg. — 8. *καὶ σφάξαντας* I S Dr., Hg^{1}., Ml., Gh., *καὶ* (om. Men.) *σφάξαντες* G vulg. — *τὴν σποδὸν παιδία* I L G vulg. Hg^{1}., Gh., *τα παιδια σποδον* S. Ml. — 9. *βάλλειν* I G L et edd., *βαλιν* S. — 9. 10. *ἐπὶ ξύλον* I L f o v Hg^{1}., Ml., Gh., *επι ξυλων* S**, om. S* b c vulg. — 10. 11. *ἴδε πάλιν ὁ τύπος ὁ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον* I (*ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ*) S (*ειδε*) Hg^{1}., Ml., Gh., *ἴδε πάλιν ὁ τοῦ σταυροῦ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον* f o v, om. L b c vulg. — 11. *τὸ ὕσσωπον* I S** Ml., Gh., *τον υσσωπον* S G vulg. Hg^{1}. — *ουτως* S o v. — 11. 12. *καθ ἕνα τὸν λαόν* I S G et edd., circa singulas turbas populi L. — 12. *ἀγνίζονται* o (sed corr.) v. — *ἀπὸ* I S Dav., Dr., Hg^{1}., Ml., Gh., *ὑπὸ* b c o v Men. — *ἐν* I S L Hg^{1}., Ml., Gh., om. G. vulg. — 13. *λέγει* I G L vulg. Hg^{1}., Ml., *λεγεται* S Gh. — *ὁ μόσχος Ἰησοῦς* I, vacca erat Iesus L, *ο μοσχος ο ις* (*Ἰησοῦς*) *εστιν* S** Gh., *ὁ μοσχος οὖν* (*ουτος* Men., Voss., Ox.) *ἐστὶν ὁ Ιησοῦς* G Dr., Hg^{1}., Ml., *νομος χς ις εστιν* S*. — 14. *προσενεγκόντες αὐτῶν* c. — *τὴν* I S Hg^{1}., Ml., Gh., om. G. vulg. — 14. 15. *εἶτα — ἡ δόξα* I S G et edd., om. L. — 15. *ἄνδρες ἁμαρτωλοί, οὐκέτι* coni. Us., ed. Gh. — *οἱ ῥαντίζοντες* I S L, *οι δε ραντιζοντες* S** G et edd. — 15. 16. *οι ευαγγελισαμενοι* S** L Hg^{1}., Ml., Gh., *ευαγγελισαμενοι* S*, *οἱ εὐαγγελιζόμενοι* I, *εὐαγγελιζόμενοι* G vulg. — 16. 17. *της καρδιας* S** G

εἰς μαρτύριον τῶν φυλῶν — ὅτι δώδεκα φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ — εἰς τὸ κηρύσσειν. διὰ τί δὲ τρεῖς παῖδες οἱ ῥαντίζοντες; εἰς μαρτύριον Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, ὅτι οὗτοι μεγάλοι τῷ θεῷ. ὅτι δὲ τὸ ἔριον ἐπὶ τὸ ξύλον; ὅτι ἡ βασιλεία Ἰησοῦ ἐπὶ ξύλῳ, καὶ ὅτι οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτὸν ζήσονται εἰς τὸν αἰῶνα· διὰ τί δὲ ἅμα τὸ ἔριον καὶ τὸ ὕσσωπον; ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἡμέραι ἔσονται πονηραὶ καὶ ῥυπαραί, ἐν αἷς ἡμεῖς σωθησόμεθα. ὅτι καὶ ὁ ἀλγῶν σάρκα διὰ τοῦ τύπου τοῦ ὑσσώπου ἰᾶται· καὶ διὰ τοῦτο οὕτω γενόμενα ἡμῖν μέν ἐστι φανερά, ἐκείνοις δὲ σκοτεινά, ὅτι οὐκ ἤκουσαν φωνῆς κυρίου.

IX. *Λέγει γὰρ πάλιν περὶ τῶν ὠτίων, πῶς περιέτεμεν ἡμῶν*
τὴν καρδίαν. λέγει κύριος ἐν τῷ προφήτῃ. ‚Εἰς ἀκοὴν ὠτίου Ps. XVII, 45.
ὑπήκουσάν μου‘. καὶ πάλιν λέγει ‚Ἀκοῇ ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν, Ies. XXXIII, 13.
ἃ ἐποίησα γνώσονται‘. καὶ ‚Περιτμήθητε, λέγει κύριος, τὰς καρ- Ier. IV, 4.
δίας ὑμῶν‘. καὶ πάλιν λέγει· ‚Ἄκουε, Ἰσραήλ, ὅτι τάδε λέγει κύ- Ier. VII, 2. 3.

et edd., praecordiae nostrae L, om. I S. — *εδωκεν* S vulg.

VIII. 1. *δώδεκα* I, *ιβ̅* S, *δεκαδύο* G et edd. — *δώδεκα φυλαὶ* I, *ιβ̅ φυλαι* S, *δεκαδύο φυλαὶ* Hg[1]., Ml., Gh., *δεκαδύο αἱ φυλαὶ* G vulg. — *τοῦ Ἰσραήλ* I S G et edd., Iudaeorum L. — 2. 3. *διὰ τί δὲ — μεγάλοι τῷ θεῷ* I S G et edd., om. L. — *Ἰσαάκ, Ἰακώβ* I S (*ισακ*) Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ* (om. o v) *Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ* G vulg. — 3. 4. *ὅτι δὲ* I S G vulg. Ml. (*ὅ τι*), Gh., *τί δὲ* L [?] Hg[1]. — 4. *το εριον* S G et edd., (et lana L.) *τὸ ἔριον τὸ κόκκινον* I. — 4. 5. *ἡ βασιλεία Ἰησοῦ ἐπὶ ξύλου, καὶ ὅτι* I S G et edd., om. L. — 4. *Ἰησοῦ* I S o v Hg[1]., Ml., Gh., *τοῦ Ἰησοῦ* b c f vulg. — *ξύλῳ* I G Dr., Hg[1]., *ξυλου* S Ml., Gh., *τῷ ξύλῳ* Men., Voss., Ox. — 4. 5. *καὶ ὅτι* I S Hg[1]., Ml., Gh., *διότι* G. vulg. — 5. *οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτὸν ζήσονται* I S G et edd., qui crediderit in illum vivet L. — *ἐπ'* I S G Voss. (marg.) Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *εἰς* Men., Voss. (text.) Ox. — *δὲ* I S G et edd., om. L. — 6. *τὸ ὕσσωπον* I S G Ml., Gh., *τὸν ὕσσωπον* Men., Voss., Ox., Dr., Hg[1]. — 7. *πονηραὶ καὶ ῥυπαραί* I G L vulg. Hg[1]., Gh., *ρυπαραι και πονηραι* S Ml. — *ἡμεῖς* I S G L Voss., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ἡμέραις* Men. — 7. 8. *ὅτι καὶ — ἰᾶται* I S G et edd., om. L. — *καὶ ὁ ἀλγῶν* I, *ο αλγων* S Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ ἀλγῶν* G vulg. — 8. *σάρκα* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *τὴν σάρκα* Men., Voss., Ox. — *τοῦ τύπου τοῦ ὑσσώπου* emendavi (cf. c. 7 p. 8, 7. 19, 15. 16, c. 8 p. 20, 6, c. 12 p. 31, 7. 32, 2. 9), (praecedente l. 7 voc. *ῥυπαραί*) *τοῦ ῥύπου τοῦ ὑσσώπου* I S G et edd., *τοῦ ῥύπου διὰ τοῦ ὑσσώπου* vel *διὰ τοῦ ῥύπου τῷ ὑσσώπῳ* coniecit Cot. — *ουτως* S o v Hg[1]., Ml., Gh. — 9. *ἐστὶν* o v. — *φανερά* I S G et edd., lucida L. — *σκοτεινά* I S** G L et edd., *σκοτια* S*. — 10. *κυρίου* I S G Hg[1]., Ml., Gh., *τοῦ κυρίου* Men., Voss., Ox.

IX. 11. *αἰτίων, πῶς περιέτεμεν* Men. — 10. 11. *ἡμῶν τὴν καρδίαν* I S (*καρδιαν* ex *σαρκαν*) Hg[1]., Ml., Gh., *ἡμῶν καὶ τὴν καρδίαν* G vulg., aures praecordiae nostrae L. — 12. *κύριος* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ κύριος* G vulg. — 13. *ὑπήκουσαν* I S G et edd., *ὑπήκουσε* (LXX) L, suasit etiam Men. — *καὶ οἱ πόρρωθεν* Men. — 14. *ἃ* I S G et edd., et quae L. — *καὶ* I S G et edd., om. L. — *Περιτμήθητε* I S** (*περιτμηθηται*) L Hg[1]., Ml., Gh., *περιτμηται* S*, *περιτμηθήσεται* o v (ad oram *περιτμηθήσεσθε*), *περιτμηθήσεσθε* b c f vulg. — *κύριος* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ κύριος* Men., Voss., Ox. — 14. 15. *τὰς καρδίας ὑμῶν* I S G et edd., aures vestras L. — 15. *ὅτι* I S G et edd., om. L.

Ps. XXXIII, 13. ριος ὁ θεός σου‘. καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει· ‚Τίς ἐστιν ὁ θέλων ζῆσαι εἰς τὸν αἰῶνα; ἀκοῇ ἀκουσάτω τῆς φωνῆς
Ies. I, 2. τοῦ παιδός μου‘. καὶ πάλιν λέγει· ‚Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησε ταῦτα εἰς μαρτύριον‘. καὶ πάλιν λέγει·
Ies. I, 10. ‚Ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου‘. καὶ πάλιν
Ies. XL, 3. λέγει· ‚Ἀκούσατε, τέκνα, φωνῆς βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ‘. οὐκοῦν περιέτεμεν ἡμῶν τὰς ἀκοάς, ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύσωμεν ἡμεῖς. ἀλλὰ καὶ ἡ περιτομή, ἐφ’ ᾗ ἐπεποίθεισαν, κατήργηται. περιτομὴν γὰρ εἴρηκεν οὐ σαρκὸς γενηθῆναι. ἀλλὰ παρέβησαν, ὅτι ἄγγελος πονηρὸς ἐσόφιζεν αὐτούς. λέγει δὲ πρὸς αὐτούς·
Ier. IV, 3. ‚Τάδε λέγει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν — ὧδε εὑρίσκω ἐντολήν — μὴ σπείρητε ἐπ’ ἀκάνθαις, περιτμήθητε τῷ κυρίῳ ὑμῶν‘. καὶ τί
Deut. X, 16. λέγει· ‚Περιτμήθητε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν καὶ τὸν τράχηλον
Ier. IX, 25. ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι‘; λάβε πάλιν· ‚Ἰδοὺ λέγει κύριος Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα ἀκροβυστίᾳ, ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος

XI. 1. *καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει* G L et edd., om. I S. — 1. 2. *Τι* S G et edd., *τίς δε* I, quia L. — *τον αιωνα* S G et edd., *τοὺς αἰῶνας* I. — *ἀκουσάτω* I S** et edd., *ακουσαται* S. — 4. *γῆ* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ἡ γῆ* Men., Voss., Ox. — *κύριος* I S G L Voss., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ θεὸς* Men., Voss. (marg.) — *ελαλησεν* S al. — *ταῦτα εἰς μαρτύριον* I S G et edd., om. L. — 4—6. *και παλιν λεγει — εν τη ερημω* S G L (om. *τέκνα*) et edd., *καὶ πάλιν λέγει· Ἀκούσατε, τέκνα, φωνῆς βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· καὶ πάλιν λέγει· Ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου* I. — 5. *Ἀκούσατε* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ἀκούετε* Men., Voss., Ox. — 6. *φωνῆς* I S** Hg[1]., Ml., Gh., *φωνη* S*, *τῆς φωνῆς* G vulg. — *βοῶντος* I S b (marg.) f o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *βοώσης* b (text.) c vulg., clamoris L. — 7. *περιετεμεν* S G L et edd., *ἔτεμεν* I. — 7. 8. *ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύσωμεν ἡμεῖς* I, *ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύσωμεν* G (*πιστεύσωμην* c) L Voss. (marg.) Hg[1]., Ml., Gh., *ϊνα ακουσωμεν λογον και μη μονον πιστευσωμεν ημις* S, *ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύωμεν* Men., Voss. (text.) Ox. — 8. *ἀλλὰ καὶ — κατήργηται* I S G et edd., om. L. — *ἀλλα καὶ ἡ* I S, *ἡ* (*εἰ* o v) *γὰρ* G vulg. Hg[1]., Ml., Gh. — *ᾗ* I G et edd., *ης* S. — *ἐπεποίθεισαν* scripsi, *επεπείθεισαν* I, *πεποιθασιν* S G et edd. — 9. *γὰρ* I S G et edd., autem L. — *γενηθῆναι* I S b et plerique edd., *γεννηθῆναι* c o v Men., Voss. — 10. *ἐσόφιζεν* I S** G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *εσφαξεν* S, *ἐσόφισεν* Men., Voss., Ox. — *δὲ* I L, om. S G et edd. — *υμων* S G L et edd., *ἡμῶν* I. — *ὧδε* I S L Hef., Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ δὲ* b c f o, *ὁ δὲ* (prima manu mutata in *ὅδε*) v, *ὅδε* Dr. — 11. *ἐντολήν* I S G et plerique edd., *νέαν* (*νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα* LXX) L Men., Hef., Dr., Hg[1]. — *μὴ σπείρητε* I G et edd., *μη σπειρεται* S, vae illis qui seminant L. — 12. *ἐπ’ ἀκάνθαις* (LXX) I S Voss., Ox., Hef., Hg[1]., *ἐπὶ ἀκάνθας* f o v Dr., *ἐπὶ ἀκάνθαν* c, *ἐπ’ ἀκάνθαν* b Men., *ἐπ’ ἀκάνθας* Ml. — *περιτμήθητε δὲ* solus Voss. — *κυρίῳ* I G L et edd., *θω̅* (*θεῷ*) S. — 12. 13. *καὶ τί λέγει — σκληροκαρδίαν ὑμῶν* I L b (marg.) f o v et edd., om. b (text.) c. — *καὶ τί λέγει;* I S G et edd., hoc est: audite dominum vestrum L. — 13. *Περιτμήθητε* I G L et edd., *περιτμηται* S. — *τὴν σκληροκαρδίαν* (LXX) I S, *τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας* G et edd., nequitiam de praecordiis vestris L. — *καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι* om. L. — *οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι* (LXX Al.) I, *ου σκληρυνειτε* S, *ου μὴ σκληρύνητε* G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *οὐ μὴ σκληρύνετε* Men., Voss., Ox. — 14. *λάβε πάλιν* I S** Gh., *ιδου λαβε παλιν* S, *καὶ πάλιν* b c f vulg. Hg[1]., Ml., *πάλιν* o v, dicit autem iterum L. — 15. *ἀπερίτμητα* I G L et edd., om. S. —

καρδίᾳ‘. ἀλλ' ἐρεῖς· καὶ μὴν περιτέτμηται ὁ λαὸς εἰς σφραγῖδα. ἀλλὰ καὶ πᾶς Σύρος καὶ Ἄραψ καὶ πάντες οἱ ἱερεῖς τῶν εἰδώλων. ἆρα οὖν κἀκεῖνοι ἐκ τῆς διαθήκης αὐτῶν εἰσίν. ἀλλὰ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐμπερίτομοί εἰσι. μάθετε οὖν, τέκνα ἀγάπης, περὶ πάντων πλουσίως, ὅτι Ἀβραὰμ πρῶτος περιτομὴν δοὺς ἐν πνεύματι προβλέψας εἰς τὸν Ἰησοῦν περιέτεμε, λαβὼν τριῶν γραμμάτων δόγματα. λέγει γάρ· ‚Καὶ περιέτεμεν Ἀβραὰμ ἐκ τοῦ οἴκου Gen. XVII, 23 sq. cf. XIV, 14.
αὐτοῦ ἄνδρας δεκαοκτὼ καὶ τριακοσίους‘. τίς οὖν ἡ δοθεῖσα αὐτῷ γνῶσις; μάθετε ὅτι τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους, καὶ διάστημα ποιήσας λέγει τριακοσίους. τὸ δεκαοκτώ· I δέκα, H ὀκτώ. ἔχεις Ἰησοῦν. ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ T ἔμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τοὺς τριακοσίους. δηλοῖ οὖν τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶ γράμμασι,

7—12. Clemens Alex. Strom. VI, 11, 84 p. 782 de Gen. XIV, 16 sq.: *φασὶν οὖν εἶναι τοῦ μὲν κυριακοῦ σημείου τύπον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τριακοσιοστὸν στοιχεῖον, τὸ δὲ ἰῶτα καὶ τὸ ἦτα τοὔνομα σημαίνειν τὸ σωτήριον.*

ἀκροβυστία I Hg[1]., *ακροβυστιαν* S. Ml., Gh., *ακρόβυστα* G vulg. Dr., carnis L.

IX. 1. *καρδία* I G vulg. Hg[1]., *καρδιας* S Ml., Gh. — *ἀλλ' ἐρεῖς* I S G et edd., om. L. — *καὶ μὴν* I S G et edd., etiam cum L. — *περιτέτμηται* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *περιτέμνεται* G. vulg. — 2. *αλλα και* S G L et edd., *καὶ* I. — *πᾶς Σύρος* I S G et edd., Iudaeus L. — 2. 3. *τῶν εἰδώλων* I S G et edd., idolorum et Aegyptii L. — 3. *ἆρα* (cf. c. 10 p. 24, 8) I b o v Hg[1]., *ἄρα* vulg. Dr., Ml., Gh. — *τῆς διαθήκης* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *τῶν διαθηκῶν* G vulg. — *αὐτῶν* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *αὐτοῦ* Men., Voss., Ox., om. L. — 3—5. *ἀλλὰ καὶ — πλουσίως* I S G et edd., quos dicit filios Abrahae de omnibus gentibus L. — 3. 4. *καὶ οἱ* I S f o v vulg. Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ* b c Men. — 4. *ἐμπερίτομοί εἰσι* I, *εν περιτομη εισιν* S G et edd. — *ἀγάπης* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 5. *πλουσίως* I G et edd., om. S. — *πρῶτος* I S Ml., Gh., *ὁ πρῶτος* G vulg. Hg[1]. — 5. 6. *ἐν πνεύματι* I G L et edd., *εν πνευματι πλουσιως* S. — 6. *Ἰησοῦν* I S L o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *υἱὸν* b c f vulg. — *περιετεμεν* S vulg. — 6. 7. *λαβὼν τριῶν γραμμάτων δόγματα. λέγει γάρ· Καὶ* I S G et edd., om. L. — 6. *τριῶν*, I G et edd., $\overline{γ}$ S. — 7. 8. *εκ του οικου αυτου* S G L et edd., om. I. — 8. *δεκαοκτὼ* I S o v Hg[1]., Ml., Gh., *δέκα καὶ ὀκτὼ* G vulg. — 8. 9. *τίς οὖν — μαθετε* I S G et edd., om. L. — 8. *ἡ* om. Men. — *αὐτῷ* I S Ml., *τούτῳ* b c Men., Dr., Hg[1]., Gh., *τοῦτο* o v. — 9. *ὅτι* I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — *δεκαοκτὼ* I S o v Hg[1]., Ml., Gh., *δέκα καὶ ὀκτὼ* b c vulg. (apud Men. excidit *δέκα*). — *τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους* I G S et edd., primatum CCC L. — 9. 10. *καὶ διάστημα ποίησας λέγει τριακοσίους* I S Hg[1]., Ml., Gh., et distinctione facta dicit L., *εἶτα τοὺς τριακοσίους* G vulg. — 10. *τὸ δεκαοκτώ· I δέκα, Hὀκτώ* scripsi, *τὸ δεκαοκτώ, ἰῶτα δέκα, ἦτα ὀκτώ* I o (*ἦτα* emend. ex *εἶτα*) v, *το δεκαοκτω* S, *τὸ δέκα καὶ ὀκτώ, ἰῶτα δέκα, ἦτα ὀκτώ* b c (*εἶτα*) vulg., *τὸ δεκαοκτώ, ἰῶτα δέκα, ἦτα ὀκτώ* Dr., *τὸ δεκαοκτὼ* I H f (*ἰῶτα, ἦτα*) Hg[1]., Ml., Gh., om. L. — 11. *εχεις* $\overline{ιν}$ (*Ἰησοῦν*) S G et edd., habes in duabus litteris Iesum, L (cf. sequentia), om. I. — 11. 12. *ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ ταῦ ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει τοὺς τριακοσίους* I, *οτι δε ο σταυρος εν τω τριακοστω* (*εν τουτω* S**) *ημελλεν εχειν την χαριν λεγει και τριακοσιους* S*. Ml. (om. *τῷ*), *ἔτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ ταῦ ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τοὺς τριακοσιους* b (*γὰρ* pro *καὶ*) f o v Dr., *ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ ταῦ ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τριακοσίους* c Men., (om. *ὁ*), Voss., Ox., (*οτι δὲ σταυρὸς* et *γὰρ* pro *καὶ*) *ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ T ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει τοὺς καὶ τριακοσίους* Hg[1]., Gh., in quibus incipiebat habere

καὶ ἐν τῷ ἑνὶ τὸν σταυρόν. οἶδεν ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν· οὐδεὶς γνησιώτερον ἔμαθεν ἀπ' ἐμοῦ λόγον. ἀλλὰ οἶδα ὅτι ἄξιοί ἐστε ὑμεῖς.

Lev. XI. Deut. XIV. X. Ὅτι δὲ Μωϋσῆς εἶπεν· ‚Οὐ φάγεσθε χοίρειον, οὔτε ἀετὸν οὔτε ὀξύπτερον οὔτε κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθύν, ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν ἑαυτῷ, τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνειδήσει δόγματα. πέρας γέ τοι
Deut. IV, 1 sq. λέγει αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· ‚Καὶ διαθήσομαι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου‘. ἄρα οὖν οὐκ ἔστιν ἐντολὴ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν, Μωϋσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ οὖν χοίρειον πρὸς τοῦτο εἶπεν· οὐ κολληθήσῃ, φησίν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινές εἰσιν ὅμοιοι χοίροις, τουτέστιν ὅταν σπαταλῶσιν, ἐπιλανθά-

X, 4. —p. 28, 10. Clemens Alex. Strom. II, 15, 67 p. 464: *ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ καὶ πρὸ Δαβὶδ ὁ Μωϋσῆς τῶν τριῶν δογμάτων τὴν γνῶσιν ἐμφαίνουσιν διὰ τούτων· Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν — καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· οἱ γὰρ λεπίδα μὴ ἔχοντες, ὧν ἀπαγορεύει Μωϋσῆς ἐφάπτεσθαι, κάτω τῆς θαλάσσης νέμονται — οὐδὲ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν ἔστη — καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος· πεινῶν γὰρ κραυγάζει, πληρωθεὶς δὲ τὸν δεσπότην οὐ γνωρίζει — οὐδὲ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν ἐκάθισεν — καθὼς τὰ πτηνὰ εἰς ἁρπαγὴν ἕτοιμα —. παρῄνεσε δὲ Μωϋσῆς οὐ φάγεσθαι χοῖρον οὐδὲ ἀετὸν οὐδὲ ὀξύπτερον οὐδὲ κόρακα οὐδὲ πάντ' ἰχθύν, ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ. ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας.* V, 8, 52. 53 p. 677 sq.: *τοιαῦτα γοῦν καὶ ὁ Μωϋσῆς παραινεῖ, τὰ κοινὰ δὴ ταῦτα· οὐ φάγεσθαι χοῖρον οὔτε ἀετὸν*

donum. tunc dicit et trecentos L. — *δηλοῖ οὖν τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶ γράμμασι* I (*τὸ μὲν ὀκτωκαίδεκα*) S (*δυσιν γραμμασιν*) G (*τὸ μὲν* c) et edd. (*τὸ μὲν* Men.), om. L.

IX. 1. *καὶ ἐν τῷ ἑνὶ τὸν σταυρόν* I S G (om. *τῷ*) vulg. (om *τῷ*) Hg¹., Ml., Gh., habes in una littera tau crucem L. — *οἶδεν* I S G et edd., scitote L. — *ὁ* I G vulg. Hg¹., Gh., *ὅτι* S L Ml. — *διδαχῆς* L G et edd., *διαθήκης* I S. — 2. *θέμενος* I S G et edd., posuit L. — *οἶδα* I G L et edd., om. S.

X. 4. *Ὅτι* I S G et edd., Quare L. — *Μωϋσῆς* Clem. Al. S L G et edd., *ἀετὸς* (corruptum ex *αὐτὸς*) I. — *εἶπεν* I S Ml., *εἴρηκεν* G vulg. Hg¹., Gh. — *χοίρειον* I L, *χοῖρον* Clem. Al. S G et edd. — 4. 5. *οὔτε ἀετόν, οὔτε ὀξύπτερον οὔτε κόρακα* Clem. Al. p. 677 sq. I S (*κορακαν*) Ml., *οὐδὲ ἀετὸν οὐδὲ ὀξύπτερον οὐδὲ κόρακα* Clem. Al. p. 464, G vulg., Hg¹.. Gh. — 5. *οὐδὲ* I vulg. Hg¹., *ουτε* S G Ml., Gh. — *πάντα* Clem. Al. I b c f o (sec. man.) et edd., *πᾶν* o (pr. man.) v, om. S. — *ὃς* I S b c f o (sec. man.) et edd., *ὃ* o (pr. m.) v. — *λεπίδα* Clem. Al. I S** S G et edd., *μεριδα* S*. — 6. *ἑαυτῷ* I S Hg¹., Ml., Gh., *αὐτῷ* G vulg. — *ἔλαβεν* I S G et edd., accepit Moyses L. — *ἐν* S G L et edd., om. I. — *συνειδήσει* I L, *συνεσει* S G et edd. — *γε* S G et edd., om. I. — 6. 7. *τοι λέγει* I S G (*τοις λόγοις* c) et plerique edd., *τοι λέγει λόγοις* Men. — 7. *διαθήσομαι* I S b (marg.) f o v et edd. plerique, *διαθήσονται* b (text.) c Men. — 8. *ἄρα* I S G Hg¹., Ml., Gh., *ἆρα* vulg. Dr., Ml. — 8. *οὖν* (cf. c. 9 p. 23, 3) I S Hg¹., Ml., Gh., om. G. vulg. — 9. *ἐλάλησεν* S vulg. — *τὸ οὖν χοίρειον* I S G et edd. plerique, *τὸν οὖν χοῖρον* Men. — *εἶπεν* I S Ml., Gh., *εἴρηκεν* G vulg. Hg¹. — *οὐ* I S, *οὐ μὴ* G et edd. — 10. 11. *οἵτινές εἰσιν ὅμοιοι χοίροις, τουτέστιν* I (om. *εἰσιν*) S (*χοιρων*), Gh. (*χοίρων*), *οἵτινες ὅμοιοί εἰσιν χοίροις* G vulg. Hg¹., Ml., *οἵτινες* L. — *οταν* I S L Gh., *ὅταν γὰρ* G vulg. Hg¹., Ml.

νονται τοῦ κυρίου, ὅταν δὲ ὑστερῶνται, ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον, ὡς καὶ ὁ χοῖρος, ὅταν τρώγῃ, τὸν κύριον οὐκ οἶδεν, ὅταν δὲ πεινᾷ, κραυγάζει καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. ‚οὐδὲ φάγῃ τὸν ἀετόν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα‘. οὐ μή, φησί, κολληθήσῃ οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες καὶ περιβλέπουσι τίνα ἐκδύσωσι διὰ τὴν πλεονεξίαν, ὡς καὶ τὰ ὄρνεα ταῦτα μόνα ἑαυτοῖς οὐ πορίζει τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἀργὰ καθήμενα ἐκζητεῖ, πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν· ‚Καὶ

οὔτε ὀξύπτερον οὔτε κόρακα. ὁ μὲν γὰρ χοῖρος φιλήδονον καὶ ἀκάθαρτον ἐπιθυμίαν τροφῶν καὶ ἀφροδισίων λίχνον καὶ μεμολυσμένην ἀκολασίαν μηνύει, ἀεὶ κνηστιῶσαν, ὑλικήν τε καὶ ἐν βορβόρῳ κειμένην, εἰς σφαγὴν καὶ ἀπώλειαν πιαινομένην. ἔμπαλιν δὲ ἐπιτρέπει διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον ἐσθίειν, μηνύων, φησὶν ὁ Βαρνάβας, κολλᾶσθαι δεῖν μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον καὶ μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου· τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. εἶτα ἐπιφέρει· Βλέπετε, πῶς ἐνομοθέτησεν ὁ Μωϋσῆς καλῶς· ἀλλὰ πόθεν ἐκείνοις ταῦτα νοῆσαι ἢ συνιέναι; ἡμεῖς δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολὰς λαλοῦμεν, ὡς ἠθέλησεν κύριος· διὰ τοῦτο περιέτεμε τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας; ἵνα συνίωμεν ταῦτα.. ναὶ μήν, ὅταν λέγῃ· Οὐ φάγῃ τὸν ἀετόν, τὸν ὀξύπτερον καὶ τὸν ἴκτινον καὶ τὸν κόρακα, οὐ κολληθήσῃ, φησίν, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς ἀνθρώποις, οἳ

X. 1. *τοῦ κυρίου* I S, *τοῦ κυρίου ἑαυτῶν* G L et edd. — *ὅταν δὲ ὑστερῶνται, ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον* I S et edd., om. L. — *ὑστερῶνται* I Br., *υστερουνται* S, *ὑστερηθῶσιν* G et edd. — *επιγινωσκουσιν* S G vulg. — 2. *ὡς καὶ* I S et edd., enim L. — *ὁ χοῖρος* I S** G L et edd. (*ὁ* om. Men.), *ο χοι* $\overline{\textit{κς}}$ S*. — *τρώγῃ* o (corr.) vulg. Hg^{1}., Ml., *τρωγει* S o (prius) v Gh. — *τὸν κύριον οὐκ εἶδεν* I S L Hg^{1}., Ml., Gh., *οὐκ οἶδε τὸν κύριον* G vulg. — *δὲ* I S G et edd., om. L. — 3. *πεινᾷ* I S** (*πινα*) Ml., Gh., *πεινάσῃ* G Hg^{1}., *πεινάζῃ* vulg. Dr., *επι* S* — *οὐδὲ φάγῃ* I, *ουτε φαγη* S, *οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησί* G vulg. Hg^{1}., Gh., *οὔτε μὴ φάγῃ, φησίν* Ml. — 4. *οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα* I G vulg. Hg^{1}., Gh., *ουδε τον οξυπτερον ουδε τον ικτινα ουτε τον κορακα* S Ml. — 4. *οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα* I S (*ουτε*) G et edd., om. L. — 5. *φησιν* S vulg. — *οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ* Clem. Al. S L Hg^{1}., Ml., Gh., *ἢ ὁμοιωθήσῃ* I, om. G vulg. — 6. *οιδασιν* S vulg. — *πορίζειν ἑαυτοῖς* Clem. Al. I G vulg. Hg., Gh., *εαυτοις ποριζειν* S L Ml. — 7. *αρπαζουσιν* S vulg. — *αὐτῶν* om. Ml. — 7. 8. *ἐπιτηροῦσιν* I G vulg. Hg^{1}., Gh., *περιτηρουσιν* S Ml. — 8. *ὡς* G L et edd., om. I S. — 8—10. *καὶ περιβλέπουσι τίνα ἐκδύσωσι διὰ τὴν πλεονεξίαν, ὡς καὶ τὰ ὄρνεα ταῦτα μόνα ἑαυτοῖς οὐ πορίζει τὴν τροφὴν* I S (*περιβλεπονται — ἐκδύσωσιν*), S** (post *μόνα* supplevit *διὰ κόπου*) L (om. *καὶ περιβλέπουσι* et *διὰ τὴν πλεονεξίαν*) Hg^{1}. (ex S* et S**) Ml., Gh. (ex S* et S**), om. G vulg. — 10. *αλλα αργα καθημενα* S** L Hg^{1}., Ml., Gh., *ἀλλὰ ἀργὰ καὶ καθήμενα* I S* (om. *αργα*) *καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα* G vulg. — 11. *καταφάγη* I G vulg. Gh., Hg^{1}., Ml., *φαγη* S.

οὐ φάγῃ‘, φησί, ‚σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν‘. οὐ μή, φησίν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμένοι ἤδη τῷ θανάτῳ, ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται μὴ κολυμβῶντα, ὡς τὰ λοιπά, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κάτω τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ ‚τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ‘. πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ, φησί, παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' ‚οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ‘. οὐ μή, φησί, γένῃ μοιχός, οὐδὲ φθορεύς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. πρὸς τί; ὅτι τὸ ζῷον τοῦτο παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μή, φησί, γενηθῇς τοιοῦτος, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας ἐν τῷ στόματι

οὐκ ἴσασι διὰ πόνου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλ' ἐν ἁρπαγῇ καὶ ἀνομίᾳ βιοῦσιν· ἀετὸς μὲν γὰρ ἁρπαγήν, ὀξύπτερος δὲ ἀδικίαν, καὶ πλεονεξίαν ὁ κόραξ μηνύει. Paedag. II, 10, 83 p. 220 sq.: ὁρᾶτε γοῦν, ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς ὅπως ποτὲ συμβολικῶς τὴν ἄκαρπον ἀποκρούεται σποράν, Οὐκ ἔδεσαι λέγων, τὸν λαγὼν οὐδὲ τὴν ὕαιναν. οὐ βούλεται τῆς ποιότητος αὐτῶν μεταλαμβάνειν τὸν ἄνθρωπον οὐδὲ μὴν τῆς ἴσης ἀσελγείας ἀπογεύσασθαι· κατακόρως γάρ τοι περὶ τὰς μίξεις τὰ ζῷα ταῦτα ἐπτόηνται. καὶ τὸν μὲν λαγὼν κατ' ἔτος πλεονεκτεῖν φασὶ τὴν ἀφόδευσιν,

X. 1. *οὐ φάγῃ* I S Ml., *οὐ μὴ φάγῃς* G vulg. Hg[1]., Gh. — *φησιν* S al. — *σμύραιναν* I G et edd. (*σμύρναιαν* Ml.), *σμυρναν* S. — *πολύποδα* I G vulg. Hg[1]., Ml., *πωλυπαν* S, *πώλυπα* Gh. — 1. *οὐ μή* I G et edd., *ου μη φαγωσιν* S. — *κολλώμενος* G L et edd., om. I S. — 2. 3. *εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς* I G vulg. Hg[1]., Ml., Gh., *εισιν ασεβεις εις τελος* S. — 3. *κεκριμένοι* I S L o v et edd., *κεκρυμμένοι* b c, *κεκριμμένοι* Ml. — *ἤδη* I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — *ὡς καὶ* I S G et edd., enim L. — 4. *ἐν τῷ βυθῷ νήχεται* I S (*τα εν*) G et edd., om. L. — 5. *ὡς* I G vulg. Ml., Gh., *ως και* S Hg[1]. — *ἀλλ'* I G (excepto v) etc., *αλλα* S Men., Voss., Ox., Gh. — 6. *κατω* I S f o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *κατὰ* b c vulg. — *οὐ φάγῃ* I L Ml., *ου μη φαγη* S Hg[1]., *οὐ φάγῃ, φησίν* G vulg., *οὐ μὴ φάγῃ, φησίν* Gh., *οὐ φάγῃ, ὅ φησιν* Men., Voss. — *πρὸς τί* I S G et edd., ut quid dicit L. — *οὐ μὴ γένῃ, φησί* I L, *ου μη γενη* S, *οὐ μή, φησίν, γένῃ* c, *οὐ μή, φησίν, γένηται* b o v. — 7. *ὁμοιωθηση* S G L et edd., *ὁμοιωθήσῃ, φησί* I. — 7. 8. *πλεονεκτεῖ* I S b c et edd., *πλεονεκτῇ* o v. — 8. *τὴν ἀφόδευσιν* Clem. Al. S G et edd., *τῇ ἀφοδεύσει* I, ad adsellandum singula foramina L. — *γὰρ* I S G et edd., et L. — *ἔχει* I S G et edd., facit L. — *ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ* I S G et edd., sed nec beluam, inquit, manducabis hoc est L. — 9. *οὐ μὴ* I S b c et edd. plerique, *οὐ μὴν* f o v Dr. — *φησι* I, *φησιν* S G et edd., om. L. — *μοιχός* I S G et edd., moecus aut adulter L. — 10. *ουδε ομοιωθηση* S G L et edd., *οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ, φησί* I. — *πρὸς τί* I S G et edd., om. L. — *ὅτι τὸ ζῷον τοῦτο* I S Hg[1]., Ml., Gh., *τοῦτο γὰρ τὸ ζῷον* G vulg. — 11. *ἀλλάσσει* I S b c et edd., *ἀλλάσσῃ* o v. — *δὲ* I G et edd., om. S. — 12. *ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς* I S (*εμισησεν*) G et edd., sed et quod dicit: Mustelam odibis L. — 12. 13. *οὐ μή, φησί, γενηθῇς τοιοῦτος* I S (*φησιν*) L Hg[1]., Ml., Gh., *οὐ μὴ γάρ, φησίν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις* G vulg. — 13—p. 27, 1. *οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας ἐν τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν* I (*οἷος*) S (*ανομιας — σωματι*) G (om. *ἐν*) vulg. (*διὰ* Men., Voss, Ox.) Hg[1]. (om. *ἐν*) Ml. (om. *ἐν*), qui audit iniquitatem et loquitur inmunditiam L.

δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις ταῖς τὴν ἀνο-
μίαν ποιούσαις τῷ στόματι. τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει.
περὶ μὲν τῶν βρωμάτων λαβὼν Μωϋσῆς τρία δόγματα οὕτως ἐν
πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ
βρώσεως προσεδέξαντο. λαμβάνει δὲ τῶν αὐτῶν τριῶν δογμάτων
γνῶσιν Δαυὶδ καὶ λέγει ὁμοίως· ,Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπο- Ps. I, 1.
ρεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν' — καθὼς καὶ οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν
σκότει εἰς τὰ βάθη — ,καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη' — κα-
θὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖ-
ρος — ,καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε' — καθὼς τὰ
πετεινὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς βρώ-
σεως. πάλιν λέγει Μωϋσῆς· ,φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν καὶ μαρυκώ- Lev. XI. 3.
μενον'. τί λέγει; ὅτι τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα Deut. XVI, 6.
αὐτὸν καὶ ἐν αὐτῷ ἀναπαυόμενος εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς

ἰσαρίθμους οἷς βεβίωκεν ἔτεσιν ἴσχοντα τρύπας. ταύτῃ ἄρα καὶ τὴν κώλυσιν τῆς ἐδωδῆς τοῦ λαγὼ παιδεραστίας ἐμφαίνειν ἀποτροπήν, τὴν δὲ ὕαιναν ἐναλλὰξ ἀμείβειν τὸ ἄρρεν εἰς τὸ θῆλυ παρ' ἔτος ἕκαστον, αἰνίττεσθαι δὲ μὴ χρῆν ἐπὶ μοιχείας ὁρμᾶν τὸν τῆς ὑαίνης ἀπεχόμενον. cf. etiam Strom. VII, 18, 109 p. 901 sq. et Paedag. III, 11, 75. 76 p. 297 sq.

6. *Δαυίδ.* Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): David desiderabilis. etiam Ioannes Philoponus ad Barnabae epi.: *Δαυίδ· πεποθημένος ἢ ἱκανὸς χειρί.*

X. 1. 2. *οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι* G L (qui — *ταῖς*) vulg. Hg¹., Ml., Gh. (*ἐν τῷ στόματι*), *ουδε ταις την ανομιαν ποιουσαι* (***ποιουσαις*) *εν τω στοματι και ακαθαρσια κολληθησει* S*, *αὐτοῖς* I. (quasi praecedentia repeterentur). — 2. *τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ πνεύματι κύει* I S G et edd., om. L. — 3. *περὶ μὲν τῶν βρωμάτων* I S Ml., Gh., *περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν* G vulg. Hg¹. — *λαβὼν* I S L Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — *οὕτως* I S L Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — 5. *βρώσεως* I S Ml., Gh., *βρωμάτων* G vulg. Hg¹. — *προσεδέξαντο* I S f o v Voss. et plerique edd., *κατεδέξαντο* b c Dr., om. Men. — *τῶν αὐτῶν* I S L Hg¹., Ml., Gh., om. G. vulg. — 6. *Δαυίδ* Hg¹., Ml., Gh., *δαυειδ* S, *Δαβίδ* I G vulg. — *ὁμοίως* I S** G et edd., om. S*. — 7. *καὶ* I S, om. G L et edd. — 8. *εἰς τὰ βάθη* Clem. Al. I S G et edd., om. L. — 9. 10. *ὁ χοῖρος* (Clem. Al.) I G L et edd., *οι χοιροι* S. — 10. *καθέδραν* Clem. Al. I S b (prima manu) v Hg¹., Ml., Gh., *καθέδρᾳ* (LXX) G vulg. — *εκαθισεν* S f o v. — 11. *καθήμενα* I S, *τὰ καθήμενα* G et edd. — *ἔχετε* I G L et edd., *εχε* S. — 11. 12. *βρώσεως* I S G Hg¹., Ml., Gh., *γνώσεως* G vulg. Dr. — *πάλιν λέγει* I S, *ἀλλ'* (*ἀλλὰ* Men., Voss., Ox.) *εἶπεν* (*εἶπε*) G L et edd. — 12. *Μωϋσῆς* I S Hg¹., Ml., Gh., *Μωσῆς* G vulg. — *φάγεσθε* I G et edd., *και φαγεσθαι* S, manducabis L. — *διχηλοῦν καὶ* I S G et plerique edd., *δίχηλον καὶ* Men., om. L. — 12. 13. *μαρυκώμενον* Clem. Al. I b o v et edd., *μαρυκόμενον* c, *μαρυκουμενον* S, *μηρυκώμενον* f. — 13 —p. 28. 1. *ὅτι — τί λέγει* om. c. — 13. *ὅτι* I S, *ὁ* G L Ml. et edd. — *λαμβανων* S G L et edd., *λαμβάνον* I. — *οιδεν* S vulg. — 14. *καὶ ἐν* I, *ἐν* L, *και επ* S G et edd. — *ἀναπαυόμενος εὐφραίνεσθαι δοκεῖ* I S G et edd., refrigerari L.

εἶπε βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθε μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον, μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου. τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησεν ὁ Μωϋσῆς καλῶς. ἀλλὰ πόθεν ἐκείνοις ταῦτα νοῆσαι ἢ συνιέναι; ἡμεῖς δὲ δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολὰς λαλοῦμεν, ὡς ἠθέλησεν ὁ κύριος. διὰ τοῦτο περιέτεμε τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνίωμεν ταῦτα.

XI. Ζητήσωμεν δέ, εἰ ἐμέλησε τῷ κυρίῳ προφανερῶσαι περὶ τοῦ ὕδατος καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ. περὶ μὲν τοῦ ὕδατος γέγραπται ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ, πῶς τὸ βάπτισμα τὸ φέρον ἄφεσιν ἁμαρτιῶν οὐ μὴ προσδέξωνται, ἀλλ' ἑαυτοῖς οἰκονομήσουσι. λέγει γὰρ
Ier. II, 12.13. ὁ προφήτης· Ἔκστηθι, οὐρανέ, καὶ ἐπὶ τούτῳ πλέον φρίξον, ἡ

X. 1. ειπεν S o v. — *κολλᾶσθε* I L Hg[1]., Ml., Gh., *κολλασθαι* S G vulg. — 1. 2. *μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον* I S G et edd., om. L. — 2. *μελετώντων* I G et edd., *μελετουντων* S., qui tenent L. — *ὃ ἔλαβον* I S G et edd., om. L. — 3. *μετὰ τῶν λαλούντων* I S G et edd., et cum eis qui locuntur L. — *δικαιώματα* Clem. Al. I, *τα δικαιωματα* S G et edd. — 4. *καὶ τηρούντων* I S G et edd., om. L. — *ἡ μελέτη* I S G et edd., adsidua lectio L. — 4. 5. *ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης* Clem. Al. I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης* G vulg., utilis est L. — 5. *καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου* Clem. Al. I S (*αναμαρυκωμενον — του* $\overline{κυ}$) G (*μαρυκωμένων*) vulg. (*μαρυκωμένων*) Hg[1]., Ml., Gh., om. L. — 5—7. *τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται* Clem. Al. I (om. *τούτῳ*) S (*και ο δικαιος εν τ.*) G (*ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ* b c) vulg. (*καὶ ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ*) Hg[1]., Ml., Gh., om. L. — 7. *ἐνομοθέτησεν ὁ Μωϋσῆς καλῶς* Clem. Al. S (om. *ο*), *ἐνομοθέτησεν Μωσῆς καλῶς* G et edd., *ἐνομοθέτησε καλῶς ὁ Μωϋσῆς* I, spiritaliter legem constituit Moyses L. — 8. *νοῆσαι ἢ συνιέναι* I S G et edd., intellegere L. — *δὲ* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *οὖν* G vulg., om. Clem. Al. — *δικαίως* I S G et edd., om. L. — 9. *λαλοῦμεν* Clem. Al. I G L et edd., *δικαιως λαλουμεν* S. — *ὁ κύριος* I S Ml., *κύριος* Clem. Al. G. vulg. Hg[1]., Gh. — 9. 10. *διὰ τοῦτο — συνίωμεν ταῦτα* I S G et edd., om. L. — *περιετεμεν* S vulg.

XI. 11. *δὲ* I G et edd., *ταυτα* S, om. L. — *ἐμέλησε* I b, *εμελησεν* S Hg[1]., Ml., Gh., *ἠμέλησεν* o v, *ἠμέλησε* c f Men., Voss., Dr. — *προφανερῶσαι* I S** G et edd., ostendere L, *προεφανερωσεν* S. — 12. *καὶ περὶ* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ* G vulg. — 13. *ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ* I S G et edd., ad populum Iudaeorum L. — *φέρον* I S L Hg[1]., Ml.', Gh., *φέρον εἰς* G vulg. — 14. *προσδέξωνται* I b c f vulg. *προσδέξονται* S o v Hg[1]., Ml., Gh. — *οἰκονομήσουσι* (instituant L) coniecerunt Voss. et Cot., *οἰκοδομήσουσι* I, *οικοδομησουσιν* S G et edd. utrumque verbum confundi docent 1 Tim. 1, 4 var. lectio et Grimm. ad. 4. Macc. p. 365. — *γὰρ* I S, *οὖν* G L et edd. — 15. *ὁ προφήτης* I S G et edd., propheta sic L. — *Ἔκστηθι* I S b c v et edd., plerique, *ἔκσταθι* o Voss., *ἔκστητι* Men., horruit (*ἐξέστη* LXX) L. — *πλέον* I L, *πλειον* (*ἐπὶ πλεῖον* LXX) S Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — *φρίξον* I, *φριξατω* S** G et edd., *φραξατω* S*, expavit (*ἔφριξεν* LXX) L.

γῇ, ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος ζῶσαν, καὶ ἑαυτοῖς ὤρυξαν βόθρον θανάτου‘. ‚Μὴ (Ies. XVI, 1. 2.) πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου Σινᾶ; ἔσεσθε γὰρ ὡς πετεινοῦ νοσσοὶ ἀνιπτάμενοι, νοσσιᾶς ἀφῃρημένοι‘. καὶ πάλιν λέγει ὁ προφήτης· ‚Ἐγὼ πορεύσομαι ἔμπροσθέν σου καὶ ὄρη ὁμα- (Ies. XLV, 2. 3.) λιῶ καὶ πύλας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς, ἀποκρύφους, ἀοράτους, ἵνα γνῶσιν ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός‘. καὶ· ‚Κατοικήσεις ἐν ὑψηλῷ (Ies. XXXIII, 16—18.) σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν· βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, καὶ ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον κυρίου‘. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ προφήτῃ λέγει· ‚Καὶ ἔσται ὁ ταῦτα ποιῶν (Ps. I, 3—6.) ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὰ φύλλα αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται, καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται. οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ’ ἢ ὡς ὁ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων· ὅτι γινώσκει

33. 34. *Σινᾶ*. Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Sina mandatum, mensura vel temptatio. Ioannes Philoponus ad Barnabae epi.: *Σινά· μέτρον ἢ ἐντολὴ ἢ ἔνταλμα ἢ πρόσταγμα.* —

XI. 1. *δύο καὶ* (LXX) I S L Ml., Gh., *δύο μεγάλα καὶ* G, vulg. Hg¹. — 2. *ὕδατος ζῶσαν* I, *ζῶσαν* G vulg., *ζωης* S Hg¹., Ml., Gh., *ὕδατος ζωῆς* (LXX Vat.) L. — *βόθρον θανάτου* I S Gh., *λάκκους συντετριμμένους* (LXX) G vulg., *λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν* (LXX) L. — 3. *εστιν* S vulg. — *ἅγιον* etiam c ad oram, in textu *αἴτιον*. — *Σινᾶ* I S G L vulg. Hg¹., Ml., Gh., *Σιών* (LXX) Dr. — 4. *πετεινοῦ νοσσοὶ ἀνιπτάμενοι* I S* (*ανεπταμενοι*) S** G (*νεοσσοί*, b in textu et c *ἀνιστάμενοι*, b ad oram *ἀνιπτάμενοι*) et edd. (*ἀνιστάμενοι* Men.), alites L. — *νοσσιᾶς ἀφῃρημένοι* I S (*αφειρημενοι*), *νοσσιᾶς ἀφῃρημένης* G L vulg. (*νεοσσιᾶς*) Hg¹., Ml., Gh. — 5. *ὁ προφήτης* I S G et edd., Esaias L. — 6. *πύλας* I S Ml., Gh., *θύρας* G L vulg. Hg¹. — *συγκλάσω* (LXX) I S (*συνκλ.*) L o v Hg¹., Ml., Gh., *συνθλάσω* b c vulg. Dr. — 7. *σκοτεινους* I G L et edd., *σκοτους* S. — *ἀποκρύφους* I S G et edd., om. L. — 8. *ἐγώ* (LXX) I S L Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — *καί· Κατοικήσεις* I S Ml., Gh., *καὶ Κατοικήσεις ον, καί· Κατοικήσει* (LXX) b c vulg. Hg¹., inhabitans L. — 9. *καὶ* I S L Ml., *εἶτα τί λέγει ἐν τῷ υἱῷ* G vulg. Hg¹., *εἶτα τί λέγει; ἐν τῷ αὐτῷ* Ox., *εἶτα τί λέγει ἐν τῷ αὐτῷ;* Gh. — 10. *κυρίου* I S G et edd., om. L. — 11. *ἐν ἄλλῳ προφήτῃ* I S G et edd., David L. — *Καὶ ἔσται* (LXX) I S, *ἔσται* G L et edd. — *ὁ ταῦτα ποιῶν* I S G et edd., qui haec facere coeperit L. — 12. *ὡς τὸ ξύλον* I S G et edd. plerique, *ὥσπερ ξύλον* b (marg.) Voss. — *τὸ* ante *πεφυτευμένον* om. Men. — 14. *ἀπορρυήσεται* I G vulg. Hg¹., *απορυησεται* S Ml., Gh. — *καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται* (LXX) I S G et edd., om. L. — 15. *ἢ* (LXX) I S G Dr., Hg¹., Ml., Gh., om. vulg. — *ὡς ὁ* (LXX) I S Hg¹., Ml., Gh., *ὡσεὶ* G vulg. — 15. 16. *ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος* (LXX) I S** G et edd., *εκριμος* S. — *ἀπὸ* (LXX) I S G et plerique edd., *ἐπὶ* Voss. — 16. 17. *ἀσεβεῖς* (LXX Al.) I G vulg., *οι ασεβεις* (LXX Vat.) S Hg¹., Ml., Gh., — *γινώσκει* I S G et edd., scit L.

κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται‘. αἰσθάνεσθε, πῶς τὸ ὕδωρ καὶ τὸν σταυρὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὥρισε. τοῦτο γὰρ λέγει· μακάριοι, οἳ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἐλπίσαντες κατέβησαν εἰς τὸ ὕδωρ. ὅτι τὸν μὲν μισθὸν λέγει· ‚ἐν καιρῷ αὐτοῦ‘, τότε, φησίν, ἀποδώσω. νῦν δὲ ὃ λέγει ‚τὰ φύλλα οὐκ ἀπορρυήσεται‘, τοῦτο λέγει, ὅτι πᾶν ῥῆμα, ὃ ἐὰν ἐξελεύσεται ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόματος ὑμῶν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, ἔσται εἰς ἐπιστροφὴν καὶ ἐλπίδα πολλοῖς. καὶ πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει ‚Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν‘. τοῦτο λέγει· τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δοξάζει. εἶτα τί λέγει· ‚Καὶ ἦν ποταμὸς ἕλκων ἐκ δεξιῶν, καὶ ἀνέβαινεν ἐξ αὐτοῦ δένδρα ὡραῖα, καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἐξ αὐτῶν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα‘; τοῦτο λέγει· ὅτι ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ γέμοντες ἁμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι ἔχοντες. ‚καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἀπὸ τούτων, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα‘. τοῦτο λέγει· ὃς ἄν, φησίν, ἀκούσῃ τούτων λαλουμένων καὶ πιστεύσῃ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

Ezech. XLVII, 1—12.

XII. Ὁμοίως πάλιν περὶ τοῦ σταυροῦ ὁρίζει ἐν ἄλλῳ προ-

8. Clemens Al. Strom. III, 12, 86 p. 550: *καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν, φησὶν ὁ προφήτης τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτὸς δοξάζων.*

XI. 2. *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* I S G et edd., in uno dono L. — *γὰρ* I S G et edd., ergo L. — 3. 4. *οἳ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἐλπίσαντες κατέβησαν εἰς τὸ ὕδωρ* I (*οἱ*) S G (*οἳ* om. c) et edd., qui speraverunt in aquam et in crucem L. — 4. 5. *ὅτι τὸν μὲν μισθὸν λέγει ἐν καιρῷ αὐτοῦ· τότε, φησίν, ἀποδώσω* vulg. Hg[1]., Ml. (punctum post *αὐτοῦ*) Gh. — 5. *ἀπορρυήσεται* I G Dr., Hg[1]., *απορυησεται* I S Ml., Gh., *ἀπορρυηθήσεται* vulg. — *λέγει* I S G et edd., est L. — 6. *ἐξελεύσεται* I S, *ἐξέλθῃ* G L et edd. — 6. 7. *ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόματος ὑμῶν* S Hg[1]., Ml., Gh., *διὰ τοῦ στόματος ὑμῶν* L, *ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόματος* G vulg., *ὑμῶν ἐκ τοῦ στόματος* I. — 7. *ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ* I S G et edd., om. L. — *εἰς* I G L et edd., *και* S. — *ἐπιστροφὴν καὶ ἐλπίδα* I S o v et edd. (*δὲ καὶ* b c Men.), in spem et resurrectionem L. — 8. *καὶ πάλιν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *πάλιν* G. vulg. — 8. 9. *ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ* Clem. Al. I S G et edd., Iacob L. — 9. *τοῦτο λέγει* I S G et edd., om. L. — 10. *δοξάζει* (cf. Clem. Al.) I S b Men. (text.), Ml., Gh., *δοξασει* S** G (excepto b) Dr., Hg[1]. — *τί* I S G et edd., quod L. — *Καὶ ἦν* I S G et edd., erat L. — 11. *ἐξ αὐτοῦ* I S G et edd., inde L. — *ἂν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐὰν* G vulg. — 12. *τοῦτο λέγει* I G L (hoc est) et edd., om. S. — 14. *τὸν φόβον* I G L vulg. Hg[1]., Ml., *και τον φοβον* S Gh. — 15. *Ἰησοῦν* I S G et edd., deum L. — *ἐν τῷ πνεύματι ἔχοντες* I S Ml., Gh., *ἔχοντες ἐν τῷ πνεύματι* G vulg. Hg[1]., habentes L. — *καὶ ὃς* I S G et edd., (*ὡς* Men.), ideo dicit: Et qui L. — *ἂν* I S G Hg[1]., Ml., Gh., *ἐὰν* G vulg. — 16. *ἀπὸ τούτων* I S G et edd., om. L. — 16. 17. *τοῦτο λέγει — εἰς τὸν αἰῶνα* I S G et edd., om. L. — 17. *ἀκούσῃ* I S b c et edd., *ἀκούσει* o v. — *λαλουμέων* I S b (marg.) f o v, var. lect. ap. Voss., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *καλουμένων* b (text.) c. vulg. — *πιστεύσῃ* I Hg[1]., Dr., Hg[1]., Ml. Gh., *πιστεύσει* S G vulg.

XII. 18. *περὶ τοῦ σταυροῦ ὁρίζει* I S G et edd., crucem significat L.

φήτῃ λέγοντι· „Καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος·
Ὅταν ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ‘. 4 Esr. V, 5
ἔχεις πάλιν περὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος.
λέγει δε πάλιν τῷ Μωϋσῇ, πολεμουμένου τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν Ex. XVII, 8 sq.
ἀλλοφύλων, καὶ ἵνα ὑπομνήσῃ αὐτοὺς πολεμουμένους, ὅτι διὰ τὰς
ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς θάνατον, — λέγει εἰς τὴν καρδίαν Μωϋσέως τὸ πνεῦμα, ἵνα ποιήσῃ τύπον σταυροῦ καὶ τοῦ
μέλλοντος πάσχειν, ὅτι ἐὰν μή, φησίν, ἐλπίσωσιν ἐπ᾽ αὐτῷ, εἰς
τὸν αἰῶνα πολεμηθήσονται. τίθησιν οὖν Μωϋσῆς ἓν ἐφ᾽ ἓν ὅπλον
ἐν μέσῳ τῆς πυγμῆς καὶ σταθεὶς ὑψηλότερος πάντων ἐξέτεινε τὰς
χεῖρας. καὶ οὕτω πάλιν ἐνίκα ὁ Ἰσραήλ. εἶτα ὁπόταν καθεῖλε,
πάλιν ἐθανατοῦντο. πρὸς τί; ἵνα γνῶσιν, ὅτι οὐ δύνανται σωθῆναι, ἐὰν μὴ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐλπίσωσι. καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ
λέγει· „Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν Ies. LXV, 2.

XII. 1. *λέγοντι* I G L et edd., *λεγων οτι* S. — *συντελεσθήσεται.* in b vel in Vossi altero codice Romano adduntur: *Καὶ πότε ταῦτα τῶν ἡρώων ἐτύγχανε, τῶν τέκνων τοῦ Σήμ; καὶ αὐτὸς πρῶτος ἐβασίλευσεν ἐπὶ τῆς γῆς. τῷ δὲ ἑπτακοσιοστῷ ἔτει τῆς τρίτης χιλιάδος ἐκτίσθη Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐβασίλευσεν ἐν αὐτῇ Νεμρώθ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐποίησαν ἑαυτοῖς υἱοὶ Χὰμ βασιλέα, οὗ τὸ ὄνομα Πούτιππος, καὶ τῷ ἑπτακοσιοστῷ ἐννάτῳ ἔτει τῆς γ΄ χιλιάδος, ἔτει δὲ τρίτῳ τῆς βασιλείας Νεμρὼθ ἔπεμψεν ἄνδρας δυνατοὺς ἐκ τῶν υἱῶν Ἰαφέθ, σοφοὺς πάνυ τεχνίτας καὶ ἀρχιτέκτονας, καὶ κατῆλθον ἐπὶ τὴν ἑῴαν πρὸς Μονήτονα υἱὸν Νῶε καὶ ᾠκοδόμησαν αὐτῷ πόλιν καὶ ἐπωνόμασαν αὐτὴν Μονήτονα κατὰ τὴν προσηγορίαν αὐτοῦ. καὶ εἰρήνη πολλὴ γέγονεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Νεβρὼθ καὶ Μονήτονος ἄχρι τῆς σήμερον· ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας Νεβρὼθ καὶ Πουτίππου υἱοῦ Χάμ οὐκ ἦν κτλ.* Holstenius margini inscripsit: „Hic octo folia ex nescio quo alio opere irrepserant, scriptoris recentissimi et nugacisismi“. — *λέγει* I S G Men., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ λέγει* L Voss., Ox., Cot. — 3. *περὶ τοῦ* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *ἐπὶ* G vulg. — 4. *τῷ Μωϋσῇ* I S, *ἐν τῷ Μωσῇ* G L et edd. — 4. 5. *πολεμουμένου τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων* I S G et edd., cum pugnaret populus Iudaeorum, et ceciderunt Iudaei ab alienigenis L. — 5. *καὶ ἵνα* I S G et edd., ut L. — *ὑπομνήσῃ* I G et edd., *υπομνησει* S. — 6. *παρεδόθησαν* I S G et edd., traduntur L. — *λέγει καὶ εἰς* solus Men. — 7. *Μωϋσέως* I Hg[1]., Ml., Gh., *μωσεως* S, *Μωσέως* o v, *Μωσέα* b et fort. c, *Μωσῇ* vulg. — *τῶ πνεῦμα* c. — 7. 8. *σταυροῦ καὶ τοῦ μέλλοντος πάσχειν* I G et edd., *τον σταυρον τον μελλοντος πασχειν* S, crucis L. — *φησίν* I S Gh., om G L vulg. Hg[1]., Ml. — *ἐλπίσωσιν* I S G et edd., crediderint L. — 9. *τίθησιν οὖν Μωϋσῆς ἓν ἐφ᾽ ἓν ὅπλον ἐν μέσῳ τῆς πυγμῆς* I S G (*Μωσῆς — ποιγμῆς* o v, *πηγμῆς* c, *πήγης* b) vulg. (*Μωσῆς — πηγῆς* Men., Voss., Ox., *πηγμῆς* Men. in notis), et iterum: Ascendit Moyses in aggerem L. — 10. *σταθεὶς ὑψηλότερος* I G vulg. Hg[1]., Ml., *υψηλοτερος σταθεις* S Gh., stans L. — *εξετεινεν* S vulg. — 11. *οὕτω πάλιν* I b c Men., Dr., *ουτως παλιν* S f o v Voss. vulg. Hg., Ml., Gh., *οὕτω πάλιν, λέγει* Men., om. L. — *ἐνίκα ὁ Ἰσραήλ* I S G et edd., vincebant Iudaei L. — *καθεῖλε, πάλιν* I Hg[1]., Ml., Gh., *καθειλεν* S L, *πάλιν* c Men., *πάλιν καθεῖλεν, πάλιν* G vulg. — 12. *ἐθανατοῦντο* I S G et edd., vincebat Amalech L. — *πρὸς τί* I S G et edd., hoc ad quid? L. — 13. *ἐπ᾽ αὐτῷ* I S G et edd., in cruce Christi L. — *ελπισωσιν* S o v. — *πάλιν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 14. *εξεπετασα* (LXX) S G L et edd., *διεπέτασα* I.

Num. XXI, 6 sq. *ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα ὁδῷ δικαίᾳ μου‘. πάλιν Μωϋσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν, καὶ αὐτὸς ζωοποιήσει, ὃν δόξουσιν ἀπολωλεκέναι ἐν σημείῳ, πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ. ἐποίησε γὰρ κύριος πάντα ὄφιν δάκνειν αὐτούς, καὶ ἀπέθνησκον — ἐπειδὴ ἡ παράβασις διὰ τοῦ ὄφεως ἐν Εὔᾳ ἐγένετο —, ἵνα ἐλέγξῃ αὐτούς, ὅτι διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν εἰς θλίψιν θανάτου*
Deut. XXVII, 15. *παραδοθήσονται. πέρας γέ τοι αὐτὸς Μωϋσῆς ἐντειλάμενος ‚Οὐκ ἔσται ὑμῖν οὔτε χωνευτὸν οὔτε γλυπτὸν εἰς θεὸν ὑμῖν‘, αὐτὸς ποιεῖ, ἵνα τύπον τοῦ Ἰησοῦ δείξῃ. ποιεῖ οὖν Μωϋσῆς χαλκοῦν ὄφιν καὶ τίθησιν ἐνδόξως καὶ κηρύγματι καλεῖ τὸν λαόν. ἐλθόντες οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐδέοντο Μωϋσέως, ἵνα περὶ αὐτῶν ἀνενέγκῃ δέησιν περὶ τῆς ἰάσεως αὐτῶν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς Μωϋσῆς·*
Num. XXI, 8 sq. *‚Ὅταν, φησί, δηχθῇ τις ὑμῶν, ἐλθέτω ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν νεκρὸν*

36. *Εὔα.* Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Eva calamitas sive vae aut certe vita. etiam Ioannes Philoponus ad Barnabae epi.: *Εὔα· ζωὴ ἢ συμφορὰ ἢ λύπη.*

XII. 1. *ἀπειθοῦντα* (LXX) I G vulg., *απιθη* S, *ἀπειθῆ* S Hg[1]., Ml., Gh. — *μου* I S G et edd., om. L. — *πάλιν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., item L, *καὶ πάλιν* G vulg. — 2. *ποιεῖν* solus c. — *καὶ* I S G et edd., et quia L. — 2. 3. *αὐτὸς ζωοποιησει* S L, *αὐτὸν ζωοποιήσουσιν* Men., *παθόντα ζωοποιῆσαι* I. — 3. *ον δοξουσιν* S* o v Hg[1]., Ml., Gh., *ον αν δοξουσι* S**, *ἐνδοξάζουσι* I, *ὃν δόξωσιν* b c f vulg., quem illi putaverunt L. — *ἀπολωκέναι* c. — *ἐν σημείῳ* I S G et edd., om. L. — *πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ* I S G et edd., cadente enim populo Iudaeorum L. — 4. *ἐποίησε γὰρ* I S (*εποιησεν*) G et edd. quia iusserat L. — *κύριος* I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — *πάντα ὄφιν δάκνειν αὐτούς, καὶ ἀπέθνησκον* I S G et edd., ut morsu colubrae morerentur L. — *ἀπέθνησκαν* b o v. — 5. *ἐγένετο* I S Hg[1]., Ml., Gh., *γέγονεν* G vulg. — *ἐν τῇ Εὔᾳ* I S G et edd., Evae L. — 5. 6. *ἵνα ἐλέγξῃ αὐτούς* I S G et edd., voluit illos corripere L. — 6. 7. *ὅτι διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν εἰς θλίψιν θανάτου παραδοθήσονται* I S G et edd., et ideo sic morti tradere, qui (l. quia) mandata eius praeterierunt L. — 6. *εἰς θλίψιν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐν θλίψει* G vulg. — 7. *αὐτὸς* I G L vulg. Hg[1]., Ml., Gh., *ουτος* S. — *Μωϋσῆς* I S Hg[1]., Ml., Gh., *Μωσῆς* G vulg. — *ἐντειλάμενος* I S G et edd., qui praeceperat dicens L. — 7. 8. *Οὐκ ἔσται* I L Hg[1]., Ml., Gh., *οὐκ ἐστέ* v, *οὐ κεστέ* (mutata in *οὐκ ἔσται*) o, *ουκ εστιν* S. — 8. *οὔτε χωνευτὸν οὔτε γλυπτὸν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *οὔτε γλυπτὸν οὔτε χωνευτὸν* G vulg. (etiam Dr.) — *εἰς θεὸν ὑμῖν* I S G et edd., om. L. — *αὐτὸς* I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 9. 10. *ποιεῖ ἵνα τύπον τοῦ Ἰησοῦ δείξῃ. ποιεῖ οὖν ὁ Ἰησοῦς χαλκοῦν ὄφιν* I S G (*Μωσῆς*) et edd. (*Μωσῆς* vulg.), fecit serpentem aereum, ut figuram Iesu ostenderet L. — 10. *ἐνδόξως* (cf. p. 33, 3. 4) I S G Hg[1]., Ml., Gh., *ἐν δοκῷ* L (in cruce?) (Men.) Cot. Dr. — *κηρύγματι καλεῖ* I S G et edd., per praecones convocavit L. — 11. *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* I S G et edd., om. L. — *περὶ αὐτῶν* I S b (marg.) o v var. lect. ap. Voss., Hg[1]., Ml., Gh., *ὑπὲρ αὐτῶν* b (text.) c vulg., pro sanitate eorum L. — *ἀνενέγκῃ δέησιν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἀνενέγκῃ δεόμενος* G vulg. — 12. *εἶπε δὲ* I, *ειπεν δε* S G et edd., tum dixit L. — *πρὸς αὐτοὺς Μωϋσῆς* I G L et edd., *μωσης προς αυτους* S. — 13. *φησί* I b c, *φησιν* S f o v, om. L. — *δηχθῇ* I S L o v et edd., *δειχθῇ* b c. — *τὸν νεκρὸν* (cf. p. 33, 2) I, om. S G L et edd.

τὸν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐπικείμενον καὶ ἐλπισάτω πιστεύσας, ὅτι αὐτὸς ὢν νεκρὸς δύναται ζωοποιῆσαι, καὶ παραχρῆμα σωθήσεται‘. καὶ οὕτως ἐποίουν. ἔχεις πάλιν καὶ ἐν τούτοις τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ πάντα καὶ εἰς αὐτόν. τί λέγει πάλιν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή, ἐπιθεὶς αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὄντι προφήτῃ, Num. XIII, 8 sq. ἵνα μόνον ἀκούσῃ πᾶς ὁ λαός, ὅτι πάντα φανεροῖ ὁ πατὴρ περὶ τοῦ υἱοῦ Ἰησοῦ — λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή, ἐπιθεὶς Num. XVII, 14. αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὁπότε ἔπεμψεν αὐτὸν κατάσκοπον τῆς γῆς· ‚Λάβε βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου καὶ γράψον ἃ λέγει κύριος, ὅτι Ex. XVII, 14. ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν τὸν οἶκον πάντα τοῦ Ἀμαλὴκ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐπ’ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν‘. ἴδε πάλιν Ἰησοῦς, οὐχ ὁ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλ’ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, τύπῳ δὲ ἐν σαρκὶ φανερωθείς· ἐπεὶ

5. *Ναυή*. Hieronymus de hebr. nom. e Barnab. epi. (Opp. III, 1, 119): Naum (Nave correxit Menardus) germen. —

10. *τοῦ Ἀμαλήκ*. Hieronymus de hebr. Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Amalec populus lingens sive populus brutus. —

XII. 1. *τὸν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐπικείμενον* I (*κείμενον*) S G et edd., om., L. — *ἐλπισάτω* I S G L et edd., *ἐπιβλεψάτω* (cf. Num. XXI, 9) coniecit Hg¹. — *πιστεύσας* I S G et edd., om. L. — 2. *αὐτὸς ὢν νεκρὸς* I S L Hg¹., Ml., Gh., *νεκρὸς ὢν* G vulg. — *ζωοποιῆσαι* I S G et edd., alios sanare L. — 3. 4. *ἔχεις πάλιν καὶ ἐν τούτοις τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ πάντα καὶ εἰς αὐτόν* I S (*τα παντα* S**) G (*ἔχεις καὶ ἐν τούτῳ*) et edd. (*ἔχεις καὶ ἐν τούτῳ* vulg.), om. L. — 5. *Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή* I S L (Ause) Hg¹., Ml., Gh., *Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ* (*Ναβῆ* b) *υἱῷ* G vulg. — *ἐπιθεὶς αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὄντι προφήτῃ* I S (*επιθες*, a** correctum) G (*τοῦτο ὄνομα*) et edd. (*τοῦτο ὄνομα* vulg.) om. L. — 6. *ὁ λαός* I S G Dr., Hg¹., Ml., Gh., *λαός* Men., Voss., Ox. — 6. 7. *ὅτι πάντα φανεροῖ ὁ πατὴρ περὶ τοῦ υἱοῦ Ἰησοῦ, — λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή* I L (emend. et om. *Ἰησοῦ*), *οτι ο πατηρ σου* (** improbavit *σου*) *παντα φανεροι περι του υιου σου λεγει ουν μωυσης ιησου υιω ναυη* S, *ὅτι πάντα ὁ πατὴρ φανεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ* (*αὐτοῦ* e L add. Ox. et Dr.) *Ἰησοῦ υἱῷ* (*υἱῶν* v) *Ναυῆ* (*Ναβῆ* b) G, *ὅτι πάντα ὁ πατὴρ φανεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ Ἰησοῦ; λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή* Ml., Gh. — 7. *ἐπιθεὶς* I S Hg¹., Ml., Gh., *καὶ ἐπιθεὶς* G vulg., et inposuit L. — 8. *αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα* I, *τουτο ονομα* S G vulg. Ml., Gh., *τούτῳ ὄνομα* Hg¹., illi nomen Iesus L. — *ὁπότε ἔπεμψεν αὐτὸν κατάσκοπον τῆς γῆς* I S (*αποτε*, sed corr. **, et *επεμπεν*) G (om. *αὐτὸν*) et edd. (*αὐτὸν* om. vulg.), et dixit L. — 9. *Λάβε* I S G et edd. plerique, *εἶπε Λάβε* (cf. L) Cot. Dr. — *εἰς τὰς χεῖράς σου* I S G et edd., in manu tua L. — 10. *ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν* I S (*εκκόψεις*) L Hg¹., Gh., *ὅτι ἐκ ῥιζῶν ἐκκόψει* G vulg. — *τὸν οἶκον πάντα* (om. *πάντα*) I S Hg¹., Gh., *πάντα τὸν οἶκον* G vulg. — *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* I S G et edd., filius dei Iesus L. — 11. *ἴδε* I L Dr., Hg¹., Ml., Gh., *ειδε* S b c o v, *οἱ δὲ* Men., Voss., Ox. (marg.). — *οὐχ ὁ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλ’ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ* I b c, *ουχι ϋιος α̅ν̅ο̅υ̅ αλλα ϋιος του θ̅υ̅* S Ml. (*ἀλλ’*) Gh., *οὐχ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλ’ υἱὸς τοῦ θεοῦ* f vulg. Hg¹., non filius Nave, sed filius dei L. — 12. *τύπῳ καὶ ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς* b c Men., Dr., in carne apparuit L. — 12. — p. 34, 2. *ἐπεὶ οὖν μέλλουσι λέγειν, ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι τοῦ Δαυίδ, αὐτὸς προφητεύει ὁ Δαυίδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν ἁμαρτωλῶν* I (*Δαβίδ* bis, *συνιὼν*), *επι ουν μελλουσιν* (** add *λεγειν*) *οτι Χ̅ς̅ ϋιος δ̅α̅δ̅ εστιν αυτος ο* (pr. m. del. o)

οὖν μέλλουσι λέγειν ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι τοῦ Δαυίδ, αὐτὸς
προφητεύει ὁ Δαυίδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν
Ps. CIX, 1. *ἁμαρτωλῶν· ‚Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν*
μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου‘.
Ies. XLV, 1. *καὶ πάλιν λέγει οὕτως Ἡσαΐας· ‚Εἶπε κύριος τῷ Χριστῷ μου*
κυρίῳ, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ
ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω‘. ἴδε πῶς Δαυὶδ λέγει αὐτὸν
κύριον, καὶ υἱὸν οὐ λέγει.

XIII. *Ἴδωμεν δέ, εἰ οὗτος ὁ λαὸς κληρονόμος ἢ ἐκεῖνος, καὶ εἰ ἡ*
διαθήκη εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἐκείνους. ἀκούσατε οὖν, περὶ τοῦ λαοῦ τί
Gen. XXV, 21. 23. *λέγει ἡ γραφή· ‚Ἐδεῖτο δὲ Ἰσαὰκ περὶ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς*
αὐτοῦ, ὅτι στεῖρα ἦν, καὶ συνέλαβεν‘. εἶτα καὶ ἐξῆλθε Ῥεβέκκα
Gen. XXV, 23. *πυθέσθαι παρὰ κυρίου, καὶ εἶπε κύριος πρὸς αὐτήν· ‚Δύο ἔθνη*
ἐν τῇ γαστρί σου, καὶ δύο λαοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, καὶ λαὸς λαοῦ
ὑπερέξει, καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι‘. αἰσθάνεσθαι ὀφεί-
λετε, τίς ὁ Ἰσαάκ, καὶ τίς ἡ Ῥεβέκκα, καὶ ἐπὶ τίνων δέδειχεν,

11. *Ῥεβέκκας.* Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1,119): Rebecca patientia. —

προφητευει δαδ φοβουμενος και συνιων την πλανην των αμαρτωλων S Hg[1]. (*ἐπεὶ — λέγειν* e S**), Ml. (eodem modo) Gh. (eodem modo), *ἐπεὶ οὖν μέλλουσι λέγειν, ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ, φοβούμενος τὴν πλάνην τῶν ἁμαρτωλῶν λέγει* G vulg., iterum dicit David L.

XII. 3. *ὁ κύριος* (LXX) I G vulg. Hg[1]., *κ̄ς* (*κύριος*) S Ml., Gh. — 4. *ἕως* I S G L et edd., *ἵνα* Voss. (marg.) — *ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου* (LXX) I S G et edd., sub pedibus tuis (cf. Mt. XXII, 44) L. — 5. *οὕτως* I S b c o (corr.) et edd., *οὗτος* o (prius) v. — *ειπεν* S. — 5. 6. *τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ* L G (*κύρῳ* prius b) et edd., *τω χω* (*Χριστῷ*) *μου κυρω* S**, *τῷ κυρίῳ μου* I S* — *οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ* (cf. LXX) L G et edd., *οὗ ἐκράτησε τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ* I, *ου εκρατησεν της δεξιας* (** *της χειρος της δεξιας*) *αυτου* S. — 6. *ἔμπροσθεν* (LXX) I S** G et edd., om. S* L. — 7. *ἴδε* I S G et edd., videte L. — *Δαυὶδ λέγει* I (*Δαβὶδ*) S Hg[1]., Ml., Gh., *λέγει Δαβὶδ* G vulg., prophetae L. — 8. *οὐ* I L (non tantum), *θ̄υ* (*θεοῦ*) S G et edd. — *λέγει* I S L Hg[1]., Ml., dicunt L, om. S** G vulg. Gh.

XIII. 9. *Ἴδωμεν δὲ* I S (*ειδε*) Hg[1]., Ml., Gh., *ἀλλ' ἴδωμεν* G vulg., quaeramus igitur L. — *κληρονόμος* I G vulg., *κληρονομεῖ* S Hg[1]., Ml., Gh., hereditatem capit L. — *ἢ ἐκεῖνος* I, *ἢ ὁ πρωτος* G Cot., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ει ο πρωτος* S** (*ει* om. *), *ἢ πρῶτος* Men., Voss. — *καὶ εἰ* I G et edd., *και* S L. — 10. *οὖν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *νῦν* G vulg., om. L. — *περὶ τοῦ λαοῦ* I S G et edd., de hoc L. — 10. 11. *τί λέγει ἡ γραφὴ* I S G et edd., sic scriptum est L. — 11. *δὲ* (LXX) I S G et edd., om. L. — 12. *και συνελαβεν* (LXX) S G et edd., *καὶ οὐ συνέλαβεν* I. — *εἶτα καὶ ἐξῆλθε* I G vulg. (*εἶτα. καὶ ἐξ.* Dr.), *ειτα εξηλθεν* S Hg[1]., Ml., Gh., et L. — 13. *πυθέσθαι* I S G et edd., quaerebat, quid portaret L. — *ειπεν* S et edd. sqq. — 14. *ἐν τῇ κοιλία σου* I S G et edd., ex utero tuo nascentur (LXX) L. — 14. 15. *καὶ λαὸς λαοῦ ὑπερέξει* (LXX) I G vulg. Hg[1]., Ml., *καιυπερεξειλατοσε* (** *λαος*) *λαου* S, *καὶ ὑπερέξει λαὸς λαοῦ* Gh., om. L. — 15. 16. *αἰσθάνεσθαι ὀφείλετε* I S G et edd., intellegite L. — 16. *Ἰσαὰκ* I S** G et edd., *ισαχ* S*. — *καὶ τίς* I S Hg[1]., Ml., Gh., *τίς* G vulg. —p. 35, 1. *καὶ ἐπὶ τίνων δέδειχεν,*

ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος. καὶ ἐν ἄλλῃ προφητείᾳ λέγει φανερώτερον ὁ Ἰακὼβ πρὸς Ἰωσὴφ τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων· ‚Ἰδοὺ Gen. XLVIII, 9. 11 sq. οὐκ ἐστέρησέ με κύριος τοῦ προσώπου σου· προσάγαγέ μοι τοὺς υἱούς σου, ἵνα εὐλογήσω αὐτούς‘. καὶ προσήγαγεν Ἐφραῒμ καὶ Μανασσῆ, τὸν Μανασσῆ θέλων ἵνα εὐλογηθῇ, ὅτι πρεσβύτερος ἦν· ὁ γὰρ Ἰωσὴφ προσήγαγεν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ πατρὸς Ἰακώβ. εἶδε δὲ Ἰακὼβ τύπον τῷ πνεύματι τοῦ λαοῦ τοῦ μεταξύ. καὶ τί λέγει; ‚Καὶ ἐποίησεν Ἰακὼβ ἐναλλὰξ τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ Gen. XLVIII, 14 sq. ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραῒμ τοῦ δευτέρου καὶ νεωτέρου καὶ εὐλόγησεν αὐτόν. καὶ εἶπεν Ἰωσὴφ πρὸς Ἰακώβ· Μετάθες σου τὴν δεξιὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Μανασσῆ, ὅτι πρωτότοκός μου υἱός ἐστι. καὶ εἶπεν Ἰακὼβ πρὸς Ἰωσήφ· Οἶδα, τέκνον, οἶδα· ἀλλ' ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι· καὶ οὗτος δὲ εὐλογηθήσεται‘. βλέπετε, ἐπὶ τίνων τέθεικε, τὸν λαὸν τοῦτον εἶναι πρῶτον καὶ τῆς διαθήκης κληρονόμον. εἰ οὖν ἔτι καὶ διὰ τοῦ Ἀβραὰμ

4. Ἐφραΐμ. Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Efraïm frugifer sive ubertas. etiam Ioannes Philoponus ad Barnabae epi.: Ἐφραΐμ· καρποφορῶν, παρεύχων. — 11. Μανασσῆ. Hieronymus l. l.: Manasse oblitus. Ioannes Philoponus l. l.: Μανασσῆς· ἐπιλελελησμένος. —

ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος I S G et edd., et qui populus minor aut maior L.

XIII. 1. 2. καὶ ἐν ἄλλῃ προφητείᾳ λέγει φανερώτερον I S G et edd., iterum dixit L. — 2. Ἰωσὴφ I S Hg[1]., Ml., Gh., τὸν Ἰωσὴφ G vulg. — λέγων I S G et edd., om. L. — 3. ἐστέρησε I, εστερησεν S** G et edd., εστερεσεν S*. — τοῦ προσώπου σου (cf. LXX) I S G et edd., ex genere tuo L. — 4. 5. Ἐφραῒμ καὶ Μανασσῆ I S Hg[1]., Ml., Gh., Manassem et Efrem L, Ἐφραῒμ G (καὶ add. v., sed punctis notavit), καὶ add. Dr. — 5. τὸν Μανασσῆ θέλων ἵνα εὐλογηθῇ I G vulg. Gh., volens autem Manassem benedici L, θελων τον εφραιμ ϊνα ευλογηση S, θέλων τὸν Μανασσῆ ἵνα εὐλογήσῃ Hg[1]., Ml. — 6. 7. ὁ γὰρ Ἰωσὴφ προσήγαγεν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ πατρὸς Ἰακώβ I S G vulg. Gh., ὁ γὰρ Ἰωσὴφ προσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ πατρὸς Ἰακώβ Hg[1]., Ml., statuit illnm ad dexteram patris sui L. — 7. ειδεν S et seqq. edd. — τύπον πνεύματι Gall., Hef. — πνεύματι λαοῦ b Men. — τοῦ μεταξύ I S (μετοξυ, sed** μεταξυ) b (marg.) o v et plerique edd., μεταξύ b (text.) c. Men. — 8. καὶ τί λέγει; I S G et edd., om. L. — 8. ἐναλλὰξ (LXX) I S* G et edd., εναλλαξας S**. — 9. ἐπέθηκε I S f (ἐθέτηκεν) o v Hg[1]., Ml., Gh.; ἔθηκεν b c vulg. — τὴν δεξιὰν αὐτοῦ I, την δεξιαν S L Dr., Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — Ἐφραῒμ I G L et edd., μανασση S. — 9. 10. τοῦ δευτέρου καὶ νεωτέρου I S G et edd., minoris L. — 10. πρὸς Ἰακὼβ I S G et edd., patri suo L. — 11. σου τὴν δεξιὰν I S G et edd., manum tuam dextram L. — Μανασσῆ I G L et edd., εφραιμ S. — 12. υἱός ἐστι I, υιος εστιν S Hg[1]., Ml., Gh., ἐστὶν υἱός G vulg. — πρὸς Ἰωσήφ I G et edd., προς ιακωβ S, om. L. — 13. ἐλλάσσονι I S b c et edd., ἐλάττονι o v. — 14. 15. ἐπὶ τίνων τέθεικε, τὸν λαὸν τοῦτον εἶναι πρῶτον I S (εοικεν pro τέθεικεν) G (τεθεικεν et εἶναι τοῦτον) et edd. (τεθεικεν et vulg. εἶναι τοῦτον), quem voluerit esse primum L. — 15. καὶ τῆς διαθήκης I S G et edd., testamento L.

ἐμνήσθη, ἀπέχομεν τὸ τέλειον τῆς γνώσεως ἡμῶν. τί οὖν λέγει [Gen. XV, 6. XVII, 5. Rom. IV, 11 sq.] τῷ Ἀβραάμ, ὅτε μόνος πιστεύσας ἐτέθη εἰς δικαιοσύνην; ‚Ἰδοὺ τέθεικά σε, Ἀβραάμ, πατέρα ἐθνῶν τῶν πιστευόντων δι᾽ ἀκροβυστίας τῷ θεῷ‘.

XIV. Ἀλλὰ ἴδωμεν, εἰ ἡ διαθήκη, ἣν ὤμοσε τοῖς πατράσι δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκε ζητῶμεν. δέδωκεν· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι λαβεῖν διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. λέγει γὰρ ὁ προφή- [Ex. XXIV, 18.] της· ‚Καὶ ἦν Μωϋσῆς νηστεύων ἐν ὄρει Σινᾶ τοῦ λαβεῖν τὴν διαθήκην κυρίου πρὸς τὸν λαὸν ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας [Ex. XXXI, 18.] τεσσαράκοντα καὶ ἔλαβε Μωϋσῆς παρὰ κυρίου τὰς δύο πλάκας τὰς γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου, τῷ πνεύματι. καὶ λαβὼν Μωϋσῆς κατέφερε πρὸς τὸν λαὸν δοῦναι. καὶ εἶπε κύριος [Ex. XXXII, 7.] πρὸς Μωϋσῆν· ‚Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ὁ λαός [Deut. IX, 12 sq.] σου, ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἠνόμησε‘. καὶ συνῆκε Μωϋσῆς, [Ex. XXXII, 19.] ὅτι ἐποίησαν ἑαυτοῖς πάλιν χωνεύματα, καὶ ἔρριψεν ἐκ τῶν χειρῶν τὰς πλάκας, καὶ συνετρίβησαν αἱ πλάκες τῆς διαθήκης κυρίου. Μωϋσῆς μὲν ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι. πῶς δὲ ἡμεῖς ἐλάβομεν; μάθετε. Μωϋσῆς, θεράπων ὤν, ἔλαβεν· αὐτὸς

XIII. 1. *ἐμνήσθη* I S L et edd., *ἐθνήσθη* b (ad oram) o v. — *απεχομεν* S L Hg[1]., Ml., Gh., *ἀπείχομεν* I G vulg. — 3. *τέθεικα* I S b c et edd., *τέθηκα* o v. — *Ἀβραάμ* I S L Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 3. 4. *ἀκροβυστίας* I G et edd., *ακροβυστιαν* S. — 4. *θεῷ* I S, *κυρίῳ* G L et edd.

XIV. 5. 6. *Ἀλλὰ ἴδωμεν, εἰ ἡ διαθήκη, ἣν ὤμοσε τοῖς πατράσι δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκε ζητοῦμεν* I, *ναι αλλα ειδωμεν ει η διαθηκη ην ωμοσεν δουναι τοις πατρασιν δουναι τω λαω ει δεδωκεν* S., *Ναί, ἀλλὰ τὴν διαθήκην, ἣν ὤμοσεν τοῖς πατράσι δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκεν ζητῶμεν* G (*ζητοῦμεν*) L (om. *ναί*) et edd. — 8. *Μωϋσῆς* I S Hg[1]., Ml., Gh., *Μωσῆς* G vulg. — 9. *κυρίου* I S G et edd., a domino L. — *πρὸς τὸν λαὸν* I S G et edd., om. L. — 9. 10. *ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα* I o v vulg. Hg[1]., Ml., *ημερας τεσσερακοντα και νυκτας* $\overline{\mu}$ S, *ἡμέρας τεσσεράκοντα καὶ νύκτας τεσσεράκοντα* Gh. — 10. *ελαβεν* S et edd. sqq. — *Μωϋσῆς* I, *μωσης* S, om. G L et edd. — *παρα* $\overline{\kappa\upsilon}$ (*κυρίου*) S G et edd., a deo L, om. I. — *δύο* I S G et edd., om. L. — 11. *τας γεγραμμενας* S G et edd., *γεγραμμένας* I. — *τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς* I S G et edd., manu L. — *κυρίου* I S G et edd., dei L. — *τῷ πνεύματι* I, *εν πνευματι* S G (om. c.) et plerique edd., om. L Men. — 12. *Μωϋσῆς* I S (*μωυσης*) G et edd., om. L. — *κατεφερεν* S. — 13. *πρὸς Μωϋσῆν* I S (*μωσην*) G et edd., om. L. — *Μωϋσῆ, Μωϋσῆ* I G L et edd., *μωση μωση* S. — 13. 14. *ὅτι ὁ λαός σου, ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἠνόμησε* I S (*ηνομησεν*) L Hg[1]., Ml., Gh., *ὅτι ἠνόμησεν* (*ἠνόμησαν* c) *ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς* (*τῆς* b) *Αἰγύπτου* G vulg. (*ἠνόμησαν* Voss., Dr.) — *συνηκεν* S. — 15. *οτι εποιησαν εαυτοις παλιν χωνευματα* S (om. *παλιν*) L (conflatile) Hg[1]., Ml., Gh., *ὅτι ἐποίησε χωνεύματα* I, *ὅτι ἐποίησαν πάλιν χωνεύματα* G vulg. — 16. *τας πλακας* S** G L et edd., om. I S*. — 16. 17. *τῆς διαθήκης κυρίου* I S G et edd., om. L. — 17. *μὲν* I S Ml., Gh., *μὲν γὰρ* G vulg. Hg[1]. — *δὲ* I S G et edd., om. L. — 18. *ελαβομεν μαθετε* S G L et edd., *μάθετε ἐλάβομεν* I. — *Μωϋσῆς θεράπων ὤν, ἔλαβεν* I S G et edd., om. L. — 18. —p. 37, 2. *αὐτὸς δὲ ὁ κύριος ἡμῖν δέδωκεν εἰς λαὸν κληρονομίας, δι᾽ ἡμᾶς ὑπομείνας* I (*ἡμῶν*) S (om.

δὲ ὁ κύριος ἡμῖν δέδωκεν εἰς λαὸν κληρονομίας, δι' ἡμᾶς ὑπομείνας. ἐφανερώϑη δέ, ἵνα κἀκεῖνοι τελειωϑῶσι τοῖς ἁμαρτήμασι, καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ κληρονόμου διαϑήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν, ὃς εἰς τοῦτο ἡτοιμάσϑη, ἵνα αὐτὸς φανεὶς τὰς ἤδη δεδαπανημένας ἡμῶν καρδίας τῷ ϑανάτῳ καὶ παραδεδομένας τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ λυτρωσάμενος ἐκ τοῦ σκότους διάϑηται ἐν ἡμῖν διαϑήκην λόγῳ. γέγραπται γάρ, πῶς αὐτῷ ὁ πατὴρ ἐντέλλεται, λυτρωσάμενον ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ λαὸν ἅγιον. λέγει οὖν ὁ προφήτης· ,Ἐγὼ κύριος ὁ ϑεός σου ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ Ies. XLII, 6.7. *κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαϑήκην γένους, εἰς φῶς ἐϑνῶν, ἀνοῖξαι ὀφϑαλμοὺς τυφλῶν καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καϑημένους ἐν σκότει'. γινώσκομεν οὖν, πόϑεν ἐλυτρώϑημεν. πάλιν ὁ προφήτης λέγει· ,Ἰδοὺ τέϑεικά σε εἰς φῶς ἐϑνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς* Ies. XLIX, 6. 7. *σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, οὕτω λέγει κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε ϑεός'. καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει· ,Πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ* Ies. I 1.2. *εἵνεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελίσασϑαι πτωχοῖς, ἀπέσταλκέ με ἰάσασϑαι*

ο, exhibet *εδωκεν*) G (*ἔδωκεν*) et edd. (omnes *ἔδωκεν*, Dav., Dr. *ἔδωκεν εἶναι*), ille, cui nos in hereditatem, propter nos omnia sustinens L.

XIV. 1. *δὲ* I S G et edd., om. L. — 2. *κἀκεῖνοι* I S G et edd., illi L. — *τελειωϑωσιν* S vulg. — *αμαρτημασιν* S. — 3. *διὰ τοῦ κληρονόμου* I, *δια του κληρονομουντος* S G et edd., *δια του κληρονομουντος* $\overline{κυ}$ $\overline{ιυ}$ (*κυρίου Ἰησοῦ*) S**, *δι' αὐτοῦ κληρονομοῦντες* L Cot., Dr. al. — *τὴν διαϑήκην* b (ad oram.) — *κυρίου Ἰησοῦ* I S* G et edd., $\overline{κυ}$ $\overline{Χυ}$ (*κυρίου Χριστοῦ*) S**, domini nostri Iesu L. — *λάβωμεν* I S L et edd., *λάβωμεν* (*λάβομεν* v). *καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει· Ἰδοὺ τέϑεικά σε εἰς φῶς ἐϑνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, λέγει κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε ϑεός* G, quae iam Hef. et Dr. secundum L vero loco (l. 13—16) reddiderunt. — 5. *καρδίας* I S L et plerique edd., *κακίας* G Men., Voss. — 5. 6. *τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ* I S G et edd., iniquitati L. — 6. *εν* S G L et edd., om. I. — *λόγῳ* S G vulg. Gh., Br., *λέγω* I, *λαοῦ* L (servorum suorum?) Hg[1]., Ml. — 7. *πως αυτω ο πατηρ εντελλεται* S G L et edd., *πῶς ὁ πατὴρ ἐντέλλεται τῷ υἱῷ* I. — *λυτρωσάμενον* I S G Hg[1]., Ml., Gh., *λυτρωσάμενος* G vulg. — 8. *ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ* I G et edd., *εαυτω ητοιμασε* S. — 8. 9. *ὁ προφήτης* I S G et edd., propheta sic L. — 9. 10. *καὶ κρατήσω* (LXX) I S G et edd., tenebo L. — 10. *ἐνισχύσω* (LXX) I G et edd., *ισχυσω* S. — *καὶ ἔδωκα* (LXX) I S G et edd., dedi L. — 11. *εἰς φῶς* (LXX) I S G et edd., et in lumen L. — 12. 13. *καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καϑημένους ἐν σκότει* (LXX Al.) I (*οἴκων*) S G (om. *καὶ*) et edd. (*καὶ* om. vulg. Ml.), om. L. — 13. *γινώσκομεν* I S, *γινώσκετε* G L vulg. Hg[1]., Gh., *γνώσεσϑε* Ml. — 13—16. *πάλιν — λυτρωσάμενός σε ϑεός* I S** (qui haec verba erasit, postquam vidit, ea infra p. 38, 3 sequi) G (cf. l. 3) L Hef., Dr., Hg[1]., Ml., Gh., om. S*, sed cf. infra p. 38, 3). — 13. *πάλιν* I S et edd., *καὶ πάλιν* G L. — 13. 14. *τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν* (LXX) I (om. *σε*) S (** add. *σε*) G et edd., ut sit sanctitas tua L. — 15. *οὕτω* I, *ουτως* S Hg[1]., Gh., sicut L, om. G. vulg. Ml. — 16. *ϑεός* I G L et edd., *ο* $\overline{ϑς}$ S**, *ο* $\overline{ϑς}$ $\overline{ιηλ}$ (*ὁ ϑεὸς Ἰσραήλ*) S*. — *καὶ πάλιν* I G vulg. Hg[1]., Gh., *παλιν* S L Ml. — 17. *εἵνεκεν* (LXX) I S c o v Hg[1]., Ml., Gh., *ἥνεκεν* f, *ἕνεκεν* b vulg. — *εχρισεν* S. — 17. —p. 38, 1. *πτωχοις απεσταλκεν με ιασασϑαι* (LXX) S L Hg[1]., Ml., *τα-*

τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν
καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν
ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας‘.
Ex. XX, 8 sq. XV. *Ἔτι οὖν καὶ περὶ τοῦ σαββάτου γέγραπται ἐν τοῖς δέκα*
λόγοις, ἐν οἷς ἐλάλησεν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ πρὸς Μωϋσῆν κατὰ πρόσ-
Deut. V, 12 sq. *ωπον· ‚Καὶ ἁγιάσατε τὸ σάββατον κυρίου χερσὶ καθαραῖς καὶ*
Ier. XVII, 24 sq. *καρδίᾳ καθαρᾷ‘. καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· ‚Ἐὰν φυλάξωσί μου οἱ υἱοὶ*
τὸ σάββατον, τότε ἐπιθήσω τὸ ἔλεός μου ἐπ᾽ αὐτούς‘. τὸ σάββα-
Gen. II, 2. *τον λέγει ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως· ‚Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν ἓξ ἡμέραις*
τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ καὶ συνετέλεσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ
καὶ κατέπαυσεν ἐν αὐτῇ καὶ ἡγίασεν αὐτήν‘. προσέχετε, τέκνα, τί
λέγει τό ‚Συνετέλεσεν ἐν ἓξ ἡμέραις‘. τοῦτο λέγει, ὅτι ἐν ἑξακισ-
χιλίοις ἔτεσι συντελέσει κύριος τὰ σύμπαντα· ἡ γὰρ ἡμέρα παρ᾽
Ps. LXXXIX, 4. *αὐτῷ σημαίνει χίλια ἔτη. αὐτὸς δέ μοι μαρτυρεῖ λέγων· ‚Ἰδοὺ*
ἡμέρα κυρίου ἔσται ὡς χίλια ἔτη‘. οὐκοῦν, τέκνα, ἐν ἓξ ἡμέραις,
ἐν τοῖς ἑξακισχιλίοις ἔτεσι συντελεσθήσεται τὰ σύμπαντα. ‚Καὶ
κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ‘. τοῦτο λέγει· ὅταν ἐλθὼν ὁ υἱὸς αὐτοῦ
καταργήσῃ τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου καὶ κρίνῃ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀλλάξῃ

πεινοῖς χάριν, ἀπέσταλκέ με ἰάσασθαι G vulg. Gh., humilibus, misit me curare L., om. I.

XIV. 1. *καλέσαι* (LXX) I S L Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ καλέσαι* G vulg. — 2. 3. *καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας* I S (ubi add. p. 37, 13–16 *παλιν — θεος*) G et edd. (*ἀναποδόσεως* Men. al.), om. L.

XV. *Ἔτι οὖν* I S** Gh., *οτι ουν* S*, *ἔτι* L Hg[1]., Ml. — 5. 6. *κατὰ πρόσωπον* I S G et edd., om. L. — 6. *χερσιν* S. — 7. *φυλαξωσιν* S. — *μου οἱ υἱοὶ* I, *οι υιοι μου* S* G L et edd., *οι υιοι ιηλ* (*Ἰσραήλ*) S**. — 8. *τὸ σάββατον* I S G L et plerique edd., *τὰ σάββατα* Men., Voss., Ox. — 8. *ἐπιθή* c. — 10. *τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ* I S G et edd., opera sua L. — *ἐν τῇ* G L et edd., *ἐν* I, *τη* S. — 11. *ἐν αὐτῇ* I G L et edd. plerique, *αυτην* S, *ἐπ᾽ αὐτῇ* Men., in illo die L. — *καὶ ἡγίασεν αὐτήν* I S G et edd., om. L. — 12. 13. *ὅτι ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι συντελέσει κύριος τὰ σύμπαντα* I S (*ετεσιν — συνπαντα*) L Gh., *ὅτι συντελεῖ κύριος* (*ὁ θεὸς κύριος* b c Men.) *ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι τὰ πάντα* G vulg. Hg[1]. (*συντελέσει*) Ml. — 14. *σημαίνει* I S, sunt L, om. G et edd. — *ἔτη* I S G et edd., *ετη μαρτυρει γαρ μοι δαδ λεγων οτι χιλια ετη εν οφθαλμοις σου ως η ημερα η εχθες ητις διηλθεν και φυλακη εν νυκτι* (Ps. LXXXIX, 4) S**. — *δέ μοι* I S Hg[1]., Ml., Gh., *μοι* L, *δὲ* G vulg. — 15. *ἡμέρα κυρίου* (2 Petr. III, 8 *ἡμέρα παρὰ κυρίῳ*) I S, *σήμερον ἡμέρα* G L et edd. — *οὐκοῦν, τέκνα* I S G et edd., unde scire debetis, quia L. — 16. *ετεσιν* S. — *συντελεσθήσεται* I S o v et edd., *συντελεσθήσονται* b c. — *σύμπαντα* I, *συνπαντα* S Gh., *πάντα* G vulg. Hg[1]., Ml. — *Καὶ* I S G et edd., et quod dicit L. — 17. *κατέπαυσε* I S (*κατεπαυσεν*) G et edd., Requievit deus L. — *ἑβδόμῃ* I G L et edd., *εζ* S. — 18. *καταργήσῃ* I L b c o (pr. manu), *καταργησει* S o (secunda manu) v Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ καταργήσει* Dr. — *τοῦ ἀνόμου* I L (iniquitatis) Hg[1]., Ml., *ἀνόμου* Ox., Dr., *ἀνομιας* Men., *αὐτοῦ* G Voss. al., *τοῦτον* Gh., om. S. — *κρίνῃ* I, *κρινι* S, *κρινεῖ* G et edd. — *ἀλλάξῃ* I o v, *αλλαξει* S b c Voss., Dr., Hg[1]., Ml., Gh.

τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, τότε καλῶς καταπαύσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. πέρας γέ τοι λέγει· ,Ἁγιάσεις αὐτὴν χερσὶ καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ‘. εἰ οὖν ἣν ὁ θεὸς ἡμέραν ἡγίασε νῦν τις δύναται ἁγιάσαι καθαρὸς ὢν τῇ καρδίᾳ; ἐν πᾶσι πεπλανήμεθα. ἴδε, ὅτι ἄρα τότε καλῶς καταπαυόμενοι ἁγιάσομεν αὐτήν, ὅτε δυνησόμεθα αὐτοὶ δικαιωθέντες καὶ ἀπολαβόντες τὴν ἐπαγγελίαν, μηκέτι οὔσης τῆς ἀνομίας, καινῶν δὲ γεγονότων πάντων ὑπὸ κυρίου· τότε δυνησόμεθα αὐτὴν ἁγιάσαι, αὐτοὶ ἁγιασθέντες πρῶτον. πέρας γέ τοι λέγει αὐτοῖς· ,Τὰς νεομηνίας ὑμῶν Ies. I, 13. καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι‘. ὁρᾶτε, πῶς λέγει· οὐ τὰ νῦν σάββατα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλὰ ὃ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας τὰ πάντα ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω, ὅ ἐστιν ἄλλου κόσμου ἀρχή. διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην, ἐν ᾗ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς οὐρανούς.

XVI. Ἔτι δὲ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐρῶ ὑμῖν, ὡς πλανώμενοι οἱ ταλαίπωροι εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἤλπισαν, καὶ οὐκ ἐπὶ τὸν θεὸν αὐτῶν τὸν ποιήσαντα αὐτούς, ὡς ὄντα οἶκον θεοῦ. σχεδὸν γὰρ

XV. 1. *καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας* I G L et edd., *και τους αστερας και την σεληνην* S. — 2. *ἐν* I G L et edd., om. S. — *λέγει* I S G et edd., hoc dicit L. — 3. *αὐτὴν* I S G et edd., illum diem L. — *χερσὶ* I L o v Dr., *χερσιν* S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐν χερσὶ* b c f vulg. — *εἰ οὖν ἣν* I S G Voss., Dr., Gh., *ἣν οὖν* L Hg[1]., Ml. — 4. *ἡγίασε* I, *ηγιασεν* S Gh., *ἡγίακεν* G vulg. Hg[1]., Ml. — *τις* S Gh., *τίς* I L b o v Voss., Hg[1]., Ml., *τί* c Men. (in textu). — *καθαρὸς* I S, *ει μη καθαρος* S** G et edd. — *ἐν πᾶσι* I, *εν πασιν* S** G et edd., *εν παλιν* S*. — 5. *ἴδε* L Dr. (*ἴδ'*) Hg[1]., Ml., Gh., Br., *εἰ δὲ* I S G vulg. — *ὅτι* I L, *ουν* S** Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ου* S*, *οὐδ'* G vulg. — *τότε* I S G et edd., om. L. — *καταπαυόμενοι ἁγιάσομεν* I S (*αγιαζομεν*), *καταπαυόμενος ἁγιάζει* G (*ἁγιάζῃ* o v) et edd., *καταπαυόμενος ἁγιάσει* L. — 6—8. *ὅτε δυνησόμεθα — ὑπὸ κυρίου* I S G et edd., om. L. — 6. *δυνησώμεθα* o. — *δικαιωθέντες* I S Hg[1]., Ml., Gh., *δίκαια* G vulg. — *καὶ* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. S. — 7. *μηκέτι* I S, *οὐκέτι* G et edd. — *τῆς* I G et edd., om. S. — *καινῶν δὲ γεγονότων* I S Hg[1]., Ml., Gh., *γεγονότων δὲ καινῶν* G vulg. — 8. *κυρίου* I G vulg., *του κ̅υ̅ (κυρίου)* S Hg[1]., Ml., Gh. — *τότε* I S** G L (et tunc) et edd., *ου* S*. — *δυνησώμεθα* b, sed in margine correctum. — *αὐτὴν* I S G et edd., om. S. — *αὐτοὶ* I S** G L et edd., *αυτοι γαρ* S*. — 9. *τὰς νεομηνίας* I S G et edd., dies sollennes L. — 10. *τὰ σάββατα* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *τὰ σάββατα ὑμῶν* G vulg. — 11. *ἐμοὶ* I G L (sibi) et edd., om. S. — *ὃ* I S G Dr., Hg[1]., M., Gh., *ἃ* L vulg. — *ἐν ᾧ* I S G et edd., et in die quo L. — 12. *ποιήσω* I S b c et edd., faciet L., *πονήσω* o v. — *ἀλλ' οὐ* o prima manu. — *ἀρχή* I L Br., *αρχην* S G et edd. — 13. *ἄγομεν* I S L et edd., *αγωμεν* o v. — 13. 14. *ὁ Ἰησοῦς* I S G L et edd., *ο κ̅ς̅ ημων ι̅ς̅ ο Χ̅ς̅* S**. — *οὐρανοὺς* I S Ml., Gh., *τοὺς οὐρανούς* G vulg. Hg[1].

XVI. 15. *δὲ* I S Gh., om. G vulg. Hg[1]., Ml. — *ἐρῶ ὑμῖν* I S G et edd., dicemus L. — *ὡς* I S Br., *πῶς* G et edd. — 15. 16. *οἱ ταλαίπωροι* I S G et edd., om. L. — *εἰς τὴν οἰκοδομὴν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *ἐπὶ τὴν ὁδὸν* G Dr. — 16. *καὶ οὐκ* I S G et edd., *καθὼς* L. — 17. *αὐτῶν* I S f o v Hg[1]., Ml., Gh., *αὐτὸν* b c vulg., om. L. — *ὡς* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *ἀλλ' ὡς* G vulg. — 17. —p. 40, 1. *σχεδὸν γὰρ ὡς*

ὡς τὰ ἔθνη ἀφιέρωσαν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. ἀλλὰ πῶς λέγει κύριος [Ies. XL, 12.] καταργῶν αὐτόν; μάθετε· ‚Τίς ἐμέτρησε τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, [Ies. LXVI, 1.] ἢ τὴν γῆν δρακί;‘ οὐκ ἐγώ; λέγει κύριος. ‚Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι. ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου‘; ἐγνώκατε ὅτι ματαία ἡ [Ies. XLIX, 17.] ἐλπὶς αὐτῶν. πέρας γέ τοι πάλιν λέγει· ‚Ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον αὐτοὶ αὐτὸν οἰκοδομήσουσι‘. γίνεται. διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς καθῃρέθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. νῦν καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν. πάλιν ὡς ἤμελλεν ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ παραδίδοσθαι, ἐφανερώθη. [Enoch. LXXXIX, 56. 66. 67.] λέγει γὰρ ἡ γραφή· ‚Καὶ ἔσται ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, καὶ παραδώσει κύριος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς καὶ τὴν μάνδραν καὶ τὸν πύργον αὐτῶν εἰς καταφθοράν.‘ καὶ ἐγένετο καθ᾽ ἃ ἐλάλησε κύριος. ζητήσωμεν δέ, εἰ ἔστι ναὸς θεοῦ. ἔστιν· ὅπου αὐτὸς λέγει ποι- [Dan. IX, 24. 25. 27?] εῖν καὶ καταρτίζειν. γέγραπται γάρ· ‚Καὶ ἔσται, τῆς ἑβδομάδος συντελουμένης, οἰκοδομηθήσεται ναὸς θεοῦ ἐνδόξως ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου‘. εὑρίσκω οὖν, ὅτι ἔστι ναός. πῶς οὖν οἰκοδομηθήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου; μάθετε· πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ

18. —p. 41, 4. Clemens Alex. Strom. II, 20, 116 p. 489 sq.: *Οὔ μοι δεῖ πλειόνων λόγων παραθεμένῳ μάρτυν τὸν ἀποστολικὸν Βαρνάβαν — ὁ δὲ*

τὰ ἔθνη I G L et edd., *σχεδον εις τα εθνη γαρ* S*, *σχεδον εις τα εθνη* S**, aut forsitan tamquam ethnici L.

XVI. 1. *ἀφιέρωσαν* I G vulg. Hg[1]., Ml., *αφιερωσαν γαρ* S. Gh. — *αὐτὸν* I S G et edd., templum L. — 3. *ἢ* I S, *ἢ τίς* G L Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ τίς* vulg. — *οὐκ ἐγώ;* I S G et edd., nonne mihi L. — 4. *ποῖον* S G et edd., *καὶ ποῖον* I. Br. — *οἰκοδομήσατε* c Men. — 5. *ἐγνώκατε* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *γνῶτε* G vulg., unde cognoscitis L. — 6. *αὐτῶν* I S** G L et edd., *υμων* S*. — *πέρας γέ τοι πάλιν λέγει* I S Hg[1]., Ml., Gh., *πέρας γοῦν πάλιν λέγει* G vulg., et iterum L. — *Ἰδοὺ* I S G et edd., om. L. — 7. *αὐτὸν* I S** G L et edd., om. S*. — *οἰκοδομήσουσι* I b c, *οικοδομησουσιν* S, *οἰκοδομήσουσιν* v. o et edd., et aedificabunt L. — *γίνεται* G L (et fiet) et edd., om. I S Weizs. l. l. p. 22. sed deesse vix potest, quamvis nonnullis superfluum visum sit. — 7. 8. *διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς* I S G et edd., dum enim belligerarent L. — 8. *αὐτοὶ* I L G vulg. Hg. (Z. f. w. Th. 1871. II. p. 289), *αυτοι και* S Hg[1]., Ml., Gh. — 9. *ἀνοικοδομήσουσιν* I G et edd. plerique, *ανοικοδομησωσιν* S Ml., ab initio aedificant L. — 10. *καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαὸς* I G Hg[1]., Ml., Gh., *και ο λαος και ο ναος* S, *καὶ ὁ λαὸς* Voss., Ox., et populus totus L. — *Ἰσραὴλ* I S G et edd., Iudaeorum L. — *προεφανερώθη* I S G et edd., propalavit L. — 11. *Καὶ ἔσται* I S G et edd., om. L. — *τῶν ἡμερῶν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἡμερῶν* G vulg. — 11. 12. *καὶ παραδώσει* I S Hg[1]., Gh., *παραδώσει* G L vulg. Ml. — 13. *πυργόν* S L G et edd., *τύπον* I. — *καθ᾽ ἃ* I S G (*καθὰ* b) L et plerique edd., *κατὰ* Men. — *ελαλησεν* S. — 14. *δὲ* I S, *οὖν* G L et edd. — *εστιν* S. — *θεοῦ* I S G et edd. deo L. — 15. 16. *τῆς ἑβδομάδος συντελουμένης* I S G et edd., septimo die L. — 16. *οἰκοδομηθήσονται* c. Men. — *ἐνδόξως* I S L o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ἔνδοξος* b c f vulg. — *ἐπὶ τῷ* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐν* G L vulg. — 17. *εστιν* S. — *οὖν* I S L b (marg.) o v Hg[1]., Ml., Gh., om. b (text.) c Men. — 18. *ἡμᾶς* Clem. Al. I G L et edd., *υμας* S.

ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός. ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας, καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων, διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ. οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου· προσέχετε δέ, ἵνα ὁ ναὸς τοῦ κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. πῶς; μάθετε· λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. πῶς; ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλῆσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδαχῆς, αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων, αὐτὸς ἐν ἡμῖν κατοικῶν, τοῖς τῷ θανάτῳ δεδουλωμένοις ἀνοίγων

τῶν ἑβδομήκοντα ἦν καὶ συνεργὸς τοῦ Παύλου — κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγοντα· Πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ οἰκητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός, ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμόνων διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ. . . .

4—7. Clemens Alex. ib. §. 117 p. 490: διὰ τοῦτο καὶ ἐπιφέρει· Προσέχετε ἵνα ὁ ναὸς τοῦ κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. πῶς; μάθετε· λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα γενώμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι.

7—10. Clemens l. l. εἰκότως οὖν ἀντέθηκε τὰ ἐπιφερόμενα· Διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν· πῶς; ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλῆσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδαχῆς.

XVI. 1. ἦν Clem. Al. I G L et edd., om. S. — κατοικητήριον I S G et edd., οἰκητήριον Clem. Al. — τῆς καρδίας Clem. Al. I G L et edd., om. L. — ὡς I S G L et edd., om. Clem. Al. — 2. ἀληθῶς Clem. Al. I S G et edd., om. L. — ἦν πλήρης μὲν Clem. Al. I S G et edd., ἦμεν πλήρεις L. — 3. δαιμονίων I S G L et edd., δαιμόνων Clem. Al. — 4. ἐπὶ S G et edd., in L, om. I. — κυρίου I S G et edd., praeclare templum deo L. — 5. δέ I S, om. G L et edd. — ἵνα ὁ ναὸς τοῦ κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ Clem. Al. I (τοῦ θεοῦ) S (του θυ̅) Hg[1]., Ml., Gh., κυρίου G vulg., om. L. — πῶς Clem. Al. I S G et edd., et quomodo L. — 6. λαβόντες Clem. Al. I S G et edd., ut accipiatis L. — καὶ ἐλπίσαντες I S G et edd., cum crediderimus L. — τὸ ὄνομα Clem. Al. I S* f o, τὸ ὄνομα κυρίου S** G (τῷ ὄνομα v, τῷ ὀνόματι o) L, τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου Men., Voss., Ox. — 7. ἐγενομεθα I S L b c o (corr. ex ἐγενώμεθα) v (ἐγενώμεθα) et edd., γενώμεθα Clem. Al. — καινοί, πάλιν Clem. Al. I S G et edd., iam tales, quales L. — 7. 8. ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν Clem. Al. I S G et edd., in nobis L. — 8. ἐν ἡμῖν Clem. Al. I S G et edd., om. L. — πῶς Clem. Al. I S* G L et edd., ὅπως S**. — 9. αὐτοῦ Clem. Al. I G L et edd., om. S. — 9. 10. τῶν δικαιωμάτων Clem. Al. I S G et edd., aequitatis L. — 10. τῆς διδαχῆς Clem. Al. I S G et edd., testamenti L. — αυτος εν ημιν προφητευων S L (αὐτοῦ) G et edd., om. I (propter homoeoteleuton). — 11. ἐν ἡμῖν I S G et edd., et in nobis L. — τοις τω θανατω δεδουλωμενοις S L Hg[1]., Ml., Gh., τοὺς τῷ θανάτῳ δεδουλωμένους I G vulg. — ανυγων S.

ἡμῖν τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ὅ ἐστι στόμα, μετάνοιαν διδοὺς ἡμῖν εἰσάγει εἰς τὸν ἄφθαρτον ναόν. ὁ γὰρ ποθῶν σωθῆναι βλέπει οὐκ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα καὶ λαλοῦντα ἐν αὐτῷ, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῷ μηδέποτε, μήτε τοῦ λέγοντος τὰ ῥήματα ἀκηκοέναι ἐκ τοῦ στόματος, μήτε αὐτός ποτε ἐπιτεθυμηκέναι ἀκούειν. τοῦτό ἐστι πνευματικὸς ναὸς οἰκοδομούμενος τῷ κυρίῳ.

XVII. *Ἐφ' ὅσον ἦν ἐν δυνατῷ καὶ ἁπλότητι δηλῶσαι ὑμῖν, ἐλπίζει μου ἡ ψυχὴ μὴ παραλελοιπέναι τι. ἐὰν γὰρ περὶ τῶν ἐνεστώτων ἢ μελλόντων γράφω ὑμῖν, οὐ μὴ νοήσητε, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς κεῖσθαι. ταῦτα μὲν οὕτως.*

XVIII. *Μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν. ὁδοὶ δύο εἰσὶ διδαχῆς καὶ ἐξουσίας· ἥ τε τοῦ φωτὸς καὶ ἡ τοῦ*

XVIII. p. 42, 13—p. 43, 3. Origenes de princ. III, 2, 4 (Opp. I, 140): Eadem quoque Barnabas in epistola sua declarat, quum duas vias dicit, unam lucis, alteram tenebrarum, quibus et praeesse certos quosque angelos dicit: viae quidem lucis angelos dei, tenebrarum autem viae angelos satanae. Hom. in Luc. XXXV (Opp. III, 973): scribitur alibi, quod assistant homini, sive in bonam sive in malam partem, duplices angeli. Comm. in epi. ad Rom, I, 24 (Opp. IV, 473): sunt praeterea, sicut in multis scripturae locis iuvenimus, etiam utriusque partis vel utriusque viae fautores quidam et adiutores angeli. — cf. Herm. Past. Mand. VI, 1. 2.

13. —p. 43, 1. Duae viae p. 96, 21—23: *Ὁδοὶ δύο εἰσί, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου. διαφορὰ δὲ πολλὴ μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν.* —

XVI. 1. *ἡμῖν* I S G et edd., *ἡμῶν*? L. — *τὴν θύραν* I S L Hg[1]., Ml., Gh., *θύρας* G (*θύραν* v) vulg., *θύραν* Dr. — *ὅ* I S** G L et edd., om. S*. — *εστιν* S. — *στόμα* I S G et edd., os sapientiae L. — 1. 2. *μετάνοιαν διδοὺς ἡμῖν εἰσάγει εἰς* I S G (*εἰσάγαγε* c) et edd. (*εἰσάγαγε* Men., Voss., Ox.), fecit de nobis L. — 2. *ναόν* I S G et edd., domum L. — *γὰρ* I S G L Ox. (marg.) Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ* vulg. — 3. *εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ* om. Voss., Ox. — *κατοικοῦντα* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐνοικνοῦντα* G vulg. — 3. 4. *καὶ λαλοῦντα* I S G et edd., om. L. — 4. *ἐν* I L Dav., Dr., Br., *επ* S G et plerique edd. — 5. *ἐκ τοῦ στόματος* I S G (b in marg.) et plerique edd., *αὐτοῦ* b (text.) c. Men. — *αὐτὸς* I S G Men., Gh., al., *αὐτὸν* Dav., Dr., Hg[1]., Ml. — 6. *ἐπιθυμηκέναι* c. — *τουτο εστιν* S* o v Gh., *τοῦτο δέ ἐστι*, I, *τουτ εστιν* S** Hg[1]., Ml., *τουτέστι* b c f vulg. — *ναὸς* I S G et edd., om. L. — 7. *τῷ κυρίῳ* I S G et edd., om. L.

XVII. 8. *ἐν δυνατῷ καὶ* I S G et edd., *ἐν* L. — *ὑμῖν* I S G Hg[1]., Ml., Gh., al., *ἡμῖν* Men., Voss., Ox. — 9. *ἐλπίζει μου ἡ ψυχὴ μὴ παραλελοιπέναι τι* I S* (om. *μη*, dedit *παραλελιπεναι*), non intermisi quicquam L, *ελπιζει μου ο νους και η ψυχη τη επιθυμια μου μη παραλελιπεναι τι των ανηκοντων εις σωτηριαν* S** Hg[1]. (*παραλελοιπέναι*) Ml. (add. *με* ante *τι*) Gh., *ἐλπίζει* (*ἐλπίζῃ* erat in o, est in v) *μου ἡ ψυχὴ τῇ ἐπιθυμίᾳ μου μὴ παραλελοιπέναι μέ τι τῶν ἀνηκόντων* (*ανοικόντων* c Men.) *ὑμῖν* (*ἡμῖν* erat in o) *εἰς σωτηρίαν*, *ἐνεστώτων* (*ἐνεστότων* o v Men.) G. — 10. *ἐνεστώτων ἢ* I S L (ac pro *ἢ*) Hg[1]., Ml., Gh., *ἐνεστώτων* iam praemiserunt G vulg. — *γράφω* L S* G et edd., *γραψω* S** L. — 11. *κεῖσθαι* I S G et edd., *κεῖσθαι πολλὰ* L. — *ταῦτα μὲν οὕτως* I S G et edd.,

σκότους. διαφορὰ δὲ πολλὴ τῶν δύο ὁδῶν· ἐφ' ἧς μὲν γάρ εἰσι τεταγμένοι φωταγωγοὶ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, ἐφ' ἧς δὲ ἄγγελοι τοῦ σατανᾶ. καὶ ὁ μέν ἐστι κύριος ἀπ' αἰώνων καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁ δὲ ἄρχων καιροῦ τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας.

XIX. *Ἡ οὖν ὁδὸς τοῦ φωτός ἐστιν αὕτη· ἐάν τις θέλων ὁδὸν ὁδεύειν ἐπὶ τὸν ὡρισμένον τόπον σπεύσῃ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. ἔστιν οὖν ἡ δοθεῖσα ἡμῖν γνῶσις τοῦ περιπατεῖν ἐν αὐτῇ τοιαύτη· Ἀγαπήσεις τόν σε ποιήσαντα, φοβηθήσῃ τόν σε πλάσαντα, δοξάσεις τόν σε λυτρωσάμενον ἐκ θανάτου. ἔσῃ ἁπλοῦς τῇ καρδίᾳ καὶ πλούσιος τῷ πνεύματι, οὐ κολληθήσῃ μετὰ τῶν πορευομένων ἐν ὁδῷ θανάτου. μισήσεις πᾶν ὃ οὐκ ἔστιν ἀρεστὸν τῷ θεῷ, μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν· οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς κυρίου. οὐχ ὑψώσεις*

2—3. *τοῦ σατανᾶ.* Hieronymus de hebr. nom. e Barnabae epi. (Opp. III, 1, 119): Satan adversarius sive praevaricator. —

5—9. Duae viae p. 96, 23—25. *Ἡ μὲν γὰρ ὁδὸς τῆς ζωῆς ἐστιν αὕτη· πρῶτον ἀγαπήσεις τὸν θεὸν τὸν ποιήσαντά σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ δοξάσεις τὸν λυτρωσάμενόν σε ἐκ θανάτου.*

42, 13—43, 1. Const. ap. VII, 1: *Φαμέν, ὡς δύο ὁδοί εἰσιν, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου, οὐδεμίαν δὲ σύγκρισιν ἔχουσι πρὸς ἑαυτάς — πολὺ καὶ τὸ διάφορον —, μᾶλλον δὲ πάντη κεχωρισμέναι τυγχάνουσι, καὶ φυσικὴ μέν ἐστιν ἡ τῆς ζωῆς ὁδός, ἐπείσακτος δὲ ἡ τοῦ θανάτου.*

Πρώτη οὖν τυγχάνει ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς· καὶ ἔστιν αὕτη, ἣν καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, ἀγαπᾶν κύριον τὸν θεὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας κτλ.

11. Const. ap. VII, 14: *μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν, καὶ πᾶν ὃ ἂν ᾖ κυρίῳ ἀρεστὸν ποιήσεις.*

12. —p. 44, 3. Duae viae p. 99, 8: *οὐχ ὑψώσεις σεαυτὸν, οὐδὲ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος.* Const. ap. VII, 8: *οὐχ ὑψώσεις σεαυτόν. — οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος.*

haec autem sic sunt. habes interim de maiestate Christi, quomodo omnia in illum et per illum facta sunt, cui sit honor, virtus, gloria nunc et in saecula saeculorum. explicit epistola Barnabae L.

p. 42, XVIII, 11. *καὶ ἐπὶ ἑτέραν* I G vulg, Gh., *καὶ ἐφ' ἑτέραν* Hg[1]., *εφ ετεραν* S Ml. — 12. *εισιν* S. — *ἥ τε* I G vulg. Hg[1]., Gh., *η* (*ἡ*) S. Ml. — *καὶ ἡ* I S G et plerique edd., *ἥ τε* Men., Voss.

XVIII. 1. *πολλὴ* Duae Viae I S o v et edd., *πολὺ* b c. — *εισιν* S. — 2. *ἧς δὲ* I G et edd., *οις δε* S. — 3. *καὶ* I S G Hg[1]., Ml., Gh., om. Men., Voss. — *ἀπ'* I G vulg. Hg[1]., Ml., *απο* S Gh. — *εστιν* S. — 4. *τοῦ νῦν* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg.

XIX. 5. *αὕτη* I G edd. D. V., Const. ap., *τοιαυτη* S. — *ὁδὸν* I S G Dr., Hg[1]., Ml. Gh., om. vulg. — 6. *σπεύσῃ* I S Hg[1]., Ml., Gh., *σπευσει* G vulg. — 7. *δοθῆσα* o (pr. m.) v. — *αὐτῇ* I G et edd., *ταυτη* S. — 8. *σε ποιήσαντα* I G vulg. Hg[1]., Ml., *ποιησαντα σε* S Gh., D. V. — *φοβηθήσῃ τόν σε πλάσαντα* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 10. *μετὰ τῶν* I G vulg. Hg[1]., *μετα* S Ml., Gh. — *πορευομενων* S G et edd., *πονηρευομένων* I. — *εν* S G et edd., om. I. — 11. *πᾶν* I S G Hg[1]., Ml., Gh., Cst., ap., *ποιεῖν* vulg. — *οὐκ ἐστιν* I S Hg[1]., Ml., Gh., *οὐκ* G vulg. — 12. *ἐγκαταλίπῃ* Voss.

σεαυτόν, ἔσῃ δὲ ταπεινόφρων κατὰ πάντα, οὐκ ἀρεῖς ἐπὶ σεαυτον δόξαν. οὐ λήψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου. οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος. οὐ πορνεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις. οὐ μή σου ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξέλθῃ ἐν ἀκαθαρσίᾳ τινῶν. οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι τινὰ ἐπὶ παραπτώματι. ἔσῃ
Ies. LXVI, 2. πραΰς, ἔσῃ ἡσύχιος, ἔσῃ τρέμων τοὺς λόγους, οὓς ἤκουσας. οὐ μνησικακήσεις τῷ ἀδελφῷ σου. οὐ διψυχήσεις, πότερον ἔσται ἢ οὔ.
Ex. XX, 7. οὐ μὴ λάβῃς ἐπὶ ματαίῳ τὸ ὄνομα κυρίου. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον

2. Duae viae p. 97, 13. 14. *οὐδὲ λήψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου.*

3—4. Duae viae p. 97, 6. 7. *Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ πορνεύσεις* Const. ap. VII, 2: *οὐ μοιχεύσεις — οὐ παιδοφθορήσεις.*

5. Duae viae p. 100, 7, 8: *οὐ λήψῃ πρόσωπον τινὰ ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώματι.* Const. ap. VII, 10: *οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώμαι*

6. Duae viae p. 99, 6—8: *ἡσύχιος, ἀγαθὸς καὶ φυλάσσων καὶ τρέμων τοὺς λόγους οὓς ἤκουσας.*

6—7. Duae viae p. 97, 9: *οὐδὲ μνησικακήσεις.* Const. ap. VII, 4: *οὐδὲ μνησικακήσεις.*

8. Herm. Past. Vis. III, 4, p. 18, 14—16: *διὰ τοὺς διψύχους τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἔσται ταῦτα ἢ οὐκ ἔσται.* Duae viae p. 100, 10. 11: *ἐν προσευχῇ σου μὴ διψυχήσῃς, πότερον ἔσται ἢ οὔ.* Const. ap. VII, 11: *μὴ γίνου δίψυχος ἐν προσευχῇ σου, εἰ ἔσται ἢ οὔ.*

XIX. 1. *κατὰ πάντα* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. vulg. — 1—3. *ουχ(ουκ**)αρεις επι σεαυτον δοξαν ου λημψη βουλην πονηραν κατα του πλησιον σου ου δωσεις τη ψυχη σου θρασος* S* G (*οὐκ ἀρεῖς — λήψῃ* b c, *λήψει* o prima manu — *κατὰ τὸν* b c f) et edd. (*οὐκ ἀρεῖς — λήμψῃ* Hg[1]., Ml., Gh., — *κατὰ τὸν* vulg. Dr.), *οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος· οὐκ ἀρεῖς ἐπὶ σεαυτὸν δόξαν, οὐ λήψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου* I. — 3. 4. *παιδοφθορήσεις* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Cst. ap., *παιδοφθορεύσεις* Men., Voss. al. — 4. *σου* I S f o v Dr., Ml., Gh., *σοι* b c vulg. — *τοῦ θεοῦ* I S b c Men. al. Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ τοῦ θεοῦ* f o v Voss., Dr. — 5. *τινῶν* cum sequentibus coniunxit Hg[1]. — *οὐ λήψῃ* I S* (*λημψη*) G (*λήμψη* o prius et v) et edd. (*λήμψῃ* Hg[1]., Ml., Gh.), *ου λημψη βουλην πονηραν* (cf. l. 2) *ου*] *λημψη* S**. — *ἐλέγξαι* I S G Cst. ap., var. lect. ap. Voss., Dr., *ἐλέγξας* plerumque. — *παραπτώματι* I S G D. V. Cst. ap. Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *παραπτώματα* c vulg. 6—8. *ου μνησικακησεις τω αδελφω σου ου μη διψυχησεις ποτερον εσται η ου μη λαβης επι ματαιω το ονομα σου* (** *κυ*), S, *οὐ μὴ μνησικακήσῃς* (*μνησικακήσεις* c pr. m.) *τῷ ἀδελφῷ σου· οὐ μὴ διψυχήσῃς* (*διψήσῃς* b c Men. et var. lectio ap. Voss.), *πότερον ἔσται ἢ οὔ. οὐ* (*οὐ* om. Men.) *μὴ λάβῃς ἐπὶ ματαίῳ τὸ* (*εἰς* c. Men., Voss., Cot.) *ὄνομα κυρίου* G et edd., *οὐ μὴ λάβῃς ἐπὶ ματαίῳ τὸ ὄνομα κυρίου· οὐ μνησικακήσῃς τῷ ἀδελφῷ σου· οὐ διψυχήσῃς πότερον ἔσται ἢ οὔ* I. — 8. *ἀγαπήσεις* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἀγαπήσῃς* v, *ἀγαπήσαις* mutatum in *ἀγαπήσεις* o.

σου ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου. οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ πάλιν γεννηθὲν ἀνελεῖς. οὐ μὴ ἄρῃς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου. ἀλλὰ ἀπὸ τῆς νεότητος διδάξεις φόβον κυρίου. οὐ μὴ γένῃ ἐπιθυμῶν τὰ τοῦ πλησίον σου, οὐ μὴ γένῃ πλεονέκτης, οὐδὲ κολληθήσῃ ἐκ ψυχῆς σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ ταπεινῶν καὶ δικαίων ἀναστραφήσῃ. τὰ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ προσδέξῃ, εἰδὼς ὅτι ἄνευ θεοῦ οὐδὲν γίνεται. οὐκ ἔσῃ διγνώμων οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία. ὑποταγήσῃ κυρίοις ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν

1. Duae viae p. 97, 6. 7: *οὐ φονεύσεις τέκνον ἐν φθορᾷ, οὐ* (l. *οὐδὲ*) *γεννηθὲν ἀποκτενεῖς*. Const. ap. VII, 3: *οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ τὸ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς.*

2—4. Const. ap. VII, 12: *οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου, ἀλλ' ἀπὸ νεότητος αὐτῶν διδάξεις αὐτοὺς τὸν φόβον τοῦ θεοῦ.*

5. Duae viae p. 97, 11: *οὐκ ἔσῃ πλεονέκτης οὐδὲ ἅρπαξ*. Const. ap. VII, 4 eadem.

5—8. Duae viae p. 99, 9—12: *οὐδὲ κολληθήσῃ τῇ ψυχῇ σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ δικαίων καὶ ταπεινῶν ἀναστραφήσῃ· τὰ δὲ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ προσδέξῃ, εἰδὼς ὅτι ἄτερ θεοῦ οὐδὲν γίνεται.* Const. ap. VII, 8: *τὰ συμβαίνοντά σοι πάθη εὐμενῶς δέχου καὶ τὰς περιστάσεις ἀλύπως, εἰδὼς ὅτι μισθός σοι παρὰ θεοῦ δοθήσεται ὡς τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Λαζάρῳ.*

8—9. Duae viae p. 97, 9, 10: *οὐκ ἔσῃ δίγνωμος οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία.* Const. ap. VII, 4: *οὐκ ἔσῃ δίγνωμος οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ ἰσχυρὰ ἀνδρὶ τὰ ἴδια χείλη.* II, 6 p. 17, 20. Lagard.: *μὴ δίγνωμος, μὴ δίγλωσσος.*

9. —p. 46, 1. Const. ap. VII, 13: *καὶ ὑμεῖς, οἱ δοῦλοι, ὑποτάγητε τοῖς κυρίοις ὑμῶν ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ, ὡς κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·*

XIX. 1. *ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου.* S (** superscripsit *ως εαυτον*). — *τέκνον σου* I Hg¹., Ml., *τεκνον* S G vulg. Gh. — *ἀνελεῖς* G vulg., *ἀποκτενεῖς* S D V. Const. ap. Hg¹., Ml., Gh. — 2. *οὐ μὴ ἄρῃς* I G et edd., *ου μη αρεις* S, *ουκ αρεῖς* Const. ap. — 3. *τῆς* I Cst. ap., om. S G et edd. — 4. *κυρίου* I G vulg., *θυ̅* (*θεοῦ*) S Cst. ap., Hg¹., Ml., Gh. — *ου μὴ* I S Hg¹., Ml., Gh., *οὐδὲ μὴ* G vulg., *οὐδ' ου μή* v. — 5. 6. *μετα ταπεινων και δικαιων αναστραφηση* S Hg¹., Ml., Gh., *μετὰ δικαίων καὶ ταπεινῶν ἀναστραφήσῃ* D. V., *μετὰ δικαίων καὶ ταπεινῶν ἀναγραφήσῃ* G vulg., *μετὰ ταπεινῶν ἀναγραφήσῃ* I. — 7. *ως* S G D. V. et edd., om. I. — *προδέξῃ* I S, *πρόσδεξαι* G et edd. — 7. 8. *εἰδὼς ὅτι ἄνευ θεοῦ οὐδὲν γίνεται* I S D. V. (*ἄτερ*) Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — 8. *διγνώμων* I S, *δίγνωμος* G D. V Cst. ap. et edd. — *δίγλωσσος* I G D. V. Const. ap. et edd., *γλωσσωδης* S. — 8. 9. *παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία* G D. V (cf. Cst. ap.) et edd., om. I S. — 9. *ὑποταγήσῃ κυρίοις* I S (*υποταγη*), cf. Cst. ap., Hg¹., Ml., (*τοῖς κυρίοις*) Gh., *ὑποταγήσῃ κυρίῳ κυρίοις* G vulg. — 9. *ἐν* I G Cst. ap. et edd., om. S.

αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ· οὐ μὴ ἐπιτάξῃς δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ σου ἐν πικρίᾳ τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν ἐλπίζουσι, μήποτε οὐ φοβηθῶσι τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις θεόν· ὅτι ἦλθεν οὐ κατὰ πρόσωπον καλέσαι, ἀλλ' ἐφ' οὓς τὸ πνεῦμα ἡτοίμασε. κοινωνήσεις ἐν πᾶσι τῷ πλησίον σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀφθάρτῳ κοινωνοί ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς φθαρτοῖς. οὐκ ἔσῃ πρόγλωσσος· παγὶς γὰρ στόμα θανάτου. ὅσον δύνασαι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς σου ἁγνεύσεις. μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. ἀγαπήσεις ὡς κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ σου πάντα τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ κυρίου. μνησθήσῃ ἡμέραν κρίσεως ἡμέρας καὶ νυκτὸς καὶ ἐκζητήσεις, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἢ διὰ λόγου κοπιῶν καὶ

1—3. Const. ap. VII, 13: *οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν πεποιθόσιν ἐν πικρίᾳ ψυχῆς, μήποτε στενάξωσιν ἐπὶ σοί, καὶ ἔσται σοι ὀργὴ παρὰ θεοῦ.*

4—6. Duae viae p. 100, 16—19: *κοινωνήσεις δὲ ἁπάντων τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀθανάτῳ κοινωνοί ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς φθαρτοῖς.* Const. ap. VII, 12: *κοινωνήσεις εἰς πάντα τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι.*

8. Duae viae p. 100, 11—13: *μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν.* Const. ap. VII, 11: *μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὴν χεῖρα, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συστέλλων.*

9—11. Duae viae p. 99, 13—16: *τέκνον, τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ παραίτιόν σοι γενόμενον τῆς ζωῆς καὶ δόντα σοι τὴν ἐν κυρίῳ σφραγῖδα ἀγαπήσεις ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ σου, μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ νύκτα*

XIX. 1. *ἐπιτάξῃς* I G et edd., *επιταξεις* S. — *δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ σου* I, *δουλω σου η παιδισκη* S Cst. ap., Hg¹., Ml., Gh., *παιδίσκῃ ἢ δούλῳ σου* G vulg. (*δούλῃ*, sed in marg. *δούλῳ* Men.) — 2. *θεὸν* I S Cst. ap. Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — *ἐλπιζουσιν* S. — *οὐ φοβηθῶσι* I, *ου μη φοβηθησονται* S, *οὐ φοβηθήσῃ* G vulg. Hg¹., Ml., Gh. — 3. *ἦλθεν οὐ κατὰ* I G Dr., *ουκ ηλθεν κατα* S Hg¹., Ml., Gh., *ἦλθεν οὐκ ἐπὶ* Men., Voss. — 4. *ητοιμασεν* S. — 5. *εἶναι* I S D. V Cst. ap. Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — *τῷ ἀφθάρτῳ* I S Hg¹., Ml., Gh., *τοῖς ἀφθάρτοις* G vulg. — 6. *φθαρτοῖς* I S** G et edd., *θνητοις* S*. — *στόμα* I G (om. c.) vulg., *το στομα* S Hg¹., Ml., Gh. — *ὑπὲρ τῆς ψυχῆς* I S Hg¹., Ml., Gh., *ὑπὲρ την ψυχὴν* G Men., Voss., *περὶ τὴν ψυχὴν* Dav., Dr. — 8. *τοῦ λαβεῖν* b (text.). — *συσπῶν* I S G D. V vulg. Ml., Gh., *συστελλων* S** Cst. ap. Hg¹. — 9. *τοῦ* I S Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — 10. *τὸν λόγον* I S b (marg.) o v D V Cst. ap., *λόγον* b (text.) c f vulg. — *τοῦ κυρίου* I b (marg.) f Voss., *κ̅υ̅* (*κυρίου*) S G et edd. ceteri. — *ἡμέραν κρίσεως* I S Hg¹., Gh., *ἡμέρας κρίσεως* f o v vulg., *αὐτὸν* b c Men., Voss., Ml., *αὐτοῦ* D V. Cst. ap. — *ἡμέρας καὶ νυκτός* I c Cst. ap. Dr., *καὶ ἡμέρας καὶ νυκτὸς* b, *νυκτος και ημερας* S Hg¹., Ml., Gh., *νύκτα καὶ ἡμέραν* D. V. — 11. *καὶ ἐκζητήσεις* I S Hg¹., Ml., Gh., *ἐκζητήσεις* G vulg. — *καθ' ἑκάστην ἡμέραν* I S*, *καθ εκαστην ημεραν τα προσωπα των αγιων* S** G vulg. Hg¹., Ml., Gh. — *ἢ* I S G Dr., Hg¹., Ml., Gh., *καὶ* Men., Voss. — *λόγου* I S* G et edd., *λογου και εργου και κοπου* S**. — *κοπιῶν* I S (ubi erat *κοπιωντι*) o v Hg¹., Ml., Gh., *σκοπιῶν* c Men., *σκοπῶν* b Voss., Dr.

πορευόμενος εἰς τὸ παρακαλέσαι καὶ μελετῶν εἰς τὸ σῶσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ, ἢ διὰ τῶν χειρῶν σου ἐργάσῃ εἰς λύτρον ἁμαρτιῶν σου. οὐ διστάσεις δοῦναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις· γνώσῃ δέ, τίς ὁ τοῦ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης. φυλάξεις ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθεὶς μήτε ἀφαιρῶν. εἰς τέλος μισήσεις τὸ πονηρόν. κρινεῖς δικαίως. οὐ ποιήσεις σχίσμα· εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους συναγαγών. ἐξομολογήσῃ ἐπὶ ἁμαρτίᾳ σου. οὐ προσήξεις ἐπὶ προσευχὴν ἐν συνειδήσει πονηρᾷ. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τοῦ φωτός.

XX. *Ἡ δὲ τοῦ μέλανος ὁδὸς σκολιά ἐστι καὶ κατάρας μεστή.*

καὶ ἡμέραν. Const. ap. VII, 9: *τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ δοξάσεις, μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός.*

2—4. Duae viae p. 100, 13—16: *ἐὰν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δὸς εἰς λύτρωσιν τῶν ἁμαρτιῶν σου· οὐ διστάσεις διδόναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις· γνώσῃ γάρ, τίς ἐστιν ὁ τοῦ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης.* Const. ap. VII, 12: *ἐὰν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δός, ἵνα ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου.*

4—5. Herm. Past. Mand. II. p. 38, 2: *μὴ διστάζων τίνι δῷς ἢ τίνι μὴ δῷς.*

5—6. Duae viae p. 101, 5: *φυλάξεις ἅπερ ἔλαβες* (l. *ἃ παρέλαβες*), *μήτε προστιθεὶς μήτε ὑφαιρῶν.* Const. ap. VII, 14: *φυλάξεις δὲ ἃ παρέλαβες παρ' αὐτοῦ, μήτε προστιθεὶς ἐπ' αὐτοῖς, μήτε ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν.*

5. Duae viae p. 100, 7: *κρινεῖς δικαίως.* p. 100, 6. 7: *οὐ ποιήσεις σχίσματα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους.* Const. ap. VII, 10: *εἰρηνεύσεις μαχομένους ὡς Μωσῆς καταλλάσσων εἰς φιλίαν. κρινεῖς δικαίως.*

6—7. Const. ap. VII, 14: *ἐξομολογήσῃ κυρίῳ τῷ θεῷ τὰ ἁμαρτήματά σου.*

7—8. Const. ap. VII, 17: *οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν ἡμέρᾳ πονηρίας σου.*

XX.9. —p. 48, 15. Const. ap. VII, 18: *Ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσι πονηραῖς θεωρουμένη. ἐν αὐτῇ γὰρ ἄγνοια τοῦ θεοῦ καὶ πολλῶν θεῶν*

XIX. 1. *μελετοῖς* b. — 2. *ἢ διὰ* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *καὶ διὰ* Men., Voss. — *ἐργάσει* o v. — *λύτρον* I S, *λύτρωσιν* G D V. Cst. ap. et edd. — *ἁμαρτιῶν* I S b (corr.) o v Cst. ap. Hg[1]., Mh., Gh., *τῶν ἁμαρτιῶν* D. V vulg. — 3. *ου* S G et edd., *καὶ οὐ* I. — *διαστάσεις* b. — *γογγύσεις* I D. V Ml., Gh., *γογγυση* S. *γογγυσεις παντι τω αιτουντι σε διδου* (Luc. VI, 30) S** G (om. *τῷ*) vulg. (om. *τῷ*) Hg[1]. 4. 5. *προστιθεὶς* I G (*προτιθεις*) vulg. Hg[1]., Ml., *προσθις* S, *προσθεὶς* Gh. — 5. *τὸ* I, *τὸν* G et edd., om. S. — *κρινεῖς* I G vulg., *και κρινεις* S Hg[1]., Ml.. Gh. — 6. *σχίσμα* I S b o v Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *σχῆμα* c Men. — *δὲ* I G D V vulg. Hg[1]., Gh., om. S Ml. — *μαχομένους* I S G Cst. ap. Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *μαχομένοις* Men., Voss. — *συναγαγών* I S Gh., *συνάγων* G vulg. Hg[1]., Ml. — 6. 7. *ἐξομολογήσῃ* I G et edd., *εξομολογησει* S. — 7. *ἐπὶ* I G vulg. Ml., Gh., *εν* S Hg[1]. — *ἁμαρτίᾳ* I, *αμαρτιαις* S G et edd. — *οὐ προσήξεις* I Hg[1]., Ml., Gh., *ου προσεξεις* S, *οὐχ ἥξεις* G vulg. — *ἐπὶ προσευχὴν* I S Cst. ap. Hg[1]., Ml., Gh., *ἐν προσευχῇ σου* G vulg. — 8. *πονηρᾷ* I S, *αυτη εστιν η οδος του φωτος* S** G et edd. (cf. Cst. ap. VII, 17), om. I S.

XX. 9. *σκολιά ἐστι* I, *εστιν σκολιας* S, *ἐστὶ σκολιὰ* G et edd.

ὁδὸς γάρ ἐστι θανάτου αἰωνίου μετὰ τιμωρίας, ἐν ᾗ ἐστὶ τὰ ἀπολλύντα τὴν ψυχὴν αὐτῶν· εἰδωλολατρεία, θρασύτης, ὕψος δυνάμεως, ὑπόκρισις, διπλοκαρδία, μοιχεία, φόνος, ἁρπαγή, ὑπερηφανία, παράβασις, δόλος, κακία, αὐθάδεια, φαρμακεία, μαγεία, πλεονεξία, ἀφοβία θεοῦ· διῶκται τῶν ἀγαθῶν, μισοῦντες ἀλήθειαν, ἀγαπῶντες ψεῦδος, οὐ γινώσκοντες μισθὸν δικαιοσύνης, οὐ κολλώμενοι ἀγαθῷ, οὐ κρίσει δικαίᾳ, χήρᾳ καὶ ὀρφανῷ οὐ προσέχοντες, ἀγρυπνοῦντες οὐκ εἰς φόβον θεοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τὸ πονηρόν, ὧν μακρὰν καὶ πόρρω πραΰτης καὶ ὑπομονή, ἀγαπῶντες μάταια, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, εὐχερεῖς ἐπὶ καταλαλιᾷ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι τὸν ἐνδεόμενον, καταπονοῦντες τὸν θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ἄνομοι κριταί, πανθαμάρτητοι.

ἐπεισαγωγή, δι' ὧν φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, ἐπιορκίαι, ἐπιθυμίαι παράνομοι, κλοπαί, εἰδωλολατρεῖαι, μαγίαι, φαρμακεῖαι, ἁρπαγαί, ψευδομαρτυρίαι, ὑποκρίσεις, διπλοκαρδίαι, δόλος, ὑπερηφανία, κακία, αὐθάδεια, πλεονεξία, αἰσχρολογία, ζηλοτυπία, θρασύτης, ὑψηλοφροσύνη, ἀλαζονεία, ἀφοβία, διωγμὸς ἀγαθῶν, ἀληθείας ἔχθρα, ψεύδους ἀγάπη, ἄγνοια δικαιοσύνης. οἱ γὰρ τούτων ποιηταὶ οὐ κολλῶνται ἀγαθῷ οὐδὲ κρίσει δικαίᾳ, ἀγρυπνοῦσιν οὐκ εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' εἰς τὸ πονηρόν· ὧν μακρὰν πραότης καὶ ὑπομονή· μάταια ἀγαπῶντες, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι ἐνδεόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ὑπερόπται, πανθαμάρτητοι.

XX. 1. ὁδὸς γάρ ἐστι I (ὅλος) S (εστιν) Hg¹., Ml., Gh., ἐστὶ γὰρ ὁδὸς G vulg. — θανάτου I S G Dr., Hg¹., Ml., Gh., τοῦ θανάτου Men., Voss. — αἰωνίου I G et edd., αιωνια S. — 2. 3. τὰ ἀπολλύντα I S** o Hg¹., Ml., Gh., απολλυντα S*, τὰ ἀπολλοῦντα v, τα ἀπολοῦντα vulg., τὰ ἀποτελοῦντα c. — 4. παράβασις I G et edd., παραβασεις S. — 5. μαγεία, πλεονεξία I G et edd., om. S. — θεοῦ I S** G vulg. Hg¹., om. S* Ml., Gh. — 6. ἀλήθειαν I S G (praeter b) vulg. Hg¹., Ml., Gh., τὴν ἀλήθειαν b Dr. — ἀγαπῶντες ψεῦδος I, αγαπωντες ψευδη S Hg¹., Ml., Gh., om. G, [τὸ ψεῦδος] ἀγαπῶντες praeeuntibus Holstenio et Menardo Dr., ψεύδους ἀγάπη Cst. ap. — 7. 8. χηρα και ορφανω S G (ἀφανῷ b) et edd., χήρᾳ ὀρφανῷ I. — 8. οὐ I S Hg¹., Ml., Gh., om. G vulg. — αλλα S. — 10. μάταια I G Cst. ap. et edd., ματαιοτητα S. — ἐλεοῦντες I G et edd.; ελεωντες S. — 11. καταπονουμένῳ I S G Cst. ap. Dr., Hg¹., Ml., Gh., τῷ καταπονουμένω Men., Voss. — εὐχειρεῖς Men. — ἐπὶ I Br., ἐν S G et edd. — 12. τέκνοιν v. — 13. καταπονοῦντες I G vulg., και καταπονουντες S Hg¹., Ml., Gh. — 14. 15. πανθαμαρτητοι I Cst. ap. Hg¹., Ml., Gh., πανταμαρτητοι S G vulg.

XXI. *Καλὸν οὖν ἐστὶ μανθάνοντα τὰ δικαιώματα τοῦ κυρίου, οσα γέγραπται, ἐν τούτοις περιπατεῖν. ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ δοξασθήσεται· ὁ ἐκεῖνα ἐκλεγόμενος μετὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συναπολεῖται. διὰ τοῦτο ἀνάστασις, διὰ τοῦτο ἀνταπόδομα. ἐρωτῶ τοὺς ὑπερέχοντας· εἴ τινα γνώμης ἀγαθῆς λαμβάνετε συμβουλίαν, ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν εἰς οὓς ἐργάσεσθε τὸ καλόν. μὴ ἐλλίπητε. ἐγγὺς ἡ ἡμέρα, ἐν ᾗ συναπολεῖται τὰ πάντα τῷ πονηρῷ, ‚ἐγγὺς ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ‘. ἔτι καὶ ἔτι ἐρωτῶ* Ies. XL, 10. *ὑμᾶς· ἑαυτῶν γίνεσθε νομοθέται ἀγαθοί, ἑαυτῶν μένετε σύμβουλοι πιστοί. ἄρατε ἐξ ὑμῶν πᾶσαν ὑπόκρισιν. ὁ δὲ θεός, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου κυριεύων, δῴη ὑμῖν σοφίαν, σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὑπομονήν. γίνεσθε θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ κύριος ἀφ' ὑμῶν, καὶ ποιεῖτε, ἵνα εὕρητε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. εἰ δέ τίς ἐστιν ἀγαθοῦ μνεία, μνημονεύετέ μου*

6—9. 12. Duae viae p. 100, 21—101, 4: *ὡς ἔτι καιρος ἐστι, καὶ ἔχετε εἰς οὓς ἐργάζεσθε μεθ' ἑαυτῶν, μὴ ἐκλείπητε ἐν μηδενί, ἐξουσίαν ἐὰν ἔχητε. ἐγγὺς γὰρ ἡ ἡμέρα κυρίου, ἐν ᾗ συναπολεῖται πάντα σὺν τῷ πονηρῷ. ἥξει γὰρ ὁ κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. ἑαυτῶν γίνεσθε σύμβουλοι ἀγαθοί, διδακτοί.*

10. Duae viae p. 97, 12: *οὐδὲ ὑποκριτής.*

10—14. Clemens Al. Strom. II, 18, 84 p. 472: *ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βαρναβας· Ὁ δὲ θεὸς ὁ τοῦ παντὸς κόσμου κυριεύων, φησί, δῴη καὶ ὑμῖν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὑπομονήν. γίνεσθε οὖν θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ ὁ κύριος ἀφ' ὑμῶν, ἵνα εὕρηται* (l. *εὕρητε*) *ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.*

XXI. 1. *οὖν* I G vulg., Hg[1]., Gh., om. S Ml. — *εστιν* S. — *μανθάνοντα* I, *μαθοντα* S G et edd. — *τοῦ* I S Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 2. *γέγραπται* I S Ml., *προγέγραπται* G vulg. Hg[1]., Gh. — 4. *ἀνάστασις* I S** G et edd., *αναστασεις* S*. — 4. 5. *ἀνταπόδομα* I S Ml., Gh., *ἀνταπόδοσις* G vulg. Hg[1]. — 5. *γνώμης* I, *μου γνωμης* S G et edd. — 6. *μεθ' ἑαυτῶν εἰς οὓς ἐγράσεσθε* I, *μεθ εαυτων εις ους εργασησθε* S Hg[1]., Ml., Gh., *εἰς οὓς ἐργάσασθε μεθ' ἑαυτῶν* G D. V. (*ἐργάζεσθε*) Men., Voss., Cot., Dr. — *τὸ καλὸν* ante punctum I, post punctum Hg[1]., Ml., Gh., om. G vulg. — 7. *ἐλλίπητε* I, *ενλιπηται* S, *ἐλλείπητε* Br., *ἐγκαταλείπητε* G (*ἐγκαταλίπητε* c) et edd. — *ἐγγὺς* I S (*ενγυς*), *ἐγγὺς γὰρ* G D. V. et edd. — *ἡ ἡμέρα* I S G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ἡμέρα* Men., Voss. — *τὰ πάντα* I, *παντα* S G et edd. — 8. *αυτου* S G D. V. et edd., *ὁ αὐτοῦ* I. — 9. *ἀγαθοί* I G D. V. et edd., *αγαθων* S. — 10. 11. *ὁ τοῦ σύμπαντος* I, *ὁ τοῦ παντὸς* Clem. Al. S Hg[1]., Ml., Gh., *ὁ παντὸς τοῦ* G vulg. — 11. *σύνεσιν, ἐπιστήμην* Clem. Al. I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐπιστήμην, σύνεσιν* G vulg. — 12. *ὑπομονήν* Clem. Al. I S Hg[1]., Ml., Gh., *ἐν ὑπομονῇ* G vulg. — *γίνεσθε θεοδίδακτοι* I, *γίνεσθε οὖν θεοδίδακτοι* Clem. Al., *γίνεσθε δὲ θεοδίδακτοι* G et edd., *γινεσθε δε* S. — 13. *κύριος* I S G vulg., Gh., *ὁ κύριος* Clem. Al. Hg[1]., Ml. — *εὕρητε* I Br., *εὕρηται* Clem. Al., *ευρεθηται* S, *εὑρεθῆτε* Hg[1]., Ml., Gh., *σωθῆτε* G vulg. — *τίς* I G et edd., *τι* S.

μελετῶντες ταῦτα, ἵνα καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀγρυπνία εἴς τι ἀγαθὸν χωρήσῃ. ἐρωτῶ ὑμᾶς, χάριν αἰτούμενος· ἕως ἔτι τὸ καλὸν σκεῦός ἐστι μεθ' ὑμῶν, μὴ ἐλλείπητε μηδενὶ ἑαυτῶν, ἀλλὰ συνεχῶς ἐκζητεῖτε ταῦτα καὶ ἀναπληροῦτε πᾶσαν ἐντολήν· ἔστι γὰρ ἄξια. διὸ μᾶλλον ἐσπούδασα γράψαι ἀφ' ὧν ἠδυνήθην εἰς τὸ εὐφρᾶναι ὑμᾶς. σώζεσθε, ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης. ὁ κύριος τῆς δόξης καὶ πάσης χάριτος μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν.

6. Clemens Al. l. l. pergit: *τοὺς τούτων ἐπιβούλους ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευσεν.*

XXI. 1. 2. *εἰς τὸ ἀγαθὸν* Men. — 2. *ἕως* I S Hg[1]., Ml., Gh., *ὡς* G vulg. — 3. *εστιν* S. — *ἐλλείπητε* I G Dr., Hg[1]., Ml., Gh., *ενλιπηται* S, *ἐκλίπητε* vulg. — *ἑαυτῶν* I S Hg[1]., *αὐτῶν* G vulg., Ml., Gh. — 4. *εστιν* S. — 5. *ἄξια* I (*ἀξία*) S* Ml., Gh., *αξιον* S**, *ταῦτα ἄξια* G vulg. Hg[1]. — *διὸ καὶ μᾶλλον* b (marg.) Dr. — 5. 6. *εις το ευφραναι υμας* S** G et edd., om. I S*. — 6. *σωζεσθαι αγαπης τεκνα και ϊρηνης* S (cf. Clem. Al.) G (*σώζεσθαι* b) et edd. (*σωζέσθε*), om. I. — 7. *ὑμῶν* I, *υμων επιστολη βαρναβα* S Gh., *ὑμῶν. ἀμήν. ἐπιστολὴ Βαρνάβα* Hg[1]., Ml., *ὑμῶν. ἀμήν. ἐπιστολὴ Βαρνάβα* (*Βαρνάβου* b) *τοῦ ἀποστόλου συνεκδήμου παύλου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου* b v, *ὑμῶν. ἀμήν* c f o Men.

EPISTOLA BARNABAE.

I. Havete, filii et filiae, in nomine domini nostri Iesu Christi, qui vos dilexit, in pace.

Magnarum et honestarum dei aequitatum abundantiam sciens esse in vobis, supra modum exhilarior beatis et praeclaris spiritibus vestris, quod sic naturalem gratiam accepistis. propter quod plurimum gratulor mihi sperans liberari, quia vere video in vobis infusum spiritum ab honesto fonte dei. cum persuasum mihi sit hoc et plenus sciam, quia dum ad vos adloquor multa mihi bona successerunt in via aequitatis domini: ideo prorsus et ego cogor diligere vos super animam meam, quia magnitudo fidei et dilectio habitat in illo et spes vitae illius. cogitans ergo hoc, quia si mihi curae fuerit, ut vobiscum partiar ex eo quod accepi, futurum mihi talibus spiritibus servienti hoc in mercede, adpropiavi

Inscr. Epistola Barnabae C (incipit epistola barnabae ∴ feliciter ∴) Gh., Sancti Barnabae Apostoli epistola catholica Men. et ceteri edd.

I. 1. Havete C Gh., Avete Men. et ceteri edd. — 1. 2. nostri Iesu Christi om. Gr. — 2. vos C Us., Hg[2]., Gh., nos Men. etc.

I. 3. Magnarum C (ubi erat: magnare) et edd. — aequitatum (*δικαιωμάτων*) edd., equitate C. — 3. 4. abundantiam sciens esse in vobis, *μενόντων — εἰς ὑμᾶς* gr. — 4. exhilarior C Hg[2]., Gh., exhilaror Men. etc. — 7. ab honesto fonte dei, *ἀπὸ τοῦ πλουσίου τῆς πηγῆς κυρίου* gr. — dei. *οὕτω με ἐξέπληξεν ἐπὶ ὑμῶν ἡ ἐμοὶ ἐπιπόθητος ὄψις ὑμῶν* add. Gr. — 8. plenus C, plenius coniecit Men., plane Dr. — adloquor L, *ἐπίσταμαι ὅτι* add. gr. — 9. domini L, *κυρίου* Gr. — prorsus (*καὶ πάντως*) emend. Hg[1]., Gh., fors C, forsan coniecit Men., fratres Voss. — cogor (*ἀναγκάζομαι*) emend. Hg[1]., Gh., cogito C Men. etc. — 11. in illo et spes vitae illius L, *ἐν ὑμῖν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ* Gr. — quia si (*ὅτι ἐὰν*) emend. Cot., Hg[1]., Gh. al., quasi C, quodsi coniecit Dr. — 11. 12. mihi cure C Hg[2]., Gh., curae mihi edd. priores. — 13. spiritibus servienti emend. Uss., Hg., Gh.,

pauca vobis mittere, ut fidem vestram consummatam habeatis et scientiam. tres sunt ergo constitutiones domini: vitae spes, initium et consummatio. propalavit enim dominus per prophetas quae praeterierunt et futurorum dedit nobis initia scire. sicut ergo locutus est, honestius et altius accedere ad aram illius. ego autem non tamquam doctor, sed unus ex vobis demonstrabo pauca, per quae in plurimis laetiores sitis.

II. Cum sint ergo dies nequissimi, et contrarius habeat huius saeculi potestatem, debemus adtendentes inquirere aequitates domini. fidei ergo nostrae adiutores timor et sustinentia, quae autem nobiscum pugnant, patientia est et continentia. haec cum apud dominum permanent caste, conlaetantur illis sapientia et intellectus. adaperuit enim nobis per omnes prophetas, quia non utitur nostras
Ies. I, 11–14. neque hostias neque victimas neque oblationes, haec dicens: „Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit dominus. plenus sum holocaustomatibus arietum et pinguaminibus agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo, nec si veniatis videri mihi. quis enim exquisivit haec de manibus vestris? calcare aulam meam non adicietis. si attuleritis mihi similaginem, vanum. supplicamentum exsecratio mihi est. numenias vestras et sabbata et diem magnum non sustineo; ieiunium et ferias et dies festos vestros odit anima mea.“ haec ergo vacua fecit, ut nova lex domini nostri Iesu Christi, quae sine iugo necessitatis est, humanam
Ier. VII, 22. 23. habeat oblationem. dicit iterum dominus ad illos: „Numquid ego praecepi parentibus vestris, cum exierunt de terra Aegypti, ut

spiritus servientes cod., spiritu servienti coniecerunt Cot. al. — adpropiavi cf. Roensch. Itala u. Vulg. p. 181 sq.

I. 3. quae emend. Ox., Hg[1]., Gh., al., qui C Men., Voss. al. — 4. praeterierunt. L. om. *καὶ τὰ ἐνεστῶτα.* — scire. *γνώσεως* pro *γεύσεως*. L. om.: *ὧν τὰ καθ' ἕκαστα βλέποντες ἐνεργούμενα.* — 5. honestius L., *ὀφείλομεν πλουσιώτερον* Gr. — accedere C Voss., Hg[1]. al., accedite Men., accedere oportet al., accedere debemus Gh. — ad aram. *τῷ βωμῷ*, non *τῷ φόβῳ*.

II. 9. aequitates Voss. al., equitatis C. — 10. adiutores emend. Hg., Gh., adiutor est C et edd. me priores. — 12. caste (*ἁγνῶς*) emend. Hg[2]., casta C. Voss., Dr., Gh., al. — intellectus. L. om. seqq.: *ἐπιστήμη, γνῶσις.* — 13. 14. nostras neque hostias neque victimas neque oblationes C Hg[2]., Gh., nostris hostiis neque victimis neque oblationibus edd. me priores. — 14. haec dicens L., *λέγων ὁτὲ μέν* Gr. — 17. taurorum et hircorum (Gr.) C (hyrcorum) Hg[2]., Gh., hircorum et taurorum edd. priores. — videri (*ὀφθῆναι*) emend. Men. al., videre C. — 19. adicietis C Hg[2]., Gh., adiicietis priores edd. — 20. numenias C Men., Hg[2]., Gh., neomenias edd. plerique. — et sabbata (*καὶ τὰ σάββατα*) C Cot., Hg[1]., Gh., om. Men. al. — 23. humanam L., *μὴ ἀνθρωποποίητον* Gr. — 24. iterum dominus (*δὲ πάλιν*) C Hg[2]., Gh., dominus iterum edd. priores.—

offerrent mihi hostias et victimas? sed hoc praecepi illis dicens: Unusquisque vestrum adversus proximum suum non habeat mali- Zach. VIII, 17. tiam et iuramentum mendum non amet.“ intellegere ergo debemus, cum non simus sine intellectu, consilium benignitatis patris nostri; quia nobis dicit volens nos similiter errantes quaerere, quemadmodum ad illum accedamus. nobis enim sic dicit: „Sacrificium Ps. L, 19. domino cor contribulatum, et humiliatum deus non despicit.“ certius ergo inquirere debemus, fratres, de salute nostra, ut ne quando nequam habeat introitum in nobis et evertat nos a vita nostra. III. dicit ergo iterum de his ad illos: „Ut quid mihi ieiunatis, ut hodie Ies. LVIII, 4. 5. audiatur vox vestra in clamore? non tale ieiunium elegi, dicit dominus, ut quis humiliet animam suam sine causa, neque si curvaveris quasi circulum collum tuum et saccum te circumdederis et cinerem straveris: nec sic celebrabis mihi ieiunium acceptum.“ ad nos autem sic dicit: „Cum ieiunaveritis, solve omnem Ies. LVIII, 6—10. nodum iniustitiae et omnem consignationem iniquam dele, resolve suffocationes inpotentium commerciorum, dimitte quassatos in remissionem et omnem cautionem malignam dissipa. frange esurienti panem tuum et egenos sine tecto induc in domum tuam. si videris nudum, vesti et domesticos seminis tui non despicies. tunc erumpet temporanum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et praeibit ante te institia, et claritas dei circumdabit

II, 1. offerrent edd., offerent C. — 2. suum C Hg^2., Gh., om. edd. priores. — 3. mendum C Cler. (cf. Charis. lib. I) Hg. al., mendax Men., Ox., Gh. — amet (ἀγαπᾶτε) Cot. (vel habeat)! Dr., Hg^1., Gh., habet C, habeat Men., Voss. (marg.) — intelligere edd. nonnulli. — 5. volens (ϑέλων) C et edd. pl., nolens Gh. — similiter C et edd., μὴ ὁμοίως Gr., non similiter coniecit Hg^2. — 6. sic (οὕτω) C Hg^2., Gh., om. edd. priores. — 7. domino C Hg^1., Gh., deo edd. priores. — 8. de salute nostra C Hg^1., Gh., de nostra salute edd. priores. — ut ne quando nequam emendavi, ut ne quando C et edd. priores, ut ne nequam Vr., Hg.$^{1.2}$., Gh. — 9. evertat C Voss., Hg^2., Gh., al., avertat edd. nonnullii.

III. 14. mihi C Hg^2., Gh., om. (Gr.) edd. priores. — 15. ieiunaveritis C Voss., Dr., Hg., Gh., ieinnaveris coniecit Cot. — 16. 17. et omnem consignationem iniquam dele, resolve suffocationes inpotentium (impotentium edd. priores) commerciorum C et edd., διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων Gr. graeca bis versa esse animadvertit Cot. itaque priora: „et omnem consignationem iniquam dele“ ad marginem releganda esse censuit. sed eadem a Cypriano de oratione dominica ante finem et lib. III ad Quirinum c. 1 verti non neglexit: „et omnem consignationem iniustam dissipa“. rectius Ml. l. l. p. 87 priora genuina, sequentia addita esse censuit. — 20. si C Hg^2., Gh., cum edd. priores. — 21. temporanum (cf. Roensch. It. u. V. p. 122) C Gh., temporaneum edd. priores. — 22. orientur (ανατελεῖ) emend. Voss. al., oriuntur C et plerique edd.

te. tunc exclamas, et deus exaudiet te; cum adhuc loqueris, dicet: Ecce adsum; si abstuleris a te nodum et suadelam manorum et verbum murmurationis et dederis esurienti panem ex animo.“ in hoc ergo, fratres, providens est et misericors deus, quia in simplicitate crediturus esset populus, quem conparavit dilecto suo. ante ostendit de omnibus nobis, ut non incurramus tamquam proselyti ad illorum legem.

IV. Oportet ergo nos de instantibus multum scrutantes exquirere quae nos possint sanare. fugiamus ergo ab omni opere iniquitatis et odio habeamus errorem huius temporis, ut futuro diligamur. non demus animae nostrae spatium, ut possit habere potestatem discurrendi cum nequissimis et peccatoribus, ne quando similemus illis. consummata enim temptatio, de qua scriptum est, sicut Daniel dicit, adpropinquavit. propter hoc enim dominus intercidit tempora et dies, ut adceleret dilectus illius ad hereditatem suam. Dan. VII, 24. dicit autem sic propheta: „Regna in terris decem regnabunt, et resurget retro pusillus rex, qui deponet tres in unum de regnis.“ Dan. VII, 7 sq. similiter de hoc ipso dicit iterum Daniel: „Et vidi quartam bestiam, nequam et fortem et saeviorem ceteris bestiis marinis.“ et apparuerunt illi decem cornua, et ascendit aliud cornu breve in

III. 1. exclamas (*βοήσῃ*) C et edd., exclamabis coniecit Men. — 2. a te (*ἀπὸ σοῦ*) edd., ante C. — suadela malorum (*χειροτονίαν*) C, suadelam malorum edd., „quasi id nominis a *χείρων*, peior, deduceretur“ Men. sed vir doct. Schmitz Coloniensis Hermanno Roenschio scripsit: „It. u. Vulg. p. 46: suadelam *malorum* (manuum?). Sollte nicht in ‚malorum‘ ein Declinationswechsel und Schreibfehler vorliegen, demzufolge vielmehr *manorum* zu emendiren wäre? Vgl. p. 261: „accubitos, cubitos, discubitos, recubitos, grados, gressos, *manos*, porticos etc. s. p. 262 u. 519“. Roenschius ipse contulit Glossar. Parisin. ed. Hildebrand, Gotting. 1854, p. 277, w. 319: ‚suadeo, censeo“. — 5. conparavit C Gh., comparavit edd. plerique, praeparavit Hg^2. — 6. ante C Hg^2., Gh., atque vel atque ante edd. priores. — de omnibus (*περὶ πάντων*) emend. Gh., omnibus C et edd. priores.

IV. 8. nos C Hg^2., Gh., Uss., om. edd. ceteri. — instantibus emend. (iam Voss. in marg.), histantibus C. — exquirere (*ἐκζητεῖν*) emendavi, scribere C et edd., „fort. sciscere“ Gh. — 9. nos (*ἡμᾶς*) emend. (iam Voss. in marg.), non C. — iniquitatis. propter homoeoteleuton L. omisisse videtur seqq.: *μή ποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας*. — 10. futuro diligamur (*εἰς τὸν μέλλοντα ἀγαπηθῶμεν*) C et edd., futura diligamus coni. Voss. — 11. demus C (corr. ex debemus) et edd. — 13. consummata edd., consumata C. — temptatio C Gh., tentatio edd. priores. — de qua C Hg^2., Gh., sicut edd. priores. — 14. Daniel L, *Ἐνὼχ* Gr. — intercidit emend. Men. Voss. etc., interdicit C. — 15. adceleret C Gh., acceleret edd. priores. — dilectus C (corr. in: dilectas vel dilectos) et edd., dilectos Us. — 16. autem (*δὲ*) C Hg^2., Gh., om. edd. priores. — 17. pusillus (corr. ex: pusillis) C. — rex C Gh., om. edd. priores. — 17. 18. in unum de regnis“. similiter de hoc etc. recte interpunxit Gh., in unum. de regnis similiter de hoc etc. edd. priores. — Daniel edd., danihel h. l. (non l. 14) C. — 20. cornu edd., cornū C.

medio illorum et deiecit cornua tria de maioribus cornibus. intellegere ergo debemus. adhuc et hoc rogo vos tamquam unus ex vobis, omnes amans super animam meam, ut adtendatis vobis et non similetis eis, qui peccata sua congerunt et dicunt, quia testamentum illorum et nostrum est. nostrum est autem, quia illi in perpetuum perdiderunt illud, quod Moyses accepit. dicit enim scriptura: „Et fuit Moyses in monte ieiunans Ex. XXXI, 18. XXXIV, 28. quadraginta diebus et quadraginta noctibus et accepit testamentum a domino, tabulas lapideas scriptas manu dei. sed conversi in idola perdiderunt illud. dicit enim dominus Moysi: Ex. XXXII, 7. „Moyses, descende celerius, quoniam praeteriit legem populus Deut. IX, 12. tuus, quem eduxisti de terra Aegypti.“ et proiecit Moyses tabulas Ex. XXXII, 19. lapideas de manibus suis, et confractum est testamentum eorum, ut dilecti Iesu consignetur in praecordiis vestris in spem fidei illius. propter quod adtendamus novissimis diebus. nihil enim proderit nobis omne tempus vitae nostrae et fidei, si non modo inicum et futuras temptationes habeamus. sicut decet filios dei, resistamus omni iniquitati et odio habeamus eam. ergo considerate opera malae viae. non separatim debetis seducere vos tamquam instificati, sed in unum convenientes inquirite, quod communiter dilectis conveniat et prosit. dicit enim scriptura: „Vae illis, qui sibi soli intellegunt et apud se docti videntur.“ Ies. V, 21. simus spiritales, simus templum consummatum deo. in quantum est in nobis, meditemur timorem dei et custodiamus mandata illius. dominus non accepta persona iudicat mundum. unusquisque secundum quae fecit accipiet: si fuerit bonus, bonitas eum antecedit, si nequam, merces nequitiae eum sequitur. adtendite, ne quando quiescentes iam vocati addormiamus in peccatis nostris,

IV. 2. hoc C. Voss. al., om. Dr. al. — 5. et nostrum est C et plerique edd., et non nostrum est (tamquam ex C, Reithmayrio teste) Hef. ed. IV., non et nostrum est Dr. — nostrum est autem C Hg[2]., Gh., nostrum autem Voss. et plerique edd. — 11. quoniam C Hg[1]., Gh., quia edd. priores. — 14. dilecti (ἡ τοῦ ἠγαπημένου) emend. Gh., dilectio C et edd. priores. — 16. modo (νῦν) C et plerique edd. (Hg[2]., Gh.), odio Hg[1]. — 17. inicum C Gh., iniquum edd. priores. — temptationes C Gh., tentationes edd. priores. — habeamus C et edd. plerique, caveamus Vr. Gh. — decet filios emend. Vr., Hg., Gh., dicit filius C et edd. priores. — 18. omni edd., omne C. — 22. soli (ἐν ἑαυτοῖς) C Hg[2]., Gh., solis edd. plerique. — 26. fecit (ἐποίησε) emend. Hg., Gh., facit C et edd. priores. — accipit mendose Hg[1]. — 28. iam (ὡς) C et edd., „fort. tamquam“ Gh.

et nequam accipiens potestatem nostram suscitet et excludat a
regno domini. adhuc et illud intellegite: cum videritis tanta signa
et monstra in populo Iudaeorum, et sic illos derelinquit dominus.
Mt. XXII, 14. adtendamus ergo, ne forte, sicut scriptum est, „multi vocati,
pauci electi“ inveniamur.

V. Propter hoc dominus sustinuit tradere corpus suum in
exterminium, ut remissione peccatorum sanctificemur, quod est
sparsione sanguinis illius. scriptum est enim de illo quaedam ad
Ies. LIII, 5. 7. populum Iudaeorum, quaedam ad nos. dicit autem sic: „Vulneratus est propter iniquitates nostras et vexatus est propter peccata
nostra; sanguine illius sanati sumus. tamquam ovis ad victimam
adductus est, et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit
os suum.“ supergratulari ergo debemus domino, quia et praeterita
nobis ostendit et sapientes fecit, et de futuris non sumus sine in-
Prov. I, 17. tellectu. dicit autem: „Non iniuste tenduntur retia avibus.“ hoc
dicit: quia iuste periet homo habens viae veritatis scientiam, et
se a via tenebrosa non continet. adhuc et ad hoc dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit orbis terrarum dominus,
Gen. I, 26. cui dixit deus ante constitutionem saeculi: „Faciamus hominem
ad imaginem et similitudinem nostram.“ quomodo ergo sustinuit,
cum ab hominibus hoc pateretur? discite. prophetae ab ipso
habentes donum in illum prophetaverunt. ille autem, ut vacuam
faceret mortem et de mortuis resurrectionem ostenderet, quia in
carne oportebat eum adparere, sustinuit, ut promissum parentibus
redderet, et ipse sibi populum parans resurrectione facta in terris
iudicabit illis. ad finem docens populum Iudaeorum et magna signa
et monstra faciens, non crediderunt nec dilexerunt illum. tunc apo-

IV. 3. derelinquit (cf. c. 11 p. 68, 3 et Roensch It. u. V. p. 287) C et edd. priores (Voss. al.) Hg^{2}., Gh., dereliquit ed. complures.

V. 12. 13. sic non aperuit os suum (LXX) L, om. Gr. — 14. et sapientes fecit L, *καὶ ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν ἡμᾶς ἐσόφισε* Gr. — de futuris non sumus emend. Men., Voss. etc., defuturus non simus. sumus C. — 16. peribit Voss. (marg.) — viae (*ὁδοῦ*) emend. Ox., Gh., viam C et ceteri edd. — 17. continet. Hg^{2}., Gh., priores post ‚adhuc‘ punctum posuerunt. — 19. deus (*ὁ θεὸς*) emend. Gh., die C et edd. priores. — 20. ergo supra lineam add. C. — 25. populum L, *τὸν λαὸν τὸν καινὸν* Gr. — parans L, *ἑτοιμάζων ἐπιδείξῃ* Gr. — resurrectione edd., resurrectionem C. — 26. indicabit edd., iudicabat C Voss. (marg.) — illis (*αὐτοῖς* pro *αὐτὸς*?) C et edd. plerique, illos Ox., Gh., ille coniecit Cot., ipse Hg$^{1\,2}$. fort. leg.: illic. — ad finem docens (*πέρας γέ τοι διδάσκων*) emend. Cot. Hg., Gh., ad vitam ducens C et edd. plerique (docens Voss. in marg.).

stolos suos, qui incipiebant praedicare evangelium suum, elegit,
qui erant super omne peccatum peccatores, ut ostenderet, quia
„non venit vocare iustos, sed peccatores“. tunc ostendit se esse
filium dei. si enim non venisset in carne, quomodo possent ho- Mt. IX, 13.
mines sanari, cum respicientes solem, qui est opus manus dei,
non possint radios eius diutius intueri? filius ergo dei ideo in
carne venit, ut consummationem peccatorum definiret eis, qui
persecuti sunt ad mortem prophetas illius. dicit autem Esaias:
„Plaga corporis illius omnes sanati sumnes“, et alius propheta:
„Feriam pastorem, et dispargentur oves gregis“. ipse autem voluit Ies. LIII, 5.
sic pati. dicit enim qui prophetat de illo: „Parce animae meae Zach. XIII, 7.
a gladio“, et: „Confige clavis carnes meas, quia nequissi-
morum conventus insurrexerunt in me“. et iterum dicit: „Ecce Ps. XXI, 21. CXVIII, 120.
posui dorsum meum ad flagella et maxillas meas ad palmas, XXI, 17.
faciem autem meam posui tamquam solidam petram“. VI. Cum Ies. L, 6. 7.
autem fecit dei praeceptum, quid dicit? „Quis est qui contra-
dicit? resistat mihi. quis aequalis futurus est mihi? propinquet Ies. L, 8. 9.
puero dei. vae vobis, quia vos omnes veterescitis tamquam ve-
stimentum, et tinea devorabit vos“. iterum dicit propheta: Tam-
quam lapis expositus est in adflictione. ecce mittam in funda-
menta Sion lapidem pretiosum, electum“. et quid dicit? „Et qui Ies. XXVIII, 16.
crediderit in illum non confundetur“. in lapide ergo fides nostra?
absit. sed quia in fortitudine posuit corpus illius. dixit iterum
propheta: „Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus
est in caput anguli. hic est dies, quem fecit dominus“. quid ergo Ps. CXVII, 22. 24.
dicit? „Circumvenerunt me conventus nequissimorum, vallaverunt
me tamquam apes“. et iterum dixit: „Super vestem meam sortes Ps. XXI, 17. CXVII, 12.
miserunt“. in carne ergo incipiente illo venire, ante ostensa sunt Ps. XXI, 19.
quae passurus erat. dicit ergo propheta ad Iudaeos: „Vae animae
iniquorum, qui dicunt inter se: Circumveniamus iustum, quia Ies. III, 9. 10.
insuavis est nobis“. et Moyses autem dicit ad illos: „Haec dicit
dominus deus: Intrate in terram bonam, quam promisit dominus Ex. XXXIII, 1. 3.

VI. 11. dispargentur C Hg²., Gh., dispergentur edd. priores. — 14. insurrexerunt edd., insurrexerit C. — 18. veterescitis C (cf. Roensch. It. u. Vulg. p. 179), Hg²., Gh., veterascitis edd. priores. — 20. adflictione C Hg²., Gh., adflictionem edd. priores. — 21. quid (τί) Voss., Hg¹., Gh., al., qui C. — 29. passurus corr. ex: passuris C. — 30. qui C et edd., quia coni. Voss. al. — quia (ὅτι) emend. Men. al. Hg., qui C Gh.

Abrahae, Isaac et Iacob, et domini estote illius terrae, quae trahit lac et mel". quid dicat scientia, discite. credite, inquit, in eum, qui in carne apparebit, Iesum. homo enim terra est, cum ex terra sit figmentum Adae. quid ergo dicit? „In terram bonam fluentem lac et mel" et: „Benedictus dominus, qui sapientiam et sensum posuit in nobis absconditorum suorum". dicit autem et per prophetas parabolam dominus. quis intelleget, nisi sapiens et diligens dominum suum? quia ergo, cum nos innovavit in remissionem peccatorum, fecit nos aliam figuram tamquam pueros habere, ut spiritu figuraret
Gen. I, 26. nos. nos enim, sicut dicit scriptura: „Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et supersit bestiis terrae et avibus caeli et piscibus maris". et dominus videns bonam
Gen. I, 28. figuram nostram dixit: „Crescite et multiplicamini et replete terram". iterum vobis ostendam, quomodo nobis dicit. secundam figuram in novissimis fecit. dicit dominus: „Ecce facio novissima tamquam priora". propter hoc ergo praedicavit propheta: „Intrate in terram, quae trahit lac et mel, et dominamini eius". quia ipse incipiebat apparere et in nobis habitare. templum enim do-
Ps. XLI, 3. mini inhabitatio cordis nostri est. dicit ergo iterum: „Et quomodo
Ps. XXI, 23. apparebo deo domino meo et magnificabor?" inquit: „Confitebor in ecclesia fratrum meorum et decantabo tibi in ecclesia sanctorum". nos ergo sumus, quos induxit in terram bonam. quid ergo lac et mel? quia ab initio infans melle et lacte vivificatur. sic et per fidem promissionis, verbo dum adnutrimur, sic vivificamur, dominatum agentes terrae. quis est, qui possit modo esse super bestias, aut super aves, aut super pisces? sentire debetis, quia superesse potestatis est, ut quis inperans dominus sit.

VI. 2. scientia C et edd. plerique, sapientia mendose Hg^2. — 3. Iesum edd., hu C. — 5. et C et edd. plerique, est Hg^2., „Interpres vocem ‚et' interponens videtur ea quae sequuntur pro S. scripturae textu laudasse. fort. Prov. III, 53 aut Ps. CXVIII, 12" Ox. — qui (cf. Gr.) emendavi, quia C et edd. — 6. et per C Hg^2., Gh., per edd. priores. — 7. dominus C et edd., *κυρίου* Gr. — 8. innovavit (*ἀνακαινίσας*) emendavi, cognovit C Gh. et plerique edd., recognovit coniecit Men., renovavit Hg^2. — 12. caeli cod. (etiam alibi). — 13. multiplicamini et replete edd., multiplicate et replemini C. — 14. nobis (*πρὸς ἡμᾶς*) Hg., Gh., al., vobis C et nonnulli edd. (Voss. al.). — 15. fecit. dicit (*ἐποίησε. λέγει δὲ*) Gh., dicit C et edd. priores, fecit Hg., om. Ox. (sed l. 14: nobis fecit secundam). — 17. dominabimini mendose Hg^2. — 20. domino deo mendose Hg^1. — 23. melle edd., mel C. — 24. sic et (*οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς*) Hg^2., Gh., sicut C et edd. plerique, sic et nos Men. — 27. inperans C Gh., imperans edd. priores. — dominus sit (*κυριεύσῃ*) iam Voss. et plerique edd., domino sit C.

VII. Intelligite ergo, filii dilecti, quia omnia bonus dominus ostendit nobis, ut sciremus, cui per omnia gratias agere debeamus. si ergo filius dei, cum sit dominus, qui incipiet iudicare vivos et mortuos, passus est, ut plaga illius vivificaret nos: credamus, quia filius non poterat pati nisi propter nos. sed et potatur aceto et Mt. XXVII, 34. 48. felle. audite, quemadmodum de hoc significaverint sacerdotes templi. inscripta lege praecepti, ut si quis non ieiunaret ieiunium, morte moreretur, praecepit dominus, quia ipse pro peccatis nostris Lev. XXIII, 29. incipiebat vas spiritus sui offerre hostiam, ut et figuram, quae fuerat sub Isaac, qui oblatus est ad aram, consummaret. quid dicit propheta? „Et manducent de hirco, quem oblaturi sunt ad ieiunium pro omnibus peccatis“. adtendite diligenter: „Et manducent sacerdotes soli intestinum non lotum cum aceto“. ad quid? quoniam me pro peccatis populi mei incipientem offere corpus meum potabitis acetum cum felle, manducate vos soli, populo ieiunante, et plangite vos in cilicio et cinere. et ut ostenderet, quia ab illis debet pati, sic praecepit: „Sumite hircos duos bonos Lev. XVI, 7 sq. similes et offerte, et accipiant sacerdotes unum holocaustum pro peccatis, alium autem in maledictione“. adtendite quomodo figura Iesu ostendebatur. „Expuite in illum“, inquit, „omnes et pungite et inponite lanam coccineam circa caput illius, et sic in aram ponatur. et cum ita factum fuerit, adducite, qui ferat hircum in eremum, et auferat et ponat lanam in stirpem quae dicitur rubus, cuius et fructus in agris adsuemus invenientes manducare. huius stirpis dulces fructus inveniuntur. ad quid ergo hoc? adtendite: 'Unum

VII. 1. Intelligite C (hoc loco) et edd. plerique. — fili C. — 2. cui Voss. ad. marg., Hg., Gh., al., cum C. — 5. et potatur C Men. Voss. al. Hg^{2}., Gh., et cruci affixus potatur edd. nonnulli, etiam Hg^{1}. — 10. quid Voss. et plerique edd., qui C. — 11. hirco edd., hyrco C. — 13. cum aceto C et edd. plerique, cum acetum (quasi e C) Hg^{2}. — 15. acetum C Gh., aceto edd. priores. — 16. plangite vos (*κοπτόμενοι* pro *κοπτομένου*) C Voss. (text.) Hg^{2}., Gh., al., plangente coniecerunt Men., Voss., Hg^{1}., al. — 17. sic L, *πῶς οὖν* Gr. — hircos edd., hyrcos C. — 19. maledictione C Gh., maledictionem edd. priores. — 20. expuite C Voss., Gh., al., exspuite edd. plerique. — 21. inponite C Gh., imponite edd. — aram (*ἔρημον*) C et edd. plerique, eremum Ox. al. Hg. sed Gh. monuit: „quod si int. scripsisset, certo pro *ponatur* dedisset *mittatur* (*βληθήτω*).“ — 22. adducite C et plerique edd., adducit (*ἄγει*) emend. Ox., adducat Hg^{2}., Gh. — qui ferat (*ὁ βαστάζων*) C et plerique edd., Hg^{2}., Gh., qui fert emend. Ox. — hircum edd., hyrcum C. — 23. auferat (*ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον καὶ ἐπιτίθησιν*) C, auferat lanam Cler. et plerique edd., etiam Hg^{2}., Gh. — lanam (cf. Gr.) emendavi, illam C et edd. priores. — stirpem edd., styrpem C. — 24. adsuevimus (adsuemus?) emend. Hg., Gh., adsumus C.

ad aram, alium tamquam maledictum. et quare is qui maledictus coronatus? quia videbunt illum tunc in illa die clamidem habentem coccineam circa corpus et dicent: „Nonne hic est, quem nos crucifiximus fastidientes et conspuentes et conpungentes? vere hic fuit, qui tunc se dicebat esse filium dei". sicut ergo similis, sic similes hircos et aequales, ut cum viderint unum ex illis tunc praesentem, admirentur in similitudinem capri. ergo videtis figuram eius, qui passurus erat, Iesu. quare et lanam in medio spinarum ponunt? figura Iesu ecclesiae posita, quia qui voluerit tollere lanam coccineam, oportet illum multa pati propter spinae nequitiam et coartatum sic dominari illius. sic, inquit, qui volunt me videre et adtingere regnum meum, debent conpressi et multa passi accipere.

Num. XIX, 2 sq. VIII. Quam autem figuram putatis esse, quia praeceptum est populo Iudaeorum offerre vaccam homines, in quibus peccata consummata sunt, et occisam comburere, et tollere tunc cinerem pueros et mittere in vasa fictilia et suspendere in ligno lanam coccineam et hysopum, et sic spargere pueros circa singulas turbas populi, ut sanctificentur a peccatis? videte ergo, quomodo in simplitudine dicat vobis. vacca erat Iesus; qui offerebant homines peccatores, hi qui obtulerunt illum ad victimam. qui sparserunt pueri, hi erant qui nuntiaverunt nobis remissionem peccatorum et castitatem praecordiae nostrae, quibus dedit evangelii potestatem, qui sunt duodecim in testimonium tribuum, quia duodecim sunt tribus Iudaeorum. quare ergo et lana in ligno est? quia qui crediderit in illum, vivet in perpetuum. quare in unum lanam et

VII. 1. quare edd., quarei C. — 2. clamidem C Gh, chlamydem edd. priores. — 4. compungentes edd. priores. — 5. sicut ergo similis L, πῶς γὰρ ὅμοιος ἐκείνῳ; Gr. — 6. hircos edd., hyrcos C. — 7. praesentem (ἐρχόμενον) emendavi, pascentem C et plerique edd., etiam Hg^{1}., Gh., patescentem emend. Cot. al. Hg^{2}. — similitudinem C Hg^{2}., Gh., similitudine edd. priores. — 8. Iesu (Ἰησοῦ) edd. plerique, ih̄: C Ihesus Hg^{2}., admirante Gebh.! — 9. Iesu edd., ih̄s C. — ecclesiae (τῇ ἐκκλησίᾳ) edd., ecclesia C. — 10. nequitiam C et edd. plerique, malitiam Hg^{1}. — 12. adtingere C Voss. al. Gh., attingere edd. recentiores, etiam Hg. — conpressi C Gh., compressi edd. priores. — passi (παθόντες) edd., pati C.

VIII. 14. offere mendose Hg^{1}. — 15. sunt (εἰσὶν) edd. plerique, sint C Gh. — 17. hysopum C Gh., hyssopum edd. priores. — 19. simplitudine (ἁπλότητι) emend. Ox., Hg^{2}., al., similitudine C et edd. plerique. — vobis (ὑμῖν) C Hg^{2}., Gh., nobis edd. priores. — 20. hii C (saepius). — illum C Hg^{2}., Gh., eum edd. priores. — 22. praecordie nostrae C, praecordiae nostrae Hg^{2}., Gh., praecordii nostri edd. priores. — 23. in (εἰς) add. Ox., Hg^{2}., Gh., om. edd. priores. — 25. vivet (ζήσονται) edd., vivit C.

hysopum? quia in regno illius dies erunt nequissimi et sordidi, quibus nos sanabimur. et propter hoc, dum sic fiunt, nobis lucida, illis autem obscura, quia non audierunt vocem domini.

IX. Dixit autem de auribus, quomodo circumcidat aures praecordiae nostrae. dixit per prophetam: „Auditu auris exaudivit [Ps. XVII, 45.] me“. et iterum: „Auditione audient qui longe sunt, et quae feci [Ies. XXXIII, 13.] scient“. circumcidite, inquit dominus, aures vestras. et iterum dicit „Audi, Israel, quia haec dicit dominus deus tuus“. et iterum spiritus [Ier. VII, 2. 3.] domini prophetat: „Quia qui vult vivere in perpetuum auditione [Ps. XXXIII, 13.] audiat vocem pueri mei“. et iterum dicit: „Audi, caelum, et per- [Ies. I. 2.] cipe auribus, terra, quia dominus locutus est“. et iterum dicit: „Audite verbum domini, principes populi huius“. et iterum: „Au- [Ies. I, 10.] [Ies. XL, 3.] dite vocem clamoris in eremo“. ergo circumcidit aures nostras, ut audito verbo credamus. circumcisionem autem dixit non corporis. sed praeterierunt, quia angelus nequam docebat illos. dicit autem ad illos: „Haec dicit dominus deus vester (hic invenio [Ier. IV, 3. 4.] novam legem): Vae illis, qui seminant in spinis. circumcidite vos domino vestro (hoc est: audite dominum vestrum) et circumcidite nequitiam de praecordiis vestris“. dicit autem iterum: „Ecce, [Ier. IX, 25. 26.] dicit dominus, omnes nationes sine circumcisione corporis sunt, hic autem populus sine circumcisione cordis est“. sed etiam cum circumcisus est populus in signo. sed et Iudaeus et Arabs et omnes sacerdotes idolorum et Aegyptii. ergo et hi de testamento sunt, quos dicit filios Abrahae de omnibus gentibus. quia Abraham primus circumcisionem dedit in spiritu, quod prospiciebat in Iesum. circumcidit de domo sua homines trecentos XVIII. quia [Gen. XVII, 23 sq. cf. XIV, 14.] primatum CCC sunt, et distinctione facta dicit X et VIII. habes

VIII. 1. hysopum C Gh., hyssopum edd. priores. — 2. sanabimur C et edd., σωθησόμεθα Gr.

IX. 5. precordie nostrae C, praecordiae nostrae Hg²., Gh., praecordii nostri edd. priores. — 6. Auditione (ἀκοῇ) edd. plerique, auditionem C Hg². — qui (οἱ) edd., que C. — feci (ἐποίησα) emend. Voss., Hg²., Gh., al., faciet C et nonnulli edd. — 9. Quia (Τίς) C et edd. plerique, Quis coniecit Cot., Quis est Ox. — 12. et iterum C et edd. plerique, et iterum dicit Hg¹. — 13. clamoris C Hg²., Gh., clamantis edd. priores. — circumcidit (περιέτεμεν) Voss. et plerique edd., circumcidite C. — nostras (ἡμῶν) C (super n scripta littera l. v, ut sit: vestras) et edd. — 15. docebat (ἐσόφιζεν) C et edd. plerique, decipiebat Ox. — 19. dicit C et edd. plerique, dixit Hg². — 21 cum C Hg²., Gh., om. edd. priores. — 22. signo C et edd. plerique, signum Voss. (marg.) Hg¹. al. — 26. trecentos XVIII C Gh., trecentos octodecim edd. priores. — 27. primatum C et edd. plerique, primo XVIII, tum (cf. Gr.) Ox., Gh. — CCC scripsi, trecenti C et edd. — X et VIII C Voss., Gh., decem et octo edd. plerique.

in duabus litteris Iesum, in quibus incipiebat habere donum. tunc dicit et CCC. habes in una littera Tau crucem. scitote quia naturale donum doctrinae suae posuit in nobis. nemo aptius didicit a me verbum, sed scio quia digni estis.

Lev. XI. Deut. XIV. X. Quare autem Moyses dicit: „Non manducabis porcinam, nec aquilam nec accipitrem nec corvum, nec omnem piscem, qui non habet in se squamam?“ tres accepit Moyses in conscientia
Deut. IV, sq. sua constitutiones. ad summam dicit illis in secunda lege: „Et disponam ad populum hunc aequitates meas.“ ergo non est mandatum dei ne manducent, sed Moyses in figura locutus est illis. porcinam ergo ad hoc dixit: non eris coniunctus hominibus talibus, qui cum luxuriant obliviscuntur dominum suum. porcus enim cum manducat, dominum non novit; cum esurit, tunc clamat, et cum accepit, iterum tacet. „nec manducabis“, inquit, „aquilam aut accipitrem aut corvum.“ hoc dicit: non adiunges te nec similabis talibus hominibus, qui nesciunt per laborem et sudorem sibi adquirere escam, sed rapiunt alienam per suam iniquitatem et observant quasi in simplicitate ambulantes quem dispolient, sicut aves istae solae sibi non adquirentes escam, sed pigrae sedentes quaerunt, quomodo alienas carnes devorent, cum sint pestilentiosae per suam nequitiam. „non manducabis“, inquit, „muraenam nec polypum nec sepiam.“ non, inquit, similabis adhaerens talibus hominibus, qui in perpetuo impii et iudicati iam morti sunt. hi enim pisces soli maledicti sunt, non natantes, sicut reliqui, sed in ima altitudinis terra inhabitant. sed „nec leporem manducabis“. ut quid dicit? non eris, inquit, corruptor puerorum nec similabis talibus. quia lepus singulis annis facit ad adsellan-

IX. 2. CCC scripsi, trecentos C et edd. — tau C Voss., Gh., al., T edd. nonnulli (Hg.) — scitote quia C et edd. plerique (Gh.), scit hoc qui (οἶδεν ὁ) emend. Cot. Hg[2]., al., — 3. aptius emend. Ox., al., artius C.

X. 5. manducabis L, φάγεσθε Gr. — 6. qui (ὅς) edd., quia C. — 10. in figura L, ἐν πνεύματι Gr. — 11. porcinam edd., porcine C. — 15. hoc dicit L, φησί Gr. — 17. adquirere C Gh., acquirere edd. priores. — 17. alienam C et edd. plerique, aliena (ἀλλότρια) coniecit Cot. — 19. sicut (ὡς καί) emendavi, sic et C Gh., sic edd. priores. — adquirentes C Gh., acquirentes edd. priores. — 20. pigrae (ἀργ[illegible] edd., pigre C. — 21. muraenam ed[illegible] murenam C. — polypum edd., polip[illegible] C. — 23. morti (τῷ θανάτῳ) eme[illegible] Hg., Gh., mortui C et plerique e[illegible] — 25. in ima altitudinis terra (ἐν γῇ κάτω) edd., in ima altitudinis t[illegible] C. — 26. ut quid dicit C et pler[illegible] edd., dicit ut quid Ox. — p. 63, 1. a[illegible] C et plerique edd., annos (per erro[illegible] Hg[2].

dum singula foramina, et quotquot annis vivit, totidem foramina facit. „sed nec beluam“, inquit, „manducabis“. hoc est: non eris moecus aut adulter, nec corruptor, nec similabis talibus, quia haec bestia alternis annis mutat naturam et fit modo masculus modo femina. sed et quod dicit: „Mustelam odibis“, non eris, inquit, talis, qui audit iniquitatem et loquitur inmunditiam. non, inquit, adhaerebis inmundis, qui iniquitatem faciunt ore suo. de escis ergo Moyses, acceptis tribus constitutionibus, in spiritu sic locutus est. illi autem secundum concupiscentiam corporis, tamquam de escis diceret, sic perceperunt. accepit autem earum trium constitutionum scientiam David et dicit: „Beatus vir, qui [Ps. I, 1.] non abiit in consilio impiorum“ — sicut pisces eunt in tenebras — „nec in via peccatorum stetit“ — sicut qui videntur dominum timere et exerrant tamquam porcus — „nec in pestilentiae cathedra sedit“ — sicut aves quae sedent ad rapinam. habetis consummatim de escis. sed dixit Moyses: „Manducabis omne quod ruminat,“ [Lev. XI, 3. Deut. XIV, 6.] hoc est: qui esca accepta scit eum qui se pascit in se refrigerari. bene dicit, providens mandatum. quid ergo dicit? adhaerete eis, qui tenent distinctum sermonem in corde suo, et cum eis, qui locuntur aequitates domini, cum eis, qui sciunt, quia adsidua lectio utilis est. videte, quomodo spiritaliter legem constituit Moyses. sed unde illis haec intellegere? nos autem intellegentes mandata loquimur, sicut voluit dominus.

XI. Quaeramus, si curae fuerit domino ostendere de aqua et de cruce. de aqua scriptum est ad populum Iudaeorum, quomodo tinctionem, quae adfert remissionem peccatorum, non recipiant,

X. 2. beluam C Hg^2., Gh., belluam edd. priores. — 3. moecus C Gh., moechus edd. priores. — 5. odibis in C corr. ex. obidis. — 6. inmunditiam C Gh., immunditiam edd. priores. — 8. accepit (λαμβάνει) C Voss., al., accipit Cot. (marg.) Hg^1. — inquit L, om. Gr. — inmundis C Gh., immundis edd. priores. — qui (ταῖς) C et plerique edd., quae coniecerunt Cot. Hg^2., al. — iniquitatem faciunt C Hg^2., Gh., faciunt iniquitatem edd. priores. — 12. in tenebras (ἐν σκότει) C et edd. plerique, in tenebris Voss. (marg.) Ox. — 13. dominum (τὸν κύριον) add. Gh., om. C („verbo *videntur* in fine alterius, *timere* in initio alterius paginae posito“) et priores edd. — 14. tamquam C (secunda manu) et edd., sicut C (prima manu). — 15. consummatim (τελείως) Cot. (marg.) Hg. al., consummatam C Voss., Gh., al. — 16. dixit C Gh., dicit (λέγει) edd. priores. — manducabis C Gh., manducabitis edd. priores. — 19. locuntur C Hg^2., Gh., loquuntur edd. priores. — 20. aequitates edd., equitas C. — adsidua C Gh., assidua edd. priores. — 21. spiritaliter C Hg^2., Gh., spiritualiter edd. priores.

XI. 24. Quaeramus C Hg^2., Gh., Quaeramus ergo edd. priores.

Ier. II, 12. 13 sed sibi instituant. dicit ergo propheta sic: „Horruit caelum, et
in hoc plurimum expavit terra, quia duo mala fecit populus hic:
me derelinquerunt, fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus de-
Ies. XVI, 1. 2 tritos, qui non possunt aquam portare“. „Numquid petra eremosa
Ies. XLV, 2. 3 est mons sanctus meus Sina? eritis enim tamquam alites pusillis
ablatis“. et iterum dicit Esaias: „Ego antecedam te et montes
aequabo et ostia aerea contribulabo et seras ferreas confringam et
dabo tibi thesauros obscuros, invisos, ut sciant, quia ego sum
Ies. XXXIII, 16—18. dominus deus, inhabitans in altissima spelunca fortis petrae, et
aqua illius fidelis. regem cum magnitudine videbitis, et anima
Ps. I, 3—6. vestra meditabitur timorem“. et iterum David dicit: „Erit qui
haec facere coeperit tamquam lignum quod plantatum est iuxta tractus aquarum, quod fructum suum dabit tempore suo; et folia eius non decident. non sic impii, non sic, sed tamquam pulvis, quem abicit ventus a facie terrae. propterea non resurgent impii in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum, quoniam scit deus viam iustorum, et via impiorum peribit.“ sentire autem debetis, quomodo aquam et crucem in uno dono constituit. hoc ergo dicit: Felices, qui speraverunt in aquam et in crucem. mercedem „in tempore suo“, tunc, inquit, reddam. modo autem quod dicit: „Folia illius non decident“, hoc est: quia omnis sermo, qui exierit per os vestrum, erit in spem et resurrectionem multis. et iterum alius propheta dicit: „Erat terra Iacob laudabilis super omnem terram“. vas spiritus illius magnificat. deinde quod dicit? „Erat flumen trahens a dextra, et ascendebant inde arbores speciosae, et qui-

XI. 3. derelinquerunt (cf. c. 4 p. 56, 3.) C Hg[2]., Gh., dereliquerunt edd. priores. — lacus edd., lacum C. — 4. petra eremosa (*πέτρα ἔρημος*) Ox., Hg., Gh., petre remiosa („ita lego, al. renuosa, pro quo: renudosa, ruinosa, arenosa, rimosa, coniecerunt“ Gh.) C. — 5. alites emend. Hg., Gh., aliis C, alitis Ox., Cot. — 5. 6. pusillis ablatis C et edd. plerique, pusilli ablati coniecit Cot. — 7. ostia aerea (*πύλας χαλκᾶς*) Voss. et plerique edd., hostia herea C. — seras (*μοχλοὺς*) Cot et. plerique edd., serras C Voss. al. — 14. decident C Hg[1]., Gh., decident, sed omnia quaecunque faciet prosperabuntur edd. priores. — 15. abicit (*ἐκρίπτει*) emendavi, abiecit C et edd., abiicit, coni. Cot., Hg[1]., al. — resurgent (*ἀναστήσονται*) coni. Cot., Hg[1]., al., resurgunt C et edd. — 17. deus L, *κύριος* Gr. — via corr. ex viam C. — sentire autem debetis L, *αἰσθάνεσθε* Gr. — 18. dono C et edd., loco coni. Ox., Hg[1]., — ergo L, *γὰρ* Gr. — 20. quod (*ὅ*) Hg., Gh., al., qui C Voss., al., delendum consuit Cot. — 23. Erat (*Καὶ ἦν*) emend. Cot., Hg., Erit C et plerique edd. — terra Iacob (*ἡ γῆ τοῦ Ἰακώβ*) emendavi, quum C bis dederit sequens voc. terram, Iacob C et edd. — terram (*τὴν γῆν*) emend. Hg[2]., Gh., terram terram C et edd. priores. — 24. quod (*τί*) C Hg[2]., Gh., quid edd. priores.

cunque ex illis manducaverit vivet in perpetuum.“ hoc est: quia nos descendimus in aquam pleni peccatis et sordibus et ascendimus fructibus pleni, in praecordiis nostris timorem et spem habentes in deum. ideo dicit: „Et qui manducaverit vivet in perpetuum.“

XII. Similiter et crucem significat in alio propheta dicente: 4 Esr. V, 5. „Et quando haec consummabuntur? et dixit dominus: Cum lignum inclinatum fuerit et resurrexerit, et cum de ligno sanguis stillaverit.“ habes iterum de cruce et de eo qui incipit crucifigi. dicit autem iterum in Moyse, cum pugnaret populus Iudaeorum, et Ex. XVII, 8 sq. ceciderunt Iudaei ab alienigenis, ut illos commemoraret, dum oppugnantur, quia propter peccata sua traduntur in mortem. dixit in praecordiis Moysi spiritus: Fac figuram crucis, quia si non crediderint in illum, in perpetuo oppugnabuntur. et iterum: „Ascendit Moyses in aggerem et stans manus extendebat, et vincebant Iudaei. deinde cum deposuerat, vincebat Amalech“. hoc ad quid? ut scirent, quia non possunt liberari, nisi in cruce Christi speraverint. et iterum dicit in alio propheta: „Expandi manus Ies. LXV, 2. meas tota die ad populum inpersuadibilem et contradicentem viae iustae.“ iterum Moyses facit figuram Iesu, quia oportebat illum pati, et quia ipse vivificabit, quem illi putaverunt perdidisse. cadente enim populo Iudaeorum, quia iusserat dominus, ut morsu colubrae morerentur — quia praeteritio Evae per colubram fuerat Num. XXI, 6 sq. —, voluit illos corripere, et ideo sic morti tradere, quia mandata eius praeterierunt. ad summam et ipse Moyses, qui praeceperat dicens: „Non erit vobis neque conflatile neque sculptile,“ ipse Deut. XXVII 15. fecit serpentem aereum, ut figuram Iesu ostenderet, et posuit

XI. 1. vivet in perpetuum (*ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα*) edd., vivit imperpetuum C. — 4. deum (*τὸν Ἰησοῦν*, fort. Iesum) C Hg[2]., Gh., dominum edd. priores. — perpetuum C et edd. plerique, perpetuum. id dicit: quicumque eos audierit vocantes et crediderit vivet in perpetuum (cf. Gr.) Ox.

XII. 9. in Moyse (*ἐν τῷ Μωϋσῇ*) C (corr.) et edd. plerique, etiam Gh., in Moysen C (prius) Hg[2]. — 10. illos C et edd., illis coni. Voss. — 11. traduntur (*παρεδόθησαν*) Cot., Hg., Gh., al., trahuntur C. Voss. al. — 13. 14. et Ascendit C Gh., Adscendit edd. priores. — 15. Amalech C Gh., Amalec edd. priores. — 18. inpersuadibilem C Gh., impersuadibilem Hg[2]., impersuasibilem edd. priores. — 19. iterum (*πάλιν*) emend. Ox., Hg[2]., item C et edd. ceteri. — 20. vivificabit (*ζωποιήσει*) emend. Cot., Hg[2]., Gh., al., vivificavit C et edd. priores. — perdidisse (*ἀπολωλεκέναι*) C et edd., periisse coni. Cot. — 23. quia (*ὅτι*) coni. Cot., qui C et edd. — 24. Ad summam et (*πέρας γέ τοι*) emend. Hg[2]., ad summam ut C et edd. priores, ad summam Gh. („illud *ut* inde, ni fallor, ortum est, quod librarius pro *summam* male *summaut* legerit“). — 25. dicens C Hg[2]., Gh., dicit edd. priores.

in cruce et per praecones convocavit populum. et cum venissent, rogabant Moysen, ut pro sanitate eorum dominum rogaret. tunc Num. XXII, 8 sq. dixit illis Moyses: „Cum aliquis ex vobis morsus fuerit, veniat ad colubram et speret, quoniam, cum sit ipsa mortua, potest alios sanare, et sine mora curabitur.“ et ita faciebant. quid dicit iterum Moyses Ause filio Nave? ut ostenderet Iesum esse filium dei, audiente populo, quia omnia pater ostendit de filio suo, clamavit Ex. XVII, 14. Moyses filium Nave et inposuit illi nomen Iesus et dixit: „Accipe librum in manu tua et scribe quae dicit dominus, quia amputabit a radicibus omnem domum Amalech filius dei Iesus in novissimis diebus.“ ecce iterum Iesus, non filius Nave, sed filius dei in carne Ps. CIX, 1. apparuit. iterum dicit David: „Dixit dominus domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos sub pedibus tuis.“ Ies. XLV, 1. et iterum dicit Esaias: „Sic dicit dominus Christo meo domino, cuius tenui dexteram: exaudient illum gentes, et virtutem regum conrumpam.“ videte, quomodo illum prophetae dominum, non tantum filium dicunt.

XIII. Quaeramus igitur, si hic populus hereditatem capit, et testamentum in illis est aut in nobis. de hoc audite. sic scriptum Gen. XXV, 21 sq. est: „Rogabat Isaac pro Rebecca uxore sua, quia sterilis erat. et Rebecca quaerebat a domino, quid portaret. et dixit illi dominus: Duae nationes in utero tuo sunt, et duo populi ex utero tuo nascentur, et maior serviet minori.“ intellegite, qui sit Isaac, et quae Rebecca, et qui populus minor aut maior. iterum dixit Iacob Gen. XLVIII, 11. 9. Ioseph filio suo: „Ecce dominus non fraudavit me ex genere tuo. perduc ad me filios tuos, ut benedicam illos.“ et adduxit Manassem et Efrem. volens autem Manassem benedici, quia maior erat,

XII. 1. in cruce (ἐνδόξως) C et edd. plerique, inlustre Hg[1·2]. — 2. tunc C Hg[2]., Gh., et tunc edd. priores. — 4. alios C Hg[1]., Gh., alias edd. priores. — 7. de (περὶ) add. Hg[2]., Gh., om. C et edd. priores. — 8. inposuit C Gh., imposuit edd. priores. — dicit per errorem Hg[2]. — 9. amputabit (ἐκκόψει) emend. Cot., Hg., Gh., al., amputavit C Voss. al. — 10. Amalech C Gh., Amalec edd. priores. — 12. apparuit C et edd. plerique, apparuit: [quoniam ergo] dicturi erant Christum esse filium Davidis; reformidans et intelligens errorem sceleratorum (cf. Gr.) Ox. — meo C Hg[2]., Gh., meo, meo edd. priores. — 16. conrumpam C Gh., corrumpam edd. priores.

XIII. 19. sic C et edd. plerique, sic: quid Ox. — 20. sterilis edd,, sterelis C. — 23. qui C Hg[2]., Gh., quis edd. priores. — 24. qui C et edd., quis coni. Voss. — dixit C et edd. plerique, dicit per errorem Hg[1]. — 25. Ioseph edd., iosep C. — 26. ut (ἵνα) emend. Hg[2]., Gh., et C et priores edd. — 26. 27. Manassem (bis) C Hg[2]., Gh., Manassen edd. priores. — 27. efrem C Gh., Ephraim edd. priores.

statuit illum ad dexteram patris sui. vidit autem Iacob in spiritu figuram populi, qui postea futurus erat, et convertit manus suas et transtulit dexteram supra caput Efrem minoris et benedixit illum et dixit Ioseph patri suo: „Transfer manum tuam dextram supra caput Manasse, quia primitivus filius meus est.“ et dixit Iacob: „Scio, fili, scio, sed maior serviet minori. sed et hic benedicetur.“ videte, quem voluerit esse primum, testamento heredem. si ergo et per Abraham commeroratus est, habemus consummationem scientiae nostrae. quid ergo dicit Abraham, cum solus credidisset et positus esset in iustitia? „Ecce posui te, Abraham, Gen. XV, 6. XVII, 5. patrem nationum, quae credunt domino non circumcisae.“ Rom. IV, 11 sq.

XIV. Sed testamentum, quod iuravit parentibus ut daret populo, an dederit, quaeramus. dedit. sed non fuerunt digni accipere propter peccata sua. dicit enim propheta: „Et erat Ex. XXIV, 18. Moyses ieiunans in monte Sina, ut acciperet testamentum a domino, quadraginta diebus et quadraginta noctibus.“ „Et accepit a deo Ex. XXXI, 18. tabulas scriptas manu dei.“ et ut accepit deferebat ad populum, ut illis daret. et dixit dominus: „Moyses, Moyses, descende celerius, Ex. XXXII, 7 sq. quia populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti, praeteriit legem.“ et intellexit Moyses, quia fecerunt sibi iterum conflatile, et proiecit de manibus tabulas, et confractae sunt. Moyses accepit, sed illi non fuerunt digni. quomodo acceperimus nos, discite. ille, cui nos in hereditatem, propter nos omnia sustinens apparuit, ut illi consummati sint in peccatis, et nos per illum hereditatem testamenti domini nostri Iesu accipiamus, qui in hoc paratus est, ut adventu ipsius praecordia nostra, quae iam absumpta erant a morte et tradita iniquitati, liberaret a tenebris et testaretur in nobis testamentum sermonum suorum. scriptum est enim, quomodo

XIII. 1. sui C Hg^{2}., Gh., sui Iacob (cf. Gr.) edd. priores. — 3. supra C Hg^{1}., Gh., super edd. priores. — Efrem C Gh., Ephraim edd. priores. — 4. dextram C Gh., dexteram edd. priores. — 5. Manasse Hg^{3}., Gh., manassem C, Manassae edd. priores. — 7. testamento C Hg^{2}., Gh., testamenti edd. priores. — 8. si (εἰ) emend. Cot., Hg^{2}., Gh., al., sic C et edd. ceteri. — commemoratus C et plerique edd., commemoratum coni. Voss., Ox. — 11. circumcisae edd., circumcisi C.

XIV. 21. accepit C (corr.) et edd., accipit C (prius). — 22. ille (αὐτὸς δὲ) emend. Hg^{2}., Gh., illi C, om. edd. priores. — 25. Iesu C Hg^{2}., Gh., Iesu Christi edd. priores. — 26. adventu emend. Cot., Hg., Gh., al., adventū C, adventum edd. plerique. — absumpta C Voss., Gh., al., absumta ed. plerique. — 28. sermonum suorum (λόγων pro λόγῳ)

illi pater mandaverit, ut nos liberaret a tenebris et pararet sibi
Ies.XLII,6.7. populum sanctum. dicit ergo propheta sic: „Ego dominus deus tuus vocavi te in aequitatem, tenebo manum tuam et fortem te faciam. dedi te in testamentum gentis et in lumen nationum, ut aperias oculos caecorum et educas de vinculis alligatos.“ scitote ergo, unde liberati sumus. et iterum propheta dicit: „Posui te in lucem nationum, ut sit sanitas tua usque in novissimum terrae, sicut dicit dominus qui te liberavit deus.“ iterum propheta dicit:
Ies.LXI,1sq. „Spiritus domini super me, propter quod unxit me bene nuntiare humilibus, misit me curare contribulatos corde, praedicare captivis remissionem et caecis visum, vocare annum domini acceptabilem.“

Ex.XX,8sq. XV. Adhuc et de sabbato scriptum est in decem verbis, qui-
Deut.V,12sq. bus locutus est in monte Sina ad Moysen: „Sanctificate sabbatum domini manibus mundis et puro corde.“ et alibi dicit: „Si custodierint filii mei sabbatum, tunc faciam misericordiam in illis.“
Gen. II, 2. sabbatum dicit initio constitutionis: „Et fecit deus die sexto opera sua et consummavit in die septimo et requievit in illo die.“ adtendite, filii, quid dicit: „Consummavit in sex dies.“ hoc dicit, quia consummabit deus omnia in sex milia annorum. dies enim apud
Ps. LXXXIX, 4. illum mille anni sunt. ipse mihi testis est dicens: „Ecce hodiernus dies erit tamquam mille anni.“ unde scire debetis, quia in sex milia annorum consummabuntur omnia. et quod dicit: „Requievit deus die septima,“ hoc est: cum venerit filius illius et amputabit tempus iniquitatis et iudicabit impios et mutabit solem et lunam et stellas, tunc bene requiescet in die septima. ad summa hoc dicit: „Sanctificabis illum diem manibus mundis et corde puro.“ quem ergo diem sanctificavit deus, quis potest

coni. Cot., servorum suorum C et edd.
XIV. 1. nos liberaret C Hg[2]., Gh., liberaret nos edd. priores. — 3. aequitatem Hg[2]., Gh., equitatem C, aequitate edd. priores. — 4. in testamentum gentis (*εἰς διαθήκην γένους*) emend. Hg[2]., in testimonium gentibus C et plerique edd. (gentis iam Cot. coniecit). — 7. sit sanitas tua (*εἶναί σε εἰς σωτηρίαν*) emend. Hg[2]., sit sanctitas tua C et edd. plerique, sis sanitas tu coni. Cot. ut sit salus tua Ox. — 10. humilibus (*πτωχοῖς*) coni. Cot., ed. Hg[2]., Gh., hominibus C et edd. plerique. — 11. vocare C Hg[2]., Gh., et vocare edd. priores.

XV. 16. initio (*ἐν ἀρχῇ*) coni. Voss., Cot., Hg[1]., al., initium C et ceteri edd. — die sexto (*ἐν ἓξ ἡμέραις*) C et edd. plerique, diebus sex Ox., dies sex Gh. (cf. l. 18. 19.), fort. recte. — 19. consummabit emend. Voss., Cot., Hg., Gh., al., consummavit C. — milia C Gh., millia edd. priores. — enim (*γὰρ*) C Voss., Cot., Gh., autem edd. nonnulli. — 21. milia C Gh., millia edd. priores. — 22. quod C Gh., quid edd. priores. — 25. et lunam C Hg[2]., Gh., lunam edd. priores. — 26. summa C Hg[2]., Gh., summam edd. priores.

sanctificare modo, nisi qui sit mundus corde? in omnibus nos erravimus. vide ergo, quia refrigerans sanctificabit illum, et nos tunc poterimus sanctificare, ipsi sanctificati primum. ad summa dicit illis: „Dies sollennes vestros et sabbata non sustineo.“ videte Ies. I, 13. , quomodo dicit, non haec sabbata sibi nunc accepta, sed quae fecit. et in die, quo consummavit omnia, initium octavi diei faciet, qui est alterius saeculi initium. propter quod agimus diem octavum in laelationem, in quem et Iesus resurrexit a mortuis et apparuit et ascendit in caelos.

XVI. Adhuc et de templo dicemus, quomodo errantes in aedem .spem habuerunt tamquam in dominum, qui illos fecit, quasi sit domus dei. aut forsitan tamquam ethnici consecraverunt illum in templo. sed quomodo dicat dominus, discite, vacuum faciens templum: „Quis mensus est caelum palma, aut quis totam Ies. XL, 12. terram pugno adprehendit?“ „nonne mihi, dicit dominus, caelum Ies. LXVI, 1. thronus est, terra autem scabellnm pedum meorum est? qualem domum mihi aedificabitis, aut quis locus erit requietionis meae?“ unde cognoscitis, quia vana est spes illorum. et iterum: „Qui Ies. XLIX, 17. deposuerunt templum hoc, ipsi illud et aedificabunt.“ et fiet. dum enim belligerarent, depositum est ab inimicis. nunc et ipsi inimicorum ministri ab initio aedificant illud. iterum sicut incipiebat civitas et populus totus Iudaeorum tradi, propalavit. dicit enim scriptura: „In novissimis diebus tradet dominus oves pascui Enoch. LXXXIX, 56. 66. 67. et cubile et turrem eorum in exterminium.“ et factum est secun-

XV. 1. mundus C Hg[2]., Gh., mundo edd. priores. — nos emend. Voss., Cot., Hg., Gh., al., non C. — 2. vide (ἴδε) emend. Cot., Hg[2]., Gh., al., videns C, vides Voss. — quia (ὅτι) C Cot., Hg[2]., Gh., qui edd. ceteri. — santificabit emend. Cot., Hg[2]., Gh., sanctificavit C et edd. plerique. — 3. summa C Voss. (text.) Cot., Hg[2]., Gh., summam Voss. (marg.) Hg[1]. — 4. sollennes C Hg[2]., Gh., solennes edd. priores. — 5. nunc (νῦν) emend. Hg[1 2]., Gh. non C et edd., delendum censuerunt Voss., Ox., Cot., al. — 6. quo C Hg[2]., Gh., coni. Cot., suo edd. priores. — 6. 7. octavi diei faciet (ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω) emend. Hg[2]., Gh., octava diei facta C et edd. nonnulli, octavae diei facta coni. Voss., octavae diei facturus Ox., octava die facta Hg[1]. al. — 8. laetationem (εὐφροσύνην) Cot. (marg.) Hg[2]., Gh., legationem C et edd. priores, laetificationem Ox., delectationem Hg[1]. — quem C Hg[2]., Gh., al., quo coni. Voss. Cot., Hg[1]. — 9. caelos C Gh., coelos edd. priores.

XVI. 12. domus dei (οἶκον θεοῦ) Voss., Cot., Hg[1.2]., al., dn̄s (dominus) deo C, domus deo Gh. — aut forsitan (σχεδὸν γὰρ) C Cot. (marg.) Hg[2]., Gh., om. edd. priores. — ethnici consecraverunt (τὰ ἔθνη ἀφιέρωσαν) emend. Cot. (marg.) Hg[2]., Gh., ethinc conservaverunt C, ethnici conservaverunt edd. priores. — 15. adprehendit C Gh., apprehendit edd. priores, om. Gr. — caelum C Gh., coelum edd. priores. — 18. Qui C et edd. plerique, Ecce qui Ox. — 19. fiet (γίνεται G) C et edd. plerique, fit Cot. (marg.) Hg[1 2]. — 20. 21. nunc et ipsi — illud C Cot. (in marg.) Hg[2]., Gh., om. Voss., Hg[1]., al. — 23. pascui C Hg[2]., Gh., pascuae edd. priores.

dum quae dominus locutus est. quaeramus ergo, si est templum
Dan. IX, 24 sq. dei. est, ubi ipse dicit facere et consummare. scriptum est: „Et erit septimo die consummato, aedificabitur templum deo praeclare in nomine domini.“ invenio, quia est templum. quomodo ergo aedificabitur in nomine domini? discite. antequam crederemus deo, erat habitatio nostra corrupta et infirma, sicut templum, quod per manus aedificatur, quia pleni eramus adolationibus idolorum, et erat domus daemoniorum, propter quod faceremus quae deo essent contraria. aedificabitur autem in nomine domini praeclare templum deo. adtendite et quomodo, discite, ut accipiatis remissionem peccatorum. cum crediderimus in nomine domini, nos sumus iam tales, quales ab initio creati. propter quod in nobis vere deus inhabitat. quomodo? sermo fidei illius, vocatio promissionis illus, sapientia aequitatis, praecepta testamenti illius, in nobis prophètans ipse et in nobis habitans. quia cum sub servitute mortis eramus, aperiens ostium templi nostri, quod est os sapientiae, fecit de nobis domum incorruptam. qui enim concupiscit liberari videt non in hominem, sed in eum qui habitat in illo, miratus, quod nunquam tales sermones audierit eum dicentem neque ipse concupierit audire. hic est spiritaliter aedificatus

XVII. Quantum fuerit in simplicitate demonstrandi vobis non intermisi quicquam. si enim de instantibus ac futuris scribam vobis, non intellegetis, quoniam in parabolis posita sunt multa. haec autem sic sunt. habes interim de maiestate Christi, quomodo omnia in illum et per illum facta sunt, cui sit honor, virtus, gloria nunc et in saecula saeculorum.

Explicit epistola Barnabae.

XVI. 2. dei (*ϑεοῦ*) emend. Hg²., deo C et ceteri edd. — 3. deo (*ϑεοῦ*) C et edd., fort. l. dei. — 4. est templum C Hg²., Gh., templum est edd. priores. — 6. infirma corr. ex: infirmis C. — 7. adolationibus idolorum (*εἰδωλαλατρείας*) C, adorationibus idolorum edd. — 12. nos emend. Ox., Gh., non C et edd. — 13. vocati C. — 14. sapientia C (manu sec.) et edd., sapientiae C (prius). — testamenti (*διαϑήκης* pro *διδαχῆς*) edd., testa C. — 15. quia C et edd. plerique, qui emend. Cot., Gh. — 18. videt (*βλέπει*) emend. Cot. Hg¹ ². al., vivit C, vidit emend. Ox. Gh. — 18. 19. in eum qui habitat in illo (*εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα καὶ λαλοῦντα ἐν αὐτῷ*) emend. Hg¹., in eo qui habitat in illo C et edd. plerique, in illum, qui in eo habitat, in illo Ox. — 19. miratus (*ἐκπλησσόμενος*) Cot. al., miratur C et plerique edd.

XVII. 21. vobis (*ὑμῖν*) C Hg²., Gh., nobis edd. plerique. — 22. quicquam C Voss., Hg²., Gh., quidquam edd. plerique. — 23. intellegetis emend. Hg²., Gh., intellegitis C, intelligetis edd. plerique. — quoniam C, coni. Cler., ed. Hg²., Gh., quomodo edd. priores. — 27. expl. ep. barn. incipit epistola Iacobi. feliciter ∴ C.

ADNOTATIONES

ad Barnabae epistulam.

I. p. 3, 2. *υἱοὶ καὶ θυγατέρες*, non dei (Volkm. Harnack.), sed ipsius auctoris filii et filiae spirituales, ut in Duabus viis p. 95, 4. 5, cf. Dress. et Muell. ad h. l. (1. Cor. IV, 15. 17. Gal. IV, 19. Philem. 10). non obstat Barn. c. 1 p. 5, 7. c. 4, p. 8, 7. nam Barnabas qui dicitur dignitatem suam etiam seposuit et lectores fratres appellavit c. 2 p. 7, 1. c. 3 p. 8, 4. c. 5 p. 14, 22. c. 6 p. 15, 12. idem lectores appellavit *τέκνα* c. 15 p. 38, 11. 23, *τέκνα ἀγάπης* c. 9 p. 4, *τέκνα εὐφροσύνης* c. 7 p. 17, 15, *ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης* c. 21 p. 50, 6.

p. 3, 4. 5. *τῶν τοῦ θεοῦ δικαιωμάτων εἰς ὑμᾶς*. „Vox *δικαίωμα* saepius (cf. 2 p. 5, 11. c. 4 p. 10. 14. c. 10 p. 24, 8. 28, 3. c. 16 p. 41, 10 c. 21 p. 49 1, 12.) in epist. invenitur, ubique significationem habens ‚statutum [decretum] rectum, quod spectat salutem hominum‘ חֹק, מִשְׁפָּט, cf. Luc. I, 6. Rom. I, 32. V, 16. Apoc. XV, 4. XIX, 8. 1 Clem. ad Corinth. 2 p. 7, 2. 3: *τὰ προστάγματα καὶ τὰ δικαιώματα*). nusquam vertere licet ‚recte factum, rectitudo‘, erratque Muellerus bonos lectorum mores auctorem hic respicere opinans“. Harnack.

p. 3, 5. *ὑπέρ τι*, „supra aliquid, sive plus quam de aliqua re.“ Volkm. — ibid. *καὶ καθ᾽ ὑπεροχήν*, cf. Clem. Rom. epi. I, 57 p. 62, 17. —

p. 3, 6. *πνεύμασιν*. „spiritibus lectorum, non donis S. S., cf. c. 1. p. 4, 4.“ Harn.

p. 3, 6. *ἔμφυτον*. cf. c. 9 p. 24, 1: *οἶδεν ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν*. Iac. I. 21 *τὸν ἔμφυτον λόγον* et quae disserui (Zeitschr. f. w. Th. 1873. I. p. 11). „Vox *ἔμφυτος* verti potest ‚naturalis‘ (cf. Euseb. HE X, 8, 8. de martyr. Palaest. 4, 1) aut ‚insitus‘, quae notio procul dubio hic acceptanda est (cf. Ignat. ad Eph. 1. *ἀποδεξάμενος — τὸ πολυαγάπητόν σου ὄνομα, ὃ κέκτησθε φύσει δικαίᾳ*).“ Harn. illa notio probatur Clem. Hom. III, 12 p. 39, 18: *τῇ ὄντως ἐνφύτῳ προγνώσει* (veri prophetae) p. 39, 25. 26: *προφήτης ὢν ἐνφύτῳ καὶ ἀενάῳ πνεύματι πάντα πάντοτε ἠπίστατο*. XVII, 17 p. 167, 7 *τῷ γὰρ εὐσεβεῖ ἐμφύτῳ καὶ καθαρῷ ἀναβλύζει τῷ νῷ τὸ ἀληθές*. Iustin. Apol. II, 13 p. 51: *διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς*. ceterum cf. etiam Mueller.

p. 3, 6. *δωρεᾶς πνευματικῆς*. „Genet. pro appos.“ Harn.

p. 3, 9. *ἐξέπληξεν*. Cf. c. 16 p. 4, 4. [*ἐκπλησσόμενος*] i. e. gaudio commovit.“ Harn.

p. 3, 10. *ἐπιπόθητος*. A. Harnack contulit Phil. IV, 1. 1 Clem. c. 65 p. 68, 4.

p. 3, 12. *ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης*. Volkm. contulit c. 5 p. 11, 21.

p. 3, 12. *καὶ πάντως*. et omnino, et omni ratione.

p. 4, 1 *κἀγὼ*. Volkmar nimium contendit: „sicut alii doctores, qui vos co-

gnoverunt et de vobis scripserunt, ut Paulus ad Rom I, 8 sq.," quasi haec epistula Christianis Romanis inscripta esset. sufficit: sicut alii. Mueller: „Eure Liebe hat auch die meinige mir abgenöthigt," quamvis improbante Harn.

p. 4, 1. ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου. cf. c. 4 p. 8, 13 c. 19 p. 45, 1.

p. 4, 2. 3. ὅτι μεγάλη πίστις καὶ ἀγάπη ἐγκατοικεῖ ἐν ὑμῖν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ. Paulum 1 Cor. XIII, 13 secutus Barnabas fidei et caritati addidit spem christianam, quae est spes vitae divinae.

p. 4, 3. 4. ὅτι ἐὰν μελήσῃ μοι — ὅτι ἔσται. eadem fere epanalepsis Eph. II, 11. 12: διὸ μνημονεύετε, ὅτι ποτὲ ὑμεῖς τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ — ὅτι ἦτε τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ κτλ.

p. 4, 6. ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν. cf. c. 2 p. 1, 36 γνῶσις. c. 5 p. 11, 21 ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν c. 6 p. 15, 8 τί λέγει ἡ γνῶσις; spiritualis S. S. sensus cognitio, quae parabolas domini (c. 6, p. 15, 14) interpretatur; c. 9 p. 23, 8. 9 τίς οὖν ἡ δοθεῖσα αὐτῷ (Abrahamo) γνῶσις; spiritualis numeri CCCXVIII scientia. c. 10 p. 27, 5. 6 λαμβάνει δὲ τῶν αὐτῶν τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαυίδ. c. 13 p. 36: τὸ τέλειον τῆς γνώσεως ἡμῶν, qua cognoscimus christianum dei populum heredem esse. c. 18 p. 42, 12. ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν, quae est rectae vitae ratio. c. 19 p. 43, 6. 7 ἔστιν οὖν ἡ δοθεῖσα ἡμῖν γνῶσις τοῦ περιπατεῖν ἐν αὐτῇ (via lucis) τοιαύτη. c. 21 p. 49, 12 γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ. cf. quae hac de re disserui in libro meo: Die apostol. Väter p. 41 sq.

p. 4. 6, 7. τρία οὖν δόγματά ἐστι. iam Abraham τριῶν γραμμάτων (TIH) δόγματα accepit (c. 9 p. 23, 6. 7). etiam Moses in praeceptis de cibis τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνειδήσει δόγματα (c. 10 p. 24, 6) vel τρία δόγματα in spiritu pronuntiavit (c. 10 p. 27, 3. 4), quorum cognitionem etiam David ostendit (ib. p. 27, 5. 6). δόγματα vero reconditas veritates significare demonstravi (apost. VV. p. 23, not. 2). nunc addo Philon. de concupisc. §. 5 (Opp. II, 353) τὰ σοφίας δόγματα καὶ θεωρήματα. de vita contempl. 8 (Opp. II, 482): αἷς δυνήσεται θεωρεῖν τὰ σοφίας δόγματα. I. G. Mueller l. l. p. 64 addidit Philon. de mundi opif. §. 2. 56. 61, ubi δόγματα idem valeant quod εἴδη vel ἰδέαι.

p. 4, 7. κυρίου ζωῆς. cf. p. 3, 9 τῆς πηγῆς (spiritus sancti) κυρίου·

p. 4, 7—p. 5, 2. ἐλπὶς ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν· καὶ δικαιοσύνη κρίσεως ἀρχὴ καὶ τέλος· ἀγάπη εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ἔργων, δικαιοσύνης μαρτυρία. Barnabas iam ipse τρία δόγματα pronuntiavit: 1. ,spes fidei christianae initium et finis.' iam legimus, fidem et caritatem lectoribus inhabitare ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ (p. 4, 2). c. 4 p. 9, 2. 3 legimus: testamentum Iesu consignatum esse in cordibus nostris ἐν ἐλπίδι τῆς πίστεως αὐτοῦ. c. 6. p. 14, 6. 7 εἶτα τί λέγει· ,Καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.' ἐπὶ λίθον οὖν ἡμῶν ἡ ἐλπίς (fides L.) c. 11 p. 30, 14. 15 τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι ἔχοντες. c. 16 p. 40, 5. 6 ματαία ἡ ἐλπὶς αὐτῶν. 2. ,iustitia iudicii initium et finis.' iam legimus p. 3, 12 ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. c. 4 p. 10, 15 — 11, 2 ὁ κύριος ἀπροσωπολήπτως κρινεῖ τὸν κόσμον. ἕκαστος, καθὼς ἐποίησε, κομιεῖται. ἐὰν ᾖ ἀγαθός, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ προηγήσεται αὐτοῦ. c. 5 p. 11, 21 ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν. Abraham fidelis ἐτέθη εἰς δικαιοσύνην (c. 13 p. 36, 2). c. 20 p. 48, 6. 7 μισθὸν δικαιοσύνης. c. 19 p. 46, 10 μνησθήσῃ ἡμέραν κρίσεως ἡμέρας καὶ νυκτός. c. 21 p. 49, 12 ἵνα εὑρήτε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. c. 5 p. 12, 8. 9 ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ. c. 7 p. 17, 17 18 ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ — μέλλων κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς. c. 15 p. 38, 17. 18 ὅταν ἐλθὼν ὁ υἱὸς αὐτοῦ — κρίνῃ τοὺς ἀσεβεῖς. 3. ,amor laetitiae et exultationis operum, iustitiae testatio.' iam legimus p. 4, 1. 2 μεγάλη πίστις καὶ ἀγάπη c. 11 p. 30, 7 ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ. c. 21 p. 50, 6 ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης. c. 7 p. 17, 15 τέκνα εὐφροσύνης. c. 10 p. 28, 4. 5 ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης. c. 19 p. 43, 5. 6 ἐάν τις θέλων ὁδὸν ὁδεύειν ἐπὶ τὸν ὡρισμένον τόπον σπεύσῃ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. e contrario c. 4 p. 9, 8 τῶν ἔργων τῆς ἀνομίας. p. 10, 8 τὰ κακὰ ἔργα τῆς πονηρᾶς ὁδοῦ. Barnabas igitur hunc fere salutis ordinem statuit: spes, qua fides quodam modo continetur, iustitia, qua confidentes filii dei iudicium exspectamus, amor laetitiae et exultationis operum, quod iustitae nostrae testimonium est. iam reprobantur, qui καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζουσιν ὡς (solitaria fide) ἤδη δεδικαιωμένοι (c. 4 p. 10, 9), ceterum cf. Ignat. ad Eph. 14: τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ ζωῆς καὶ τέλος· ἀρχὴ μὲν πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη.

p. 5, 2—4. *ἐγνώρισε γὰρ ἡμῖν ο δεσπότης διὰ τῶν προφητῶν τὰ παρεληλυθότα καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τῶν μελλόντων δοὺς ἀπαρχὰς ἡμῖν γεύσεως.* tria illa dogmata, quibus Barnabas christianae salutis ordinem Iudaismo superiorem descripsit, ipsa summa revelatione divina comprobantur. cf. c. 5 p. 11, 17—19: *ὅτι καὶ τὰ παρεληλυθότα ἡμῖν ἐγνώρισε καὶ ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν ἡμᾶς ἐσόφισε, καὶ εἰς τὰ μέλλοντα οὐκ ἐσμὲν ἀσύνετοι.* c. 17 p. 42, 9—11 *ἐὰν γὰρ περὶ τῶν ἐνεστώτων ἢ μελλόντων γράφω ὑμῖν, οὐ μὴ νοήσητε, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς κεῖσθαι.* c. 4 p. 9, 7. 8 *δεῖ οὖν ἡμᾶς περὶ τῶν ἐνεστώτων πολὺ ἐρευνῶντας ἐκζητῆσαι τὰ δυνάμενα ἡμᾶς σώζειν.* A. Harnack notavit: „Similia apud omnes apologetas: Iust. Apol. I, 52 (p. 87 A) — Theoph. ad Autol. I, 14 (p. 7 8 D): *οἱ ἅγιοι προφῆται καὶ προεῖπον διὰ πνεύματος θεοῦ τὰ προγεγονότα ᾧ τρόπῳ γέγονεν, καὶ τὰ ἐνεστῶτα τίνι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποίᾳ τάξει ἀπαρτισθήσεται.* cf. l. c. II, 9 fin. II, 33 (p. 109 D): *καὶ οὐ μόνον τὰ προγενόμενα ἢ ἐνεστῶτα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπερχόμενα τῷ κόσμῳ ἐχρῆν αὐτοὺς προκαταγγεῖλαι.* Iren. IV, 33, 1 [iam ab Hg[1]. laudatus]: et futura pronuntiavit [spiritus sanctus] et praesentia ostendit et praeterita enarrat. Tertull. Apol. 20. — Hippol. de Chr. et Antichrist. 2: *οἱ μακάριοι προφῆται ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἐγένοντο . . . . οὐ μόνον τὰ παρῳχηκότα εἰπόντες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα ἀπαγγείλαντες κτλ.*“ cf. Ies. XLII, 9 *τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἥκασι καὶ καινὰ ἃ* (ἃ om. Al.) *ἐγὼ ἀναγγέλλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν.* ad ultima confero Hebr. VI, 5 *καὶ καλὸν γευσαμένους θεοῦ ῥῆμα δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος.*

p. 5, 6. 7. *ἐγὼ δὲ οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν.* Barnabas qui dicitur magistri dignitatem abiicit, cf. c. 4 p. 9, 4. 4 *πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος κτλ.* p. 8, 7. 8 *ἔτι καὶ τοῦτο ἐρωτῶ ὑμᾶς ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν.* (cf. Tertulliani qui dicitur Carm. adv. Marcion. IV, 3: non ut doctores). sed eum magistrum fuisse docet c. 9 p. c. 24, 1. 2 *οἶδεν ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν.* huc vix referendum est Irenaei fragm. syr. XXVIII (Harvey T. II. p. 457), ab A. Harn. laudatum: „Nunc autem, quia forte vos lateant libri eorum, qui etiam ad nos usque pervenerunt, notum facio vobis, ut pro vestra dignitate eiiciatis e medio scripta illa, opprobrium quidem afferentia in vos, quia scriptor iactaverit, se unum esse e vobis.“ magis invat conferre Commodiani carm. apol. v. 61.

II. p. 5, 9. *Ἡμερῶν οὖν ουσῶν πονηρῶν.* cf. Eph. V, 16: *αἱ ημέραι πονηραί εἰσιν.*

p. 5, 9. 10. *καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν.* cf. Eph. II, 2 *κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.* intellegendus est diabolus, non antichristus. M. Guedemann (Zur Erklärung des Barnabasbriefes, in: Religionsgeschichtl. Studien, Lips. 1876, p. 128) contulit Rabbinica כיון שנתנה רשות למשחית Bab. Kam. 60ª (cf. אן חשטן מקטיג אלא בשעת הסכנה jer. Sabb. II).

p. 6, 2. *τὰ πρὸς κύριον* referenda sunt ad *μενόντων*, non ad *συνευφραίνονται.* (Mueller, A. Harn.)

p. 6, 3—5. *πεφανέρωκε γὰρ ἡμῖν διὰ πάντων τῶν προφητῶν, ὅτι οὔτε θυσιῶν οὔτε ὁλοκαυτωμάτων οὔτε προσφορῶν χρῄζει.* etiam deleto templo Hierosolymitano non deerant inter ipsos Christianos, qui sacrificia necessaria esse docerent.

p. 6, 5—11. Ies. I, 11—13. „Hi versus persaepe a PP. allegantur. cf. c. 15 [p. 39, 9. 10]. Iust. Apol. I, 37. Tertull. de idol. 14. adv. Marc. I, 20. II, 18. 19. 22. IV, 12. V, 4. contra Iud. 5. de orat. 28. Apologetae sec. saec. sexcenties similia exhibent.“ A. Harnack. addendum est, Clementem Alex. Paedag. III, 12, 90 p. 305 sq. plane eadem, quae Barnabas, laudasse (*ἐρίφων* pro *τράγων*), eodem modo omissis vocc. *καὶ ἡμέραν μεγάλην.* ita Barnabas etiam c. 15 p. 39, 9. 10. Gregor. Nyss. quoque Testimon. adv. Iud. c. 16 p. 322 ed. Zacagn.: *καὶ πάλιν· Τὰ σάββατα ὑμῶν καὶ τὰς νεομηνίας μισεῖ ἡ ψυχή μου.* — p. 6, 9. *φέρητε* LXX codd. א. B., *φέρητέ μοι* L cum LXX. cod. A. — p. 6, 11. *καὶ τὰ σάββατα.* LXX add. *καὶ ἡμέραν μεγάλην*, itaque L.: et diem magnum. quae in Gr. omissa minime docent textum LXX. Hebraico conformatum, ut I. G. Mueller (p. 76 sq.) et A. Harnack opinati sunt. nam מִקְרָא קֹדֶשׁ LXX. verterunt: *ἡμέραν μεγάλην*, cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche, Lips. 1860, p. 150 not.

p. 6, 11, 12. ὁ καινὸς νόμος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ cf. Gal. VI, 2 τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Rom. III, 27 διὰ νόμου πίστεως.

p. 6, 12. ἄτερ (cf. Herm. Past. Sim. V, 4 p. 89, 6. IX, 12 p. 126, 10) ζυγοῦ ἀνάγκης ὤν. cf. Gal. V, 1 ζυγῷ δουλείας. Act. XV, 10 ζυγὸν (τοῦ νόμου). Clem. Rom. epi. I, 16 p. 21, 11. 12. οἱ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς χάριτος αὐτοῦ δι' αὐτοῦ ἀπελθόντες.

p. 6, 13. ἀνθρωποποίητον. „ἅπαξ λεγ. cf. αὐτοποίητος Athenag. Suppl. 34 (p. 37 C). θεοποίητος Isocr. 7, 62." Harn.

p. 6, 14—18. Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην — μὴ ἀγαπᾶτε. eodem modo Clemens Alex. Paedag. III, 12, 91 p. 306, Barnabam secutus, coniunxit Ier. VII, 22. 23 et Zach. VIII, 17: ὅρκου δὲ πέρι καὶ μνησικακίας· Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσενέγκαι μοι ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίας; ἀλλὰ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς· Ἕκαστος ὑμῶν κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ μὴ μνησικακείτω, ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπάτω.

p. 6, 14—16. Barnabas et Clem. Al.: Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσενέγκαι μοι ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίας; ἀλλ' ἢ (ἀλλὰ Clem. Al.) τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς. Ier. VII, 22. 23 LXX: ὅτι (καὶ Al.) οὐκ ἐλάλησα πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν καὶ οὐκ ἐνετειλάμην αὐτοῖς ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἀνήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου περὶ ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσίας· ἀλλ' ἢ τὸ ῥῆμα τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς λέγων. Barnabam secutus Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 12 p. 315 ed. Zacagn.: Ἡσαΐας (per errorem)· Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν, ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσενεγκεῖν μοι ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίαν.

p. 6, 16—18. Barnabas et Clem. Al. Ἕκαστος ὑμῶν κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ κακίαν (κακίαν om. Clem. Al.) μὴ μνησικακείτω, καὶ ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπᾶτε (ἀγαπάτω Clem. Al.) Zach. VIII, 17 LXX: καὶ ἕκαστος τὴν κακίαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ μὴ λογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, καὶ ορκον ψευδῆ μὴ ἀγαπᾶτε.

p. 6, 20. ἡμᾶς μὴ ὁμοίως πλανωμένους ἐκείνοις. Gentiles ante fidem christianam non eodem modo errabant, quo Iudaei, sed etiam nunc omnino errant, cf. c. 15, p. 39, 4. 5. Iudaei falsa sacrificia offerre vetiti, Christiani verum sacrificium praestare iussi sunt. ἐκεῖνοι sunt Iudaei cf. c. 3 p. 8, 7. c. 4 p. 8, 11 c. 8 p. 21, 9. c. 10 p. 34, 10. c. 13 p. 34, 10. c. 14 p. 37, 2; c. 13 p. 34, 8 ἐκεῖνος (ὁ λαός). p. 35, 1.

p. 6, 21. 22. Θυσία τῷ κυρίῳ καρδία συντετριμμένη, ὀσμὴ εὐωδίας τῷ κυρίῳ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. Ps. L, 19 θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει, quae L. fidelius reddidit. Volkmaro, qui Gr. Ps. L, 19 cum altero loco parallelo, uti videtur, apocrypho coniunxisse censuit, favet codicis I nota marginalis: καὶ ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ, nisi hic liber serior sit. Mueller Irenae. adv. haer. V, 32, ut etiam A. Harnack scripsit, rectius IV, 17, 2, contulit et Barnabae cum Irenaeo communem aliquem fontem supposuit: „Denn dass dem Irenaeus unser Brief bekannt gewesen wäre, davon findet sich sonst keine Spur." sed etiam post locum Ps. L, 19, iam laudatum (c. 1) legimus: „Quemadmodum alibi ait: „Sacrificium deo cor contribulatum, odor suavitatis deo cor clarificans eum qui plasmavit." Clemens Alex. Paedag. III, 12, 63 p. 306: Θυσία, φησίν, τῷ κυρίῳ πνεῦμα συντετριμμένον, — ὀσμή, φησίν, εὐωδίας τῷ θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. Strom. II, 18, 79 p. 470 καρδία συντετριμμένη καὶ ζητοῦσα τὸν πεπλακότα. Clementem Alex. secutum esse Barnabae epistulam nemo mirabitur. Irenaeo cur idem non licuerit, non intellego.

p. 7, 2. 3. ἐκσφενδονήσῃ. A. Harnack contulit etiam Clem. Rom. epi. I, 57 p. 62, 18 ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ.

III, p. 7, 3—13. λέγει οὖν πάλιν πρὸς αὐτούς — γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς, περίβαλε. plane eodem ordine Clem. Alex. Paedag. III, 12, 90 p. 305 ieiunium verum et falsum e Ies. LVIII, 4—7 demonstravit: περὶ δὲ νηστείας· ,Ἱνατί μοι, φησί, νηστεύετε; λέγει κύριος. οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην καὶ ἡμέραν ἄνθρωπον ταπεινοῦν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. οὐδ' ἂν κάμψῃς ὡς κρίκον τὸν τράχηλόν σου καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ, οὐδ' οὕτως καλέσετε νηστείαν δεκτήν.' τί οὖν αἰνίττεται ἡ νηστεία; Ἰδοὺ αὕτη, φησίν, ἡ νηστεία, ἣν ἐξελεξάμην, λέγει κύριος· λῦε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόλυε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει καὶ πᾶσαν

ἄδικον συγγραφὴν διάσπα. διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε.'

p. 7, 4—9. Ies. LVIII, 4. 5 LXX. Barnabas laudavit. sed p. 7. 4 *λέγει κύριος*, etiam a Clemente Alex. tradita, apud LXX non leguntur. etiam l. 6 *λέγει κύριος* desunt apud LXX, nec non in Barnabae cod. I et apud Clem. Al. l. 6. LXX *καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον*, Clemens Alex. *καὶ ἡμέραν ἄνθρωπον ταπεινοῦν*, Barnabae cod. I. *ἡμέραν ἄνθρωπον ταπεινοῦντα*, cod. S. *οὐκ ἄνθρωπον ταπεινοῦντα*. l. 7. LXX et Clemens Al. *κάμψῃς*, Barn. *κάμψητε* ibid. LXX et Clemens Alex. *σου*, Barn. *ὑμῶν* l. 7. 8. LXX et Clem. Al. *καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ*, Barn. *καὶ σάκκον ἐνδύσησθε καὶ σποδὸν ὑποστρώσητε*.

p. 7, 9 —p. 8, 3. Ies. LVIII, 6—10 LXX. Barnabas laudavit. sed. l. 9 LXX *οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν* (Al. add. *ἐγὼ*) *ἐξελεξάμην*, Barnab. et Clem. Al. *Ἰδοὺ αὕτη ἡ νηστεία, ἣν ἐγὼ ἐξελεξάμην*. l. 10 LXX: *ἀλλὰ λύε*, Barnab. et Clem. Al. *λύε*. l. 12 LXX *συγγραφὴν ἄδικον*, Barn. et Clem. Al. *ἄδικον συγγραφὴν* l. 13 LXX et Clem. Al. *πεινῶντι*, Barn. *πεινῶσι*. *τὸν ἄρτον σου* LXX cod. ℵ et Al., *τὸν ἄρτον* cod. B. — l. 12. 13. LXX et Clem. Al *καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκον σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε*. Barn.: *καὶ γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς, περίβαλε· ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου*. etiam p. 7, 13 — 8, 1 Clemens Alex. l. l. 1. 89 p. 303 laudavit: *ἐὰν δὲ ἴδῃς, φησί, γυμνόν, περίβαλε καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. τότε ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθεν ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ θεοῦ περιστελεῖ σε. — τότε ἐπιβοήσῃ, καὶ ὁ θεὸς ὑπακούσεταί σου, ἔτι λαλοῦντός σου ἐρεῖ Ἰδοὺ πάρειμι.* — l. 16. LXX et Clem. Al.: *καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει* (*ὑπερόψῃ* ℵ et Al.) Barn.: *καὶ ἐὰν ἴδῃς ταπεινόν, ουχ ὑπερόψῃ αὐτόν, οὐδὲ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου*. — l. 16. LXX et Clem. Al. *ἰάματα*, Barn. *ἱμάτια*. l. 17. LXX et Barn. *ἔμπροσθέν σου*, Clem. Al. *ἔμπροσθεν*. — 18. LXX et Barn., *βοήσῃ*, Clem. Al. *ἐπιβοήσῃ*. — LXX et Barn. *εἰσακούσεται*, Clem. Al. *ὑπακούσεται*.

p. 8, 4. 5. *ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ πιστεύσει*. „i. e. legis iudaicae opera non admiscendo" Harn. „Es ist nicht, wie Weizsäcker Programm S. 45 will, der einfache kindliche Glaube, der noch ohne *γνῶσις* ist, . . . „ sondern gerade der durch die Verbindung mit der *γνῶσις* vollkommen gewordene Glaube. So ist c. 6 [p. 14, 12. 13] mit den Worten *ἁπλούστερον ὑμῖν γράφω, ἵνα συνίητε* zu fassen. Hier wie c. 8 [p. 20, 12. 13] *ἐν ἁπλότητι λέγει ὑμῖν* will der Verfasser den höheren Sinn seiner Allegorie als etwas Einfaches bezeichnen." (Muell. l. l. p. 92). cf. c. 10 p. 25, 8 *ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ*.

p. 8, 5. *τῷ ἠγαπημένῳ αυτοῦ*. cf. c. 4 p. 9, 1. 2. 14. 15, Eph. I, 6 et quae Mueller et Harnack contulerunt. „Nomen erat Messiae apud Iudaeos ex Ies. XLII, 1 repetitum. invenitur in libro Enochi [in libri Enochiani additamentis christianis] et in Anabat. Iesaiae (cf. Lücke, Einl. in die Apokal. ed. II. p. 281 n. 2, Langen, Das Judenthum in Palästina z. Z. Christi p. 162. 427)." Harn.

p. 8, 6. 7. *ἵνα μὴ προσρησσώμεθα ὡς προσήλυτοι τῷ ἐκείνων νόμῳ* (cf. c. 4 p. 8, 9. 10). haec Weizsäcker l. l. p. 6 sq. vere torsit. nam legere voluit: *ὡς ἐπιλύτῳ ἐκείνων* (vel *τῷ ἐκείνων*) *νόμῳ*: „Der Sinn ist mithin: dass wir nicht auf das Gesetz stossen, demselben anheimfallen, oder doch durch dasselbe verwirt werden, es annehmen, wie es ist, als wäre es ein (durch sich selbst) erklärtes (vgl. 2 Petr. I, 20), während es doch erst durch die eigenen Offenbarungen des Herren, die er eben zu diesem Zwecke gegeben hat, für uns seine wahre Erklärung in einem höhern Sinne erhält, welche uns davor schützt, dass wir ihm anhängen. So stimmt diese Aeusserung ganz zu dem Grundgedanken, in welchem der Verfasser in den ersten Capiteln die Absicht seines Schreibens zusammenfasst. Aber es fällt damit die letzte Stütze für die Annahme, dass es sich auch hier um denselben Kampf, dieselbe Forderung über die Stellung der Heidenchristen gehandelt habe, wie einst im Beginne der Wirksamkeit des Paulus. Ueber die Zulassung der Heidenchristen, über die Stellung derselben in der Gemeinde scheint vielmehr jetzt kein Streit gewesen zu sein." e contrario illam quaestionem de lege Mosaica etiam fidelibus gentilibus nescesaria ad salutem valde controversam etiam tunc fuisse, hic ipse locus aperte docet. Weizsäcker ipse (Jahrbb. f. deutsche Theologie 1865. II. p. 392)

illam lectionem et interpretationem reiecit, quamvis etiam nunc proselytos repudians.

IV, p. 8, 7. *ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν.* cf. quae ad c. 1 p. 5, 7. notata sunt.

p. 8, 8. *ἰδίως δὲ καὶ πάντας.* „Beide Ausdrücke (*ἰδίως, πάντας*) stehen einander entgegen: jeden Einzelnen privatim und alle zusammen die ganze Gemeinde. So setzen die Griechen *ἰδίᾳ* dem *κοινῇ* oder *δημοσίᾳ* entgegen. Merke bes. Aelian. V. 4. X, 20. *ἰδίᾳ φίλος Ἀγησιλάου, κοινῇ Λακεδαιμονίοις φίλος.* 2 Macc. IV, 5 *κοινῇ καὶ κατ' ἰδίαν.* So Aelian. V. H. XIV, 22. und öfters bei den 70 und Apokryphen. Lex. Cyrill. *ἰδίως· πρὸς σὲ εἰρημένον.* So Philo de praem. P. 921. §. 12." Muell. l. l. p. 111.

p. 8, 8—11. *προσέχειν ἑαυτοῖς καὶ μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν ἐπισωρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν λέγοντας ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστιν· ἡμῶν μέν· ἀλλ' ἐκεῖνοι οὕτως εἰς τέλος ἀπώλεσαν αὐτήν.* haec L. conservavit, iam S. mutavit (*επισωρευοντες*), om. *εκεινων και ημων εστιν* etiam I (*ὅτι ἡ διαθήκη ὑμῶν ὑμῖν μένει*). offendebat enim, quod testamentum divinum Christianis cum Iudaeis commune negatur. codicem S. secutus Car. Weizsäcker l. l. p. 10 sq. contendit: „Man wird unbedenklich annehmen dürfen, dass das lateinische quia testamentum illorum et nostrum est, nur zeigt, wie sich der Uebersetzer die schwierigen Worte zurechtlegt, und daher verändern zu müssen glaubt. Der Verfasser hat den Gegensatz zu *μὲν* nicht ausgeführt, weil ihm derselbe sofort in seiner eigenen mit *ἀλλὰ* eingeführten Entgegnung gegen die Gedanken der Sprecher aufging, weil er überhaupt die Grundsätze des Lebens, die allein jenen Gegensatz bilden können, doch eigentlich den Sprechern selbst nicht wohl in den Mund legen konnte. Gerade diess muss die Ursprünglichkeit dieser Textgestalt empfehlen. Haben wir aber so zu lesen, so ist hier keinesfalls von dem Gegensatze der Testamente die Rede. Die Sprecher reden überhaupt nicht von der alten und der neuen *διαθήκη*, sondern was in ihrer Rede liegt, ist zunächst nichts als die Sicherheit im vermeinten unverbrüchlichen Besitze der *διαθήκη*, welche ebenso gut mit judaistischen als einer andern Geistesrichtung verbunden sein kann. Frägt man aber, wen der Verfasser mit dem *τινές*, denen sie sich dadurch gleichstellen, als den Typus dieser Denkweise bezeichnen will: so kann kaum an etwas anderes als an jüdischen Geist gedacht werden. Denn der Verfasser wirft in seiner Entgegnung ihr Verhalten ohne weiteres zusammen mit dem einstigen der Juden. Und so sind auch die Gewarnten selbst eben nur diejenigen, welche in der Gefahr des Iudaisirens stehen". procul dubio ad iudaizantes Christianos Barnabas noster respicit. sed Mosem quidem accepisse divinum testamentum concedit. illos autem (Iudaeos) prosus perdidisse. hoc testamentum igitur Christianorum esse proprium (*ἡμῶν μὲν*), ipsius scriptoris est sententia, cf. c. 14 p. 36, 17 sq.: *Μωϋσῆς μὲν ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι. πῶς δὲ ἡμεῖς ἐλάβομεν, μάθετε.* itaque adversarii, quos Barnabas qui dicitur impugnavit, aut nihil dicebant, aut idem, quod apud vet. interpr. legimus: testamentum divinum Iudaeorum etiam Christianorum esse, hos tamquam proselytos ad illorum legem accedere debere (c. 3 p. 8, 6. 7). hanc lectionem et interpretationem probaverunt Mueller, Riggb. Harn. hic adnotavit: „Similia apud Iustinum in Dial. c. Tryph. cc. 45—48. c. 29 (p. 246 D.): *ἐν τοῖς ὑμετέροις ἀπόκειται γράμμασι, μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις*" *κτλ.*

p. 8, 11. *εἰς τέλος*, omnino, cf. c. 10 p. 26, 2. 3 c. 19 p. 47, 5 et quae notavi in libro: Einleitung in d. N. T. p. 243, 2, praeterea Herm. Past. Vis. III, 10 p. 26, 25 *ἱλαρὰ δὲ εἰς τέλος.* Mand. XII, 2 p. 72, 13 *ἀποθανοῦνται εἰς τέλος.* Sim. VIII, 6 p. 108, 5 *εἰς τέλος ἀπώλοντο.* IX, 19 p. 128, 2 *εἰς τέλος ἐκβληθήσονται.*

p. 8, 12—15. *λέγει γὰρ ἡ γραφή· Καὶ ἦν Μωϋσῆς ἐν τῷ ὄρει νηστεύων ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα καὶ ἔλαβε τὴν διαθήκην ἀπὸ τοῦ κυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου.* Ex. XXXIV, 28 LXX: *καὶ ἦν ἐκεῖ Μωϋσῆς ἐναντίον* (*ἔναντι* Al.) *κυρίου τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιε.* XXXI, 18 *καὶ ἔδωκε Μωϋσῇ, ἡνίκα κατέπαυσε λαλῶν αὐτῷ* (*πρὸς αὐτὸν* Al.) *ἐν τῷ ὄρει τῷ Σινᾶ, τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ θεοῦ.* eadem repetuntur c. 14 p. 36, 7 sq.

p. 8, 16—19. *λέγει γὰρ οὕτω κύριος· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου.* Ex. XXXII, 7 LXX: *καὶ ἐλάλησε κύριος πρὸς Μωϋσῆν λέγων Βάδιζε τὸ τάχος* (*τὸ τάχος*

om. Al.), *κατάβηθι ἐντεῦθεν* (*τὸ τάχος* Al.)· *ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου, ὃν* (*οὓς* Al.) *ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου*. Deut. IX, 12 *καὶ εἶπε κύριος πρός με Ἀνάστηθι* (*καὶ* add. Al.) *κατάβηθι τὸ τάχος ἐντεῦθεν, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου*. repetitum *Μωϋσῇ* et alia praebuit Clemens Rom. epi. I, 53 p. 58, 3—5: *εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ θεός· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος ἐντεῦθεν, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου*. eadem repetuntur in Barn. epi. c. 14 p. 36, 12 sq.

p. 8, 18 —p. 9, 1. *καὶ συνῆκε Μωϋσῆς καὶ ἔρριψε τὰς δύο πλάκας ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ. καὶ συνετρίβη αὐτῶν ἡ διαθήκη*. Ex. XXXII, 19 LXX: *Μωϋσῆς ἔρριψεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὰς δύο πλάκας καὶ συνέτριψεν αὐτὰς ὑπὸ τὸ ὄρος*.

p. 9, 5. 6. *περίψημα ὑμῶν*. cf. c. 6 p. 14, 13. 1 Cor. IV, 13. Ignat. ad Eph. 8. 18. Dionys. Alex. apud Euseb. H. E. VII, 22, 7 (laudatus a Muellero): *καὶ τὸ δημῶδες ῥῆμα — ἀπιόντες αὐτῶν περίψημα*.

p. 9, 6. *περὶ τῶν ἐνεστώτων*. illa quae Iudaismus docet, sunt *τὰ παρεληλυθότα* (cf. c. 1 p. 5, 3), quae vero Christianismus docet, *τὰ ἐνεστῶτα*, cf. c. 5 p. 11, 18 c. 17 p. 42, 17. 18. harum rerum praesentium scientiam Barnabas qui dicitur ipse sibi habere videtur, sed lectorum intelligentiae vim fugere asserit c. 17. etiam lectores vero debent praesentia indagantes *ἐκζητεῖν τὰ δυνάμενα αὐτοὺς σώζειν* (l. 6. 7).

p. 9, 7. 8. *φύγωμεν οὖν τελείως ἀπὸ τῶν ἔργων τῆς ἀνομίας, μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας*. cf. c. 10 p. 25, 7. p. 26, 12. 27, 1. 2. c. 13 p. 37, 5 c. 14 p. 37, 5. 6 corda nostra ante fidem christianam tradita *τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ*. c. 15 p. 39, 7. *μηκέτι οὔσης τῆς ἀνομίας*. c. 18 p. 43, 3. 4. *ὁ δὲ ἄρχων καιροῦ τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας*. c. 4 p. 10, 5 *νῦν ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ*. c. 5 p. 12, 12, 13. (apostolos) *ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους*. c. 15 p. 38, 18. *τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου*. cf. 20 p. 48, 14 *πενήτων ἄνομοι κριταί*. haec omnia ad gentiles spectant, quos ipsi apostoli *ἀνομίᾳ* superaverant. ceterum cf. Clem. Rom. epi. II, 10 p. 77, 1 *καὶ φύγωμεν τὴν ἀσέβειαν, μὴ ἡμᾶς καταλάβῃ κακά*.

p 9, 9. *τὴν πλάνην τοῦ νῦν καιροῦ*. Hefele (et Weizs. l. l. p. 20): ‚error huius temporis est iudaizare.' rectius Volkm.: ‚praecipue monent res praesentes, ut omnis nequitia, et maxime communio gentilium vitetur." etiam Mueller bene haec retulit ad gentiles *τοὺς ἀνόμους* (1 Cor. IX, 21, 1 Rom. II, 12). cf. notam praecedentem. minus recte A. Harnack censuit, hic imprimis iudaizantium vitae rationem condemnari.

p. 9, 11. 12. *μετὰ ἁμαρτωλῶν καὶ πονηρῶν συντρέχειν*, cum scelestis gentilibus conversari. ad voc. *συντρέχειν* Harn. contulit Ps. XLIX, 18. 1 Petr. IV, 4.

p. 9, 13. 14. *τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικε, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἐνὼχ λέγει*. Car. Weizsäcker l. l. p. 27 recte quidem dixit: „Die Uebersetzung, wahrscheinlich schon aus einer Zeit, in welcher das Ansehen des Henoch-Buches längst gesunken war, hat statt seiner Daniel gesetzt." sed non recte pergit vir doctus: „Die Stelle selbst findet sich in unserm Henoch-Buche nicht. Ja sie hat ein so eigenthümlich christliches Gepräge, dass sie in einem jüdischen Henoch-Buche seiner Zeit gar nicht stehen konnte. Es wiederholt sich hier in anderer Weise, was auch bei der vermuthlichen Hennoch-Stelle C. 16 sich zeigt, welche die christlich gedachte Beziehung auf die letzten Zeiten erst bei dem Verfasser erhalten hat. Wir werden daraus entnehmen dürfen, dass der Verfasser die Gewohnheit, die alten Schriften mit einer christlichen Umschreibung wiederzugeben, bei dieser Quelle schon dahin ausdehnte, christliche Wendungen in irgend ein Henoch-Wort frei hineinzulegen, und dieses ohne weiteres in solcher Gestalt darzubieten. Gerade der alte geheimnissvolle Prophet, dessen Wort doch jedenfalls in der Gemeinde nicht öffentlich vorgelesen wurde, musste sich hierzu besonders eignen, und es ist damit nur der Anfang zu jener Anführung angeblicher Henoch-Stellen gemacht, welche sich der Verfasser des Testaments der zwölf Patriarchen in so weitem Umfange erlaubt hat." Weizsäcker ipse sententiam suam mutavit, sed non emendavit in libro: „Untersuchungen über die evangelische Geschichte, ihre Quellen und den Gang ihrer Entwickelung," Gothae 1864 p. 125 sq., nostram epistulam et evangelia (Matth. XXIV, 22. Macc. XIII, 20) ex eadem iudaica quadam Apocalypsi sub Enochi nomine conficta hausisse ratus. etiam Volkmar rem non explanavit. qnum enim vir doctissimus Enochi librum superstetem non ante a. 132 p. C. n. conscriptum esse

conseat, hic Apocalypsin aliquam eiusdem tituli paulo antiquiorem laudari opinatus est, quae ineunte Adriano (inde ab a. 119 p. C.) templum iudaicum per Romanos restaurari viderit, itaque sanctissimum Israelis prorsus profanatum iri intellexerit, unde consummari visum sit, quod Dan. IX, 24 initium parusiae praecinerat. sed ne ipsi quidem Enochi libro Barcochebano ulla fides est. quanto minus tali cuidam Enocho primitivo! iam in libello meo: Die Propheten Esra und Daniel, Hal. 1863. p. 65 notavi, unde Barnabas hoc Enochi dictum hauserit. cf. Enoch. LXXXIX, 61 -64, quae Dillmannus sic reddidit: „Und er [der Herr der Schafe] rief einem andern und sprach zu ihm: „Merke und siehe auf alles, was die Hirten an diesen Schafen thun werden; denn sie werden mehr von ihnen zu Grunde richten, als ich ihnen befohlen habe. Und alles Uebermass und die Vernichtung, die durch die Hirten angerichtet werden wird, schreibe auf, (nämlich), wie viele sie nach meinem Befehle, und wie viele sie nach ihrem eigenen Willen zu Grunde richten, und schreibe jedem einzelnen Hirten alles, was er zu Grunde richtet, besonders auf. Und nach der Zahl lies es mir vor, wie viele sie nach ihrem eigenen Willen umbrachten, und wie viele man ihnen zum Umbringen übergab, damit mir dies zum Zeugniss gegen sie sei, damit ich alles Thun der Hirten wisse, um sie hinzugeben, und sie sehe, was sie thun, ob sie in meinem Befehle bleiben, den ich ihnen gegeben habe, oder nicht. Aber sie sollen es nicht wissen, und du sollst es ihnen nicht kund thun, noch sie zurechtweisen, sondern schreibe nur alles, was sie umbringen, jedesmàl von jedem Einzelnen auf und lege mir alles vor.“ XC, 17: „Und ich sah jenen Mann, der das Buch schrieb [oder: geschrieben hatte] nach dem Befehl des Herrn, bis er jenes Buch des Umbringens aufschlug, welches jene zwölf letzten Hirten angerichtet hatten, und zeigte, dass sie viel mehr, als die vor ihm, umgebracht hatten, vor dem Herrn der Schafe.“ Enochus igitur Barnabae non tam *τὸ τέλειον σκάνδαλον* adventurum ipsum quam *τὸ τέλειον σκάνδαλον, περὶ οὗ γέγραπται*, vel scriptione caelesti notatum, testari videtur. quonam iure I. G. Mueller (l. l. p. 100) asseruit: „Allein die dortigen Worte haben mit den hiesigen keine Aehnlichkeit?“ etiam R. A. Lipsius (in Schenkeli Bibellex. I, p. 372): „Das Citat ist trotz Hilgenfeld's Bemühungen in unserm Texte nicht aufzufinden.“ eadem repetiit C. I. Riggenbach (Der sogen. Brief des Barnabas, Basil. 1873, p. 75). A. Harnack contendit: „Hilgf. nullo iure Enoch. 89, 61 sq. et 90, 17 respicit.“ hi omnes viri docti fere interpretati sunt: *περὶ οὗ γέγραπται ἐν τῷ Ἐνώχ.*

p. 9, 13—15. *εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκε τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ.* perfectum scandalum iam appropinquasse Barnabas hoc argumento probat, quod deus tempora statuta propter filium suum imminuerit. cf. Dan. IX, 24 LXX: *ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετμήθησαν.* Paulus ipse 1 Cor. VII, 29 *ὁ καιρὸς συνεσταλμένος.* vix huc referenda sunt Matth. XXIV, 22: *διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.*

p. 9, 15—18. *λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης οὕτω· Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύσουσι, καὶ ἐξαναστήσεται ὄπισθεν μικρὸς βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἓν τῶν βασιλέων.* (Daniel VII, 24 LXX: *καὶ αὐτὸς διοίσει κακοῖς ὑπὲρ τοὺς πρώτους καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει*). *ὁμοίως περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει Δανιήλ· ‚Καὶ εἶδον τὸ τέταρτον θηρίον τὸ ἰσχυρὸν καὶ χαλεπώτερον παρὰ πάντα τὰ θηρία τῆς θαλάσσης, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλε δέκα κέρατα, καὶ ἐξ αὐτῶν μικρὸν κέρας παραφυάδιον* (cf. Orac. Sibyll. III, 400 *παραφυόμενον κέρας*. Herm. Sim. VIII, 1 sqq. *παραφυάδας*), *καὶ ὡς ἐταπείνωσεν ὑφ' ἓν τρία τῶν μεγάλων κεράτων* (Dan. VII, 7. 8 LXX: *εἶχε δὲ κέρατα δέκα, καὶ βουλαὶ πολλαὶ ἐν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄλλο ἓν κέρας ἀνεφύη ἀνὰ μέσον αὐτῶν μικρὸν ἐν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ τρία τῶν κεράτων τῶν πρώτων ἐξηράνθησαν δι' αὐτοῦ*). haec ad Domitiani tempora spectare contra Volkmarum monui (Zeitschr. f. w. Th. 1858, p. 288. 1860 p. 328. 1861 p. 221). decem reges secundum Ioan. Apocal. XVII, 10 interpretatus sum: 1) Augustum, 2) Tiberium, 3) Caium, 4) Claudium, 5) Neronem (hactenus Ioannes: *οἱ πέντε ἔπεσαν*), 6) Galbam (Ioan.: *ὁ εἷς ἔστιν*), 7) Othonem vel Vitellium (Ioan.: *ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθεν, καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι*), 8. 9. 10) Flavios tres imperatores: Vespasianum, Titum, Domitianum. Volkmar quidem in horum capitum editione sententiam suam non emendavit: „Barnabas (125—130 p. Chr.) IV. regnum Danielis item habuit Caesa-

reum et reges sic numeravit decem: Augustus — Nero (5), Galba, Otho (2; nam Vitellius apud Alexandrinos non numeratur, cf. Lepsius Königsbuch Aegyptens, in editione mea Esdrae proph. p. 346): Flavii tres igitur decadem Caesarum sic implent, quorum extremus, Domitianus maxime fuit adversarius dei et Messiae Israelis, par fere Neroni. qui sequebantur: Nerva, Traianus, Adrianus, efficiebant unam per adoptionem dynastiam: τρεῖς „ὑφ' ἕν" βασιλεῖς. haec extrema trias capitum in totum „magna" erat (ut Traianus et Adrianus, „filii" Nervae), sed speravit Barnabas, hanc dynastiam trium imperatorum „ὑφ' ἕν" deiectum iri per aliquem imperatorem, qui ἐξ αὐτῶν ἀνέτειλεν . . ., itaque „ἐξ" ἀναστήσεται, i. e. per aliquem priorum imperatorum redivivum, sive Neronem, sive Domitianum exspectavit auctor redivivum Antichristum, quem parusia conficeret. videtur intellexisse extremum X imperatorum, qui „minor" natu, et Tito collato quasi „παραφυάδιος" regnum acceperat, Domitianum redivivum, quasi corrigens spem Ioanneam, fore ut Nero (prior ille Antichristus) redivivus per Messiam devincerentur." quae omnia rem probandam minime probant. quis tandem tres imperatores Nervam, Traianum, Adrianum ita conprehenderit? et quis non videt, τρεῖς ὑφ' ἕν τῶν βασιλέων inter ipsum decem regnorum numerum censendos esse? nihilo minus Volkmar (Der Ursprung unserer Evangelien nach den Urkunden, laut den neuern Entdeckungen u. Verhandlungen, Turici 1866, p. 140 sq.) tres magnos imperatores post decem illos secutos esse contendit, itaque significari Nervam, Traianum, Adrianum. — contra C. Weizsäcker l. l. p. 29 sq. Neronem tamquam Antichristum rediturum removere et haec omnia iam ad Vespasiani aetatem referre studuit. auctorem vere dicere: intellegere ergo debemus. „Dieses lässt vielmehr vermuthen, dass er von einem Zeichen redet, welches bereits eingetreten ist. Hätte er etwas Bevorstehendes, erst in der Zukunft Eintretendes im Auge, so müsste man erwarten, dass er auf die Anzeichen dieser Zukunft besonders hinweise. Offenbar aber giebt er keine Apokalypse, wie das überhaupt nicht seine Sache ist, sondern er zeigt nur auf die schon gegebene thatsächliche Erfüllung einer Weissagung als Zeichen der Zeit hin. Hierdurch verlieren die Erklärungen den Boden, welche in seinem Sinne die zehn Kaiser theils auf die Zeit Domitian's, theils auf die Hadrian's beziehen, welche letztere überdies gegen den Text die drei besonders erwähnten Kaiser als verschieden von den zehn denken und daneben noch die Usupatoren zwischen Nero und Vespasian für Einen Kaiser rechnen muss, um die Zahl nicht zu überschreiten. Beide Rechnungen aber erklärten das „deponet tres in unum" oder ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἕν von je Dreien, welche Eine Dynastie bilden: in Einem Falle die drei Flavier, im andern Nerva, Traian, Hadrian vermöge der Adoption. So als Dynastie sollte dieselben der Antichrist [equidem intellego Nervam] nach der Erwartung des Verfassers stürzen. Aber damit geht seiner Darstellung, und zwar gerade da, wo er die Daniel'schen Worte am meisten selbständig überarbeitet hat, der Nerv verloren. Offenbar will er mit ταπεινώσει (oder ἐταπείνωσε) τρεῖς ὑφ' ἕν nicht sagen, dass er drei stürze, oder gestürzt habe, welche durch ihre nähere Beziehung unter einander von selbst eine Einheit bilden', sondern dass sie eben durch sein ταπεινοῦν eine Einheit geworden sind. (Mit anderen Worten: ὑφ' ἕν kann nur adverbial genommen, nicht als Prädicat des Objectes verstanden werden). Dass wir dieses jetzt so klar sehen, ist Gewinn des griechischen Textes. Fragen wir nun, in welchem Sinne diese Einheit gedacht ist: so kann kein Zweifel sein, dass es sich um die Zeitdauer der Regierung handelt. Denn das ist der leitende Gedanke, dass der Herr die natürlichen Zeiten verkürzt hat, um die Ankunft seines ἠγαπημένος zu beschleunigen. So aufgefasst trifft seine Anwenduug allein auf Vespasian zu, dessen Aufkommen gegenüber die drei Vorgänger zusammenschmelzen zu der Zeitdauer höchstens einer einzigen Regierung. Während dieser Gesichtspunkt bei jeder der andern Berechnungen verloren geht, tritt er hier in seine volle Berechtigung ein. So war es ja eben jetzt sichtbar geworden, dass nicht nur die Zehnzahl (wenn man von Julius Cäsar rechnete) erfüllt ist, sondern insbesondre auch das letzte wichtige Zeichen geschehen, die Abkürzung der Zeit, welche die Nähe des Herrn verkündet, und welche zugleich so bedeutungsvoll mit dem Sturze des alten Volkes zusammentrifft." non felix interpretatio! quis tandem, qui dicturus est, tres Vespasiani antecessores vix unius imperii tempus explevisse, ita loquetur: μικρὸς βασιλεὺς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ ἕν τῶν (μεγάλων) βασιλέων? quis tandem Vaspasianum tamquam parvum regem Galbae, Othoni, Vitellio

tamquam magnis regibus opponet? qualis imperatorum series, si inter sex Iulios (C. Iulium Caesarem, Augustum, Tiberium, Caium Caligulam, Claudium, Neronem) et Vespasianum tres illi interreges, Galba, Vitellius, Otho, numerarentur! ceterum Weizsäcker ipse huius interpretationis difficultatem ingenue agnovit: „Zwar blieben auch so immer noch Härten genug in der Anwendung des prophetischen Wortes; der *μικρὸς βασιλεύς*, welcher *ὄπισθεν αὐτῶν* [*αυτῶν* dele] *ἀναστήσεται*, musste von dem letzten der zehn selbst verstanden werden, das *μικρὸν κέρας παραφυάδιον* von der unerwarteten Erhebung eben dieses letzten. Aber immer war die Beziehung sprechend genug, dass der Verfasser im Hinblick auf diese Ereignisse der nächsten Vergangenheit einfach sagen konnte: *συνιέναι οὖν ὀφείλεται*" [l. *ὀφείλετε*]. profecto tres Flavii, Vespasianus, Titus, Domitianus, sunt illa tria magna cornua, quorum imperium (70—96 p. C.), tamquam commune spectatum, Barnabas noster non exspectavit quidem mox eversum iri a Nerone redituro — hoc Weizsäckero iam in editione priore concessi —, sed iam eversum novit exiguo Nervae imperio (96—98 p. C.). hanc epistulam Nerva imperante scriptam esse cognoscimus. decem magnos reges iam enumeravi. Barnabas igitur scripsit priusquam Nerva ante d. XIV. Kal. Oct. a. 97 M. Ulpium Traianum adoptavit, aut a. 96 exeunte aut a. 97 ineunte vel medio. hanc meam argumentationem probavit Christoph. Ioan. Riggenbach (Die Zeugnisse über das Evangel. Johannis, Bas. 1866, p. 86), impugnare eam non potuit Theodorus Keim (Geschichte Iesu von Nazara, Vol. I, Turici 1867. p. 143), quamvis Nervae, exiguo regi, tales imperatores, ut Traianus et Adrianus, quasi appendicem adiungere ausus. I. G. Muellero (l. l. p. 103) debemus accuratiorem vocc. *ὑφ' ἕν* interpretationem, Latinus interpres vertit: „in unum." possunt illae voces significare: ‚una', cf. Iustin. Dial. c. Tr. c. 65 p. 289 E: *ὑφ' ἕν, ὡς εἰσι συνημμένοι* (*οἱ λόγοι*). Euseb. laud. Const. XVII, 7 *ὑφ' ἓν συνιστᾶν*, in unum colligere. sed possunt etiam significare: ‚simul', cf. Sap. Salom. XII, 9 *ὑφ' ἓν ἐκτρίψαι* (oppositis vocc. *κατὰ βραχὺ* v. 8. 10), Ioseph. Ant. XII, 2, 10 *ἐκβοησάντων δ' ὑφ' ἓν καὶ τῶν πρεσβυτέρων*. Nerva igitur, rex exiguus, simul deiecit commune imperium trium Flaviorum, simul Caesarum et consulum. nihilo minus etiam Mueller (l. l. p. 108) hanc interpretationem impugnavit. parvum enim cornu vel regem apud Danielem et Barnabam significare tyrannum, qui trium aliorum potestatem ad se redigerit. optime, nam Nerva, non tyrannus quidem, sed senex et homo novus in imperio, trium Flaviorum imperium sibi vindicavit. quod Mueller de tribus illis asserere pergit, nihil valet: „Sie sind durch sein (tyranni) *ταπεινοῦν*, wie Weizs. sich ausdrückt, zu einer Einheit geworden. Sie sind aber nicht, wie Hilg will, an sich eine Einheit, sondern sie sind durch ihre Demüthigung durch das kleine Horn in eine Einheit übergegangen." cf. quae theologo Basileensi respondi in: Zeitschrift f. w. Th. 1870. I. p. 121 sq. ipsi Henrico Ewald (Geschichte des nachapostol. Zeitalters, ed. II. Gotting. 1868 p. 137, Götting. Gel. Anz. 1869 Stück 50. p. 1985 sq.) persuasi, Nerva imperante hanc epistulam conscriptam esse. eandem sententiam professus est Otto Pfleiderer (Der Paulinismus, Lips. 1873, p. 390 sq.). etiam R. A. Lipsius (in Schenkeli Bibellex. I, 372) fassus est: „Nach der wahrheinlichsten Auslegung führt die Stelle nicht über Nerva hinaus." ipse hos reges recensuit: 1) Caesar, 2) Augustus, 3) Tiberius, 4) Caius, 5) Claudius, 6) Nero, 7) Galbae, Othonis, Vitelli tyrannis, 8—10) Flaviorum trium imperium, quos 11) Nerva deiecit. etiam ita numerantes in Nervae imperio consistamus oportet. usque ad Adrianum progredi non licet, nisi mutare audeamus l. 13—15: *εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης ἐμήκυνε τοὺς χρόνους, ἵνα βραδύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ὀψὲ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ*. a mea interpretatione non procul discesserunt Car. Wieseler (Der Brief des Barnabas in: Jahrbb. f. deustche Theologie 1870. IV. p. 603 sq.) et C. I. Riggenbach (Der sogenannte Brief des Barnabas, Bas. 1873, p. 38 sq.). hi enim viri docti numerant: 1) Augustum, 2) Tiberium, 3) Caium, 4) Claudium, 5) Neronem, 6) Galbam, 7) Othonem, 8) Vitellium, 9) Vespasianum, 10) Titum, 11) Domitianum, qui Vitellium, ipsum patrem Vespasianum et fratrem Titum simul desposuerit. quae computatio Adolpho Harnack (p. XLII) assensu dignior ceteris videtur, quamvis ex hoc loco nihil concludenti.

p. 10, 5. *ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ*. cf. c. 8 p. 21, 6 sq. *ἡμέραι — πονηραὶ καὶ ῥυπαραί*. c. 15 p. 38, 18 *τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου*. c. 18 p. 43, 4 *καιροῦ τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας*. e contrario c. 10 p. 28, 6 *τὸν ἅγιον αἰῶνα*: iam Paulus Gal. 1, 4 *ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος πονηροῦ*.

p. 10, 6. *ὡς πρέπει υἱοῖς θεοῦ*. emendato vet. int. famosum illud dictum *ἄγραφον* domini plane evanuit.

p. 10, 7. *ὁ μέλας*. diabolus, cf. c. 20 p. 14, 1. M. Guedemann l. l. p. 128 contulit מגויל Kidd. 30ᵃ.

p. 10, 8—10. *μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχόμενοι συζητεῖτε περὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος*. cf. Herm. Past. Sim. IX, 26 p. 137, 33 sq. *μὴ κολλώμενοι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ μονάζοντες ἀπολλύουσι τὰς ἑαυτῶν ψυχάς*. Hebr. X, 25 *μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν*. A. Harnack contulit Clem. Rom. epi. I, 34 p. 39, 19. 20 *ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντες*. Ignat. ad. Eph. 5 *ὁ νῦν μὴ ἐρχόμενος ἐπὶ τὸ αὐτό, οὗτος ἤδη ὑπερηφανεῖ*. c. 13 *ὅταν γὰρ πυκνῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε, καθαιροῦνται αἱ δυνάμεις τοῦ σατανᾶ*. equidem addo Ignat. ad. Magn. 7 *ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ μία προσευχή, μία δέησις*. Quinam vero sunt illi, qui neglectis Christianorum contionibus *ἐμόναζον ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι*? equidem iam intellexi Pauli doctrinae asseclas modum excedentes (apost. Väter p. 39). tales asseclas, *τῇ κενοδοξίᾳ ἑαυτοὺς ἡγουμένους ὑπερέχοντας ἄλλων* (Phil. II, 3), *ἤδη τετελειωμένους* (Phil. III, 12) vel *τελείους* (Phil. III, 15) iam ipse Paulus inter Philippenses testatus est, tales etiam Barnabas significavit, qui sola fide iam iustificati, omnia assecuti vel *ἤδη λαβεῖν* sibi videbantur. Barnabas ipse Pauli doctrinam ita mutavit, ut pro fide iustificante quodam modo spem poneret (cf. quae ad c. 1 p. 4, 7 sq. notata, ad c. 15 p. 39, 6 notanda sunt). itaque eos, qui *ὡς ἤδη (πίστει) δεδικαιωμένοι* erant *τὰ ἑαυτῶν σκοποῦντες*, non etiam *τὰ ἑτέρων* (Phil. II, 4), hortatur, ut *περὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος* inquirant. iidem sunt, quibus l. 25—27 scripsit: *ἵνα μήποτε ἐπαναπαυόμενοι ὡς κλητοὶ* (ad fidem christianam) *ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν*. aliam sententiam Weizsäcker p. 11, 3. 4 defendit. recte quidem vir doctissimus monuit, non intellegendas esse separatas quorundam contiones. „Vielmehr handelt es sich einfach um das Wegbleiben von der Gemeindeversammlung, das dünkelvolle Fürsichsein ohne den heilsamen Einfluss derselben. Es liegt also wenigstens hier überall nichts mehr vor, was eine neue zweite Partei in der Gemeinde, welche eben der herrschenden gegenüber diese Sonderstellung einnähme, vorauszusetzen nöthigte.“ sed vix recte Weizsäcker pergit: „Um so mehr werden wir daran denken dürfen, dass eben nur eine zweite Art jüdischen Sinnes herausgekehrt ist in denen, welche *ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι* für sich bleiben und des heilsamen Einflusses der evangelischen Ermahnung entbehren zu können glauben. Es ist dieselbe Art, welche der Märtyrer Justin bezeichnet als *δικαιοῦντες ἑαυτούς, λέγοντες εἶναι τέκνα Ἀβραάμ*, welche sich eben desshalb ohne weiteres zum göttlichen Erbe berechtigt glauben (Dial. c. Tryph. c. 25, vgl. Luc. 16, 15)“ etc. sed quid *οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς* apud Iustinum significent, sequentia docent. qui inter Christianos *ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι* a communione se abstinebant, non possunt intellegi nisi Pauli asseclae fide iustificante freti. tales Christiani Barnabae esse videbantur *συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες* (Ies. V, 21), nondum Gnostici, sed Gnosticorum praecursores. Mueller quidem et ipse Christianos iudaizantes intellexit. sed etiam A. Harnack hanc sententiam improbavit, quamvis animarum quadam securitate contentus.

p. 10, 10—12. *λέγει γὰρ ἡ γραφή· Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες*. Ies. V, 21 LXX (cod. ℵ et Al.) verbo tenus redditur.

p. 10, 12. *γενώμεθα πνευματικοὶ* (cf. Gal. VI, 1. 1 Cor. II, 15), *γενώμεθα ναὸς τέλειος τῷ θεῷ*. cf. c. 6 p. 16, 15 sq. *ναὸς γὰρ ἅγιος — τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας*. 16 p. 42, 6. 7. *τοῦτό ἐστι πνευματικὸς ναὸς οἰκοδομούμενος τῷ κυρίῳ*. 1 Cor. III, 16 sq. 2 Cor. VI, 16. Hebr. III, 6. X, 21. Clem. Rom. epi. I, 23 p. 30, 8. 1 Petr. II, 5. IV, 17. 2 Thess. II, 4. 1 Tim. III, 15. Ignat. ad Ephes. 15.

p. 10, 13. *μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ*. cf. Ies. XXXIII, 18 LXX cod. Al. *ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον κυρίου*, ita Barn. c. 11 p. 29, 10 et Iustinus Dial. c. Tr. c. 70 p. 296 E.

p. 10, 15. *ὁ κύριος ἀπροσωπολήπτως κρινεῖ τὸν κόσμον*. Weizsäcker l. l. p. 12 haec retulit ad iudaizantium fiduciam et persuasit Muellero. sed etiam hic gentiles, qui fide christiana perfecti sibi videbantur, intellegendi sunt, cf. p. 11, 3. 4.

p. 11, 1, 2. *ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ προηγήσεται αὐτοῦ.* cf. c. 3 p. 7, 17.

p. 11, 6—8. *ἔτι δὲ κἀκεῖνο, ἀδελφοί μου, νοεῖτε· ὅταν βλέπητε μετὰ τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα γεγονότα ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ οὕτως ἐγκαταλελεῖφθαι αὐτούς.* Weizsäcker l. l. p. 21: „Hiernach handelt es sich nicht vom vergangenen wirklichen Sehen, sondern von der gegenwärtigen denkenden Betrachtung dessen, was geschehen sei, nur von der Thatsache, dass das Verlassensein oder Dahingegebensein Israels wirklich als Thatsache vorliegt. Die *σημεῖα καὶ τέρατα* aber sind nicht die Zeichen des Untergangs, sondern die Zeichen der frühern Offenbarung, mit welchen dieser jetzt einen so grossen Contrast bildet; ganz so wie C. 5. von der Offenbarung Christi an das Volk Israel gesagt ist: *καὶ τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα ποιῶν.*" Mueller: „Liest man *τὰ* [ante *γεγονότα*] nicht, so ist *γεγονότα* auf *σημεῖα* etc. zu beziehen und dann ziemlich überflüssig. Es ist aber *τὰ* nothwendig wegen *μετὰ*, denn *τὰ γεγονότα* ist erstes Object zu *βλέπετε*, *καὶ* führt das zweite ein: Wenn ihr nach so vielen Wundern die (neuern) Ereignisse in Israel sehet. *καὶ οὕτως* etc. ist Parallelsatz dazu und bezieht sich auf dasselbe wie *τὰ γεγονότα.*" A. Harnack *τὰ γεγονότα* retulit ad *σημεῖα καὶ τέρατα*. quae constructio iubetur deleto articulo *τά*. itaque *καὶ οὕτως* est: ‚etiam sic', non tantum in internis, sed etiam in externis (post Hierosolyma deleta).

p. 11, 8. 9. *προσέχωμεν, μήποτε, ὡς γέγραπται, ‚πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί' εὑρεθῶμεν.* cf. Mt XXII, 14 *πολλοὶ γάρ εἰσιν κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.* In libello meo: Die Propheten Esra u. Daniel (1863) p. 7 notavi, Tischendorfium (Aus dem heiligen Lande, Lips. 1862, p. 126) criticam quam dicunt negativam impugnantem ipsum sapere. ibidem p. 69 sq. non tantum ev. Matth. (XX, 16). XXII, 14 comparavi, sed cum Volkmaro (Das vierte Buch Esra, Tubing. 1863, p. 221) etiam revocavi ad 4 Ezr. VIII, 3: multi quidem creati sunt, pauci autem salvabuntur (*πολλοὶ μὲν ἐκτίσθησαν, ὀλίγοι δὲ σωθήσονται*). itaque non video, cur Weizsäcker l. l. p. 34 sq. ipsum Iesu dictum ad proverbium aliqnod revocare velit. „Wir erhalten dadurch vielleicht einen Wink, dass in den Worten Iesu selbst, was nach der Stellung in Matth. 20, 16 wie in 22, 14 recht wohl angeht, schon die Hinweisung auf ein bekanntes Sprichwort enthalten ist, welches unser Verfasser mit oder ohne Grund aus einer solchen (ausserkanonischen) *γραφή* herleitet." etc. evangelia aliqua huius epistulae tempore iam publice in coetibus christianis recitata esse et quodam modo scripturarum sacrarum auctoritatem obtinuisse non est mirum, quum Iustinus martyr. Apol. I, c. 67 p. 98 de his coetibus referat: *καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ.* cf. librum meum: Der Kanon u. die Kritik des N. T. p. 10, not. 2 et 4 (Einl. in d. N. T. p. 38), ubi praeterea monui, etiam Enochi libro apocrypho Barnabam c. 16 p. 40, 11 sq. tamquam sacra scriptura uti. Tischendorfi calumnias e famoso libello: Wann wurden unsere Evangelien verfasst, ed. I. Lips. 1865 p. 44, edd. IV. Lips. 1866 p. 92 sq., repetere nolo. evangelii secundum Matthaeum usum etiam H. Holtzmann (Z. f. w. Th. 1871. III. p. 350 sq.) agnovit, dubitavit vero auctor libri: Supernatural religion, ed. VI, Lond. 1875. p. 241 sq. „Matthaeus praesto est. sed caveas, ne temere e *γέγραπται* illo conicias, Barnabam nostrum scripta evangelica tanti aestimasse, quanti V. T. libros." A. Harn.

V. VI. Barnabas demonstrat, Iesu mortem vitamque Christianis salutem parasse, Iudaeorum culpa impleta.

V. p. 11, 10. *γὰρ* A. Harnack respicere censuit ad c. 4 p. 14, 2. 3 *ἵνα μήποτε ἐπαναπαυόμενοι ὡς κλητοὶ ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν.* equidem refero ad proxime praecedentia c. 4 p. 14, 8. 9. adtendendum est nobis, ne vocati quidem, ut Iudaei, sed non electi inveniamur.

p. 11, 11. *εἰς καταφθοράν.* Bryennius defendit codicis I lectionem: *ὀρθοτέραν ἡγοῦμαι ταύτην τὴν γραφήν (φθοράν). καταφθορὰν γὰρ καὶ διαφθορὰν οὐκ εἶδε τὸ ἅγιον σῶμα τοῦ λυτρωτοῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν κατὰ τὸν ἡμέτερον ᾀσματογράφον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν.*

p. 11, 12. 13. *γέγραπται γὰρ περὶ αὐτοῦ ἃ μὲν πρὸς Ἰσραήλ, ἃ δὲ πρὸς ἡμᾶς.* cf. c. 2 p. 6, 13. 14 *λέγει δὲ πάλιν πρὸς αὐτούς.* p. 6, 19 *ὅτι ἡμῖν λέγει* p. 6, 21 *ἡμῖν οὖν οὕτω λέγει.* c. 3 p. 7, 3. 4 *λέγει οὖν πάλιν — πρὸς αὐτούς.* de hac divisione cf. librum meum: Die apostol. Väter p. 42, not. 13. alia Mueller (l. l. p. 130 sq.) et A. Harnack censuerunt.

p. 11, 14. 15. *Ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται*

διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. verbo tenus secundum Ies. LIII, 5 cod. ℵ et Al. ita etiam Clem. Rom. epi. I, 16 p. 20, 8, 9. Iustinus Apol. I, 50 p. 85 E.

p. 11, 15—17. *ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἄφωνος ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτόν.* Ies. LIII, 7. — *καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος ἄφωνος.*

p. 11, 17. *ὑπερευχαριστεῖν.* A. Harnack contulit Euseb. de mart. Palaest. XI, 26.

p. 11, 17—19. *ὅτι καὶ τὰ παρεληλυθότα ἡμῖν ἐγνώρισε καὶ ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν ἡμᾶς ἐσόφισε καὶ εἰς τὰ μέλλοντα οὐκ ἐσμὲν ἀσύνετοι.* cf. quae ad c. 1 p. 5, 2—4 notata sunt.

p. 11, 19. 20. *λέγει δὲ ἡ γραφή Οὐκ ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς.* Prov. I, 17 LXX (*οὐ γάρ*).

p. 11, 20—22. *ὅτι δικαίως ἀπολεῖται ἄνθρωπος, ὃς ἔχων ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν ἑαυτὸν εἰς ὁδὸν σκότους ἀποσυνέχει.* haec retuli ad viam iustitiae (cf. c. 1 p. 3, 12) cognitam in Christianismo et viam tenebrarum (cf. c. 8 p. 21, 9. c. 10 p. 28, 8) religionis iudaicae (apost. VV. p. 16, not. 10). consenserunt Mueller et Harnack.

p. 11, 23 —p. 12, 2. *ὢν παντὸς τοῦ κόσμου κύριος, ᾧ εἶπεν ὁ θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν* (Gen. I, 26), cf. c. 6 p. 16, 3. 4 *ὡς λέγει τῷ υἱῷ Ποιήσωμεν κτλ.* pluralem numerum *Ποιήσωμεν* iam Philonem similiter interpretatum esse Mueller docuit, qui etiam contulit Iustin. Dial. c. 62. Theoph. Ant. ad Autol. II, 10. 18 al.

p. 12, 4. 5. *ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ.* Christus propria resurrectione ostendit resurrectionem futuram (p. 12, 8), quam iudicium sequetur. —, p. 12, 8. *ὅτι* quia, quoniam.

p. 12, 9. *πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ* (Matth. C. V—VII) *καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ποιῶν* (Matth. IV, 24. 25. VIII, 3. 13. 15. 16. 26. IX, 6—8. 25. 26. 28—31. 33. 35), *οὐχ ὅτι ἐκήρυσσον οὐδὲ ὑπερηγάπησαν αὐτόν* (cf. Matth. VIII, 10). cf. Ignat. ad Magnes. 3 *ἐπεὶ οὐχ ὅτι τὸν ἐπίσκοπον τοῦτον τὸν βλεπόμενον πλανᾷ τις, ἀλλὰ τὸν ἀόρατον παραλογίζεται.* ad Philad. 3 *οὐχ ὅτι παρ' ὑμῖν μερισμὸν εὗρον, ἀλλ' ἀποδιυλισμόν.* Iudaei Iesum *ἠγάπησαν* (Matth. IV, 24. VIII, 16. IX, 26. 31. 33) sed non *ὑπερηγάπησαν.* Clem. Recogn. I, 50: Christum suscipi a Iudaeis, ad quos venerat, et credi ei, qui exspectabatur ad salutem populi secundum traditiones patrum, consequens erat, gentes vero alienas ab eo fore, quibus neque promissum quidquam de eo neque adnuntiatum fuerat, immo quibus ne nomine quidem ipso aliquando innotuerat. cf. V, 11.

12. 11—13, —p. 13, 1. *ὅτε δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ* (Matth. X, 7) *ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἦλθε καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλούς* (Matth. IX, 13), *τότε ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ.* quod Iesus apostolos suos elegerit super omnem nequitiam peccatores, Barnabas e canonicis evangeliis hausisse non potest. Petrus Luc. V, 8 se peccatorem tantum esse confitetur, et Matthaeus *ὁ τελώνης* apostolus creatur (Matth. IX, 9. X, 3). unde igitur illa sententia, qua iam Celsus, christiani nominis adversarius, usus esse videtur? talis traditionis, quam Mueller supposuit, nullum est vestigium. equidem (apost. Väter p. 38 sq. et in priore editione) recte mihi monuisse videor, Barnabam a Pauli partibus stetisse neque duodecim apostolis favisse. eandem sententiam etiam F. C. Baur (Hist. eccl. I. ed. II. p. 132) pronuntiavit. Volkmar apostolos summos omnium peccatores non re vera, sed e sola Iudaeorum opinione invenit. sed apostoli disertis verbis summi omnium peccatores dicuntur. alia ratione Iesus dixit in Petri praedicatione (in huius operis fasc. IV. p. 57, 6. 6.): *Ἐξελεξάμην ὑμᾶς δώδεκα μαθητάς, κρίνας ἀξίους ἐμοῦ.* talia fere etiam Riggb. l. l. p. 33 interpretatur, sed invito Barnaba. Weizsäcker l. l. p. 37, Mueller (l. l. p. 145), A. Harnack meam sententiam impugnaverunt, sed non refutaverunt. nam Barnabas ipse etiam c. 8 p. 20, 17 sq. apostolis nihil tribuit nisi evangelii ministerium. quod autem Weizsäcker (Untersuchungen über die ev. Geschichte, Gothae 1864 p. 417) Barnabam nostrum Matthaei evangelium canonicum nondum nosse asseruit, iam correctum est ab Holtzmanno (Z. f. w. Th. 1871. III. p. 348 sq.). canonicum Matthaei evangelium Barnabas novit, non hebraicum, ubi (p. 16, 6. 7 meae editionis) Iesu effatum refertur: „Eligam mihi bonos, illos bonos, quos pater

meus caelestis dedit." evangelio vero secundum Ioannem, ubi Iesus ab initio se dei filium esse profitetur, vestigia praeter Theodorum Keim (Gesch. I. v. N. T. p. 143) vix quisquam reperiet.

p. 13, 1. 2. *εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί, οὐκ ἂν ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐμβλέποντες αὐτόν κτλ.* Barnabam minime respexisse Docetas quosdam, iam monui (apost. Väter p. 37 sq.), consentiente Weizsäckero (l. l. p. 15 sq.). Mueller quidem auctorem ex parte etiam docetas respexisse contendit. verum enimvero Barnabas non demonstravit, Christum in carne venisse, sed eum, qui in carne venit et ipsam mortem perpessus est, esse filium dei.

p. 13, 2—5. *ὅτε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον — ἐμβλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι.* iam alii contulerunt Orac. Sibyll. prooem. (apud Theophilum Antich. ad Autol. II, 10 sq. (v. 10 sq.):

Τίς γὰρ σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆ
Ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν θεὸν ἄμβροτον, ὃς πόλον οἰκεῖ;
Ἀλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατεναντίον ἠελίοιο
Ἄνθρωποι στῆναι δυνατοί, θνητοὶ γεγαῶτες κτλ.

Mueller contulit similia apud Theophil. Ant. ad Autol. 1, 5 (p. 72 C), Minuc. Felic. Oct. c. 32. de his et aliis scriptoribus (etiam Xenoph. Memor. IV, 3, 14) M. Guedemann l. l. p. 117 sq.: „Wie man aus den angeführten Stellen ersieht, wollen sie alle, wie ich bereits betont habe, die Unmöglichkeit, Gott zu sehen, beweisen. Aber Barnabas braucht das Bild, was den Auslegern entgangen ist, in der ganz entgegengesetzten Absicht, die Nothwendigkeit der Erscheinung Gottes, d. i. seine Fleischwerdung, darzuthun. [me arbitro demonstrare studet, illum, quem Iudaei praedicare nolebant, sed contemnebant, nihilo minus esse filium dei, vel carnem Iesu fuisse velamentum filii dei]. Dieser Auffassung gegenüber tritt nun die folgende talmudische Erzählung (Chull. 60ª) in ein eigenthümliches Licht: „Der Kaiser (Hadrian) sagte zu R. Josua b. Chananja: ‚Ich will eueren Gott sehen.' Darauf jener: ‚Du kannst ihn nicht sehen.' Der Kaiser: ‚Aber ich will." Da stellte ihn R. Josua um die Sommersonnenwende gegen die Sonne und sagte zu ihm: ‚Sieh' hinein!' Darauf der Kaiser: ‚Ich kann nicht.' ‚Nun denn', sprach hierauf R. Josua: ‚die Sonne, die nur eine von den Dienerinnen Gottes ist, kannst Du nicht sehen, wie Du sagst, um wie viel weniger denn Gott selbst." haec Guedemann ad colloquium de dei incarnatione praesente Christiano aliquo factum retulit (cf. l. l. p. 140), sed vereor, ne nimium probare conatus sit.

p. 13, 5—8. *οὐκοῦν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰς τοῦτο ἦλθεν ἐν σαρκί, ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτημάτων ἀνακεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς προφήτας αὐτοῦ.* dei filius in carne venit, ut Iudaeorum culpam consummaret, Christianis salutem pararet. de Iudaeis iam Paulus 1 Thess. II, 15. *τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς (ἰδίους) προφήτας.*

p. 13, 8. 9. *Ὅταν πατάξωσι τὸν ποιμένα αὐτῶν, τότε ἀπολεῖται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.* Zach. XIII, 7 Vat. Sin. *πατάξατε τοὺς ποιμένας καὶ ἐκσπάσατε τὰ πρόβατα.* Al. al.: *πάταξον τὸν ποιμένα* (*μου* add. Gregor. Nyss. Testimon. adv. Iudae. 7 p. 310 ed. Zacagn.), *καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.* Matth. XXVI, 31 *πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.* Weizsäcker l. l. p. 36: „In C. 5 bezieht der Brief Sach. 13, 7, welches bei Matthäus auf die Jünger angewendet ist, auf die Folgen, welche der Tod Iesu für Israel hat. Diess war wohl kaum möglich, wenn er unsern Matthäus-Text vor sich hatte. Und hiezu kommt jetzt noch, dass das Citat im cod. Sin. eine von den Evangelien völlig unabhängige Gestalt hat, welcher [?] dieser Anwendung entspricht." sed beatus Anger (Ratio, qua loci Veteris Testamenti in ev. Matthaei laudantur, quid valeat ad illustrandam huius evangelii originem, quaeritur, partic. I, Lips. 1861 p. 36 sq.) probavit, cod. Alex. LXX ex evangelio Matthaei correctum esse. et ultima saltem verba *τῆς ποίμνης* etiam Barnabas noster ex hoc evangelio haurire poterat. idem scripsit *πατάξωσι*, quia Iudaeos auctores describere voluit.

p. 13, 11. *Φεῖσαί μου τῆς ψυχῆς ἀπὸ ῥομφαίας.* Ps. XXI, 21 *ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου.* Volkm.: „Auctor ignarus erat ferri, quo Christus in Ev. Ioh. XIX, 34 confoditur." Holtzmann (Z. f. w. Th. 1871. III. p. 341): „Aber den Stich durch die Seite, woraus Wasser und Blut floss, hat eben Barnabas nachweislich noch gar nicht gekannt, sonst hätte es ihm nicht beifallen können, aus Ps. 22, 21 zu beweisen, dass keine Stichwaffe (*ῥομφαία* ist LXX 2 Sam.

23, 8 geradezu Lanze) an Christus rühren dürfe (C. 5). Erst die Tradition des Apokalyptikers brachte ein Stechen mit (1, 7 *οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν* nach Sach. 12, 10). Justin der Märtyrer, welcher die Apokalypse kennt, bietet daher sowohl den Typus, welcher die Stichwaffe ausschliesst (Dial. 105), als auch den anderen, welcher sie fordert (Dial. 14. 32. Apol. I, 52), ohne den Widerspruch zu bemerken [haec contra Riggb. Zeugnisse f. d. Ev. Joh. p. 48 et Muelleri l. l. p. 151], und erst der vierte Evangelist (19, 35. 37) lässt Ps. 22, 21 ganz fallen und beweist dafür die Erfüllung von Sach. 12, 10 aus der auf den Apokalyptiker zurücklangenden johanneischen Tradition."

p. 13, 12. 13. *καθήλωσόν μου τὰς σάρκας, ὅτι συναγωγὴ πονηρευομένων ἐπανέστησάν μοι.* Ps. CXVIII, 120 *καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου.* Ps. XXI, 17 *συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με.*

p. 13, 13—15. *Ἰδοὺ τέθεικά μου τὸν νῶτον εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου ἔθηκα εἰς στερεὰν πέτραν.* Ies. L, 6. 7: *τὸν νῶτόν μου ἔδωκα* (*δέδωκα* Al.) *εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα· — ἀλλὰ ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν.*

VI. 13, 15. —p. 14, 1. *ὅτε οὖν ἐποίησε τὴν ἐντολήν.* cf. Hebr. I, 6 *ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην* et interpp. ad h. l.

p. 14, 1. *τί λέγει;* non *ὁ νόμος* (Dress.), sed Christus ipse per prophetam.

p. 14, 1—3. *Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι. ἢ τίς ὁ δικαιούμενός μοι; ἐγγισάτω τῷ παιδὶ κυρίου. οὐαὶ ὑμῖν· ὅτι ὑμεῖς πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς.* Ies. L, 8. 9: *ὅτι ἐγγίζει ὁ δικαιώσας με. τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀναστήσω μοι ἅμα· καὶ τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἐγγισάτω μοι. — ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς.* vocc. *ὁ δικαιούμενος* L. vertit: aequalis futurus est mihi: nam *δίκαιος* vertitur: aequalis.

p. 14, 4. 5. *ἐπεὶ ὡς λίθος ἰσχυρὸς ἐτέθη εἰς συντριβήν.* etiam Mueller haec revocavit ad Ies. VIII, 14 *καὶ οὐχ ὡς λίθον προσκόμματι συναντήσεσθε* (*αὐτῷ* add. Al.) *οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι*, sed propius ad hebraica, ubi negatio desit, redacta esse censuit. verum enimvero etiam Harn. haec incerta esse censuit.

p. 14, 5. 6. *Ἰδοὺ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτόν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον.* Ies. XXVIII, 16 *Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω* (*ἐμβαλῶ* ℵ et Al.) *εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ ἐκλεκτὸν ἀκρογωνιαῖον ἔντιμον.*

p. 14, 6. 7. *Καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.* Ies. XXVIII, 16, LXX *καὶ ὁ πιστεύων* (*ἐπ' αὐτῷ* add. ℵ et Al.) *οὐ μὴ καταισχυνθῇ.* Barnabas amat *ζῆν εἰς τὸν αἰῶνα.* cf. c. 8 p. 21, 5. c. 9 p. 22, 9. c. 1 p. 30, 12, 16. 17. P. Hofstede de Groot (Basilides am Ausgange des apost. Zeitalters etc., versionis germanicae, Lips. 1868, p. 107 sq.) hic vestigium invenit evangelii Ioan. VI, 51. 58 *ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.* equidem (Z. f. w. Th. 1868. p. 215 monui, Barnabam eodem modo solere scribere *ζῆν εἰς τὸν αἰῶνα*, quo Hermas *ζῆν τῷ θεῷ* (Mand. I. p. 36, 5. II. p. 38, 11. III. p. 40, 3 IV, 2 p. 43, 13. 3 p. 45, 4 et saepissime).

p. 14, 9. *Καὶ ἔθηκέ με ὡς στερεὰν πέτραν.* Ies. L, 7 cf. c. 5 p. 13, 14. 15.

p. 14, 10. 11. *Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.* Ps. CXVII, 22. Matth. XXI, 42 verbo tenus conveniunt.

p. 14, 11. 12. *Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστή, ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος.* Ps. CXVII, 24 *αὕτη ἡ* (*ἡ* om. Al.) *ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος.*

p. 14, 12. *ἁπλούστερον.* cf. c. 8 p. 20, 18 c. 17 p. 42, 8 *ἐν ἁπλότητι.*

p. 14, 14. 15. *Περιέσχον με συναγωγὴ πονηρευομένων, ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον.* Ps. XXI, 17 *ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με.*

p. 14, 15. —p. 15, 1. *Ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.* Ps. XXI, 19 verbo tenus. cf. Ioan. XIX, 24. sed iam Matth. XXVII, 35 *σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ βαλόντες κλῆρον.*

p. 15, 3—5. *Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστί.* Ies. III, 9. 10 *οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι* (*ὅτι* Al.) *βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες* (*ειπαντες* Al.) *Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστί.* Iustinus Dial. c. Tr. c. 136 p. 367 *λέγων γὰρ τὴν γραφήν, ἣ λέγει Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυ-*

τῶν εἰπόντες, ὡς ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδομήκοντα, ἐπήνεγκα Ἄρωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν, ἐμοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας εἰπόντος, ὅπερ ὑμεῖς εἰρῆσθαι βούλεσθε, Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. etiam Hegesippus Hypomnem. l. V. apud Euseb. HE. II, 23, 15, Clemens Alex. Strom. V, 14, 109 p. 714, Tertullianus adv. Marcion. III, 22 legerunt *Ἄρωμεν.*

p. 15, 15. *ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς.* „Moses Prophet §. 13 [p. 15, 14 16, 10]. Deutr. XXXIV, 10 *καὶ οὐκ ἀνέστη ἔτι προφήτης ἐν Ἰσραήλ, ὡς Μωϋσῆς.* Sehr oft bei Philo.“ Muell.

p. 15, 5—8. *Ἰδοὺ τάδε λέγει κύριος ὁ θεός Εἰσέλθετε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, ἣν ὤμοσε κύριος τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ κληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι.* Ex. XXXIII, 13 *καὶ εἶπε κύριος πρὸς Μωϋσῆν Προπορεύου ἀνάβηθι ἐντεῦθεν σὺ καὶ ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ — — — καὶ εἰσάξω σε εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι.* A. Harnack bene laudavit Philosophum. V, 8 p. 113, ubi Naassenorum sententia refertur: *αὕτη, φησίν, ἐστὶν ἡ γῆ ἡ καλὴ καὶ ἀγαθή, ἣν λέγει Μωϋσῆς· Εἰσάξω ὑμᾶς εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι. τοῦτο, φησίν, ἐστὶν τὸ μέλι καὶ τὸ γάλα, οὗ γευσαμένους τοὺς τελείους ἀβασιλεύτους γενέσθαι καὶ μετασχεῖν τοῦ πληρώματος.* licet conferre etiam Hippolyti fragm. 35 p. 131, 24 sq. ed. Lagard.: ‚*Καὶ τὴν γῆν ὅτι πίων*‘ (Gen. XLIX, 14)· *ὅπερ ἐστὶν ἡ σὰρξ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἡ πίων, τουτέστιν ἡ λιπαρά. αὕτη γὰρ ἡ ῥέουσα γάλα καὶ μέλι.*

p. 15, 10. *ἄνθρωπος γὰρ γῆ ἐστὶ πάσχουσα.* homo אָדָם, terra אֲדָמָה. ceterum Mueller bene monuit, hanc interpretationem Barnabae traditam esse. „Schon Gen. III, konnte er lesen, wie Gott zum Adam sagt: *γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.* So sagt Philo legg. alleg. I, §. 29 p. 57 *καλεῖ δέ, φησίν, αὐτὸν (Ἀδὰμ) γῆν· τοῦτο γὰρ Ἀδὰμ ἑρμηνεύεται· ὥστε, ὅταν ἀκούσῃς Ἀδάμ, γήϊνον καὶ φθαρτὸν εἶναι νόμιζε.* 1 Cor. XV, 47. Euseb. Praepar. evang. XI, 6, 6 *παρ' Ἑβραίοις Ἀδὰμ ἡ γῆ καλεῖται.* cf. VII, 8, 7.“ C. Siegfried (Philo v. Alexandria als Ausleger d. A. T., Ienae 1875, p. 331): „Es ist offenbar, dass der ganze Beweis auf der als feststehend geltenden Deutung von *γῆ* = *Ἀδάμ* beruht.“ A. Harnack bene contulit Hippolyti fragm. 36 p. 132, 15. 16 ed. Lagard. *ἐργασάμενοι τὴν γῆν, τουτέστι τὴν ἀνθρωπότητα δια τοῦ κηρύγματος τοῦ κυρίου ἡμῶν.* Barnabas etiam c. 11 p. 30, 8—10 terram interpretatur corpus humanum. quod autem terra dicitur *πάσχουσα*, Mazochius (in Gallandi Biblioth. I, XXXVI), Hefelius et Hg. (apost. VV. p. 18, not. 14) ad philosophorum scholas retulerunt, qui materiam pati dicebant. praeter Philonem cf. Athenagorae legat. pro Christ. c. 19 p. 19: *καίτοι διssοῦ αἰτίου κατ' αὐτοὺς* (Stoicos) *ὄντος, τοῦ μὲν δραστηρίου καὶ καταρχομένου, καθὸ ἡ πρόνοια, τοῦ δὲ πάσχοντος καὶ τρεπομένου, καθὸ ἡ ὕλη.* Mueller maluit terram omnium matrem et qua feminam etiam *πάσχουσαν* interpretari, A. Harnack terram, e qua deus hominem exstruxit: „*γῆ πάσχουσα* = *γῆ πλασιν πάσχουσα*, ut contextus docet; de industria vero auctor hoc vocabulum sibi elegit, ut Christi significaret passionem.“ terra et *ὕλη* inter se non valde differunt. cf. etiam Iac. Donaldson l. l. p. 265.

p. 15, 13—15. *λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου. τίς νοήσει εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ;* vulgo colon post *προφήτης* ponitur. itaque Potter ad Clem. Al. l. l.: „haec verba in sacris libris frustra quaerentur. similia occurrunt Esai. XL, 13. Prov. XVI. Eccles. I, 10.“ sed si recte interpungis, ipse Barnabas dicit: prophetam locutum esse parabolam (cf. c. 17 p. 42, 11) domini (cf. etiam Hebr. IX, 9. XI, 19), quam nisi sapientes et deum amantes non intellegent (cf. c. L). Mueller quidem veterem interpunctionem retinuit, quasi Barnabas composuisset Prov. I, 6 *νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα* et Ies. XL, 13 *τίς ἔγνω νοῦν κυρίου;* sed Riggb. et Harn. me secuti sunt.

p. 15, 15. —p. 16, 2. *ἐκεῖ* (*ἐπεὶ* codd. et edd., etiam L.) *οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τρόπον, ὡς παιδίον ἔχειν τὴν ψυχήν, ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς.* si retineas voc. *ἐπεί,* intellegere debebis: *λέγει Εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι.* (p. 15, 11. 12). non opus erit legere *ἀνεκαίνισεν* (Muell. Riggb.) vel ita interpretari (Harn.)

p. 16, 3—6. *Ποιήσωμεν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων τῆς γῆς καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης.* Gen. I, 26 *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσιν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς κτλ.*

p. 16, 7. *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν.* Gen. I, 28 verbo tenus.

p. 16, 9. *λέγει δὲ ὁ κύριος Ἰδοὺ ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα.* Dressel: „Miror, quod Hefele quoque et Hilgenfeld l. c. [apostol. VV.] p. 46 ambigunt vel potius ignorant, ad quam s. scripturae elocutionem haec verba sint referenda. evolvant 2 Cor. V, 17, quare amanuensis ad marginem cod. C recte notat: Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova cf. Ies. XLIII, 18. 19 [XLII, 9]. Apocal. XXI, 5." equidem in: Zeitschr. f. w. Th. 1860 p. 355, Esra u. Daniel p. 69. 70 et in priore Barnabae editione haec revocavi ad 4 Ezr. V, 42: „Coronae assimilabo iudicum meum, sicut non novissimorum tarditas, sic nec priorum velocitas." (*Στεφάνῳ ὅμοιον τὸ κρίμα μου· καθὼς οἱ ἔσχατοι οὐχ ὑστεροῦσιν, οὕτως οὐδ' οἱ πρότεροι φθάνουσι*). sed iam in huius operis fasc. IV. p. 107 contuli Hippolyt. in Daniel c. 26 p. 160, 20—23: *Ἔσονται γὰρ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα. θήσω γὰρ τοὺς ἄρχοντάς σου ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς καὶ τοὺς ἡγουμένους σου ὡς τὸ πρότερον.* Barnabam ex apocrypha scriptura illa hausisse A. Harn. concessit. Mueller vero eadem revocavit ad Matth. XX, 16 *οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶτοι ἔσχατοι*, quae minime conveniunt. Mauricius Schmidt contulit Hesychium: *τοῦτο Πύθιον· Τοῦτο πρῶτον καὶ ἔσχατον.*

p. 16, 12—14. *Ἰδού, λέγει κύριος· Ἐξελῶ τούτων — τουτέστιν ὧν προέβλεπε τὸ πνεῦμα κυρίου — τὰς λιθίνας καρδίας καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας.* Ezech. XI, 19 *καὶ ἐκσπάσω τὴν καρδίαν* (*αὐτῶν* add. Al.) *τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτῶν καὶ δώσω αὐτοῖς σαρκίνην.* XXXVI, 26 *καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην.*

p. 16, 15. *ὅτι αὐτὸς ἐν σαρκὶ ἔμελλε φανεροῦσθαι καὶ ἐν ἡμῖν κατοικεῖν.* Christus non tantum in carne apparuit, sed etiam in fidelibus tamquam in templo habitat. cf. c. 16 p. 41, 8 *ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν.* p. 42, 3 *τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα.* Eph. III, 17 *κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.*

p. 16, 15. —p. 17, 1. *ναὸς γὰρ ἅγιος, ἀδελφοί μου, τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας.* cf. quae ad c. 4 p. 10, 2 notata sunt. c. 16 p. 41, 1 *ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας.* p. 41, 7. 8 *ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν.* Eph. II, 22 *ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον θεοῦ ἐν πνεύματι.*

p. 17, 2. 3. *Καὶ ἐν τίνι ὀφθήσομαι κυρίῳ τῷ θεῷ μου καὶ δοξασθήσομαι;* Ps. XLI, 3 *πότε ἥξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ θεοῦ;* Mueller contulit c. 21 p. 49, 2. 3 *ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ δοξασθήσεται.*

p. 17. 3. 4. *Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἐκκλησίᾳ ἀδελφῶν μου καὶ ψαλῶ σοι ἀναμέσον ἐκκλησίας ἁγίων.* Ps. XXI, 23 *διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ* (*ἐμμέσῳ* Al.) *ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.*

p. 17, 5. 6. *τί οὖν τὸ γάλα καὶ τὸ μέλι; ὅτι πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται.* „In Canon coptic. B. II, 46 ist dieselbe Anwendung der Worte Exod. XXXIII, 1: „Die Diakonen sollen bringen . . . . Milch und Honig mit einander gemischt, um zu erfüllen die Verheissungen der Patriarchen: Ich will ein Land geben, das von Milch und Honig fliesst: Das ist das Fleisch Christi, das für uns gegeben ward, auf dass die, so an ihn glauben, damit genährt werden wie Kinder u. s. w.' Bunsen Hippolytus II, 16." Mueller. „Was den Gebrauch betrifft, die Neugebornen mit Honig und Milch zu speisen, so weist uns Müller (S. 177) nicht nur auf Jesaja 7, 15, sondern auch auf die Verordnung griechischer Aerzte hin, sowie auf den altkirchlichen Gebrauch von Milch und Honig bei der Taufe. Noch jetzt wird den Kindlein in Baselland gleich nach der Geburt etwas Honig gegeben, sei es aus ärztlichen Zwecken sei es vermöge einer Tradition vom alten Gebrauch bei der Taufe." Riggb. l. l. p. 32. et M. Guedemann (l. l. p. 126, not. 1) Barnabam ad iudaicam consuetudinem (cf. Zunz, Zur Geschichte u. Litter. p. 168 sp.) alludere suspicatus est.

p. 17, 7. *τῇ πίστει τῆς ἐπαγγελίας*. „*πίστις* fere idem ac *ἐλπίς* apud Barnabam significat, cf. c. 4 p. 9, 2. 3 c. 16 p. 41, 6 etc. (Lipsius, de Clem. Rom. epi. pr. p. 65 sq. Bibellex. I, p. 368 sq.)“ Harn.

p. 17, 7. 8. *καὶ τῷ λόγῳ ζωοποιούμενοι*. Harnack contulit Iac. I, 18 *ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας*.

p. 17, 9. 10. *Καὶ αὐξανέσθωσαν καὶ πληθυνέσθωσαν καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων*. Gen. I, 28 *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε — καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης*.

p. 17, 12—14. *εἰ οὖν οὐ γίνεται τοῦτο νῦν, ἄρα ἡμῖν εἴρηκε· τότε, ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν, κληρονόμοι τῆς διαθήκης κυρίου γενέσθαι*. „Alia, quoad formam vero similis est argumentatio auct. epist. ad Hebr. II, 6 sq. ex Ps. VIII, 5 sq. (cf. Delitzsch, Hebräerbr. p. 57. 59).“ Harn.

VII. p. 17, 15. 16. *ὁ καλὸς κύριος*. Mueller contulit Clem. Rom. epi. c. 49 p. 54, 1. 2 *τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ* (dei).

p. 17, 18. *μέλλων κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς*. cf. c. 5 p. 12, 8. 9. Act. X, 42 *ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν*. 1 Petr. IV, 5 *τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς*. 2 Tim. IV, 1 *Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς*.

p. 18, 2. *ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς ἐποτίζετο ὄξει καὶ χολῇ*. Matth. XXVII, 34 *ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος* (*οἶνον* Tischdf. ed. VIII) *μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος οὐκ ἠθέλησεν πιεῖν*. 48. *καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν καὶ λαβὼν σπόγγον πλήσας τε ὄξους καὶ περιθεὶς καλάμῳ ἐπότιζεν αὐτόν*. Ioan. XIX, 29. 30 *σπόγγον οὖν μεστὸν ὄξους ὑσσώπῳ περιθέντες προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι. ὅτε οὖν ἔλαβεν τὸ ὄξος κτλ*. Ps. LXVIII, 22 *καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος*. Mueller non recte asseruit: „Hier stimmt unser Verfasser besser mit Johannes, nach welchem Jesus den Trank nahm.“ de felle silet quartus evangelista.

p. 18, 4. 5. *γεγραμμένης ἐντολῆς Ὃς ἂν μὴ νηστεύσῃ νηστείαν, θανάτῳ ἐξολεθρευθήσεται*. Lev. XXIII, 29. *πᾶσα ψυχή, ἥτις μὴ ταπεινωθήσεται ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρα ταύτῃ ἐξολοθρευθήσεται* (*ἐξολεθρευθήσεται* Al.) *ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς*. Barnabas notare voluit diem expiationis magnum, qui etiam Act. XXVII, 9 *ἡ νηστεία* appellatur.

p. 18, 6. *τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος*. cf. c. 11 p. 30, 9. 10. *τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δοξάζει*. c. 21 p. 50, 2. 3. *ἕως ἔτι τὸ καλὸν σκεῦός ἐστι μεθ᾽ ὑμῶν*. Christi et Christianorum corpora *σκεύη* dicuntur Herm. Past. Mand. V, 1 p. 45, 14 sq. *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ κατοικοῦν ἐν σοὶ — μετὰ τοῦ σκεούους, ἐν ᾧ κατοικεῖ, λειτουργήσει τῷ θεῷ ἐν ἱλαρότητι*.

p. 18, 7. 8. *ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσενεχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ*. iam Hebr. XI, 17—19 *πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος. — ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο*. „De Isaaco Christi passionem denotante cf. Tertull. de patient. 6: ‚Abraham filium inmolare iussus est ad fidei typicam contestationem.‘, adv. Iudaeos 10. Melitonis Sard. reliq. fragm. IX. X. XII (Otto Corp. Apologg. Vol. IX p. 416 sq.): *Ἰσαὰκ τύπος ἦν τοῦ μέλλοντος πάσχειν Χριστοῦ*. Carmen adv. Marc, II, 70 sq.“ Harn.

p. 18, 7—11. *τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ; ‚Καὶ φαγέτωσαν ἀπὸ τοῦ τράγου τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν. — καὶ φαγέτωσαν οἱ ἱερεῖς μόνοι πάντες τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους. — λάβετε δύο τράγους καλοὺς καὶ ὁμοίους καὶ προσενέγκατε, καὶ λαβέτω ὁ ἱερεὺς τὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν· — ἐπικατάρατος [δὲ] ὁ εἷς. — καὶ ἐμπτύσατε πάντες καὶ κατακεντήσατε καὶ περίθετε τὸ ἔριον τὸ κόκκινον περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ οὕτως εἰς ἔρημον βληθήτω. καὶ ὅταν γένηται οὕτως, ἄγει ὁ βαστάζων τὸν τράγον εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον καὶ ἐπιτίθησιν αὐτο ἐπὶ τὸ φρύγανον τὸ λεγόμενον ῥαχή*, haec in sacra scriptura frustra quaeruntnr. nam ne Num. XIX, 7. 11 quidem, quae Dress. laudavit, huc spectant. Barnabam ex traditione hausisse arbitrati sunt Cotel., Hef., Dress. „Man muss aber wegen des Ausdrucks *ἐν τῷ προφήτῃ* an eine Fixirung dieser Tradition in einer prophetischen Schrift denken, also einer pseudepigraphischen. — Da die Stelle nun aber nicht in einer erhaltenen pseudepigraphischen Schrift erhalten ist, so ist nicht mit Sicherheit die Stelle näher zu bezeichnen.“ (Muell.). Iustinus Dial. c. 40 p. 249: *Καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο ομοιοι κελευσθέντες γίνεσθαι, ὧν ὁ εἷς ἀποπομπαῖος ἐγίνετο, ὁ δὲ ἕτερος εἰς προσφοράν, τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ

Χριστοῦ καταγγελίᾳ ἦσαν· μιᾶς μέν, ἐν ᾗ ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμψαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπιβαλόντες αὐτῷ τὰς χεῖρας καὶ θανατώσαντες αὐτόν, καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῶν Ἱεροσολύμων ἐπιγνώσεσθε αὐτόν, τὸν ἀτιμωθέντα ὑφ᾽ ὑμῶν. — καὶ ὅτι καὶ ἡ τῶν δύο τράγων τῶν νηστείᾳ κελευσθέντων προσφέρεσθαι προσφορὰ οὐδαμοῦ ὁμοίως συγκεχώρηται γίνεσθαι, εἰ μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπίστασθε. etiam haec aliena sunt a Lev. XVI, 5 sq. „Huius explicationis auctorem fuisse Iustino S. Barnabam, seu quicumque alius epistolam scripserit, quae Barnabae tribuitur, recte censet Maranus“ Otto. idem iudicium et ipse tuli in priore editione. Mueller vero (l. l. p. 19): „Ein Schriftsteller erklärt den andern. Aber eine Bekanntschaft unsers Briefs bei Justin desswegen für wahrscheinlich zu halten, ist doch ein gewagter Schluss. Justin steht auf eigenen Füssen, ist auch in diesen Dingen noch viel reichhaltiger und gelehrter. Beide stehen zu einander parallel, nicht in Abhängigkeit zum andern.“ A. Harnack (p. XXIII) utrumque scriptorem ‚procul dubio‘ ex eodem traditionis fonte hausisse asseruit. sed sine ullo scripturae communis vinculo vel sine prioris scriptoris notitia Iustinus cum Barnaba ita convenire non poterat. uterque scriptor diem expiationis appellavit *νηστείαν*, quam vocis significationem V. T nondum novit; uterque scriptor *δύο τράγους ὁμοίους* memoravit, non *δύο χιμάρους ἐξ αἰγῶν — καὶ κριὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα — καὶ τὸν χίμαρον, ἐφ᾽ ὃν ἐπῆλθεν ἐπ᾽ αὐτὸν ὁ κλῆρος τοῦ ἀποπομπαίου κτλ.* (Lev. XVI, 5 sq.); uterque scriptor hircum emissarium malo mulcatum novit sine V. Ti. testimonio. itaque meam sententiam probavit M. Guedemann (Religionsgeschichtliche Studien, Lips. 1876, p. 106 not. 1). quo minus dubitandum est, etiam Tertullianum non sine Barnabae notitia scripsisse adv. Marcion. III, 7: ‚Si enim et duorum hircorum, qui ieiunio (*τῇ νηστείᾳ* p. 18, 4. 9) offerebantur, faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? pares quidem atque consimiles (p. 18, 16) propter eundem dominum (l. domini) conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat a quibus et laesus est. alter autem eorum circumdatus coccino (p. 19, 1), maledictus et consputatus et convulsus et compunctus (p. 18, 19 sq.), a populo extra civitatem abiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicae passionis. alter vero pro delictis oblatus et sacerdotibus templi in pabulum datus (p. 18, 10 sq.) secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute (p. 18, 14 sq.). Adv. Iudaeos c. 14: Sed Iesus iste Christus, dei patris summi sacerdos, qui primo adventu suo humana forma et passibilis venit in humilitate usque ad passionem, ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post ressurectionem suam indutus poderem (p. 19, 9) sacerdos in aeternum dei patris nuncupatus est. sic enim et duorum hircorum, qui ieiunio (p. 18, 4. 9) offerebantur, faciam interpretationem. nonne et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque consimiles (p. 18, 16) propter eundem domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habet a quibus et laesus est. unus autem eorum circumdatus coccino (p. 19, 1), maledictus et consputatus et convulsus et compunctus (p. 18, 19 sq.), a populo extra civitatem abiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste et consputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus est. alter vero, pro delictis oblatus et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus (p. 18, 10 sq.), secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute (p. 18, 19. sq). his omnibus I. G. Mueller (p. 186) et A. Harnack (p. XXIX) nihil effici asseruerunt! Barnabas iam Iustino et Tertulliano notus, prophetico quodam libro non canonico usus est, qui mandata de die expiationis celebrando continebat, etiam Cyrillus Alexandrinus contra Iulianum IX. p. 301 ed. Spanhem.: *δύο μὲν γὰρ οἱ τράγοι* [non *χίμαροι*] *λαμβάνονται. — κλῆροι δὲ καὶ ὀνόματα τοῖς τράγοις, ἑνὶ μὲν ὁ κύριος, ἑτέρῳ γε μὴν ὁ ἀποπομπαῖος.*

p. 18, 8—10. *Καὶ φαγέτωσαν ἀπὸ τοῦ τράγου τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν.* etiam mihi librum de patribus apostt. (p. 20) scribenti haec falsa esse videbantur. nam die expiationis nihil omnino edere licebat (cf. Lev. XXIII, 29 p. 18, 4 sq.), et hircus, qui *περὶ ἁμαρτίας*

offerebatur, totus comburebatur, cf. Lev. XVI, 27 (καὶ τὸν μόσχον τὸν περὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ τὸν χίμαρον τὸν περὶ τῆς ἁμαρτίας, ὧν τὸ αἷμα εἰσηνέχθη ἐξιλάσασθαι ἐν τῷ ἁγίῳ, ἐξοίσουσιν αὐτὰ ἔξω τῆς παρεμβολῆς καὶ κατακαύσουσιν αὐτὰ ἐν πυρί, καὶ τὰ δέρματα αὐτῶν καὶ τὰ κρέα αὐτῶν καὶ τὸν κόπρον αὐτῶν). etiam Num. XXIX, 7 sq. praeter ieiunium in die expiationis nihil iubetur nisi v. 8 καὶ προσοίσετε ὁλοκαυτώματα εἰς ὀσμὴν εὐωδίας κυρίῳ καρπώματα κυρίῳ, μόσχον ἐκ βοῶν ἕνα, κριὸν ἕνα, ἀμνοὺς ἐνιαυσίους ἑπτά. — v. 11 καὶ χίμαρον ἐξ αἰγῶν ἕνα περὶ ἁμαρτίας ἐξιλάσασθαι περὶ ὑμῶν, πλὴν τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας τῆς ἐξιλάσεως, καὶ ἡ ὁλοκαύτωσις ἡ διὰ παντός, ἡ θυσία αὐτῆς καὶ ἡ σπονδὴ αὐτῆς κατὰ τὴν σύγκρισιν εἰς ὀσμὴν εὐωδίας κάρπωμα κυρίῳ. Menardus: „Hircus hic in die ieiunii, hoc est, septimi mensis decimo die mactabatur, praeter duos illos hircos, qui eodem die pro expiatione populi offerebantur, quorum alter erat emissarius, alter offerebatur in holocaustum: de quo Numer. cap. 29 [v. 11] — ubi vides hunc hircum distingui ab iis qui offeruntur in expiationem, nempe ab his duobus hircis, quorum alter emissarius erat, alter in holocaustum ad populi expiationem, de quibus agitur Levit. 16, ubi tamen nulla mentio fit prioris hirci, de quo nunc agimus. id enim clarum est ex Iosepho, lib. 3 antiq. cap. 10 θύουσι δ' ἐν ταύτῃ ἡμέρᾳ ταῦρον καὶ κριοὺς δύο καὶ ἄρνας ἑπτὰ καὶ ὑπὲρ ἁμαρτάδων ἔριφον, προάγουσι δὲ δύο πρὸς τούτῳ. ita legendum, non τούτοις". Iosephus Ant. III, 10, 3 ed. Bekker. de Iudaeorum lege haec retulit: δεκάτῃ δὲ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς [ἑβδόμου] κατὰ σελήνην διανηστεύοντες ἕως ἑσπέρας θύουσιν ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ταῦρόν τε καὶ κριοὺς δύο καὶ ἄρνας ἑπτὰ καὶ ὑπὲρ ἁμαρτάδων ἔριφον. προσάγουσι δὲ δύο πρὸς τούτοις ἐρίφους, ὧν ὁ μὲν ζῶν εἰς τὴν ὑπερόριον ἐρημίαν πέμπεται, ἀποτροπιασμὸς καὶ παραίτησις τοῦ πλήθους παντὸς ὑπὲρ ἁμαρτημάτων ἐσόμενος, τὸν δ' ἐν τοῖς προαστείοις εἰς καθαρώτατον ἄγοντες χωρίον αὐτόθι σὺν αὐτῇ καίουσι τῇ δορᾷ μηδὲν ὅλως καθάραντες. M. Guedemann igitur (l. l. p. 106 sq.) hunc hircum diversum esse contendit a duobus sequentibus (p. 18, 16 sq.). „Der zu verzehrende Bock also, von dem er im Anfange spricht, ist ein dritter, und dies ist ganz richtig. Es ist der IV. B. M. 29, 11 vorgegeschriebene שעיר של מועדות, welcher in der That und zwar allein von allen am Versöhnungstage dargebrachten Opfern Abends verzehrt wurde, wie Maimon. zu Menach. c. 11, 7 bemerkt. — Da Maimonides diesen Sachverhalt ausdrücklich hervorzuheben für gut findet, so muss er wohl angenommen haben, dass derselbe nicht einmal für einen Juden auf der Hand liege." quae sequuntur τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν. M. Guedemann sic interpretatus est: „Der Sinn ist nicht, dass dieser obenerwähnte שעיר של מועדות am Versöhnungstage „für alle Sünden" geopfert wurde, sondern er wurde **auch** an diesem Tage, überhaupt aber an allen Festen und insofern für alle Sünden dargebracht. Man muss daher übersetzen: „Die Priester sollen von dem **auch** am Versöhnungstage (wie an den übrigen Festen) für alle Sünden dargebrachten Bocke (d. h. dem gewöhnlichen שעיר של מועדות, nicht aber von den andern Böcken des Versöhnungstages) essen." sed non legimus τοῦ προσφερομένου καὶ τῇ νηστείᾳ, et χίμαρον ἐξ αἰγῶν ἕνα περὶ ἁμαρτίας Num. XXIX, 11 vix extra δύο χιμάρους ἐξ αἰγῶν περὶ ἁμαρτίας Lev. XVI, 5 ponere licet.

p. 18, 10. 11. Καὶ φαγέτωσαν οἱ ἱερεῖς μόνοι πάντες τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους. etiam haec viros doctos offendebant. nam ne sacerdotibus quidem die expiationis quidquam edere licebat, neque talis coena mandata erat. sed iam ed. Oxon.: „In die cippurim hircus pro peccato oblatus comedebatur vesperi.' Temudim umusuphia c. 10 sect. 1. porro victimis piacularibus nemini nisi sacerdoti eiusque filio vesci licuit, neque his nisi intra sanctuarium. confer Num. XVIII, 9. 10 cum Lev. VI, 16 et Levit. XXIII, 20 [cf. Bähr, Symbolik d. mos. Cultus II p. 360]. dicis ergo causa comedebat sacerdos summus de sacrificio hirci oblati extrinsecus inter vesperas, ieiunium interim continuante populo, usque dum ipse finitis omnibus diei muniis e sanctuario prodiret, et tunc demum ille iustam coenam sumebat, invitatis amicis, quando in pace exierat e sanctuario, ut habetur Cod. Joma c. 7 sect 4 et Abod. yom haccipurim c. 4 in fin." — „Ritus manducandi intestina non lota aceto videbatur desumtus a solennitate paschali, ubi agnus comedendus dicitur ἐπὶ πικρίδων, οὐδὲ ἡψημένον ἐν ὕδατι, ἀλλ' ὀπτὰ πυρί, Ex. XII, 8. 9." equidem et ipse

in priore editione comparavi quae Ex. XII, 8. 9 de agno paschali praescribuntur: *Καὶ φάγονται τὰ κρέα τῇ νυκτὶ ταύτῃ, ὀπτὰ πυρί, καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων ἔδονται. οὐκ ἔδεσθε ἀπ' αὐτῶν ὠμὸν οὐδὲ ἡψημένον ἐν ὕδατι, ἀλλ' ἢ ὀπτὰ πυρί, κεφαλὴν σὺν τοῖς ποσὶ καὶ τοῖς ἐνδοσθίοις*, et Sap. Salom. XII, 5, ubi de primis Palaestinae incolis legimus: *καὶ σπλαγχνοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοῖναν.* quod die expiationis soli sacerdotes hirci intestina non lota cum aceto edere inbentur, etiam M. Guedemann l. l. p. 108 sq. probare non potuit: „Obwohl diese Angabe, wie sie da steht, unrichtig ist, so möchte ich doch behaupten, dass sie nicht so ganz aus der Luft gegriffen ist. In der Mischna Menach. II, 1 lesen wir nämlich: „Wenn der Versöhnungstag auf Freitag fiel, musste der Bock des Versöhnungstages [der oben erwähnte gewöhnliche Festsündenbock] gleichwohl Abends gegessen werden [obwohl man ihn weder am Tage, des Versöhnungsfestes wegen, noch bei Nacht, des bereits eingetretenen Sabbats wegen, kochen konnte, um Mitternacht aber wurde er טרי]. Die babylonischen Priester [die Einzigen, die dies zu thun vermochten] assen ihn nämlich roh, weil sie [im Essen] nicht gar fein waren." Dazu bemerkt der Talmud Manach. 100a: ‚R. Jochanan sagte: nicht babylonische Priester thaten dies, sondern alexandrinische, weil aber die Palästinenser die Babylonier hassten, schoben sie die Sache diesen in die Schuhe.' Hieraus geht hervor, dass das Rohessen des Opferfleisches selbst von den palästinensischen Juden getadelt wurde. — Auch das *μετὰ ὄξους* hat wohl eine historische Grundlage. Denn abgesehen davon, dass der Essig wird gebraucht worden sein, um das rohe Fleisch geniessbarer zu machen, kam er vielleicht auch aus religiösen Rücksichten, nämlich um das Blut zusammenzupressen, zur Verwendung." ceterum Barnabas haec e propheta quodam laudata non ex ipsa Mosis lege hausit. equidem (apostt. VV. p. 20) haec censui: „Führt nun der Verfasser gleichwohl ein solches Gebot ausdrücklich an, so darf man annehmen, dass er eine von den vielen Interpolationen des A.T. oder apokryphischen Schriften benutzte, welche in diesem Zuge die besondre Absicht verfolgte, das jüdische Priesterthum lächerlich zu machen." Barnabam librum aliquem laudare docent l. 8 *τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ;* (cf. c. 6 p. 14, 1 *τί λέγει;* p. 14, 6 *εἶτα τί λέγει;* c. 9 p. 21, 12 *λέγει κύριος ἐν τῷ προφήτῃ.* p. 22, 12. 13 *καὶ τί λέγει;* c. 11 p. 29, 11 *καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ προφήτῃ λέγει.* p. 30, 10 *εἶτα τί λέγει;* c. 12 p. 30, 18 —p. 31, 1 *ὁρίζει ἐν ἄλλῳ προφήτῃ λέγοντι.* p. 31, 13. 14 *καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει.* c. 34, 10. 11 *τί λέγει ἡ γραφή;* p. 35, 8 *καὶ τί λέγει;*) et l. 10 *προσέχετε ἀκριβῶς* (cf. c. 15 p. 38, 11. 12 *προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τό κτλ.*). M. Guedemann vero l. l. p. 108: „Ich hebe diese Stelle des Briefes noch besonders deswegen hervor, weil sie beweist, wie der Schriftsteller „Prophetenstellen" fingirt. Denn was diese Stelle besagt, ist nichts anderes, als der mit gutem talmudischen Commentar versehene Vers IV. B. M. 29, 11. — Barnabas machte sich einen Vers und zwar geschickt zurecht in der Absicht, daran die folgende Auslegung knüpfen zu können."

p. 18, 15. 16. *φάγετε ὑμεῖς μόνοι, τοῦ λαοῦ νηστεύοντος καὶ κοπτομένου ἐπὶ σάκκου καὶ σποδοῦ.* Barnabae ipsius interpretatio, sed falsa. nam ante vesperam ipsis sacerdotibus nihil edere licebat. M. Guedemann vix recte (l. p. 106 not. 2: „Wenn Barnabas weiter die Sache so darstellt, als ob die Priester bei Tage gegessen hätten, „während das Volk fastete," so ist dies offenbar absichtliche Enstellung. Denn ein Mann, der die Opfervorschriften so genau kannte, wie Barnabas, der wusste ohne Zweifel auch, dass die Priester ebenso gut wie das Volk fasten mussten."

p. 18, 16—18. *Λάβετε δύο τράγους καλοὺς καὶ ὁμοίους καὶ προσενέγκατε, καὶ λαβέτω ὁ ἱερεὺς τὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. τὸν δὲ ἕνα τί ποιήσουσιν; ἐπικατάρατος, φησίν, ὁ εἷς.* Lev. XVI, 7—10: *καὶ λήψεται τοὺς δύο χιμάρους καὶ στήσει αὐτοὺς ἔναντι κυρίου παρὰ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ ἐπιθήσει Ἀαρὼν ἐπὶ τοὺς δύο χιμάρους κλήρους, κλῆρον ἕνα τῷ κυρίῳ καὶ κλῆρον ἕνα τῷ ἀποπομπαίῳ. καὶ προσάξει Ἀαρὼν τὸν χίμαρον, ἐφ' ὃν ἐπῆλθεν ἐπ' αὐτὸν ὁ κλῆρος τῷ κυρίῳ, καὶ προσοίσει περὶ ἁμαρτίας· καὶ τὸν χίμαρον, ἐφ' ὃν ἐπῆλθεν ἐπ' αὐτὸν ὁ κλῆρος τοῦ ἀποπομπαίου, στήσει αὐτὸν ζῶντα ἔναντι κυρίου τοῦ ἐξιλάσασθαι ἐπ' αὐτοῦ, ὥστε ἀποστεῖλαι αὐτὸν εἰς τὴν ἀποπομπήν, καὶ ἀφήσει αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον.* „De hircorum similitudine ac bonitate seu pulcritudine, integritate in Levitico ne verbum quidem. quamquam ea quae offerebantur deo

macula debebant carere, et qui creditur esse Dionysius Alexandrinus in epist. adversus Paulum Samosatenum, responsione ad 4 quaestionem, hircos *ἀμώμους* appellat. quae est etiam sententia Procopii Gazaei hic. Cyrillus Alexandrinus in Glaphyris [in Levit. Opp. I, 374 ed. Ioan. Aubert.]: *καλοί τε καὶ ἰσομεγέθεις ἄμφω τε ἰσήλικες, ὁμόχροοί τε καὶ κατ' οὐδένα τρόπον παθόντες τὴν ἐμπηρίαν.* — similes autem exstitisse praeter auctores laudatos et Thalmudistas in Joma [VI, 1] ac Maimonidem de die propitiationum testatur Justinus Martyr in Dialogo cum Tryphone edit. Paris. p. 259 atque Tertullianus contra Iudaeos cap. ultimo et III. adv. Marcionem cap. 7.“ Cot. „Hircos similes esse debere docent Rabbini. ita in Cod. Joma c. 6 sect. 1. dicitur quod ‚de duobus hircis diei expiationis mandatum est, quod erant pares aspectu, statura, pretio,‘ et ‚eodem tempore capi debere‘ addit Maim. in Yom haccippur.“ Oxon. cf. Bähr, Symbolik des mos. Cultus II p. 674. quod alter hircus offerri dicitur *εἰς ὁλοκαύτωμα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν* Hefelius (Sendschreiben p. 69, not. 10) et Hg. (apost. VV. p. 20) vituperaverunt: „Richtiger wäre Sündopfer.“ M. Guedemann, l. l. p. 107 defendit: „Allerdings, was den Wortlaut der Schrift betrifft, die von חטאת spricht. Aber diese Buchstabenrichtigkeit kann jedem Schuljungen glücken. Sachrichtiger dagegen und dabei gelehrter ist *ὁλοκαύτωμα*, da der Bock in der That ein holocaustum, und der priesterliche Mitgenuss untersagt war.“

p. 18, 19 — p. 19, 1—5. *Καὶ ἐμπτύσατε πάντες καὶ κατακεντήσατε καὶ περίθετε τὸ ἔριον τὸ κόκκινον περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ οὕτως εἰς ἔρημον βληθήτω. καὶ ὅταν γένηται οὕτως, ἄγει ὁ βαστάζων τὸν τράγον εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον καὶ ἐπιτίθησιν αὐτὸ ἐπὶ φρύγανον τὰ λεγόμενον ῥαχή.* haec in V. T. non leguntur, sed e tractatu Ioma similia iam ed. Oxon. contulit. A. Harnack dedit Ioma VI, 3—6 secundum versionem Iosti: „Hierauf (nach dem Loosen) band er (der Hohepriester) einen Streifen von Purpurwolle auf den Kopf des fortzusendenden Bockes, stellte ihn gegen das Thor, wodurch er geschickt ward.“ — „Er (der Hohepriester) übergab hierauf den Bock dem, der ihn führen sollte. Jedermann ist ihn abzuführen geeignet. Aber die Hohenpriester haben es sich zum Gesetz gemacht, keinem Israeliten zu gestatten ihn abzuführen. . . . Die Babylonier [Iudaei Babylonici] zupften den Bock oft an den Haaren und riefen: „Nimm (unsere Sünden) mit hinaus [טול וצא טול וצא], nimm und geh', nimm und geh!] Von den angesehensten Männern Jerusalems begleiteten ihn mehrere bis zur ersten Hütte. Es waren nämlich zehn Hütten von Jerusalem bis zur Felsenspitze. (עד צוק) . . . ausser von der letzten aus, von wo man nicht bis zur Felsenspitze (עד צוק) kam, sondern in der Ferne stehen blieb, und was er that beobachtete. Was hatte er zu thun? Er theilte den purpurfarbenen Streifen, band die Hälfte an den Fels (הֶצְיוֹ קוֹשֵׁר בַּסֶּלַע), die andere Hälfte an die Hörner des Bockes und stiess ihn dann von hinten, so dass er sich wälzend hinabstürzte. Ehe er noch die Hälfte des Berges erreichte, war er schon an allen Gliedern zerschlagen.“ M. Guedemann l. l. p. 111 addidit: „Auch zu dieser Stelle bemerkt der Talmud Joma 66b: „Es waren nicht Babylonier, sondern Alexandriner, aber weil jene verhasst waren, schob man ihnen die Sache in die Schuhe.“ Raschi ad h. l.: „Weil die Palästinenser die Babylonier hassten, nannten sie alle Leichtsinnigen und unziemlich Handelnden Babylonier.“ Barnabas vel ille, cuius verba reddidit, in mulcando hirco modum excessit. quod lana coccinea ponitur *ἐπὶ τὸ φρύγανον τὸ λεγόμενον ῥαχή*, interpretes vario modo intellexerunt. Lat. vertit: rubus (Brombeerstaude), et ipse Barnabas intellexit dumum, cuius fructus dulces sunt (l. 5. 6. 16. sq.). Menardus ediderat *ῥαχιήλ* et coniecit *ῥαχόν*, stirps spinosa: „*ῥαχὸς* est stirps spinosa. Hesychius: *ῥαχοί* etc. et paulo post: *ἔστι δὲ ἀκανθῶδες φυτὸν ἀφ' οὗ τὸ περίφραγμα.* est autem spinosa ex qua fiunt sepes, quod mire locum Barnabae illustrat et *ῥάχος* apud auctorem veteris etymologici est *σκόλοψ ἀκανθώδης*, baculus spinosus, *ῥαχίαι* apud Suidam *φραγμοὶ* sepes, maceriae, quae ex virgultis spinosis fiunt. consule Phavorinum.“ aliam viam ingressus est Is. Voss.: „Legendum *ῥαχίη*. Glossae Herodoti: *ῥηχίης φραγμοῦ, ἢ δέσμης τῶν φραμῶν* [l. *φραγμῶν*]. idem plane, quod *ῥάχος* sive *ῥῆχος*.“ haec Cotelerius probavit et addidit: „Atque inde, ut ex membranis Regiis, emaculandus Suidas: *ῥαχίαι, φραγμοί, ἢ δέσμαι τῶν φραγμάτων Ἡρόδοτος.* Scrib. *δεσμαί*.“ Bernardus vero: „Scribo *τὸ λεγόμενον ῥάχιν*, rubum profecto in rupe *σοὺκ* (צוק), quod latine sonat, Praecipitium, dato nomine ex ritu quam severo.“ equi-

dem in priore editione Sin. secutus dedi *ῥαχήλ*, quam vocem ad *ῥακά* Matth. V, 22, i. e. רֵיקָא, stulte, fatue et אֵל revocavi, itaque interpretatus sum: ‚inanis, stultus deus,‘ i. e. עֲזָאזֵל Lev. XVI, 8. 10. 26. Enoch. X, 4. 8. LXIX, 2. „Illud nomen confuse receptum Barnabas qui dicitur cum rubo (*ῥάχος*) coniunxisse videtur.“ Mueller edidit *ῥαχίη* i. q. *ῥαχία* et notavit: „Das Wort heisst allerdings gewöhnlich felsige Küste, wie *ῥάχις*, Berggrat, Felsengrat, *ῥαχάς*, Erdrücken, eigentlich Rückgrat, wie wir ja auch von Bergrücken, Berggrat, Rückgrat reden. Dabei vereinigen aber alle diese Worte zugleich damit die Bedeutung: Dornstrauch, Dornhecke, Hecke, Gehege, Zaun. Auch *ἄκανθα* bezeichnet ausser dem Dorn und Dornstrauch wie *ῥάχις* den Rückgrat, *ἄκανθα τοῦ νώτου,* wie Hesysch. und MS. Lex. Coisl. *ῥάχις* erklären. — So erklären auch wirklich Suidas, Phavorin und eine Glosse zu Herodot *ῥαχίη* durch *φραγμός* (i. q. *φράγμα, φραγμὼν*), Dornhecke. Dahin gehören auch die Formen *ὁ ῥάχος*, nach dem Etymol. Magnum ein Stock mit Dornen, *αἱ ῥαχαὶ* bei Theophrast für verhärtete Weintrauben, Rebholz, was ja auch Reisig ist, aus dem man Rebwellen verfertigt. So fügt die obige Glosse zu Herodot noch bei: *ἡ δέσμη τῶν φραγμῶν*, Dornbündel. Riggb. vertit: ‚Brombeer.‘ Henr. Stephanus in thesauro: „*Ραχὴ* et in plur. *ῥαχαί*, in vite dicuntur, ut in VV. LL. annotatum est, Flagella vel potius Brachia, quae Duramenta vel Duramina vocant Colum. et Plin.; quae in novellis vitibus putare agriculturae lege vetitum est. sicque ap. Theophr. C. Pl. 3, 9 leg. est: — — *καθάπερ ἐπὶ τῶν ἀμπέλων ποιοῦσιν, ἀφιέντες τὰς ῥαχάς*“ [sed in nova O. B. Hasi editione notatur: Fallitur: *τὰς ῥάχους* cod. Med. v. Schneid. vol. 4. p. 222. simili errore *αἱ ῥάχαι* pro *αἱ ῥάχοι* in cod. uno ap. Xenoph. Cyneg. 10, 7. ibidem laudatur Pausanias II, 32, 10 *ῥάχους καλοῦσι Τροιζήνιοι πᾶν ὅσον ἄκαρπον ἐλαίαις, κότινον καὶ φαυλίαν καὶ ἀγριέλαιον*]. vocabulum *ῥαχὴ* vel *ῥαχῇ* significare rubum iam Barnabas eiusque interpres latinus testantur. de rubo quidem in detrudendo hirco emissario nihil relatum est. sed vix opus est Muelleri coniectura: „Zu seiner Auffassung der Sache ist unser Verf. wahrscheinlich auf folgende Weise gekommen. Der Fels der Juden, von dem der Talmud redet, auf den die rothe Wolle gelegt wurde, konnte von den Hellenisten *ῥαχίη* genannt werden. Unser Verf. nahm nun aber das Wort sehr gern in der andern Bedeutung von Dornen. Denn so passte es ihm trefflich zu seiner Allegorie auf die Dornenkrone Christi, die mit zu den Leiden Christi gehörte (l. 9), und die zugleich ein Vorbild auf die Leiden der Christen ist (l. 21).“ ita fere etiam A. Harnack: „צוק nom. appellat. (cf. Baba mezia VII, 10) mons altus et praeruptus, praeceps, declivis (Buxtorf. Lex. Chald. s. v.) = מָצוּק 1 Sam. XIV, 5. (Surenhusius צוק falso nom. proprium esse opinatus est). graece = *ῥάχις* vel *ῥαχία*. sed Barnabas *ῥαχία* pro *ῥάχος* (*ἄκανθα,* rubus, spinae) sumpsit, ut typum ostenderet coronae Christi spinosae.“ hoc solum concedo, Barnabam typum coronae Christi quaesivisse (cf. Voss.). Ioma VI, 6: „linguam [lanam] coccineam dividebat, dimidium ad rupem [quidni ad rubum ibi crescentem?], dimidium inter cornua eius [hirci] alligabat et impellebat eum retrorsum.“

p. 19, 8. *ἐστεφανωμένον.* cf. Matth. XXVII, 29.

p. 19, 8—10. *ἐπειδὴ ὄψονται αὐτὸν τότε τῇ ἡμέρᾳ τὸν ποδήρη ἔχοντα τὸν κόκκινον περὶ τὴν σάρκα.* Matth. XXVII, 28 *χλαμύδα κοκκίνην περιέθηκαν αὐτῷ.* Ioan. Apocal. I, 13 *ἐνδεδυμένον ποδήρη.*

p. 19, 10—12. *Οὐχ οὗτός ἐστιν, ὃν τότε ἡμεῖς ἐσταυρώσαμεν ἐξουθενήσαντες καὶ κατακεντήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες; ἀληθῶς οὗτος ἦν ὁ τότε λέγων ἑαυτὸν υἱὸν θεοῦ εἶναι.* cf. Matth. XXVI, 63 sq. XXVII, 29—31.

p. 20, 3—5. *οὕτω, φησίν, οἱ θέλοντές με ἰδεῖν καὶ ἅψασθαί μου τῆς βασιλείας ὀφείλουσι θλιβέντες καὶ παθόντες ἰδεῖν με.* iuvat conferre, quamvis non disertis verbis laudatum, 4 Ezr. VII, 14: „si ergo non ingredientes ingressi fuerint qui vivunt angusta et mala haec, non poterunt recipere quae sunt reposita.“

VIII. p. 20, 6—12. *Τίνα δὲ δοκεῖτε τύπον εἶναι, ὅτι ἐντέταλται τῷ Ἰσραὴλ προσφέρειν δάμαλιν τοὺς ἄνδρας, ἐν οἷς εἰσὶν ἁμαρτίαι τέλειαι, καὶ σφάξαντας κατακαίειν, καὶ αἴρειν τότε τὴν σποδὸν παιδία καὶ βάλλειν εἰς ἄγγη καὶ περιτιθέναι τὸ ἔριον τὸ κόκκινον ἐπὶ ξύλον — ἴδε πάλιν ὁ τύπος ὁ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον — καὶ τὸ ὕσσωπον, καὶ οὕτω ῥαντίζειν τὰ παιδία καθ᾽ ἕνα τὸν λαόν, ἵνα ἁγνίζωνται ἀπὸ τῶν*

ἁμαρτιῶν. Num. XIX, 2 sq. Philon. de sacrificantibus s. de victimas offerentibus 3 (Opp. II, 252 sq.). „Barnabas etiam hic traditionem rabbinicam (cf. Mischna, Para III, 1—11) sequitur, nonnulla addens vel typi causa mutilans. cf. Hefele, Sendschreiben p. 74—78 et Ml.“ Harn.

p. 20, 7. 8. *δάμαλιν προσφέρειν τοὺς ἄνδρας, ἐν οἷς εἰσὶν ἁμαρτίαι τέλειαι, καὶ σφάξαντας κατακαίειν*. Num. XIX, 2—5 *λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, καὶ λαβέτωσαν πρὸς σὲ δάμαλιν πυῤῥὰν ἄμωμον — καὶ δώσεις αὐτὴν πρὸς Ἐλεάζαρ τὸν ἱερέα· καὶ ἐξάξουσιν αὐτὴν ἔξω τῆς παραβολῆς εἰς τόπον καθαρὸν καὶ σφάξουσιν αὐτὴν ἐνώπιον αὐτοῦ — καὶ κατακαύσουσιν αὐτὴν ἐναντίον αὐτοῦ, καὶ τὸ δέρμα καὶ τὰ κρέα αὐτῆς καὶ τὸ αἷμα αὐτῆς σὺν τῇ κόπρῳ αὐτῆς κατακαυθήσεται*. unde vero viri, in quibus peccata consummata sunt? Num. XIX, 7 *καὶ ἀκάθαρτος ἔσται ὁ ἱερεὺς ἕως ἑσπέρας, καὶ ὁ κατακαίων αὐτὴν — ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας*. „Dicunt Iudaei, summum sacerdotem huic muneri obeundo exemtum, quod pollueret eos, qui in eo ministrabant, Maimon. in Parah c. 1 p. 11. imo non modo Iudaeos, sed et alienigena quilibet vaccae mactandae suffecerat et etiam eidem comburendae idoneus habebatur, quod in Num. XIX, 3 adnotat Sal. Jarchi. quandoquidem dicuntur haec fieri debere in oculis, hoc est, saltem in conspectu sacerdotis. ritum hunc dominicam expiationem respexisse ostendit Paulus Hebr. IX, 13“ etc. Oxon. A. Harnack bene contulit Para III, 7: „Draussen war ein Tauchbad. Sie verunreinigten absichtlich den die Kuh verbrennenden Priester wegen der Sadducäer, damit sie nicht behaupteten, die Kuh werde nicht von Solchen bereitet, die nicht durch den Sonnenuntergang rein geworden.“ M. Guedemann l. l. p. 113: „Aber B. braucht unreine Männer, wie die nachherige Anwendung beweist, deshalb benutzt er geschickt die ihm bekannte Thatsache von der ex-officio-Verunreinigung des Priesters und stellt die Sache so dar, als ob es bei der Verunreinigung sein Bewenden gehabt hätte, wie er auch die levitische Unreinigkeit in moralische (*ἁμαρτίαι*) verwandelt. Ja noch mehr! Er sagt, wie ich so eben bemerkt habe, *τοὺς ἄνδρας ἐν οἷς κτλ.* Diese Mehrzahl von Unreinen entspricht ganz der von den Midraschim vielfach ausgebeuteten Bestimmung Para 4, 4, dass nämlich alle mit der Kuh Beschäftigten unrein wurden, nur setzt B. seines Zweckes wegen die erst nach dem Acte eintretende Unreinigkeit bereits im Beginne desselben voraus.“

p. 20, 8—12. *καὶ αἴρειν τότε τὴν σποδὸν παιδία καὶ βάλλειν εἰς ἄγγη καὶ περιτιθέναι τὸ ἔριον τὸ κόκκινον ἐπὶ ξύλον — — καὶ τὸ ὕσσωπον καὶ οὕτω ῥαντίζειν τὰ παιδία καθ᾽ ἕνα τὸν λαόν, ἵνα ἁγνίζωνται ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν*. Num. XIX, 6 *καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς ξύλον κέδρινον καὶ ὕσσωπον καὶ κόκκινον, καὶ ἐμβαλοῦσιν εἰς μέσον τοῦ κατακαύματος τῆς δαμάλεως*. 9 *καὶ συνάξει ἄνθρωπος καθαρὸς τὴν σποδὸν τῆς δαμάλεως καὶ ἀποθήσει ἔξω τῆς παρεμβολῆς εἰς τόπον καθαρόν· καὶ ἔσται τῇ συναγωγῇ υἱῶν Ἰσραὴλ εἰς διατήρησιν, ὕδωρ ῥαντισμοῦ ἅγνισμά ἐστι*. Hebr. IX, 13 *καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα*. unde pueri, qui cinerem in vasa iaciunt, lanam coccineam et hyssopum circumdant et sparsione Israelitam quemque purgant a peccatis? M. Guedemann l. l. p. 113 sq.: „Wenn auch die Darstellung, als ob Knaben die Asche der eben verbrannten Kuh „genommen“ (d. h. gesammelt) hätten, nicht richtig ist, so beweist sie doch, dass B. von der Bestimmung Para III, 3 Kenntniss hatte, dass Knaben [puritatis exempla] das Wasser schöpfen, von der vorhandenen Asche nehmen, Beides vermischen und die Besprengung des die neue Kuh verbrennenden Priesters vornehmen sollten, — eine Bestimmung, nach welcher er dann seine typische Darstellung sich zurecht gemacht hat. Ja, da diese Verordnung nur für Ausnahmsfälle galt, so muss nach der Kenntniss derselben zu schliessen, die Vertrautheit Barnabas' mit dem jüdischen Ritual keine gewöhnliche gewesen sein. Auf der Besprengung des Priesters durch Knaben beruht denn wohl auch die Aeusserung *καὶ οὕτως ῥαντίζειν τὰ παιδία καθ᾽ ἕνα τὸν λαόν*, obwohl auch die Besprengung des Unreinen Knaben gewissen Alters wenigstens gestattet war (Para 12, 10. Maim. das. 10, 6). *καθ᾽ ἕνα τὸν λαὸν* soll wohl heissen: jeden Einzelnen, wenn er nämlich unrein war, oder auch das ganze Volk, wenn es unrein war. Letzterer Fall erscheint Hefele a. a. O. S. 76 ganz undenkbar, dagegen dem Talmud Synhedr. 12ª (s. Raschi s. v. (מפני הטומאה) nicht. Wenn Barnabas plötzlich von der Zubereitung der Kuh abspringt und auf die Verwendung ihrer Asche bei Verunreinigungen übergeht,

so thut er das in typologischer Absicht. Denn mit der „Hauptbesprengung" (welche der Priester bei der Zubereitung gegen das Heiligthum richtete, und deren Verschweigung Hefele das. S. 75 und Hilgenfeld Ap. V. S. 21 so auffallend finden) konnte Barnabas nichts anfangen. Deshalb geht er, jene Besprengung bei Seite lassend, sofort zur Besprengung „eines Jeden aus dem Volke" über, *ἵνα ἁγνίζωνται ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν*, die levitische Unreinigkeit wieder in moralische verwandelnd." profecto pueros aquam haurientes praebet Para III, 2. 10. 5. 3. a puero in cadum cinis inicitur. de vasibus ibid. c. VIII.

p. 20, 13. *ὁ μόσχος Ἰησοῦς*. „Die LXX haben Num. XIX immer nur *δάμαλις*. Hingegen Josephus Antiq. IV, 4, 6 sagt von dieser rothen Kuh: *μόσχος θήλεια ἀρότρου μὲν καὶ γεωργίας ἄπειρος, ὁλόκληρος δὲ ξανθὴ πᾶσα*. Unser Verf. sagt ohne Variante *ὁ μόσχος*, obwohl das Wort generis communis ist, wie auch aus Joseph. erhellt." Müller. Iesu congruere non videbatur femin. *δάμαλις*. Ezechiel apocryphus *τὴν δάμαλιν* alia ratione proposuit. Tertullianus de carne Chr. 23: ‚Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa, quae peperit et non peperit.' Clemens Alex. Strom. VII, 16, 94 p. 890 ‚*Τέτοκεν καὶ οὐ τέτοκεν*,' *φησὶν ἡ γραφή*. Epiphanius Har. XXX, 30 *καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει· ‚Καὶ τέξεται ἡ δάμαλις, καὶ ἐροῦσιν Οὐ τέτοκεν*.' addo Gregorii Nysseni Testimon. adv. Iud. c. 3 p. 303 ed. Zacagn.: *καὶ πάλιν· Ἰδοὺ ἡ δάμαλις τέτοκε καὶ οὐ τέτοκε· τοῦτο δὲ δηλοῖ τὴν παρθένον*.

p. 20, 13. 14. *οἱ προσφέροντες ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ οἱ προσενέγκαντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν σφαγήν*. Iudaei, quorum peccata consummaturus dominus advenit (c. 5 p. 13, 5 sq.), qui ipsum pastorem suum occiderunt (ib. p. 13, 8. 9), synagoga malignorum (ib. p. 13, 13, c. 6 p. 14, 14), qui iustum vinxerunt (ib. p. 15, 4), quorum vim filius dei passus est (c. 7 p. 18, 15), a quibus crucifixus est (c. 7 p. 19, 10 sq.).

p. 20, 14. 15. *εἶτα οὐκέτι ἄνδρες, οὐκέτι ἁμαρτωλῶν ἡ δόξα*. his verbis interpretes valde offensi sunt. tamquam spuria ea dammaverunt Davis. et Hefele, dubitavit Mueller, omni sensu carere censuit A. Harnack. sed Barnabas a viris scelestis, quorum honor erat vaccae oblatio et mactatio, iam transit ad illos pueros, qui Christi praecones repraesentant.

p. 20, 15—17. *οἱ ῥαντίζοντες παῖδες οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν ἁγνισμὸν τῆς καρδίας*. Barnabae tamquam scriptori magis convenire videbantur *οἱ εὐαγγελιζόμενοι* (I G).

p. 20, 17 —p. 21, 1. *οἷς ἔδωκε τοῦ εὐαγγελίου τὴν ἐξουσίαν, οὖσι δώδεκα εἰς μαρτύριον τῶν φυλῶν*. quod XII apostoli pueris innocentibus repraesentantur, non tollit illam sententiam, quod antea summi omnium peccatores erant (c. 5 p. 12, 11 sq.). nam in Christi officio innocentes redditi sunt. quod autem XII tantum apostoli dicuntur, XII tribubus Israelis et evangelicae historiae congruit, salvo Pauli honore. ceterum cf. Ebionaeorum ev. in huius operis fasc. IV. p. 33, 14. 15, ubi Iesus ad apostolos loquitur: *ὑμᾶς οὖν βούλομαι εἶναι δεκαδύο ἀποστόλους εἰς μαρτύριον τοῦ Ἰσραήλ*.

p. 21, 2. *τρεῖς παῖδες οἱ ῥαντίζοντες*. unum tantum spargentem legimus Num. XIX, 18 sq. sed pueri duo saltem, alter ut alterius vice fungeretur, si opus esset, memorantur Para III, 3. 4: „neque parvulus unus propter alterum, et parvuli conspergendi erant" etc. Barnabas tres induxit, ut Abraham, Isaac et Iacob repraesentarentur.

p. 21, 4. *ὅτι ἡ βασιλεία Ἰησοῦ ἐπὶ ξύλῳ*. Ps. XCV, 10 apud Iustinum Dial. c. 73 p. 298, Tertullian. adv. Iud. 10, adv. Marcion. III, 19 al.: *ὁ κύριος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου*. etiam plura contulit Mueller.

p. 21, 7, 8. *ὅτι καὶ ὁ ἀλγῶν σάρκα διὰ τοῦ τύπου τοῦ ὑσσώπου ἰᾶται*. „Commentarii loco erunt ista Origenis Homilia 8 in Leviticum, ubi de hyssopo: Hoc genus herbae naturam habere medici ferunt, ut diluat et expurget, si quae illae pectori hominum sordes ex corruptione noxii humoris insederint. et haec Athanasii relata in Catena Graecorum Patrum in Psalm. L, 9 *ὑσσώπῳ δὲ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐνέργειαν ἀφομοιοῖ, ἅτε θερμαίνουσαν καὶ πάντα τὸν ἐν ἡμῖν ῥύπον ἀποσμήχουσαν*. [itaque non per sordes hyssopi, sed per hyssopum a sordibus internis liberamur] traditur a plurimis, Plinio saepe, Dioscoride lib. 3 cap. 30, Theodoto Heraleote ad Psalm. L, 9 in Catena, Gregorio Nazianzeno Oratione 40 p. 643, Hieronymo lib. 1. adversus Iovinianum cap. 6 et lib. 2 cap. 9 atque in Psalmum L, Ambrosiastro ad Hebr. IX, 19, Augustino in Psalmum praedictum, I. de doctrina christiana 41 et tractatu 119. in Iohannem, Cyrillo in Matthaei VIII, Theodorito Quaest. 19. in Leviticum, 35 in Numeros,

et ad Hebr. IX, 19. Procopio Gazaeo in Leviticum, Gregorio Papa lib. 6 in Iob. cap. 17. ac expositione in IV. Psalmum, Euthymio in Psalm. L. Isidoro Originum lib. 17. cap. 9. Petro Damiani lib. 7. Epist. 5. Bernardo Serm. 45 in Cant. et Hesychio ac Suida in Lexicis, hyssopum esse herbam *λεπτυντικήν, σμηκτικήν, σμήχουσαν, τῶν ἐκ ψυχρότητος παθῶν σμηκτικήν, ῥυπτικήν, θερμαντικήν, θερμοτάτην.* — quocirca vehementer miror affirmationem viri stupendae eruditionis Sam. Bocharti in Hierozoico, naturam hyssopi nihil habere *σμηκτικόν,* locum vero Hesychii exponi debere de abstersione seu purgatione in lege Mosis.“ Cotel. traditae lectioni *διὰ τοῦ ῥύπου τοῦ ὑσσώπου* Dress. alia vocis *ῥύπου* interpretatione mederi voluit: „Descendit enim ex *ῥύω* (*ῥύομαι*) et *ῥέω*.“ itaque intellegendum esse hyssopi succum. quam deductionem merito repudiavit Mueller. sed ipse perperam interpretatus est: „Der Schmutz des Ysop ist der durch den Ysop weggenommene Schmutz. — Das hebr. Reinigungweise מֵי־נִדָּה, heisst eigentlich wörtlich: Wasser der Unreinigkeit, ein Wasser, das mit der Unreinigkeit zu schaffen hat und sie entfernen soll. Umgekehrt bezieht sich purgamentum und purgamen nicht bloss auf die Reinigung und das Reine, sondern auf das durch die Reinigung Weggeschaffte, auf den ausgereinigten Schmutz und Kehricht.“ Harnack: „fortasse = *σποδὸς τ. ὑσσ.*“

IX. p. 21, 12. 13. *Εἰς τὴν ἀκοὴν ὠτίων ὑπήκουσάν μου.* Ps. XVII, 45 *εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι* (*ἐπήκουσάς* Al.). sed 2 Regn. (Sam.) XXII, 45 *εἰς ἀκοὴν ὠτίου ἤκουσάν* (*ὑπήκουσαν* Al.) *μου.*

p. 21, 13. 14. *Ἀκοῇ ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν, ἃ ἐποίησα γνώσονται.* Ies. XXXIII, 13 *ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν ἃ ἐποίησα, γνώσονται οἱ ἐγγίζοντες τὴν ἰσχύν μου.*

p. 21, 14. 15. *Περιτμήθητε, λέγει κύριος, τὰς καρδίας ὑμῶν.* Ier. IV, 4 *περιτμήθητε* (*περιτμηθήσεσθαι* Al.) *τῷ θεῷ ὑμῶν* (*ἡμων* Al.) *καὶ περιτέμνεσθε* (*περιελέσθαι* Al.) *τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν.* Iustinus Dial. c. 28 p. 245 *περιτέμνετε τῷ κυρίῳ κτλ.*

p. 21, 15 —p. 22, 1. *Ἄκουε, Ἰσραήλ, ὅτι τάδε λέγει κύριος ὁ θεός σου.* Ier. VII, 2. 3 *ἀκούσατε λόγον κυρίου, πᾶσα* (*ἡ* add. ℵ et Al.) *Ἰουδαία· τάδε λέγει κύριος ὁ θεὸς Ἰσραήλ.*

p. 22, 1—3. *Τίς ἐστιν ὁ θέλων ζῆσαι εἰς τοὺς αἰῶνας; ἀκοῇ ἀκουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδός μου.* Ps. XXXIII, 13. *τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωήν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς;* cf. Ex. XV, 26. Deut. XV, 5. Clem. Rom. epi. I, 22 p. 29, 2. 3.

p. 22, 3. 4. *Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησε ταῦτα εἰς μαρτύριον.* Ies. I, 2 *ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν.*

p. 22, 5. *Ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου.* Ies. I, 10 *ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων.*

p. 22, 6. *Ἀκούσατε, τέκνα, φωνῆς βοῶντος ἐν ἐρήμῳ.* Ies. XL, 3 *φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ.*

p. 22, 8—10. *ἀλλὰ ἡ περιτομή, ἐφ' ᾗ πεποίθεισαν, κατήργηται. περιτομὴν γὰρ εἴρηκεν οὐ σαρκὸς γενηθῆναι, ἀλλὰ παρέβησαν, ὅτι ἄγγελος πονηρὸς ἐσόφιζεν αὐτούς.* de his notavi (apost. VV. p. 22, not. 19): ‚Ueber *σοφίζειν* in schlimmer Bedeutung vgl. 2 Petr. I, 16. Hefele bleibt a. a. O. S. 80. 208 bei der Annahme stehen, dass der Verf. nur das hartnäckige Festhalten der leiblichen Beschneidung im A. T. als eine Eingebung des Satan ansehe, nicht die Einführung derselben. Auch Ritschl, altkathol. Kirche S. 288 [ed. 1, p. 297 ed. II.) nimmt an, dass der teuflische Trug erst nach den prophetischen Belehrungen über den geistigen Sinn der Bescheidung eingetreten sei. Allein offenbar hat der Teufel nach unserm Verfasser gleich anfangs die leibliche Beschneidung bei den Juden eingeführt. Die „Uebertretung“ des wahren göttlichen Gebots beginnt ja mit der Einführung der Beschneidung, und das fleischliche Verständniss des Bescheidungsgesetzes reicht offenbar ebenso weit in die Vergangenheit hinauf, wie das c. 10 ganz parallel beschriebene Missverständniss der Speisegesetze. Nach Ritschl müsste man eigentlich eine doppelte Uebertretung der Juden annehmen.“ contra Hefelium et Ritschelium etiam Mueller: „Dieser Auffassung widersprechen sowohl die Worte hier, *παρέβησαν, ἐσόφιζεν,* als der ganze Brief, indem überall angenommen wird, dass schon von Anfang an nicht buchstäblich, sondern geistig hätte sollen aufgefasst werden, c. 2 p. 6, 3—5. c. 3 p. 7, 3 sq. c. 8 p. 21, 8 sq. c. 10 p. 24, 8. 9. p. 27, 3 sq. 28, 7 sq.

c. 11 p. 28, 12–29, 2 c. 13 p. 34, 9. 10 p. 35, 14. 15. c. 15 p. 38, 8–11. p. 39, 10—12. c. 16 p. 39, 15—17. Vgl. Neander KG. I. 734 (oder 653. 1101), Hilg. Apost. Väter 22, 19. — Ist das Heil in Christo über die Engel gesetzt, durch die das Gesetz gegeben worden ist, Hebr. I. II, so liegt der Gedanke nicht so fern, dass jenes Festhalten einem bösen Engel zuzuschreiben sei, zunächst für die Zeitgenossen, und dann für die Aelteren, die ja dasselbe thaten, und auf die man sich berief." consensit Riggb. l. l. p. 23. 30. A. Harnack quidem negavit, illorum Iudaeorum, qui ante prophetas vixerint, hic fieri mentionem; sed iam Moses propheta erat, neque talis distinctio omnino ferenda est. malus vero angelus non ipse Satanas (*ὁ πονηρὸς ἄρχων* c. 4 p. 11, 4. *ὁ πονηρὸς* c. 2 p. 7, 2. c. 21 p. 49, 7. 8), sed inter *τοὺς ἀγγέλους τοῦ σατανᾶ* c. 18 p. 43, 2. 4 censendus est, cf. 2 Cor. XII, 7.

p. 22, 11. 12. *Τάδε λέγει κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν — ὧδε εὑρίσκω ἐντολήν — μὴ σπείρητε ἐπ' ἀκάνθαις, περιτμήθητε τῷ κυρίῳ ὑμῶν* (cf. p. 21, 14. 15). Ier. IV, 3. 4 *ὅτι τάδε λέγει κύριος τοῖς ἀνδράσιν Ἰούδα καὶ τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ* (omnia om. Al.) *Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα καὶ μὴ σπείρητε ἐπ' ἀκάνθαις. περιτμήθητε τῷ θεῷ ὑμῶν.* Barnabas hic mandatum dei invenit. cf. c. 10 p. 24, 8. p. 28, 1. Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 11 p. 314 ed. Zacagn.: *καὶ πάλιν· Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα, καὶ μὴ σπείρητε ἐπ' ἀκάνθαις· ἀλλὰ περιτέμνεσθε τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας ὑμῶν.*

p. 22, 13. 14. *Περιτμήθητε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι.* Deut. X, 16 *καὶ περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε* (*ἔτι* add. Al.), Barnabam secutus Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 11 p. 313 ed. Zacagn.: *καὶ πάλιν· Περιτέμνεσθε τὴν καρδίαν ὑμῶν, καὶ μὴ τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν.*

p. 22, 14. 15 —p. 23, 1. *Ἰδοὺ λέγει κύριος Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα ἀκροβυστίᾳ, ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδίᾳ.* Ier. IX, 25 *ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ ἐπισκέψομαι ἐπὶ πάντας περιτετμημένους ἀκροβυστίας αὐτῶν.* ad Iudaeos Stephanus Act. VII, 51 *ἀπερίτμητοι καρδίαις καὶ τοῖς ὠσίν.* Barnabae epistulam secutus Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 11 p. 313: *καὶ πάλιν αἰτιώμενος τοὺς Ἰουδαίους λέγει· Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα σαρκί, ὁ δὲ λαὸς οὗτος τῇ καρδίᾳ.*

p. 23, 1. *ἀλλ' ἐρεῖς· καὶ μὴν περιτέτμηται ὁ λαὸς εἰς σφραγῖδα.* cf. Rom. IV, 11 *καὶ σημεῖον ἔλαβεν περιτομῆς σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ.* Clemens Rom. (epi. II, 7 p. 75, 1 c. 8 p. 75, 17), Clemens Alex. (Quis dives salv. §. 39 p. 957, §. 43 p. 959) et alii, quos recensui ad Clem. Rom. epi. II, 7, iam baptismum Christianorum *τὴν σφραγῖδα* appellaverunt.

p. 23, 2. 3. *ἀλλὰ καὶ πᾶς Σύρος καὶ Ἄραψ καὶ πάντες οἱ ἱερεῖς τῶν εἰδώλων.* Ierem. IX, 25. 26 *καὶ ἐπισκέψομαι ἐπὶ πάντας περιτετμημένους ἀκροβυστίας αὐτῶν, ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ἐπὶ Ἰδουμαίαν καὶ ἐπὶ Ἐδὼμ καὶ ἐπὶ* (*τὴν Ἰδουμαίαν καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς* Al.) *υἱοὺς Ἀμμὼν καὶ ἐπὶ υἱοὺς Μωάβ.* cf. quae Cotelerius et Muellerus doctissime adnotaverunt. modum excedunt verba *πᾶς Σύρος καὶ Ἄραψ.* nam Herodotus II, 104: *μοῦνοι πάντων ἀνθρώπων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτάμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύροι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ αὐτοὶ ὁμολογέουσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι· Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν καὶ Μάκρωνες οἱ τούτοισι ἀστυγείτονες ἐόντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι· οὗτοι γάρ εἰσι οἱ περιταμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι.* Ioseph. Ant. VIII, 10, 3 *δῆλον οὖν ἐστιν, ὅτι μηδένες ἄλλοι περιτέμνονται τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Σύρων ἢ μόνοι ἡμεῖς.* c. Apion. I, 22 *οὐκοῦν εἴρηκε* (Herodotus) *Σύρους τοὺς ἐν τῇ Παλαιστίνῃ περιτέμνεσθαι· τῶν δὲ τὴν Παλαιστίνην κατοικούντων μόνοι τοῦτο ποιοῦσιν Ἰουδαῖοι.* Clem. Rom. Recogn. VIII, 53 Iudaeorum quoque circumcisionem Arabicae gentes aliaeque plurimae ad ministerium suae impietatis imitati sunt. Bardesanes de fato c. 19 syr. (apud A. Merx, Bardesanes v. Edessa p. 52): „Als jüngst die Römer Arabien eroberten und alle Gesetze, die vor ihrer Zeit gegolten hatten, abschafften, vor allem die Beschneidung, welche sie an sich auszuführen pflegten" etc. et quae adnotavi in libro: Bardesanes der letzte Gnostiker, Lips. 1864 p. 130 not. 4. quod etiam *πάντες οἱ ἱερεῖς τῶν εἰδώλων* circumcidi dicuntur, cf. Artapanum apud Euseb. praepar. ev. IX, 27, 5: *οὕτω δὴ τοὺς Αἰθίοπας, καίπερ ὄντας πολεμίους, στέρξαι τὸν Μωϋσῆν, ὥστε καὶ τὴν περιτομὴν τῶν αἰδοίων*

παρ' ἐκείνου μαθεῖν· οὐ μόνον δὲ τούτους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱερεῖς (Aegyptiorum) *ἅπαντας.* de solis Aegyptiorum sacerdotibus Iosephus c. Apion. II, 13 *ἐκεῖνοι τοίνυν ἅπαντες καὶ περιτέμνονται καὶ χοιρείων ἀπέχονται βρωμάτων.* Philo de circumcisione §. 1 (Opp. II, 211) circumcisionis utilitatem esse censuit etiam *τὴν δι' ὅλου τοῦ σώματος καθαρότητα πρὸς τὸ ἁρμόττειν τάξει ἱερωμένῃ.* Epiphanius Haer. XXX, 33 *τί δὲ καυχᾶται Ἐβίων περιτομήν, ὁπότε καὶ οἱ εἰδωλολάτραι καὶ μιαρεῖς τῶν Αἰγυπτίων περιτομὴν ἔχουσιν. ἀλλὰ καὶ οἱ Σαρακηνοὶ οἱ καὶ Ἰσμαηλῖται περιτομὴν ἔχουσι καὶ Σαμαρεῖται καὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἰδουμαῖοι καὶ Ὁμηρῖται.*

p. 23, 3. 4. *ἀλλὰ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐμπερίτομοί εἰσι.* cf. etiam Clem. Rom. Recogn. I, 33: inde denique et Indorum quidam et Aegyptiorum circumcidi didicere ac purioris observantiae esse quam ceteri, licet processu temporis quam plurimi eorum ad impietatem verterent argumentum et indicium castitatis.

p. 23, 5. *Ἀβραὰμ πρῶτος περιτομὴν δούς.* Methodius Sympos. I, 3 *ὁ γοῦν Ἀβραὰμ πρῶτος ἐν διαθήκῃ τὴν περιτομὴν λαβών.*

p. 23, 5. 6. *ἐν πνεύματι προβλέψας.* cf. c. 10 p. 24, 9 *Μωϋσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε.* p. 27, 3 4 (eadem fere) c. 13 p. 35, 7 *εἶδε δὲ Ἰακὼβ τύπον τῷ πνεύματι.*

p. 23, 6. 7. *λαβὼν τριῶν γραμμάτων δόγματα.* cf. quae ad c. l. p. 41, 7 notata sunt.

p. 23, 7. 8. *Καὶ περιέτεμεν Ἀβραὰμ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄνδρας δεκαοκτὼ καὶ ὀκτακοσίους.* Gen. XVII, 23 *καὶ ἔλαβεν Ἀβραὰμ Ἰσμαὴλ τὸν υἱὸν ἑαυτοῦ* (*αὐτοῦ* Al.) *καὶ πάντας τοὺς οἰκογενεῖς αὐτοῦ καὶ πάντας τοὺς ἀργυρωνήτους καὶ πᾶν ἄρσεν τῶν ἀνδρῶν τῶν ἐν τῷ οἴκῳ Ἀβραὰμ καὶ περιέτεμε τὰς ἀκροβυστίας αὐτῶν.* XIV, 14 (*Ἅβραμ*) *ἠρίθμησε τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς αὐτοῦ, τριακοσίους δέκα καὶ ὀκτώ.* quod Barnabas contra LXX interpretes *τριακοσίους* posuit ante *δέκα καὶ ὀκτώ*, Guedemanno (l. l. p. 119 sq.) hebraici textus (שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת) notitiam probare videtur. sed Barnabas s. scripturae locos ad arbitrium formare solet. non hebraicum numerum שיח (318), sed graecum numerum T I H (318) ita transponit, ut primo I H, tum T interpretetur. LXX interpretum ordinem restituit L, etiam l. 9. 10. Gematriam rabbinicam in illo loco, ut C. Siegfried (Philo p. 330) et Guedemann l. l. monuerunt, etiam Bereschit Rabba c. 43. 44 (cf. Nedar 32ª al.) exercuit: „Elieser solus erat, nam numerus אליעזר valet 318.“ eiusdem artis exemplum exhibet Ioan. Apocal. XIII, 18 (cf. Mos. assumpt. IX, 24).

p. 23, 8. 9. *Τίς οὖν ἡ δοθεῖσα αὐτῷ γνῶσις;* cf. quae ad c. 1 p. 4, 6 notata sunt.

p. 23, 9. 10. *ὅτι τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους, καὶ διάστημα ποιήσας λέγει τριακοσίους.* Barnabas scripturam sacram, qualem ipse mutavit, interpretatur.

p. 23, 10—13 —p. 24, 4. *τὸ δεκαοκτώ· Ι δέκα, Η ὀκτώ. ἔχεις Ἰησοῦν. ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ Τ ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τοὺς τριακοσίους. δηλοῖ οὖν τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶ γράμμασι, καὶ ἐν τῷ ἑνὶ τὸν σταυρόν.* „Irenaeus Valentinianorum verba repetens (I, 3, 2) haec dicit: *ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προηγουμένων τοῦ ὀνόματας αὐτοῦ* (scil. Iesu) *δύο γραμμάτων, τοῦ τε ἰῶτα καὶ τοῦ ἦτα, τοὺς δεκαοκτὼ αἰῶνας εὐσήμως μηνύεσθαι*“ Harn. Tertullianus adv. Marcion. III, 22: „ipsa est enim littera Graecorum Tau, nostra autem T species crucis“, quam *ἔχειν τὴν χάριν* vel gratiosam esse Barnabas asseruit (cf. librum meum: apostt. VV. p. 23, not. 22). Barnabam in hac Gen. XIV, 14 interpretatione secutus est Clemens. Alex. Strom. VI, 11, 84 p. 782, cuius expositionem sub textu dedi. etiam ille, qui inter Cypriani opera servatur De Pascha computus, a. 245 p. C. n. conscriptus, c. 10 p. 257, 5 sq. ed. Hartel.: ‚Et ideo Abraham, qui a deo domino dictus est propheta, cum manifeste sciret in sacramento Christi centenario sibi natum filium, qui post diem tertium mortem evacuavit et illum fortem et inimicum nostrum vinxit, denumeravit universos vernas suos et propter centenariam nativitatem triplicavit C et fecit signum τ, quibus et adiecit XVIII, i. e. in nomine Iesu‘ etc. c. 18 p. 265, 25 ‚anni CCC scilicet ostenderunt crucis signum‘. c. 20 p. 267, 5 sq.: ‚CCC autem apud Graecos per unam literam notantur, quae dicitur tau, et manifeste demonstrat omnibus tau crucis signum.‘ c. 22 p. 268, 8 sq. ‚et ideo quomodo Abraham, quando expugnare voluit qui Loth filium fratris eius captivum duxerunt, numeravit vernas suos, primum XVIII in nomine Iesu, et alios propter centenariam generationem in sacramento trium

dierum triplicans numeravit CCC et fecit τ signum crucis.' inversus numerorum ordo Barnabae notitiam prodit.

p. 24, 2. 3. *οὐδεὶς γνησιώτερον ἔμαθεν ἀπ' ἐμοῦ λόγον, ἀλλ' οἶδα ὅτι ἄξιοί ἐστε ὑμεῖς.* Barnabas gaudet, quod hanc interpretationem excogitavit, et sibi ipse valde placet.

X. p. 24, 4—6. *Οὐ φάγεσθε χοίρειον, οὔτε ἀετὸν οὔτε ὀξύπτερον οὔτε κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθύν, ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν ἑαυτῷ.* Lev. XI, 4 *πλὴν ἀπὸ τούτων οὐ φάγεσθε* . . . . . 7. *καὶ τὸν ὗν* . . . . . 8. *ἀπὸ τῶν κρεῶν αὐτῶν οὐ φάγεσθε* . . . . . 10. *καὶ πάντα ὅσα οὐκ ἔστιν αὐτοῖς πτερύγια οὐδὲ λεπίδες ἐν τῷ ὕδατι ἢ ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν τοῖς χειμάρροις* . . . . *βδέλυγμά ἐστι* . . . . 12. *καὶ πάντα ὅσα οὐκ ἔστιν αὐτοῖς πτερύγια οὐδὲ* (*καὶ* Al.) *λεπίδες τῶν ἐν τοῖς ὕδασι, βδέλυγμα τοῦτό ἐστιν* (*ἔσται* Al.) *ὑμῖν* 13. *καὶ ταῦτα ἃ* (*ἃ* om. Al.) *βδελύξεσθε ἀπὸ τῶν πετεινῶν, καὶ οὐ βρωθήσεται, βδέλυγμά ἐστί· τὸν ἀετὸν καὶ τὸν γρῦπα* (*γῦπα* Al.) *καὶ τὸν ἁλιαίετον* (*ἁλίετον* Al.) 14. *καὶ τὸν γῦπα* (*γρῦπα* Al.) *καὶ τὸν ἴκτινον* (*καὶ ἰκτῖνα* Al.) *καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ* (*αὐτῶν* Al.) 16. *καὶ πάντα κόρακα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ καὶ τὸν ἱέρακα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ* (v. 16 om. Al.) Deut. XIV, 7 *καὶ ταῦτα οὐ φάγεσθε* . . . . 8. *καὶ τὸν ὗν* . . . . *ἀπὸ τῶν κρεῶν αὐτῶν οὐ φάγεσθε* . . . . 9. *καὶ ταῦτα φάγεσθε ἀπὸ πάντων τῶν ἐν τῷ ὕδατι* (*τοῖς ὕδασιν* Al.) . . . . 10. *καὶ πάντα ὅσα οὐκ ἔστιν αὐτοῖς πτερύγια καὶ* (*οὐδὲ* Al.) *λεπίδες οὐ φάγεσθε* . . . . 11. *πᾶν ὄρνεον καθαρὸν φάγεσθε.* 12. *καὶ ταῦτα οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτῶν· τὸν ἀετὸν καὶ τὸν γρῦπα καὶ τὸν ἁλιαίετον* (*ἁλίετον* Al.) 13. *καὶ τὸν γῦπα καὶ τὸν ἴκτινον* (*ἰκτῖνα* Al.) *καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ* (*καὶ πάντα κόρακα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ* add. Al.) . . . . 16. *καὶ ἱέρακα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ.*

p. 24, 5. *οὔτε ὀξύπτερον.* „Recte vetus interpres: accipitrem. non exstat quidem id nominis in LXX senum versione. difficile nihilominus non est, quaenam ex pernicibus avibus hic intelligatur coniecturam facere per Levitici XI et Deuteronomii XIV. ibi quidem a volatus celeritate nuncupantur solummodo דאה [vel איה Lev. XI, 14] milvus et נץ accipiter. de milvo Barnabas accipi non potest, cum statim *ἰκτῖνα*, qui est milvus, ab *ὀξυπτέρῳ* distinguat. superest itaque accipiter dictus Homero Iliad. *ν. ἴρηξ ὠκύπτερος.* . . . . Hesiodo autem in Operibus *ὠκυπέτης ἴρηξ.*" Cot.

p. 24, 6. *τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνειδήσει δόγματα.* cf. quae ad c. 1 p. 4, 6. 7 notata sunt.

p. 24, 7. 8. *Καὶ διαθήσομαι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου.* Deut. IV, 1. *καὶ νῦν, Ἰσραήλ, ἄκουε τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν κριμάτων* (*ῥημάτων* Al.), *ὅσα ἐγὼ διδάσκω ὑμᾶς σήμερον ποιεῖν.* Barnabas scripturam sacram ad arbitrium mutavit.

p. 24, 8. 9. *ἄρα οὖν οὐκ ἔστιν ἐντολὴ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν.* nam iam datis praeceptis de cibis (Lev. XI) verae dei constitutiones promittuntur. quid *ἐντολὴ θεοῦ* significet, docent c. 9 p. 22, 11 c. 10 p. 28, 1.

p. 24, 9. *Μωϋσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε.* cf. quae ad c. 9 p. 23, 5. 6 notata sunt, praecepta de cibis non ad litteram, sed allegorice vel spiritualiter intellegenda esse, iam Pseudo-Aristeas c. 33—39 (cf. Euseb. praepar. ev. VIII, 9) Philocrati exposuit. ibi summus pontifex Eleazarus de spirituali legis Mosaicae sensu regis Ptolemaei legatis respondet. hanc libelli partem etiam accuratius restituere possum post Mauricii Schmidt (Sch.) editionem (Der Brief des Aristeas an Philokrates) in Adalberti Merx Archiv für wissenschaftliche Erforschung des Alten Test., fasc. III., Hal 1868), qui codicem Par. Reg. 1888 fol., nunc Graec. 129 (B) secutus etiam cod. Colbert. 659 vel Regium 1889, 3. 3, nunc Graec. 5 (C) praeter vulgatam (v secundum cod. Vatic. vel V) contulit neque Eusebium (E) neglexit.

33. *Ἄξιον δὲ ἐπιμνησθῆναι βραχέων τῶν ὑποδειχθέντων ὑπ' αὐτοῦ* (*Ἐλεαζάρου*) *πρὸς τὰ δι' ἡμῶν ἐπιζητηθέντα. νομίζει γὰρ τοῖς πολλοῖς*

XXXIII. 1. *δ'* Sch. — *βραχέων* B E v Hg[1]., (*διὰ*) *βραχέων* Vig. Sch. — 2. *τὰ δι' ὑμῶν ἐπιζητηθέντα* E Hg[1]., *πρὸς δ' ἡμῶν ἐπιζητηθέντων* B v Sch. — *νομίζειν* (l. *νομίζει*) *γὰρ τοῖς πολλοῖς* V E, *νομίζω γὰρ τοὺς πολλοὺς* B Sch.

περιεργίαν ἔχειν τινὰ τῶν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, λέγω δὲ περί τε βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ τῶν νομιζομένων ἀκαθάρτων εἶναι κνωδάλων. πυνθανομένων γὰρ ἡμῶν, διὰ τί, μιᾶς καταβολῆς οὔσης, τὰ μὲν ἀκάθαρτα νομίζεται πρὸς βρῶσιν, τὰ δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀφήν — δεισιδαιμόνως γὰρ τὰ πλεῖστα τὴν νομοθεσίαν ἔχειν, ἐν δὲ τούτοις πᾶσι δεισιδαιμόνως — πρὸς ταῦτα οὕτως ἐνήρξατο·

34. *Θεωρεῖς, ἔφη, τὰς ἀναστροφὰς καὶ τὰς ὁμιλίας, οἷον ἐνεργάζονται πρᾶγμα. διότι κακοῖς ὁμιλήσαντες διαστροφὰς ἐπιλαμβάνουσιν ἄνθρωποι καὶ ταλαίπωροι δι' ὅλου τοῦ ζῆν εἰσίν· ἐὰν δὲ σοφοῖς καὶ φρονίμοις συζῶσιν, ἐξ ἀγνοίας ἐπανορθώσεως εἰς τὸν βίον ἔτυχον. διαστειλάμενος οὖν τὰ τῆς εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης πρῶτον ὁ νομοθέτης ἡμῶν καὶ διδάξας ἕκαστα περὶ τούτων οὐκ ἀπαγορευτικῶς μόνον, ἀλλ' ἐνδεικτικῶς καὶ τὰς βλάβας προυδήλωσε καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ θεοῦ γινομένας ἐπιπομπὰς τοῖς αἰτίοις. προυπέδειξε γὰρ πάντων πρῶτον, ὅτι μόνος θεός ἐστιν, καὶ διὰ πάντων ἡ δύναμις αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, πεπληρωμένου παντὸς τόπου τῆς δυναστείας, καὶ οὐθὲν αὐτὸν λανθάνει τῶν ἐπὶ γῆς γινομένων ὑπ' ἀνθρώπων κρυφίως· ἀλλ' ὅσα ποιεῖ τις αὐτῷ φανερὰ καθέστηκε, καὶ τὰ μέλλοντα γίνεσθαι. ταῦτ' οὖν ἐξεργαζόμενος ἀκριβῶς καὶ πρόδηλα θεὶς ἔδειξεν, ὅτι κἂν ἐννοηθῇ τις κακίαν ἐπιτελεῖν οὐκ ἂν λανθάνοι, μὴ ὅτι καὶ πράξας, διὰ πάσης τῆς νομοθεσίας τὸ τοῦ θεοῦ δυνατὸν ἐνδεικνύμενος. ποιησάμενος οὖν τὴν καταρχὴν ταύτην καὶ δείξω, ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ παρ' ἡμᾶς ἄνθρωποι πολλοὺς θεοὺς εἶναι νομίζουσιν, αὐτοὶ δυναμικώτεροι πολλῷ καθεστῶτες ὧν σέβονται ματαίως. ἀγάλματα γὰρ ποιήσαντες ἐκ λίθων καὶ ξύλων εἰκόνας φασὶν εἶναι τῶν ἐξευρόντων τι πρὸς τὸ ζῆν αὐτοῖς χρήσιμον, οἷς προσκυνοῦσι παρὰ πόδας ἔχοντες τὴν ἀναισθησίαν. εἴτε γὰρ κατ' ἐκεῖνό τις θεῖος, κατὰ τὴν ἐξεύρεσιν, παντελῶς ἀνόητον. τῶν γὰρ ἐν τῇ κτίσει λαβόντες τινὰ συνέθηκαν καὶ προσυπέδειξαν εὔχρηστα, τὴν κατασκευὴν αὐτῶν οὐ ποιήσαντες αὐτοί. διὸ κενὸν καὶ μάταιον τοὺς ὁμοίους*

XXXIII. 1. *ἔχειν τινὰ* V E Hg[1]., Sch., *τινὰ ἔχειν* B. — *λέγω δὲ* E Hg[1]., om. B Sch. — *περί τε βρωτῶν* E Hg[1]., *περὶ τῆς τῶν βρωμάτων* B v Sch. — *καὶ τῶν* v E Hg[1]., . . . *τῶν* B Sch. — 4. *δεισιδαιμόνως* E et edd., *δεισιδαίμονος* B. — 4. 5. *τὴν νομοθεσίαν* E v Hg[1]., *τῆς νομοθεσίας* B Sch. — 5. *πᾶσι* B Sch., *πάλιν* E, *πάλιν πάνυ* V Hg[1].

XXXIV. 7. 8. *ἐνεργάζονται* v E Hg[1]., *ἐργάζονται* B Sch. — 8. *ὁμιλήσαντες* B E Sch., *ἐνομιλήσαντες* v Hg[1]. — 10. *ἀγνοίας* V E Hg[1]., *ἀγνείας* B Sch. — *ἔτυχον* E v Hg[1]., *ἐνέτυχον* B Sch. — 11. *οὖν* E Hg[1]., *δὲ ἐστὶ* B Sch., om. v. — *πρῶτον ὁ νομοθέτης* E Hg[1]., *ὁ πρῶτος νομοθέτης* v Sch., *πρωτονομοθέτης* B. — 12. *ἐνδεικτικῶς* E Hg[1]. Sch., *ἐνδίκως* B v. — 13. *προυδήλωσε* iam coniecit Sch., *προδήλους* B E et edd. — *τοῦ* B V et edd., om. E. — 13. *γινομένας* B V et edd., *γενομένας* E. — 14. *πάντων πρῶτον* B v Sch., *πρῶτον πάντων* E Hg[1]. — *θεὸς* B v Sch., *ὁ θεὸς* E Hg[1]. — 15. *αὐτοῦ* B E Hg[1]., Sch., *τοῦ αὐτοῦ ἐστὶ* v. — *παντὸς* E v. Hg[1]., *τοῦ παντὸς* B Sch. — 16. *οὐθὲν* v E (Gaisf.) Hg[1]., *οὐδὲν* B Sch. — 17. *ὑπ'* v E Hg[1]., *ὑπὸ τῶν* B Sch. — *καὶ* B v E et edd., *ὡς καί?* Sch. — 18. *ταῦτ' οὖν* B E Hg[1]., Sch., *ταῦτα οὖν* v. — *ἐξεργαζόμενος* E Hg[1]., *ἐργαζόμενος* B Sch., *ἐξεργαζόμενον* v. — 19. *κἂν* B v. Sch., *καὶ ἐὰν* E Hg[1]. — *λανθάνοι* E Hg[1]., *λάθοι* B v Sch. — 20. *διὰ πάσης* B v et edd., *δι' ὅλης* E. — 21. *δείξω* emendavi, *δείξας* B v E et edd. — 23. *πολλῷ* v E et edd., *πολλῶν* B. — 24. *καὶ* B v Sch., *ἢ* E Hg[1]. — 25. *εἴτε* B v E et edd., *εἴ τι* Viger. — 26. *θεῖος* emendavi, *θείη* B v E et edd. — *ἀνόητον* E Hg[1]., *ἀνόητοι* B v Sch. — 27. *τινὰ* v E et edd., *τινὰς* B. — *εὔχρηστα, τὴν* B v et edd., *εὐχρηστοτάτην* E.

ἀποθεοῦν. καὶ γὰρ ἔτι καὶ νῦν εὑρετικώτεροι καὶ πολυμαθέστεροι τῶν ἀνθρώπων τῶν πρὶν εἰσι πολλοί, καὶ οὐκ ἂν φθάνοιεν αὐτοὺς προσκυνοῦντες. καὶ νομίζουσιν οἱ ταῦτα διαπλάσαντες καὶ μυθοποιήσαντες τῶν Ἑλλήνων οἱ σοφώταται καθεστάναι. τῶν γὰρ ἄλλων πολυματαίων τί δεῖ καὶ λέγειν, Αἰγυπτίων τε καὶ τῶν παραπλησίων, οἵτινες ἐπὶ θηρία καὶ τῶν ἑρπετῶν τὰ πλεῖστα καὶ κνωδάλων τὴν ἀπέρεισιν πεποίηνται καὶ ταῦτα προσκυνοῦσι καὶ θύουσι τούτοις καὶ ζῶσι καὶ τελευτήσασι; 35. συνθεωρήσας οὖν ἕκαστα, σοφὸς ὢν ὁ νομοθέτης καὶ ὑπὸ θεοῦ κατεσκευασμένος εἰς ἐπίγνωσιν τῶν ἁπάντων, περιέφραξεν ἡμᾶς ἀδιακόποις χάραξι καὶ σιδηροῖς τείχεσιν, ὅπως μηθενὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιμισγώμεθα κατὰ μηδέν, ἁγνοὶ καθεστῶτες κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχήν, ἀπολελυμένοι ματαίων δοξῶν, τὸν μόνον θεὸν καὶ δυνατὸν σεβόμενοι παρ' ὅλην τὴν [πᾶσαν] κτίσιν. ὅθεν Αἰγυπτίων οἱ καθηγεμόνες ἱερεῖς, ἐγκεκυφότες εἰς πολλὰ καὶ μετεσχηκότες πραγμάτων ἀνθρώπους θεοῦ προσονομάζουσιν ἡμᾶς· ὃ τοῖς λοιποῖς οὐ πρόσεστιν, εἰ μή τις σέβεται τὸν κατ' ἀλήθειαν θεόν, ἀλλ' εἰσὶν ἄνθρωποι βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ σκέπης. ἡ γὰρ πᾶσα διάθεσις αὐτῶν ἐπὶ ταῦτα καταφεύγει. τοῖς δὲ παρ' ἡμῖν ἐν οὐδενὶ ταῦτα λελόγισται· περὶ δὲ τῆς τοῦ θεοῦ δυναστείας δι' ὅλου τοῦ ζῆν ἡ σκέψις αὐτοῖς ἐστίν. ὅπως οὖν μηδενὶ συναλισγούμενοι μηδ' ὁμιλοῦντες φαύλοις διαστροφὰς λαμβάνωμεν, πάντοθεν ἡμᾶς περιέφραξεν ἁγνείαις καὶ διὰ βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ ἁφῶν καὶ ἀκοῆς καὶ ὁράσεως νομικῶς. τὸ γὰρ καθόλου πάντα πρὸς τὸν φυσικὸν λόγον ὅμοια καθέστηκεν, ὑπὸ μιᾶς δυνάμεως οἰκονομούμενα, καὶ καθ' ἓν ἕκαστον ἔχει λόγον βαθύν, ἀφ' ὧν ἀπεχόμεθα κατὰ τὴν χρῆσιν, καὶ οἷς συγχρώμεθα.

36. Χάριν δὲ ὑποδείγματος ἓν ἢ δεύτερον ἐπιδραμὼν σοι σημανῶ. μὴ γὰρ εἰς τὸν καταπεπτωκότα λόγον ἔλθῃς, ὅτι μυῶν καὶ γαλῆς ἢ τῶν τοιούτων χάριν περιεργίας ποιούμενος ἐνομοθέτει ταῦτα Μωϋσῆς· ἀλλὰ πρὸς ἁγνὴν ἐπίσκεψιν καὶ τρόπων ἐξαρτισμὸν δικαιοσύνης ἕνεκεν σεμνῶς πάντα ἀνατέτακται. τῶν γὰρ πτηνῶν, οἷς χρώμεθα, πάντα ἥμερα καθέστηκεν, ἃ διαφέρει καθαρότητι, πυροῖς καὶ ὀσπρίοις χρώμενα πρὸς τὴν τροφήν· οἷον περιστεραί, τρυγόνες, ἀττακοί, πέρδικες, ἔτι χῆνες καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα. περὶ ὧν δὲ ἀπηγόρευται πτηνῶν, εὑρήσεις ἄγριά τε καὶ

XXXIV. 1. ἔτι B E Hg[1]. Sch., εἰ v. — εὑρετικώτεροι E Hg[1]., εὑρηματικώτεροι B v Sch. — 2. φθάνοιεν v E Hg[1]., φθάσειαν B Sch. — 4. γὰρ B v et edd., μὲν γὰρ E. — 5. καὶ λέγειν B v et edd., λέγειν E.

XXXV. 8. οὖν B v et edd., τοιγαροῦν E. — καὶ E Hg[1]., om. B v Sch. — 10. μηθενὶ B v Sch., μηδενὶ E Hg[1]. — 12. πᾶσαν uncis inclusit Sch. — 13. Αἰγυπτίων οἱ E Hg[1]., Sch., οἱ Αἰγυπτίων B v. — 15. ἀλλ E Hg[1]., Sch., ἀλλὰ B v. — 17. ἡμῖν B E Hg[1]., Sch., ἡμῶν v. — ἐν E Hg[1]., (Sch.), om. B v. — 18. αὐτοῖς B (sec. manu) v E Hg., αὐτῶν B (pr. m.) Sch. — 19. οὖν E Hg[1]., τε ἐν B, τ' εν Sch., εν v. — μηδενὶ v E Hg[1]., μηθενὶ B Sch. — συναλισγούμενοι B v et edd., συναλισγόμενοι E. — φαυλοις B v Sch., φαύλῳ E Hg[1]. — 20. λαμβάνωμεν B v Sch., λαμβάνοιμεν E Hg[1]. E. — 21. ἁφῶν B v et edd. — 22. νομικῶς B v et edd., νομικῆς E. — 23. καθ' ἓν ἕκαστον v Hg[1]., Sch., καθ' ἓν ἕκαστα E, καθέκαστον B.

XXXVI. 25. ἢ B E Sch., ἢ καὶ v Hg[1]. — 26. ἔλθῃς B v et edd., εἰσέλθῃς E. — μυῶν B v et edd., μυιῶν E. — γαλῆς v E et edd., γαλλῆς B. — 27. περιεργίας v E et edd., περιεργίαν B. — 29. πάντα v E Hg[1]., ταῦτα B Sch. — πετεινῶν ubique E. — 30. ἃ B Sch., καὶ E Hg[1]., om. v. — καθαριότητι E. — τὴν B v et edd., om. E. — 31. ἀττακοί B v E Sch., ἀτταγαῖ Hg[1] — ἔτι B v Sch., ἔτι δὲ E Hg[1]. — 31. 32. τὰ ἄλλα B v Hg[1]., τἄλλ[α] Sch.

σαρκοφάγα καὶ καταδυναστεύοντα τῇ περὶ ἑαυτὰ δυνάμει τὰ λοιπὰ καὶ τὴν τροφὴν ἔχοντα δαπάνησιν τῶν προειρημένων ἡμέρων μετὰ ἀδικίας. οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρνας καὶ ἐρίφους ἀναρπάζουσι καὶ τοὺς ἀνθρώπους δὲ ἀδικοῦσι, νεκρούς τε καὶ ζῶντας. παράσημον οὖν ἔθετο διὰ τούτων, ἀκάθαρτα προσονομάσας, ὅτι δέον ἐστὶ κατὰ ψυχήν, οἷς ἡ νομοθεσία διατέτακται, δικαιοσύνῃ συγχρῆσθαι καὶ μηδένα καταδυναστεύειν, πεποιθότας ἰσχύϊ τῇ καθ' ἑαυτούς, μηδ' ἀφαιρεῖσθαι μηδέν, ἀλλ' ἐκ δικαίου τὰ τοῦ βίου κυβερνᾶν, ὡς τὰ τῶν προειρημένων πτηνῶν ἥμερα ζῶα τὰ φυόμενα τῶν ὀσπρίων ἐπὶ γῆς δαπανᾷ καὶ οὐ καταδυναστεύει πρὸς τὴν ἐπαναίρεσιν οὔτε τῶν ὑποβεβηκότων οὔτε τῶν συγγενικῶν. 37. διὰ τῶν τοιούτων οὖν παραδέδωκεν ὁ νομοθέτης σημειοῦσθαι τοῖς συνετοῖς, εἶναι δικαίους τε καὶ μηδὲν ἐπιτελεῖν βίᾳ, μηδὲ τῇ περὶ ἑαυτοὺς ἰσχύϊ πεποιθότας ἑτέρους καταδυναστεύειν. ὅπου γὰρ οὐδ' ἅψασθαι καθήκει τῶν προειρημένων διὰ τὴν περὶ ἕκαστα διάθεσιν, πῶς οὐ φυλακτέον παντάπασι τοὺς τρόπους εἰς τοῦτο κατακλασθῆναι; πάντα οὖν τὰ συγχωρηθέντα ἐπὶ τούτων καὶ τῶν κτηνῶν τροπολογῶν ἐξέθετο. τὸ γὰρ διχηλεύειν καὶ διαστέλλειν ὁπλῆς ὄνυχας σημεῖόν ἐστι τοῦ διαστέλλειν ἕκαστα τῶν πράξεων ἐπὶ τὸ καλῶς ἔχον. ἡ γὰρ ἰσχὺς τῶν ὅλων σωμάτων μετ' ἐνεργείας ἀπέρεισιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἔχει καὶ τὰ σκέλη. μετὰ διαστολῆς οὖν ἅπαντα ἐπιτελεῖν πρὸς δικαιοσύνην ἀναγκάζει τῷ σημειοῦσθαι διὰ τούτων, ἔτι δὲ καί, διότι παρὰ πάντας ἀνθρώπους διεστάλμεθα. οἱ γὰρ πλείονες τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἑαυτοὺς μολύνουσιν ἐπιμισγόμενοι, συντελοῦντες μεγάλην ἀδικίαν, καὶ χῶραι καὶ πόλεις ὅλαι σεμνύνονται ἐπὶ τούτοις. οὐ μόνον γὰρ προσάγουσι τοὺς ἄρσενας, ἀλλὰ καὶ τεκούσας, ἔτι δὲ καὶ θυγατέρας μολύνουσιν. ἡμεῖς δὲ ἀπὸ τούτων διεστάλμεθα. περὶ ὧν δέ ἐστιν ὁ προειρημένος τῆς διαστολῆς τρόπος, περὶ τούτων εἶναι καὶ τὸν τῆς μνήμης κεχαρακτήρικε. πάντα γὰρ ὅσα διχηλεῖ καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγει σαφῶς τοῖς νοοῦσιν ἐκτίθεται τὸ τῆς μνήμης. ἡ γὰρ ἀναμηρύκησις οὐδὲν

XXXVI. 1. *ἑαυτὰ* B Sch., *αὐτὰ* E Hg^{1}., *ταῦτα* v. — *τὰ λοιπὰ* v E Hg^{1}., *τῶν λοιπῶν* B Sch. — 2. *δαπάνησιν* B v Sch., *τὴν δαπάνησιν* E Hg^{1}. — 3. *ἀναρπάζουσι* B v et edd., *ἁρπάζουσι* E. — 4. *δὲ* B E Hg^{1}. Sch., om. v. — 5. *δέον* v et edd., *δὲ* B E. — 6. *μηδένα* v. E et edd., *μηδενὶ* B. — 7. *πεποιθότας* v E Hg^{1}., *πεποιθόσιν* B Sch. — *καθ' ἑαυτούς* B v et edd., *ἑαυτῶν* E. — *μηδ'* v E et edd., *μηδὲ* B. — 7. 8. *δικαίου τὰ τοῦ* B v et edd., *δικαιοτάτου* E. — 8. *κυβερνᾶν* B v Sch. *διακυβερνᾶν* E. — *ἥμερα ζῶα* v E Hg^{1}., *ζῶα ἥμερα* B, [*ζῶα*] *ἥμερα* Sch., (praeeunte Vigerio). — 10. *οὔτε τῶν ὑποβεβηκότων οὔτε* E Hg^{1}., om. B v Sch.

XXXVII. 11. *τῶν τοιούτων* B v et edd., *τούτων* E. — 12. *περὶ ἑαυτοὺς* B Sch., *περὶ αὐτοὺς* E Hg^{1}., *παρ' αὐτοὺς* v. — 13. *ἑτέρους* v E Hg^{1}., *ἑτέρων* B Sch. — *καθήκει* B Hg^{1}., Sch., *καθῆκε* v E. — 14. *πῶς οὐ* B E Hg^{1}. Sch., *πῶς οὖν* V. — 15. 16. *πάντα οὖν τὰ συγχωρηθέντα* E Hg^{1}. (add. *ἡμῖν*), *πάντων τῆς συγχωρήσεως ἡμῖν* v, *πάντων δὲ τῆς συγχωρήσεως ἡμῶν ἕνεκα* B Sch. — 16. *ἐξέθετο* B Sch., *ἐκτέθεικε* E Hg^{1}., *ἐκθέοιται* v. — 17. *ὁπλῆς* v E et edd., *ὁπλὰς* B, *ὁπλὰς εἰς*? Sch. — *σημεῖον* v E Hg^{1}., *σημεῖα* B Sch. — 20. *τῷ σημειοῦσθαι* v (*τὸ*) E Hg^{1}.. *τῷ ὁμοιοῦσθαι* B Sch. — 21. *καὶ* B E Hg^{1}., Sch., om. v. — *διεστάλμεθα* B V E Hg^{1}., Sch., *διεστάμεθα* v. — 23. *ὅλαι* v E Hg^{1}., *ὅσαι* B Sch. — *σεμνύνονται ἐπὶ τούτοις* B v et edd., *ἐπὶ τούτοις σεμνύνονται* E. — 24. *προσάγουσι τοὺς ἄρσενας* B v (*ἄρρενας*), *προάγουσι τοὺς ἄρσενας* Sch., *πρὸς ἄρρενας προσάγουσιν* E Hg^{1}. — 25. *δὲ ἀπὸ* v E Hg^{1}., *δ' ἀπὸ* B Sch. — *διεστάλμεθα* v E et edd.. *ἐστάλμεθα* B. — *ὧν* B Sch., *ὃν* v E Hg^{1}., Sch. — 26. *τόπος* v. — *τούτων* B Sch., *τοῦτον* v E Hg^{1}. — 26. 27. *εἶναι καὶ τὸν τῆς μνήμης* B v Sch., *καὶ τὸν τῆς μνήμης εἶναι* E Hg^{1}. — 27. *κεχαρακτήρικε* E Hg^{1}., Sch. (— *εν*), *κεχαρακτηρικέναι* v. — *διχηλεῖ* B E Hg^{1}., Sch., *διχηλῇ* v. — *μηρυκησμὸν* B. — 28. *ἐκτίθεται* v E et edd., *ἐκτίθεμαι* B. — 28. *οὐθὲν* v.

ἕτερον ἀλλ' ἢ τῆς ζωῆς καὶ συστάσεως ἐπίμνησις. τὸ γὰρ ζῆν διὰ τῆς τροφῆς συνεστάναι νομίζει. διὸ παρακελεύεται καὶ διὰ τῆς γραφῆς λέγων οὕτως· ,Μνείᾳ μνησθήσῃ κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἐν σοὶ τὰ μεγάλα καὶ Deut. VII, 18.
θαυμαστά'. κατανοούμενα γὰρ καὶ μεγάλα καὶ ἔνδοξα φαίνεται· πρῶτον μὲν ἡ σύμπηξις τοῦ σώματος, ἡ τῆς τροφῆς διοίκησις καὶ ἡ περὶ ἕκαστον μέλος διαστολή, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἡ τῶν αἰσθήσεων διακόσμησις, διανοίας ἐνέργημα καὶ κίνησις ἀόρατος, ἥ τε ὀξύτης τοῦ πρὸς ἕκαστόν τι πράσσειν καὶ τεχνῶν εὕρεσις ἀπέραντον περιέχει τρόπον. διὸ παρακελεύεται μνήμην ἔχειν, ὡς συντηρεῖται τὰ προειρημένα θείᾳ δυνάμει καὶ συγκατασκευῇ. 38. πάντα γὰρ χρόνον καὶ τόπον ὥρικε πρὸς τὸ διὰ παντὸς μνημονεύειν τοῦ κρατοῦντος θεοῦ καὶ συντηροῦντος. καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν βρωτῶν καὶ ποτῶν ἀπαρξαμένους εὐθέως τότε συγχρῆσθαι κελεύει. καὶ μὴν καὶ ἐκ τῶν περιβολαίων παράσημον ἡμῖν μνείας δέδωκεν, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ θυρῶν προστέταχεν ἡμῖν τιθέναι τὰ λόγια, πρὸς τὸ μνείαν εἶναι θεοῦ. καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν δὲ διαρρήδην τὸ σημεῖον κελεύει περιῆφθαι, σαφῶς ἀποδεικνὺς ὅτι πᾶσαν ἐνέργειαν μετὰ δικαιοσύνης ἐπιτελεῖν δεῖ, μνήμην ἔχοντας τῆς ἑαυτῶν κατασκευῆς, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν περὶ θεοῦ φόβον, κελεύει δὲ καὶ κοιταζομένους καὶ διανισταμένους καὶ πορευομένους μελετᾶν τὰς τοῦ θεοῦ κατασκευάς, οὐ μόνον λόγῳ, ἀλλὰ καὶ διαλήψει θεωροῦντας τὴν κίνησιν καὶ ὑπόληψιν ἑαυτῶν, ὅταν εἰς ὕπνον ἔρχωνται, καὶ τὴν ἔγερσιν, ὡς θεία τίς ἐστι καὶ ἀκατάληπτος τούτων ἡ μετάθεσις. 39. δέδεικται δέ σοι καὶ τὸ περισσὸν τῆς λογίας τῆς κατὰ τὴν διαστολὴν καὶ μνείαν, ὡς ἐξεθέμεθα τὴν διχηλίαν καὶ τὸν μηρυκισμόν· οὐ γὰρ εἰκῇ καὶ κατὰ τὸ ἐμπεσὸν εἰς ψυχὴν νεμομοθέτηται, πρὸς δὲ ἀλήθειαν καὶ σημείωσιν ὀρθοῦ λόγου. διατάξας γὰρ ἐπὶ βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ τῶν κατὰ τὰς ἁφὰς ἕκαστα κελεύει μηθὲν εἰκῇ μήτε πράσσειν μήτε ἀκούειν, μήτε τοῦ λόγου δυναστείᾳ συγχρωμένους ἐπὶ τὴν ἀδικίαν τρέπεσθαι. καὶ ἐπὶ τῶν κνωδάλων δὲ ταὐτόν ἐστιν εὑρεῖν. κακοποιητικὸς γὰρ

XXXVII. 1. *αλλ' ἢ* E Hg[1]. (fort. *ἢ* scribendum est), *ἀλλὰ* B v Sch. — *καὶ συστάσεως* v E Hg[1]., *καὶ τῆς συστάσεως* B Sch. — *ἐπίμνησις* B v Sch., *ὑπόμνησίς ἐστι* E Hg[1]. — 2. *καὶ διὰ* B v et edd., *διὰ* E. — *λέγων* E Hg[1]., *ὁ λέγων* B v Sch. — 3. *κυρίου* B Sch., *τοῦ κυρίου* v., *κυρίου τοῦ θεοῦ* E Hg[1]. — 4. *καὶ μεγάλα καὶ* B v Hg[1]., Sch., om. E. — *πρῶτον* B v et edd., *πρῶτα* E. — 5. *ἡ σύμπηξις τοῦ σώματος* B v Sch., *ἡ τοῦ σώματος σύμπηξις* E Hg[1]. — *ἡ τῆς* B Sch., *καὶ ἡ τῆς* v E Hg[1]. — 6. *μέλος* B v et edd., *μέρος* E. — 7. *τοῦ νοὸς πρὸς τό?* Sch. — 8. *ἀπέραντον* B Sch., *ἀπέραστον* v Hg[1]., *ἐπέραστον* E. — *περιέχει* v E Hg[1]., *παρέχει* B Sch. — 9. *τὰ προειρημένα* v E et edd., om. B. — 9. *θείᾳ δυνάμει καὶ συγκατασκευῇ* B Sch., *θείᾳ δυνάμει σὺν κατασκευῇ* v., *θείᾳ δυνάμει καὶ κατασκευῇ* Hg[1]., *συνεχόμενα θείᾳ δυνάμει* E.

XXXVIII. 10. *χρόνον καὶ τόπον* B v et edd., *τόπον καὶ χρόνον* E. — 11. *καὶ συντηροῦντος* B v Sch., *συντηροῦντας καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ μεσότητας καὶ τελευτάς* E Hg[1]. — 12. *ἀπαρξαμένους* v E Hg[1]., om. B, uncis inclusit Sch. — *συγχρῆσθαι* E Hg[1]., *συγχωρῆσαι* B v, Sch. (dubitans). — 13. *ὡσαύτως δὲ καὶ* B v et edd., *ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πόλεων καὶ οἰκήσεων διὰ τὸ σκεπάζεσθαι καὶ* E. — 14. *προστέταχεν* E Hg[1]., *προστέταχε μὲν* B v Sch. — 17. *τῆς ἑαυτῶν κατασκευῆς* E Hg[1]., *τῆς ἡμῶν συστάσεως* v Sch., *αὐτῆς* B. — 18. *καὶ πορευομένους* E Hg[1]., om. B v Sch. — 19. *οὐ μόνον λόγῳ* B v Sch., *οὐ λόγῳ μόνον* E Hg[1]. — *ἀλλὰ καὶ* E Hg[1]., *ἀλλὰ* B v Sch. — 20. *καὶ* B v Sch., *καὶ τὴν* E Hg[1]. — 21. *τούτων ἡ* B v Sch., *ἡ τούτων* E Hg[1].

XXXIX. 22. *καὶ* uncis inclusit Sch. — 23. *μηρυκησμὸν* B. — 24. *εἰκῇ καὶ* E Hg[1]., Sch., om. B v. — *δὲ* v E Hg[1]., *δ'* B Sch. — 25. *καὶ ποτῶν* E Hg[1]., om. B v Sch. — 27. *τοῦ λόγου* B v Sch., *τῇ τοῦ λόγου* E Hg[1].

ὁ τρόπος ἐστὶ καὶ γαλῆς καὶ μυῶν καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων, ὅσα διηγόρευται. πάντα γὰρ λυμαίνονται καὶ κακοποιοῦσι μύες, οὐ μόνον πρὸς τὴν ἑαυτῶν τροφήν, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἄχρηστον γίνεται ἀνθρώπῳ, ὅ, τι ἂν δήποτ' οὖν ἐπιβάλληνται κακοποιεῖν. τό τε τῆς γαλῆς γένος ἰδιάζον ἐστί. χωρὶς γὰρ τοῦ προειρημένου ἔχει λυμαντικὸν κατάστημα· διὰ γὰρ τῶν ὤτων συλλαμβάνει, τεκνοποιεῖ δὲ τῷ στόματι. καὶ διὰ τοῦτο ὁ τοιοῦτος τρόπος τῶν ἀνθρώπων ἀκάθαρτός ἐστιν. ὅσα γὰρ δι' ἀκοῆς λαβόντες, ταῦτα τῷ λόγῳ σωματοποιήσαντες κακοῖς ἑτέρους ἐνεκύλισαν, ἀκαθαρσίαν τε οὐ τὴν τυχοῦσαν ἀπετέλεσαν, μιανθέντες αὐτοὶ παντάπασι τῷ τῆς ἀσεβείας μολυσμῷ. καλῶς δὲ ποιῶν ὁ βασιλεὺς ὑμῶν τοὺς τοιούτους ἀναιρεῖ, καθὼς μεταλαμβάνομεν.' 'Εγὼ δὲ εἶπα· ,Τοὺς ἐμφανιστὰς οἴομαί σε λέγειν· καὶ γὰρ αἰκίαις καὶ θανάτοις ἐπαλγέσιν αὐτοὺς περιβάλλει συνεχῶς.' — 'Ο δέ· ,Τούτους γὰρ καὶ λέγω· ἡ γὰρ ἐπαγρύπνησις εἰς ἀνθρώπων ἀπώλειαν ἀνόσιος. ὁ δὲ νόμος ἡμῶν κελεύει μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ μηδένα κακοποιεῖν. καὶ περὶ τούτων οὖν ὅσον ἐπὶ βραχὺ διεξελθεῖν, προσυπέδειξα πάντα σοι· διότι πάντα κεκανόνισται πρὸς δικαιοσύνην, καὶ οὐδὲν εἰκῆ κατατέτακται διὰ τῆς γραφῆς οὐδὲ μυθωδῶς, ἀλλ' ἵνα δι' ὅλου τοῦ ζῆν καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν ἀσκῶμεν δικαιοσύνην πρὸς πάντας ἀνθρώπους, μεμνημένοι τοῦ δυναστεύοντος θεοῦ. περὶ βρωτῶν οὖν καὶ τῶν ἀκαθάρτων ἑρπετῶν καὶ κνωδάλων ὁ πᾶς λόγος ἀνατείνει πρὸς δικαιοσύνην καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων συναναστροφὴν δικαίαν.'

'Εμοὶ μὲν οὖν καλῶς ἐνόμιζε περὶ ἑκάστων ἀπολελογῆσθαι. καὶ γὰρ περὶ τῶν προσφερομένων ἔλεγε μόσχων τε καὶ κριῶν καὶ χιμάρων, ὅτι δεῖ ταῦτα ἐκ βουκολίων καὶ ποιμνίων λαμβάνοντας ἥμερα θυσιάζειν, καὶ μηθὲν ἄγριον, ὅπως οἱ προσφέροντες τὰς θυσίας μηδὲν ὑπερήφανον ἑαυτοῖς συνιστορῶσι, σημειώσει κεχρημένοι τοῦ διατάξαντος. τῆς γὰρ ἑαυτοῦ ψυχῆς τοῦ παντὸς τρόπου τὴν προσφορὰν ποιεῖται ὁ τὴν θυσίαν προσάγων. καὶ περὶ τούτων οὖν νομίζω τὰ τῆς ὁμιλίας ἄξια λόγου καθεστάναι

XXXIX. 1. *γαλῆς* v E et edd., *γαλλῆς* B. — 2. 3. *καὶ κακοποιοῦσι — ἀλλὰ* v E et edd., om. B. — 3. *παντελῶς ἄχρηστον γίνεται* B v Sch., *εἰς τὸ παντελῶς ἄχρηστον γίνεσθαι* E Hg^{1}. — *ὅ, τι ἂν* E Hg^{1}., *ὅτι ἂν* B Sch., *ὅταν* v. — 4. *ἐπιβάλληται* E Hg^{1}., *ἐπιβάληται* B v Sch. — *τό τε* B v E Sch., *τὸ* Hg^{1}. — 6. *διὰ τοῦτο* B Hg^{1}., *διὰ τοῦτ' οὖν* E Sch. — 7. *τῶν ἀνθρώπων* B v et edd., *τοῖς ἀνθρώποις* E. — *διὰ ἀκοῆς* B v. — *λαβόντες* B v E Sch., *ἔλαβον* Hg^{1}. — 8. *τε* E Hg^{1}., om. B v Sch. — 9. *ἐπετέλεσαν* B (corr.) v Hg^{1}., *ἀπετέλεσαν* E Sch. — 11. *εἶπα* B E Sch., *εἶπον* v Hg^{1}. — 12. *περιβάλλει* B v et edd., *παραβάλλει* E. — 12. 13. *'Ο δέ* B v et edd., om. E. — 13. *ἡ γὰρ ἐπαγρύπνησις* B v et edd., *ἐπαγρύπνησις γὰρ* E. — 13. *εἰς ἀνθρώπων ἀπώλειαν* E Hg^{1}., Sch., *ἀνθρώπων ἀπώλεια* B v. — *λόγῳ* v E et edd., *νόμῳ* B. — 14. 15. *μηδένα κακοποιεῖν* B (*μηδενὶ*) v et edd., *κακοποιεῖν μηδένα* E. — 15. *ἐπὶ βραχὺ* B E Hg^{1}. Sch., *βραχεῖ* v. — 15. 16. *προσυπέδειξα πάντα* emendavi, *προσυποδείξαντα* B v Sch. (*προσυπεδείξαμέν?*), *προσυπέδειξα* Hg^{1}. — 16. *διότι* B E Sch., *ὅτι* v Hg^{1}. — 17. *μυθωδῶς* B v Hg^{1}., Sch., *θυμωδῶς* v. — *διὰ* v. — 19. *μεμνημένοι* v E et edd., *μεμνημένους* B. — 20. *ἑρπετῶν* B E Hg^{1}., Sch., om. v. — *ὁ πᾶς* E Hg^{1}., *καὶ πᾶς* B v, [*καὶ*] *πᾶς* Sch. — 22. *καλῶς* B E Hg^{1}., Sch., om. v. — *ἀπολελογῆσθαι* E Hg^{1}., *ἀπολογεῖσθαι* B v Sch. — 23. *περὶ* v E et edd., *ἐπὶ* B. — *τε* B v Sch., om. E Hg^{1}. — *δεῖ* E Hg^{1}., Sch., *ἀεὶ* B v. — 24. *ταῦτ'* Sch. — *λαμβάνοντας* v E et edd., *λαμβάνοντες* B. — 24. 25. *ἥμερα — προσφέροντες* v E (*κατασκευάζειν*) Hg^{1}. (*κατασκευάζειν*) Sch., om. B. — 26. *κεχρημένοι* v E Hg^{1}., *κεχρημένου* B Sch. — 25. *μηδὲν* B E Hg^{1}., Sch., *μηθὲν* v. — 28. *ἄξια λόγου* E Hg^{1}., Sch., *ἀξιολόγου* B v. — 29. *διὰ* E Hg^{1}., *διὸ* B v

διὰ τὴν σεμνότητα καὶ φυσικὴν διάνοιαν τοῦ νόμου, ἣν προῆγμαι διασαφῆσαί σοι, Φιλόκρατες, δι' ἣν ἔχεις φιλομάθειαν.'

Sch. — *καὶ φυσικὴν διάνοιαν* B v et edd., om. E. — *ἣν* E Hg[1]., om. B v Sch. XXXIX 2. *σοι* v E et edd., om. B. — *Φιλόκρατες* B E Hg[1]., Sch., *Φιλοκράτη* v.

haec omnia, quibus Pseudo-Aristeas legum Mosaicarum allegoricam interpretationem exposuit, Barnabas qui dicitur bene novit, quamvis plane diversum finem secutus. spiritualem enim legis Mosaicae sensum Iudaismo opposuit potius quam adaequavit. etiam Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 11 p. 314 ed. Zacagn. Pseudo-Aristeam c. 35 p. 101, 19 sq. secutus: *τούτου χάριν ἐδέησε περιτομῆς καὶ τῆς περὶ τὰ λοιπὰ γένη ἀμιξίας, ἵνα ὥσπερ τι διάφραγμα τῶν λοιπῶν αὐτοὺς ἀνθρώπων χωρίζῃ ὁ νόμος.*

p. 25, 9—11. *ὡς καὶ τὰ ὄρνεα ταῦτα μόνα ἑαυτοῖς οὐ πορίζει τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἀργὰ καθήμενα ἐπιζητεῖ, πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν.* cf. Aristeae c. 36 p. 101, 32 sq.

p. 26, 1. *σμύραιναν — σηπίαν.* neque muraena neque sepia in Pentatencho disertis verbis nominatur.

p. 26, 6. *οὐ μὴ γένῃ, φησί, παιδοφθόρος.* cf. c. 19 p. 45, 1 *οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ.* Clemens Alex. Paed. II, 10, 83 p. 221, quem etiam ego (apost. VV. p. 24) secutus sum, intellexit paederastiam. sed Mueller (l. l. p. 245): „Hier aber findet das, was vom Hasen gesagt ist, die einfachste Anwendung auf das Kindabtreiben." cf. notam sequentem et p. 26, 9 *φθορεύς,* quod voc. etiam Mueller interpretatur paederastam.

p. 26, 7. 8. *ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας.* „De leporum foraminibus, sexu, salacitate quid veteres scripserint, et quo modo id animal figura dicatur paediconum, pathicorum, adulterorum et libidinosorum omnium, non commemorabo inpraesentiarum. te solum, lector, remittam ad Aristotelem lib. 5 de Historia animalium cap. 2. lib. 6. cap. 33. Aelianum de animalibus lib. 2. cap. 12. lib. 13. cap. 12. Democritum Geopon. lib. 19. cap. 14. Varronem lib. 3. de re rustica cap. 12. Plinium Hist. lib. 8. cap. 55 Clementem Alex. lib. 2 Paedagogi cap. 10 p. 188. 190 [v. supra sub textu]. Auctorem Recognitionum lib. 8. cap. 25 [ut — — alia quaedam animalia marem vicibus alternis in feminam verterent et sexum per annos singulos commutarent, ut lepores et hyaenae, quas beluas vocant]. Novatianum cap. 3. Epistolae de cibis iudaicis. Altercationem Synagogae et Ecclesiae, ubi de Levitico; Donatum ad Terentii Eunuch. Act. 3. Sc. 1. ac Eugraphium ad eundem Comici locum." Cot. „*ἀφόδευσις* ist gewöhnlich der Abgang, Stuhlgang, dann Loch. Also wie Oeffnung. So nehmen es hier der Lat.: ad adsellandum, Men. und le Moyne II, 815 nach Pollux: *ὅσων δὲ ἐτῶν εἴη, τοσαύτας ἔχει τῶν ἀπὸ τοῦ σώματος ἐκχωρούντων ὑπὸ τὴν οὐρὰν ὀπάς.* Deutlicher noch sagt Plin. H. N. VIII, 5: Archelaus autor est, quot sint corporis cavernae ad excrementa lepori, totidem esse annos aetatis. — Das hängt mit der alten Volksansicht zusammen, dass der Hase auch in der Schwangerschaft, sogar während des Gebärens Geschlechtslust treibe. Oppianus de venatione l. III: *οὐδ' αὐταῖς ὠδῖσιν ἀναινομένη κυθέραιαν.* Derselbe sagt, dass der Hase mehrere Leibesfrüchte zugleich in sich tragen könne, und zwar von verschiedenem Alter. — Auf diesen Wahn der Alten sieht nun Hefele in unserer Stelle eine Anspielung. Allein dadurch ist der Hase noch nicht Symbol des *παιδοφθόρος*, sondern durch das unnatürliche Abtreiben der *ἐν γαστρὶ φόρτοι*, um mit der Sibylle [II, 283] zu reden. Die Jungen sind nur z. Th. ausgetragen, z. Th. nicht. Aristot. De generat. anim. IV, 5." Mueller. equidem leporis plura foramina ad paederastiae libidinem relata esse censeo. ceterum addo Testam. XII, patriarch. Aser. 2: *οἱ τοιοῦτοι ὅσιοί εἰσι δασύποδες κτλ.*

p. 26, 8. 9. *ἀλλ' ,οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ'· οὐ μή, φησί, γένῃ μοιχός, οὐδὲ φθορεύς. — ὅτι τὸ ζῶον τοῦτο παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται.* „Iam vero quod de hyaena dicit Barnabas, eam alternare sexum, creditur quidem ab Horo Hieroglyph. lib. 2. cap. 69. Aeliano lib. 1. de animalium proprietatibus cap. 25. Oppiano lib. 3. de Venatione vers. 288. Artemidoro Onirocrit. lib. 2. cap. 12. Phile de natura

animalium cap. 43. Ovidio Metamorph. lib. 15. fab. 38. Tertulliano cap. 3. libri de pallio, Scriptore Recognitionum lib. 8. num. 25. et Petro Damiani laudata Epistola: sed refellitur solide per Aristotelem lib. 3. de generatione animalium cap. 6. et lib. 6. de Historia animalium cap. 32. Diodorum Siculum Historiae lib. 32. in Photio cod. 244. Plinium lib. 8. Natur. Hist. cap. 30 lib. 28. cap. 8. Clementem Alexandrinum 2. Paedagogi cap. 10. ac Eustathium in Hexaemeron p. 39. — Superest reddenda ratio, cur pro hyaena noster Interpres belluam posuerit. ea in promptu est; usus nempe desumptus ex notissima bestiae feritate. Lexicon Graeco-Latinum vetus: *ὕαινα, ζῶον*, bellua. Glossae Labbaei — — *ὕαινα*, velua, quod idem est cum belua sive bellua. — Julius Capitolinus in fine Gordiani tertii: Belbi, id est hyaenae. Belbi, belui, bellui, nequaquam differunt. Clementis Recogn. lib. 8. cap. 25: Hyaenae, quas beluas vocant. apud Arnobium lib. 7. multo post initium: Camelos et beluas seu belbas et leones. — Nullatenus ergo necessaria est virorum doctorum emendatio, qui in Barnabae Interprete malunt ‚belvum' aut ‚belbum'" etc. Cot.

p. 26, 12. 13 —p. 27, 2. *ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς· οὐ μή, φησί, γενηθῇς τοιοῦτος, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας ἐν τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι. τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει.* similia iam Aristeas c. 39 p. 104, 4 sq. retulit: „Non advertens Interpres damnari hoc loco nefandam fellatorum et fellatricum nequitiam, [ut iam Voss. vidit] alio rem traduxit; nempe ad audientes ac loquentes iniqua et impura. fabulabantur cum Anaxagora veteres quidam, qui ab Aristotele confutantur lib. 3. de generatione animalium cap. 6 quosque sequitur Ovidius lib. 9. [v. 304. 323 sq.] Metamorphos. fabula 5., mustelam ore parere. affirmabant alii, eam per os concipere, per aurem parere, sicut infra patebit de eo, qui Recognitionum librum composuit, lib. 8. cap. 25., et ut cernere est in Isidoro Originum lib. 12. cap. 3. — — atque in Arabibus ab eruditissimo Bocharto prolatis: alii contra, concipere aure, parere ore; Aristeas de LXX Interpretibus — et multi apud Plutarchum lib. de Iside et Osiride p. 380. 381, ubi perperam *γαλῆν* ‚felem' vertit Interpres: itaque noster Barnabas ex illorum numero exstitit, qui nimium commentis creduli admittebant conceptum mustelae per aurem. ad quam opinationem respexisse videtur Aelianus lib. 15. de animalibus cap. 11. cum dicit de Gale fabulosa femina: *Ἀφροδίτην παράνομον ἐνόσει* ut et ad aliam in Horo Hierogl. lib. 2. cap. 34. positam." Cot. Mueller contulit Minuc. Fel. 28, 11 Auson. Epigr. 120, Arnob. adv. gentes II, 42: oris stuprum.

p. 27, 2. 3. *περὶ μὲν τῶν βρωμάτων λαβὼν Μωϋσῆς τρία δόγματα οὕτως ἐν πνεύματι ἐλάλησεν.* „Unser Verf. hebt gern drei Dogmata heraus, c. 1 p. 4, 6. 7. c. 9 p. 23, 6. 7. c. 10 p. 24, 6. p. 27, 5. Hier ist dieses um so mehr gesucht, da er einige im Vorigen angeführte und ausgeführte Bestimmungen weglassen muss, um die Dreizahl nicht zu überschreiten." Mueller. A. Harnack contulit etiam c. 4 p. 9, 17. 18 *τρεῖς — τῶν βασιλέων*. Ignat. ad Eph. 19 *τρία μυστήρια κραυγῆς* al. Mosis tria dogmata non excedunt quae p. 24, 4. 5 relata sunt: 1) ‚Non manducabis porcinam', i. e. ‚Non eris coniunctus hominibus talibus, qui cum luxuriant obliviscuntur dominum suum.' 2) ‚Nec aquilam nec accipitrem nec corvum', i. e. ‚Non adiunges te nec similabis talibus hominibus, qui nesciunt per laborem et sudorem sibi adquirere escam, sed rapiunt alienam per suam iniquitatem et observant quasi in simplicitate ambulantes quem dispolient.' 3) ‚Nec omnem piscem, qui non habet in se squamam', i. e. ‚Non similabis adhaerens talibus hominibus, qui in perpetuo impii et iudicati iam morti sunt.' quae p. 26, 5 —p. 27, 2, adduntur: *ἀλλὰ καὶ ‚τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ' κτλ.*, p. 27, 3—11 plane omittuntur.

p. 27, 4. 5. *οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρώσεως προσεδέξαντο.* spirituali Mosis intelligentiae opponitur carnalis concupiscentia Iudaeorum, qui spiritualia secundum carnem intellexerint. cf. Ioan. VI, 26.

p. 27, 5—10. *λαμβάνει δὲ τῶν αὐτῶν τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαυὶδ καὶ λέγει ὁμοίως· ‚Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν — καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη — καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε.'* Ps. I, 1 verbo tenus (excepto voc. *καθέδρᾳ*).

p. 27, 11. 12. *ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς βρώσεως.* Barnabas impugnavit Christianos iudaizantes, de quibus Paulus Rom. XIV, 3 scripsit: *ὁ δὲ μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω* (cf. v. 6), quos ibidem v. 14 monuit, *ὅτι*

οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ, v. 17 οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ. v. 20 μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ. cf. Coloss. II, 16 (μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει). 21. contra eosdem Barnabas pergit disserere de animalibus, quae edere Moses Israelitas non vetuit.

p. 27, 12. 13. φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον. Lev. XI, 3 πᾶν κτῆνος διχηλοῦν ὁπλὴν καὶ ὀνυχιστῆρας ὀνυχίζον δύο χηλῶν καὶ ἀνάγον μηρυκισμὸν ἐν τοῖς κτήνεσι, ταῦτα φάγεσθε. de forma μαρυκᾶσθαι cf. p. 28, 5 ἀναμαρυκωμένων. Polycarpi epi. ad Florin. apud Euseb. H E. V, 20, 7: γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι. Clemens Alex. Paed. III, 11, 76 p. 298 μαρυκώμενον. Cyrillus Alex. c Iulian. IX, p. 317 μαρυκάζει (quater.)

p. 27, 14 —p. 28, 1. καλῶς εἶπε βλέπων τὴν ἐντολήν. cf. quae ad. c. 9 p. 22, 11. 12 notata sunt.

p. 28, 1—5. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθε μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον, μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων ῥήματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου. ruminantia et bisulca animalia iam Aristeas c. 37. 38 p. 102, 16 sq. τὸ τῆς μνήμης repraesentare docuit, ubi etiam p. 102, 16 ἡ περὶ ἕκαστον μέλος διαστολὴ memoratur, cf. c. 39 p. 103, 21. 22 τῆς λογίας τῆς κατὰ τὴν διαστολὴν καὶ μνείαν. c. 37 p. 102, 16—18 τὸ γὰρ διχηλεύειν καὶ διαστέλλειν ὁπλῆς ὄνυχας σημεῖόν ἐστι τοῦ διαστέλλειν ἕκαστα τῶν πράξεων πρὸς τὸ καλῶς ἔχον. itaque Barnabas scripsit διάσταλμα, quo voc. interpretes valde turbati sunt. Hefele: „διάσταλμα nec apud scriptores classicos nec in V. et N. T. nec apud Ducangium reperitur. derivandum est a διαστέλλομαι, imperare, praecipere.“ Dressel fortasse διάγγελμα legendum esse dixit. Aristeam secutus Barnabas singularem illam vocem formasse videtur. Aristeam secutus iam Philo de concupiscentia 5 (Opp. II, 353): καθάπερ γὰρ τὸ μηρυκώμενον ζῶον, ὅτε διατέμνον τὴν τροφὴν ἐναπερείσηται τῇ φάρυγγι, πάλιν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον ἀναμάττει καὶ ἐπιλεαίνει καὶ μετὰ ταῦτα εἰς κοιλίαν διαπέμπεται· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ παιδευόμενος, δεξάμενος δι' ὤτων τὰ σοφίας δόγματα καὶ θεωρήματα παρὰ τοῦ διδάσκοντος, ἐπὶ πλέον ἔχει τὴν μάθησιν, οὐχ οἷός τε ὢν εὐθὺς συλλαβέσθαι καὶ περιδράξασθαι κραταιότερον, ἄχρις ἂν ἕκαστον ὧν ἤκουσεν ἀναπολῶν μνήμην συνεχέσι μελέταις — αἱ δέ εἰσι κόλλα νοημάτων — ἐνσφραγίσηται τῇ ψυχῇ βεβαίως τὸν τύπον. ἀλλ' οὐδέν, ὡς ἔοικεν, ὄφελος ἡ τῶν νοημάτων βεβαία κατάληψις, εἰ μὴ προσγένοιτο διαστολὴ τούτων καὶ διαίρεσις εἰς τε αἵρεσιν ὧν χρὴ καὶ φυγὴν τῶν ἐναντίων, ἧς τὸ διχηλοῦν σύμβολον. Philonem secutus Barnabas scripsisse videtur: ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης. Irenaeus adv. haer. V, 8, 3: Praedixit autem figuraliter omnia haec lex, de animalibus delineans hominem: Quaecunque, inquit, duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians, — qui sunt ergo mundi? qui in patrem et filium per fidem iter firmiter faciunt — haec est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt ungulae — et eloquia dei meditantur die ac nocte, uti operibus bonis adornentur; haec est enim ruminantium virtus. Cyrill. Alex. contra Iulian. IX, p. 317.

p. 28, 5—7. τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. haec Barnabae sunt propria.

p. 28, 10. ἵνα συνίωμεν ταῦτα scripsi (συνιῶμεν edd.). etiam c. 12 p. 34, 2 συνίων scribendum esse docet imperativus σύνιε apud Herm. Past. Mand. VI, 2 p. 52, 1. 53, 11. Sim. V, 5 p. 89, 11 IX, 12 p. 125, 11 al.

XI. p. 28, 13. 14. τὸ βάπτισμα τὸ φέρον ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. cf. Evg. Nazar. p. 15, 12. (Matth. III, 6. Marc. I, 5). Luc. III, 5.

p. 28, 15 —p. 29, 2. Ἔκστηθι, οὐρανέ, καὶ ἐπὶ τούτῳ πλέον φρίξον, ἡ γῆ, ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος ζῶσαν, καὶ ἑαυτοῖς ὤρυξαν βόθρον θανάτου. Ier. II, 12. 13 ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλεῖον σφόδρα, λέγει κύριος. ὅτι δύο καὶ μεγάλα ἐποίησεν ὁ λαός μου· ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος ζωῆς (ζῶντος Al.), καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους. Barnabas initio propius ad hebraica [שֹׁמּוּ שמים על זאת וְשַׂעֲרוּ חָרְבוּ מְאֹד] accessit, sed in fine etiam ab hebraicis discessit. eum casu cum hebraicis ex parte convenisse putare licet.

p. 29, 2—4. Μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου Σινᾶ; ἔσεσθε

γὰρ ὡς πετεινοῦ νοσσοὶ ἀνιπτάμενοι, νοσσιᾶς ἀφῃρημένοι. Ies. XVI, 1. 2 *μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος θυγατρὸς* (*θυγ.* om. Al.) *Σιών; ἔσῃ γὰρ ὡς πετεινοῦ ἀνιπταμένου νοσσὸς* (*νεοσσὸς* ℵ et Al.) *ἀφῃρημένος.* „Das ganze Citat passt nur dann in den Zusammenhang mit dem Vorigen und überhaupt in den Gedankengang unsers Verfassers, wenn man mit Hefele *ἔρημος*, wüste, leer, für wasserarm nimmt. So steht es Ps. LXII, 2. 2 Kön. II, 8. Hesek. XXX, 12" Mueller. quo magis animadvertendum est, Iustinum M. Dial. c. 114 p. 342 C hunc locum eodem modo statim post Ier. II, 12. 13 dedisse.

p. 29, 5—8. *Ἐγὼ πορεύσομαι ἔμπροσθέν σου καὶ ὄρη ὁμαλιῶ καὶ πύλας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς ἀποκρύφους ἀοράτους, ἵνα γνῶσιν ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός.* Ies. XLV, 2. 3 *Ἐγὼ ἔμπροσθέν σου* (*αὐτοῦ* Al.) *πορεύσομαι καὶ ὄρη ὁμαλιῶ, θύρας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς ἀποκρύφους, ἀοράτους* (*αορ.* om. Al.) *ἀνοίξω σοι, ἵνα γνῷς* (*γνῶσῃ* Al.), *ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου.* etiam Clemens Alex. Strom. V, 10, 65 p. 684 exhibet: *γνῶσιν.* Gregorius vero Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 16 p. 324: *ἀνοίξω ἔμπροσθεν αὐτοῦ πύλας, καὶ πόλεις οὐ συγκλεισθήσονται· ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι καὶ ὄρη ὁμαλιῶ· θύρας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνθλάσω καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς.*

p. 29, 8—10. *καί· Κατοικήσεις ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς, καὶ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, καὶ ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον κυρίου.* (cf. c. 4 p. 10, 13). Ies. XXXIII, 16 sq. *οὗτος κατοικήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς* (*ὀχυρᾶς* Al.)*· ἄρτος αὐτῷ δοθήσεται, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, οἱ* (*καὶ οἱ* Al.) *ὀφθαλμοὶ ὑμῶν ὄψονται γῆν πόρρωθεν, ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον* (*κυρίου* add. Al.)

p. 29, 11—17 —p. 30, 1. *Καὶ ἔσται ὁ ταῦτα ποιῶν ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὰ φύλλα αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται, καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται. οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων· ὅτι γνώσεται κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται.* Ps. I, 3—6, ubi desunt *ὁ ταῦτα ποιῶν*, leguntur *τὸ φύλλον*, in cod. Al: *ποιήσῃ*, in codd. ℵ B *ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς*, in cod. Al. *οὐδὲ οἱ ἁμαρτωλοί.* arborem prope aquas descripsit etiam Ioan. Apocal. XXII, 2 *ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ξύλον ζωῆς ποιῶν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕκαστον ἀποδιδοὺς τὸν καρπὸν αὐτοῦ, καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.*

p. 30, 5—8. *νῦν δὲ ὃ λέγει ‚τὰ φύλλα οὐκ ἀπορρυήσεται', τοῦτο λέγει, ὅτι πᾶν ῥῆμα, ὃ ἐὰν ἐξελεύσεται ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόματος ὑμῶν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, ἔσται εἰς ἐπιστροφὴν καὶ ἐλπίδα πολλοῖς.* M. Guedemann l. l. p. 12 sq. notitiam Hagadae iudaicae animadvertit: „Diese Deutung von Ps. I, 3 entspricht der talmudischen" (Succa 21. Abod. sar. 19): „Woraus geht hervor, dass sogar das gewöhnliche Gespräch der Gelehrten Aufmerksamkeit und Nachdenken verdient? Aus dem Worte der Schrift: „Sein Blatt welkt nicht, und Alles, was er thut, ist von Erfolg." Die übereinstimmende Deutung des „Blattes" auf das Gespräch (und sogar auf das gewöhnliche *πᾶν ῥῆμα*, = שיחת חולין (vgl. Raschi zu den angef. Stellen), kann gewiss nicht zufällig sein." Barnabam folia interpretatum esse sermones non nego, sed vulgares sermones excluduntur vocc. *ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ.*

p. 30, 8. 9. *καὶ πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει· ‚Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν. τοῦτο λέγει· τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δοξάζει.* editores fere omnes contulerunt Sophon. III, 19 *καὶ θήσομαι αὐτοὺς εἰς καύχημα καὶ ὀνομαστοὺς ἐν πάσῃ τῇ γῇ.* A. Harnack rectius: „Apocryphum allegat auctor vaticinium." Barnabas, quem Clemens Alex. secutus est, terram hic interpretatur hominem (cf. c. 6 p. 15, 10) vel corpus humanum, terram vero Iacobi intellegit *τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος* Christi, cf. c. 7 p. 18, 6. „*Ἰακὼβ* est ipse Christus (cf. Iust. Dial. 36 p. 254 D: *εἰς ἐπίδειξιν ὅτι καὶ Ἰακὼβ ὁ Χριστὸς καλεῖται ἐν παραβολῇ.* c. 126 p. 355 C). de nominibus Christi e V. T. repetitis cf. l. c. 33. 34. 36. 58. 61. 64. 68. 70. 76. 86. 98. 99. 100. 113. 114. 118. 121. 123." Harn.

p. 30, 10—12. *εἶτα τί λέγει; Καὶ ἦν ποταμὸς ἕλκων ἐκ δεξιῶν, καὶ ἀνέβαινεν ἐξ αὐτοῦ δένδρα ὡραῖα, καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἐξ αὐτῶν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.* interpretes haec referre solent ad Ezech. XLVII, 1—12, ubi v. 2 *καὶ ἰδοὺ τὸ ὕδωρ κατεφέρετο ἀπὸ τοῦ κλίτους τοῦ δεξιοῦ*, v. 7 *καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ ποταμοῦ δένδρα πολλὰ σφόδρα* (*σφόδρα* om. Al.) *ἔνθεν καὶ ἔνθεν*, v. 9 *καὶ ἔσται πᾶσα ψυχὴ τῶν ζώων τῶν ἐκζεόντων, ἐπὶ πάντα ἐφ' ἃ ἂν ἐπέλθῃ ἐκεῖ ὁ ποταμός, ζήσεται — καὶ ὑγιάσει καὶ ζήσεται πᾶν ἐφ' ὃ ἂν ἔλθῃ ὁ ποταμός, ἐκεῖ ζήσεται*, v. 12 *καὶ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ἀναβήσεται* (*ἀναβήσει* Al.), *ἐπὶ τοῦ χείλους αὐτοῦ ἔνθεν πᾶν ξύλον βρώσιμον οὐ μὴ παλαιωθῇ ἐπ'* (*ἐξ* Al.) *αὐτοῦ, οὐδὲ μὴ ἐκλείπῃ ὁ καρπὸς αὐτοῦ· τῆς καινότητος αὐτοῦ* (*αὐτοῦ* om. Al.) *πρωτοβολήσει, ὅτι* (*διότι* Al.) *τὰ ὕδατα αὐτῶν ἐκ τῶν ἁγίων ταῦτα ἐκπορεύεται· καὶ ἔσται ὁ καρπὸς αὐτῶν εἰς βρῶσιν, καὶ* (*ἡ* add. Al.) *ἀνάβασις αὐτῶν εἰς ὑγίειαν.* si vero Barnabas l. 8. 9 ex apocrypha scriptura hausit, haec quoque extra canonem quaerenda esse videntur. etiam c. 6 p. 14, 6 *εἶτα τί λέγει* extra laudatum librum lectores non ducunt. idem iudicandum esset de c. 11 p. 29, 9, nisi talia ibi spuria essent. propius ad Ezech. XLVII, 1—12 accessit Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 20 p. 327.

p. 30, 12—15. *ὅτι ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ γέμοντες ἁμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι ἔχοντες.* Mueller bene contulit Herm. Past. Mand. IV, 3 p. 43, 16—18 *ὅτε εἰς ὕδωρ κατέβημεν καὶ ἐλάβομεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἡμῶν τῶν προτέρων.* Sim. IX, 16 p. 130, 17—19 *ἡ σφραγὶς οὖν τὸ ὕδωρ ἐστίν. εἰς τὸ ὕδωρ οὖν καταβαίνουσι νεκροὶ καὶ ἀναβαίνουσι ζῶντες.* equidem *τὸν φόβον* non cum *ἔχοντες*, ut plerique viri docti, sed cum *καρποφοροῦντες* coniungo.

p. 30, 18 —p. 31, 1. 2. *ἐν ἄλλῳ προφήτῃ λέγοντι· ‚Καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος· Ὅταν ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ.* cf. 4 Ezr. IV, 30 et respondi et dixi: „Quo et quando haec?" angelus signa exponens V, 5: ‚et de ligno sanguis stillabit.' Comm. in Marc. XV, 33 inter Hieronymi opera XII 3, 126: hic stillavit sanguis de ligno. Gregor. Nyssen. *Ἐκλογαὶ πρὸς Ἰουδαίους* c. 7. apud Zacagn. Collect. Monum. vet. p. 309: *καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος· ὅταν ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξει.* ubi duo libri legunt: *λέγει κύριος ὅτι ἐκ ξύλων αἷμα στάξει.* sed codex Ambrosianae bibliothecae C, 135 Inf. *καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος· ὅτ' ἂν ξύλον ξύλῳ κλιθῇ καὶ ὅτ' ἂν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ.* cf. Ceriani Monum. sacr. et profan. Tom. V, fasc. I (Mediolan. 1868) p. 108. „Utrum auctor e duobus hic fontibus hauserit, an ex uno, vix decerni potest." Harn.

XII. p. 31, 4—32. Barnabas crucem salutarem iam in Mosis historia reperit et populum Amalec vincentis (Ex. XVIII, 8 sq.) et aëneum serpentem elevantis (Num. XXI, 9 sq.). utramque narrationem iam Mishnae liber Rosch haschana III, 8 coniunxit: „Eratque cum attollebat Moses manum suam, ut Israelitae praevalerent etc. (Ex. XVII, 11). et quid an manus Mosis erant causa victoriae nec ne? verum Scriptura docet, quod toto tempore, quo Israelitae respiciebant caelum ac serviebant sincero corde patri coelesti, praevalebant, si vero non, cadebant. illustrabo exemplo: Fac tibi serpentem et impone eum perticae, eritque ut quisquis morsus fuerit, quum aspexerit eum, sanitatem recipiat' (Num. XXI, 8). et quid an serpens interficiebat et in vitam restituebat? verum sic intelligendum est, quod toto tempore, quo Israelitae respiciebant coelum ac patri coelesti inserviebant, sanabantur, si vero non, dissoluti sunt." cf. Guedemann l. l. p. 122 sq. utramque narrationem post Barnabam coniunxerunt Iustinus et Tertullianus.

p. 30, 4. 5. *λέγει δὲ πάλιν τῷ Μωϋσῇ, πολεμουμένου τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων κτλ.* narrantur, quae Ex. XVII, 8 sq. leguntur. sed additur, Mosem iussum esse facere *τύπον σταυροῦ καὶ τοῦ μέλλοντος πάσχειν*, Barnabam secuti patres ecclesiae in illa narratione crucis signum repererunt. Iustinus Dial. c. 90 p. 317 sq.: *ὅτε ὁ λαός, φημί, ἐπολέμει τῷ Ἀμαλὴκ, καὶ ὁ τοῦ Ναυὴ υἱὸς ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι τῆς μάχης ἦρχεν, αὐτὸς Μωσῆς ηὔχετο τῷ θεῷ τὰς χεῖρας ἑκατέρως ἐκπετάσας. Ὢρ δὲ καὶ Ἀαρὼν ὑπεβάσταζον αὐτὰς πανῆμαρ, ἵνα μὴ κοπωθέντος αὐτοῦ χαλασθῶσιν. εἰ γὰρ ἐνεδεδώκει τι τοῦ σχήματος τούτου τοῦ τὸν σταυρὸν μιμουμένου, ὡς γέγραπται ἐν ταῖς Μωσέως γραφαῖς, ὁ λαὸς ἡττᾶτο, εἰ δὲ ἐν τῇ τάξει*

ἔμενε ταύτῃ, Ἀμαλὴκ ἐνικᾶτο τοσοῦτον, καὶ ἰσχύων διὰ τοῦ σταυροῦ ἴσχυεν. οὐ γάρ, ὅτι οὕτως ηὔχετο Μωϋσῆς, διὰ τοῦτο κρείσσων ὁ λαὸς ἐγίνετο, ἀλλ᾽ ὅτι, ἐν ἀρχῇ τῆς μαχης τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ ὄντος, αὐτὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐποίει. c. 91 p. 319: *ὃν τρόπον ἐν τῷ ἀπ᾽ Αἰγύπτου ἐξελθόντι λαῷ διά τε τοῦ τύπου τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν τοῦ Μωσέως καὶ τῆς τοῦ Ναυὴ υἱοῦ ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ ὁ Ἀμαλὴκ μὲν ἡττᾶτο, Ἰσραὴλ δὲ ἐνίκα.* c. 111 p. 338 *καὶ πάλιν ἐν οἷς ἐποίησαν Μωσῆς καὶ Ἰησοῦς τὸ αὐτὸ προκηρυσσόμενον συμβολικῶς ἦν καὶ λεγόμενον. ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐκτείνας ἐπὶ τοῦ βουνοῦ μέχρις ἑσπέρας ἔμεινεν ὑποβασταζομένων τῶν χειρῶν, ὃ οὐδενὸς ἄλλου τύπον δείκνυσιν ἢ τοῦ σταυροῦ, ὁ δὲ τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι μετονομασθεὶς ἦρχε τῆς μάχης, καὶ ἐνίκα Ἰσραήλ.* Guedemann l. l. p. 125, not. 1: „Dass Justin Barnabas nachschreibt, erhellt sowohl aus der ganzen Schilderung, wie insbesondere aus der typologischen Behandlung Josuas. Aber bei ihm sind durch Uebertreibungen (er lässt Moses beten und knieen — wie bezeichend ist dagegen das *σταθεὶς* bei B. gegenüber dem biblischen ישב!) und Weitläuftigkeiten (dass nicht das Beten, sondern der Name Josua's an der Spitze der Schlacht und die Bildung des Kreuzes zum Siege verhalf) die Pointen verwischt." Tertullianus adv. Marcion. III, 18: iam vero Moses quid utique tunc tantum, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, extensis manibus orabat residens, — — nisi quia illic, ubi nomen domini dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus? adv. Iudaeos 10 (iisdem fere verbis). Cyprianus de testimon. c. 2 exhort. martyr. c. 8.

31, 7. *τύπον σταυροῦ.* M. Guedemann l. l. p. 124 ex ipsis hebraicis haustum esse censuit, e voc. נֵס Ex. XVII, 15 (fort. etiam נס pro כס v. 16). sed Barnabas crucis figuram ex ipsa historia hausit.

p. 31, 8. 9. *ὅτι ἐὰν μή, φησίν, ἐλπίσωσιν ἐπ᾽ αὐτῷ, εἰς τὸν αἰῶνα πολεμηθήσονται.* cf. quae ad c. 6 p. 14, 5. 6 notata sunt. non opus est Guedemanni coniectura ad מדר דר (LXX *ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεὰς*) Ex. XVII, 16 revocantis (l. l.)

p. 31, 9. *τίθησιν οὖν Μωϋσῆς ἓν ἐφ᾽ ἓν ὅπλον.* „posuit igitur Moyses clypeum super alium clypeum" Men., „Schild auf Schild" vertit Hef., „Es legt nun Moses ein Waffenstück ums andre (mitten auf den Haufen)". Riggb. Siegfried (Philo p. 330): „Agadisch ist die Erzählung, dass Mose beim Kampfe gegen die Amalekiter Waffen auf Waffen gehäuft habe, bis er höher als alle andern gestanden." Guedemann l. l. p. 124: „B. stellt ferner Moses nicht auf einen „Hügel" (das wäre: abseiten des Kampfes), sondern auf einen „Schildhügel", und zwar desshalb, weil Moses als Typus des Kreuzes „in der Mitte des Kampfes" stehn muss. „Nihil de armorum acervo in Exodo reperitur" Harn. Ex. XVII, 9 Moses praedixit: *καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἕστηκα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ.* itaque Lat. interpres p. 65, 14: ascendit Moyses in aggerem. Oxon.: „*τίθησιν ἓν ἐφ᾽ ἓν ὅπλον.* idem valere videtur, quod *παρετάξατο* in versione usitata."

p. 31, 10. *ἐν μέσῳ τῆς πυγμῆς.* Men. dedit *ἐν μέσῳ τῆς πηγμῆς* et coniecit *ε. μ. τοῦ πήγματος*, „quod hoc loco est ‚agger', licet improprie." „Vera omnino est lectio *πήγης. πήγη* vel *πάγη*, uti apud Hesychium, locum excelsum significat." Voss. etiam Hef., Dress.: ‚in medio aggeris.' Mueller: „Am einfachsten nimmt man *πηγμὴ* in der Bedeutung von *πῆγμα* Gerüste, was am besten in den Zusammenhang passt, die auf einander gestellten Schilde (*ἓν ἐφ᾽ ἓν ὅπλον*) bildeten ein Gerüste." Riggb.: mitten auf den Haufen." iam inventa vera lectione *πυγμῆς* equidem de huius vocis sensu non dubitavi: „nam *πυγμὴ* idem valet quod *πυγμαχία*, i. e. proelium." quam interpretationem ab A. Harnack et M. Guedemann probatam etiam Tatianus confirmat c. Gr. or. c. 4 p. 6 C *ὥσπερ ἐν πυγμῇ*, c. 26 p. 44 A *ὡς ἐν πυγμῇ.* Eusebius de martyr. Palaest. 8, 2 *ἐπὶ πυγμῇ εἰς μονομαχίας κατακεκρίσθαι. — μήτε μὴν τὰς ἐπιτηδείους τῇ πυγμῇ μελέτας ὑπέμενον.* Libanius T. I p. 236 *αἷμα ἀπὸ πυγμῆς.*

p. 31, 10. *καὶ σταθεὶς ὑψηλότερος πάντων.* cf. Ex. XVII, 9 *ἐγὼ ἕστηκα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ.* Barnabas omisit v. 12 *αἱ δὲ χεῖρες Μωϋσῆ βαρεῖαι· καὶ λαβόντες λίθον ὑπέθηκαν ὑπ᾽ αὐτόν, καὶ ἐκάθητο ἐπ᾽ αὐτοῦ· καὶ Ἀαρὼν καὶ Ὢρ ἐστήριζον τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ἐντεῦθεν εἷς καὶ ἐντεῦθεν εἷς· καὶ ἐγένοντο αἱ χεῖρες Μωϋσῆ ἐστηριγμέναι ἕως δυσμῶν ἡλίου.* M.

Guedemann de Barnaba: „Ueberhaupt aber lässt er Moses „stehen" (*σταθεὶς*), um die Kreuzesform herauszubringen, während er nach der Schrift [postea demum] sitzt."

p. 31, 10. 11. *ἐξέτεινε τὰς χεῖρας*. Ex. XVII, 11 וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ LXX *καὶ ἐγένετο ὅταν ἐπῆρε Μωϋσῆς τὰς χεῖρας*. Guedemann l. l.: „(Barnabas) lässt ihn (Mosem) aus demselben Grnnde (propter crucis figuram) seine Hände „ausbreiten" (*ἐξέτεινεν*), während er sie nach der Schrift bloss erhebt (ירים, LXX *ἐπῆρε*), und spricht endlich von „Händen" (*τὰς χεῖρας*), wo die Schrift ausdrücklich bloss „seine Hand" (יָדוֹ v. 11) erwähnt." et in nota: „Auch die LXX hat zwar *τὰς χεῖρας*, was ich jedoch weniger auf eine andere LA., als auf eine nachträgliche und zwar christologische [?] Andeutung (gemäss der Auslegung unseres Briefes) zurückführen möchte. Denn dass die LA. ידו alt und echt ist, bestätigt die angeführte Mischna (obwohl sie von „Händen" spricht), da nach ihrer Auffassung des Textes Moses bloss nach oben zeigt, wozu eine Hand ausreicht. Allerdings hat auch Onkelos (und ebenso die Peschittho und das samaritanische Targum — gewiss nach dem Vorgange O'.s, mit dem sie öfters übereinstimmen) beide Male ידוהי. Wahrscheinlich will O. auf diese Weise seine Uebersetzung von v. 12 ויהי ידיו אמונה vorbereiten, in welcher er Moses seine Hände zum „Gebet" — „ausbreiten" lässt. (cf. Iustin. Dial. c. 90) Ich will es dahingestellt sein lassen, ob O. diese Uebersetzung mit Bezug auf die angeführte, oder andere (s. Mechiltha z. St.) Hagadas formulirt hat, sie beweist aber, dass zu O'.s Zeit die christologische Auslegung, welche dadurch gewissermassen unterstützt wird, unter den Juden noch nicht bekannt gewesen sein kann, da O. sonst diese verfängliche Uebersetzung gewiss vermieden hätte. Dieser Umstand bestätigt einigermassen die angegebene Abfassungszeit unsers Briefes sowie meine Behauptung, dass B. der Erfinder der christologischen Auslegung dieser Stelle ist. [sed etiam Nerva imperante conscriptam epistulam Iudaei vix curaverunt] — Endlich erwähne ich, dass Onkelos und ebenso LXX, Peschittho und das samar. Targ. Gen. 46, 4 „seine Hand" in „seine Hände" verwandeln.".

p. 31, 14 —p. 32, 1. *Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα ὁδῷ δικαίᾳ μου*. Ies. LXV, 2 *ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ὁδῷ οὐ καλῇ* (*οἳ οὐκ ἐπορεύθησαν ὁδῷ ἀληθινῇ* Al.), *ἀλλ ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν*. haec etiam Iustinus Apol. I, 35 p. 76. Dial. c. 97 p. 324 ad Christum cruci adfixum retulit.

p. 32, 1. 2. *πάλιν Μωϋσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ κτλ*. aereum serpentem XXI, 6 sq. iam Sap. Sal. XVI, 6 sq. interpretatur *σύμβολον σωτηρίας εἰς ἀνάμνησιν ἐντολῆς νόμου*. allegorice Philo interpretatus est leg. alleg. II, 20 (Opp. I, 81), de agricultura 22 (Opp. I, 315). Barnabas crucis figuram reperit in narratis Num. XXI, 6 sq. qua in re secutus est Iustinus Apol. I, 60 p. 93 *ἐν γὰρ ταῖς Μωσέως γραφαῖς ἀπογέγραπται, ὡς κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλῖται καὶ γεγόνασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπήντησαν αὐτοῖς ἰοβόλα θηρία, ἔχιδναί τε καὶ ἀσπίδες καὶ ὄφεων πᾶν γένος, ὃ ἐθανάτου τὸν λαόν· καὶ κατ' ἐπίπνοιαν καὶ ἐνέργειαν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ γενομένην λαβεῖν τὸν Μωσέα χαλκὸν καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ, καὶ τοῦτον στῆσαι ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ σκηνῇ καὶ εἰπεῖν τῷ λαῷ Ἐὰν προσβλέπητε τῷ τύπῳ τούτῳ καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεθε. καὶ γενομένου τούτου τοὺς μὲν ὄφεις ἀποθανεῖν ἀνέγραψε, τὸν δὲ λαὸν ἐκφυγεῖν τὸν θάνατον οὕτως παρέδωκεν*. Dial. c. 91 p. 319 (post victoriam de Amalecitis reportatam), *καὶ διὰ τοῦ τύπου δὲ καὶ σημείου τοῦ κατὰ τῶν δακόντων τῷ Ἰσραὴλ ὄφεων ἡ ἀνάθεσις φαίνεται γεγενημένη ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων, ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος θάνατος γενήσεσθαι ἔκτοτε προεκηρύσσετο τῷ ὄφει, σωτηρία δὲ τοῖς καταδακνομένοις ὑπ' αὐτοῦ καὶ προσφεύγουσι τῷ τὸν ἐσταυρωμένον υἱὸν αὐτοῦ πέμψαντι εἰς τὸν κόσμον· οὐ γὰρ ἐπὶ ὄφιν ἡμᾶς πιστεύειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα διὰ Μωσέως ἐδίδασκεν*. c. 94 p. 321 sq.: *εἴπατε γάρ μοι· οὐχὶ θεὸς ἦν ὁ ἐντειλάμενος διὰ Μωσέως, μήτε εἰκόνα μήτε ὁμοίωμα μήτε τῶν ἐν οὐρανῷ ἄνω μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ὅλως ποιῆσαι* (Ex. XX, 4. Deut. V, 8), *καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ τοῦ Μωσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι καὶ ἐπὶ σημεῖον ἔστησε, δι' οὗ σημείου ἐσώζοντο οἱ ὀφιόδηκτοι, καὶ ἀναίτιός ἐστιν ἀδικίας; μυστήριον γὰρ διὰ*

τούτου, ὡς προέφην, ἐκήρυσσε, δι᾽ οὗ καταλύειν μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ὄφεως, τοῦ καὶ τὴν παράβασιν ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ γενέσθαι ἐργασαμένου, ἐκήρυσσε, σωτηρίαν δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν διὰ τοῦ σημείου τούτου, τουτέστι τὸν σταυροῦσθαι μέλλοντα, ἀπὸ τῶν δηγμάτων τοῦ ὄφεως, ἅπερ εἰσὶν αἱ κακαὶ πράξεις, εἰδωλολατρεῖαι καὶ ἄλλαι ἀδικίαι. ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο νοηθήσεται, δότε μοι λόγον, ὅτου χάριν τὸν χαλκοῦν ὄφιν Μωσῆς ἐπὶ σημείου ἔστησε, καὶ προσβλέπειν αὐτὸν τοὺς δακνομένους ἐκέλευσε, καὶ ἐθεραπεύοντο οἱ δακνόμενοι, καὶ ταῦτα αὐτὸς κελεύσας μηδενὸς ὅλως ὁμοίωμα ποιεῖν. Tertullianus adv. Marcion. III, 18 (post ea, quae ad p. 30, 4. 5 laudata sunt): idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem cur aereum serpentem ligno impositum pendentis habitu in spectaculum salutare proposuit? an et hic dominicae crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, et laeso cuique a spiritalibus colubris, intuenti tamen et credenti in eam sanitas morsuum peccatorum et salus exinde praedicabatur? adv. Iudaeos. c. 10 iisdem fere verbis, sed additis: nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. cf. etiam de idololatr. 5 et Cypriani Testimon. II, 20. etiam in Ioannis evang. III, 14 aëneus serpens Christi crucifixi typus declaratur. inde Constantinus Tischendorf (Wann wurden unsere Evangelien verfasst: ed. I, Lips. 1865 p. 45, ed. IV, Lips. 1866 p. 96 sq.) Barnabam, in typologicis magistrum, non discipulum, sua hausisse contendit, cuius rationem satis illustravi (Zeitschr. f. wiss. Th. 1865 p. 329 sq.), cf. etiam G. Volkmar (Ursprung unserer Evangelien, Tur. 1866, p. 66 sq.), Mueller (l. l. p. 281), H. Holtzmann (Z. f. w. Th. 1871. p. 340): „Es ist eben der Geschmack der Zeit [in primis Barnabae], welcher sich in solchen Studien ergeht. — Dagegen fehlt bei Barnabas gerade der eigenthümlich johanneische Ausdruck *ὑψοῦν*, d. h. eben das, was nicht fehlen dürfte zur Beweiskraft. Nur wenn ein so allgemein z. B. auch von Justin und Tertullian ohne ersichtliche Rücksicht auf Johannes gebrauchtes Bild irgendwo mit einer specifisch johanneischen Farbe behaftet erschiene, würde der Schluss auf Abhängigkeit gerechtfertigt. [Ueberdiess bemerkt Volkmar (Ursprung S. 68), dass wohl keiner von uns, welchem das Schlangenbild zuerst in Verbindung mit Joh. 3, 15 *ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον* begegnet wäre, es von diesem Fortgange würde haben trennen können."

p. 32, 1—3. *πάλιν Μωϋσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν, καὶ αὐτὸς ζωοποιήσει, ὃν δόξουσιν ἀπολωλεκέναι ἐν σημείῳ, πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ.* Muellerum secutus Riggb. vertit: „Abermals macht Moses ein Vorbild auf Iesum, dass er leiden müsse, und dass er selbst werde lebendig machen den, von welchem sie meinen mochten, er sei umgekommen, in einem Zeichen, als Israel darniederfiel." *ὃν* vero non collectivum, sed ad *αὐτὸς* referendum esse, monuit Harnack. omnino vertendum est: ‚et iterum Moses facit figuram Iesu, quod debeat ipse pati, et ipse vivificaturus sit, quem putabunt perdidisse in signo (crucis), cadente Israele.' Moses fecit figuram Iesu, quum Israel cadebat. ceterum cf. Num. XXI, 8 *ποίησον σεαυτῷ ὄφιν καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου.*

p. 32, 4. *ἐποίησε γὰρ κύριος πάντα ὄφιν δάκνειν αὐτούς, καὶ ἀπέθνησκον.* Num. XXI, 6 *καὶ ἀπέστειλε κύριος εἰς τὸν λαὸν τοὺς ὄφεις τοὺς θανατοῦντας* (הַנְּחָשִׁים הַשְּׂרָפִים, *καὶ ἀπέθανε λαὸς πολὺς τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.* quod Barnabas scripsit *πάντα ὄφιν*, Guedemanno l. l. p. 125 sq. hebraici textus notitiam prodere videtur. sed hanc notitiam vix cuiquam persuadebit.

p. 32, 5. *ἐπειδὴ ἡ παράβασις διὰ τοῦ ὄφεως ἐν Εὔᾳ ἐγένετο.* etiam Iustinus serpentem primi hominum lapsus auctorem memoravit.

p. 32, 6—9. *πέρας γέ τοι αὐτὸς Μωϋσῆς ἐντειλάμενος Οὐκ ἔσται ὑμῖν οὔτε χωνευτὸν οὔτε γλυπτὸν εἰς θεὸν ὑμῶν, αὐτὸς ποιεῖ, ἵνα τύπον τοῦ Ἰησοῦ δείξῃ.* Deut. XXVII, 15 *ἐπικατάρατος* (*ὁ* add. Al.) *ἄνθρωπος, ὅστις ποιήσει γλυπτὸν καὶ χωνευτόν, βδέλυγμα κυρίῳ.* etiam Iustinus hac fere ratione singulare serpentis aënei exemplum illustravit.

p. 32, 9. 10. *ποιεῖ οὖν ὁ Μωϋσῆς χαλκοῦν ὄφιν καὶ τίθησιν ἐνδόξως καὶ κηρύγματι καλεῖ τὸν λαόν.* serpens aëneus ponitur *ἐνδόξως* (cf. c. 16 p. 40, 16. 41, 5 sq.), ut *τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ* (p. 33, 3. 4) repraesentet. Num. XXI, 9 nihil nisi: *καὶ ἐποίησε Μωϋσῆς ὄφιν χαλκοῦν καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ σημείου.*

p. 32, 10—12. *ἐλθόντες οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐδέοντο Μωϋσέως, ἵνα περὶ*

αὐτῶν ἀνενέγκῃ δέησιν περὶ τῆς ἰάσεως αὐτῶν. Num. XXI, 7 preces populi praecedunt serpentem aëneum. ad *ἀνενέγκῃ δέησιν* cf. Clem. Rom. epi. II, 2 p. 70, 19. 20 *τὰς προσευχὰς ἡμῶν ἁπλῶς ἀναφέρειν πρὸς τὸν θεόν.*

p. 32, 12 —p. 33, 1. 2. *εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς Μωϋσῆς· Ὅταν, φησί, δηχθῇ τις ὑμῶν, ἐλθέτω ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν νεκρὸν τὸν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐπικείμενον καὶ ἐλπισάτω πιστεύσας, ὅτι αὐτὸς ὢν νεκρὸς δύναται ζωοποιῆσαι, καὶ παραχρῆμα σωθήσεται.* Num. XXI, 8 *καὶ εἶπε κύριος πρὸς Μωϋσῆν· ‚Ποίησον σεαυτῷ ὄφιν καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου.' καὶ ἐγένετο, ὅταν ἔδακνεν* (*ἔδακεν* Al.) *ὄφις ἄνθρωπον, καὶ ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν χαλκοῦν, καὶ ἔζη.*

p. 33, 3. 4. *ἔχεις πάλιν τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ τὰ πάντα καὶ εἰς αὐτόν.* Dressel contulit Col. I, 16. Hebr. I, 4, Mueller etiam Rom. XI, 36.

p. 33, 4. Moses, quum Iesu nomen Hoseae dedit terram promissam exploraturo (Num. XIII, 17), populum audire saltem voluit, quod omnia pater manifestat de filio suo. Mueller *ἵνα μόνον* idem valere quod *μόνον ἵνα* censuit. de nomine Iesu Hoseae tributo Harnack contulit Iust. Dial. 75 (p. 300 C), 106 (p. 334 A). 113 (p. 34 B). Tertull. adv. Marc. III, 16 adv. Iud. 9. Lactant. Institt. div. IV, 17 Euseb. HE. I, 3, 4. Carm. adv. Marcion. III, 67 sq.

p. 33, 7—11. *λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή — — Λάβε βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου καὶ γράψον ἃ λέγει κύριος, ὅτι ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν τὸν οἶκον πάντα τοῦ Ἀμαλὴκ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν.* Ex. XVII, 14 *εἶπε δὲ κύριος πρὸς Μωϋσῆν Κατάγραψον τοῦτο εἰς μνημόσυνον εἰς βιβλίον* (*ἐν βιβλίῳ* Al.) *καὶ δὸς εἰς τὰ* (*τὰ* om. Al.) *ὦτα Ἰησοῦ, ὅτι ἀλοιφῇ ἐξαλείψω τὸ μνημόσυνον* (*ἐξαλείψω τὸν* Al.) *Ἀμαλὴκ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανόν.* „Das Verständniss ergiebt sich aus der Ansicht der Juden der damaligen Zeit, nach welcher Amalek, der erste und beständige Feind Israels, als die Wurzel der alten Schlange angesehen wurde.“ Muell. Harnack contulit Iust. Dial. 49 (p. 269 C). Iren. reliqu. (Harvey P. II. p. 488 sq. fragm. XIX). „Verba *ὁ υἱὸς — ἡμερῶν* addidit Barnabas.“

p. 33, 11. 12. *ἴδε πάλιν Ἰησοῦς, οὐχ ὁ υἱὸς ἀνθρώπου ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.* Barnabas non curat, quod Iesus se ipse filium hominis appellavit, sed filium hominis et filium dei (Matth. XVI, 16. XXVI, 63) discernit, non iam filium hominis et Christum vel filium dei idem valere censuit (ut Iudaei Ioan. XII, 34). filius hominis igitur Iesus secundum Barnabam videbatur potius quam erat. Harnack contulit Dial. 48 init., ubi Tryphon ait: *τὸ γὰρ λέγειν σε προϋπάρχειν θεὸν ὄντα πρὸ αἰώνων τοῦτον τὸν Χριστὸν . . . . καὶ ὅτι οὐκ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων κτλ.* c. 49 init.: *καὶ ὁ Τρύφων Ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν, εἶπεν, οἱ λέγοντες ἄνθρωπον γεγονέναι αὐτὸν . . . . πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν . . . . καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι,* c. 67 (p. 291 B.)

p. 33, 12. *τύπῳ δὲ ἐν σαρκὶ φανερωθείς.* cf. quae iam exposui in libro: Apost. VV. p. 26, not. 31. dei filius iam *τυπικῶς* repraesentatus est per filium Nave.

p. 33, 12 —p. 34, 1—4. *ἐπεὶ οὖν μέλλουσι λέγειν ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι τοῦ Δαυίδ, αὐτὸς προφητεύει ὁ Δαυίδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν ἁμαρτωλῶν· ‚Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.'* Barnabas hic omisit evangelicam narrationem Matth. XXII, 41—45 (Mc. XII, 35—37. Luc. XX, 41—44). nam Pharisaei iam responderant Iesu *ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι τοῦ Δαυίδ,* et Iesus illos revocaverat ad Davidis effatum Ps. CIX, 1 *εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον* (*ὑποκάτω* Matth.) *τῶν ποδῶν σου.'* Barnabas vero totus *ἐν τοῖς παρεληλυθόσιν,* in temporibus Christo prioribus versatur. itaque non narrat dixisse Iudaeos, sed praedicit eos dicturos esse, Christum filium esse Davidis. neque ut Iesu, sed tamquam Davidis effatum laudat Ps. CIX, 1. evangelicam narrationem eum ignorasse non puto.

p. 34, 5—7. *καὶ πάλιν λέγει οὕτως Ἡσαΐας Εἶπε κύριος τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω.* Ies. XLV, 1, *οὕτω* (*οὕτως* Al.) *λέγει κύριος ὁ θεὸς τῷ Χριστῷ μου Κύρῳ* (*κυρίῳ* etiam Tertullianus adv. Prax. 11. 28, adv. Iud. 7, Cyprianus testimon. I, 21, Novatianus de trin. c. 21), *οὗ ἐκράτησα* (*ἐκράτησας* Al.) *τῆς δεξιᾶς ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ*

ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω. hunc locum Barnabas ipse addidit. de eodem loco Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 16 p. 324: *Ἡσαΐας σαφέστερον λέγει· Λέγει κύριος τῷ Χριστῷ μου Κύρῳ. λέγουσι δὲ εἰς Κύρον τὸν Πέρσην εἰρῆσθαι ταῦτα· γέλοιον δέ. πῶς γὰρ ἁρμόζει Κύρῳ τὰ λοιπά Ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς σου· ἐπακούσουσιν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω.*

p. 34, 7. 8. *ἴδε, πῶς Δαυίδ λέγει αὐτὸν κύριον καὶ υἱὸν οὐ λέγει.* Barnabam Iesum Davidis filium (Matth. I, 1. IX, 27. XII, 23. XV, 22. XX, 31. XXI, 9. 15) negasse, Theodoro Keim (Gesch. Iesu v. Naz. I, 326 sq.) non concedo. sed Davidicam Iesu stirpem parum aestumavit, a Matth. XXII, 45 profectus. etiam Marcus Iesum Davidis filium ipse appellare noluit, cf. librum meum: Einleitung in d. N. T. p. 517. Barnabas etiam hac ratione Christianis iudaizantibus adversatur, qui Davidicae Christi stirpi plurimum tribuebant. Harnack: „Iesum non dei, sed Davidis filium esse, Iudaei et cum iis iudaizantes Christiani [ceterum hi Iesum dei filium non negabant] dicebant, cf. Iust. Apol. I, 22 init. Dial. 47. 48 (p. 267 E): *καὶ γάρ εἰσί τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν* [itaque dei filium] *εἶναι, ἄνθρωπον δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι.*“

XIII, 34, 8—15. *Ἐδεῖτο δὲ Ἰσαὰκ περὶ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὅτι στεῖρα ἦν, καὶ συνέλαβεν. εἶτα καὶ ἐξῆλθε Ῥεβέκκα πυθέσθαι παρὰ κυρίου, καὶ εἶπε κύριος πρὸς αὐτήν· Δύο ἔθνη ἐν τῇ γαστρί σου, καὶ λαὸς λαοῦ ὑπερέξει, καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.* Gen. XXV, 21—23 *ἐδέετο* (*ἐδεῖτο* Al.) *δὲ Ἰσαὰκ κυρίου περὶ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὅτι στεῖρα ἦν· ἐπήκουσε δὲ αὐτοῦ ὁ θεός, καὶ συνέλαβεν* (*ἔλαβεν* Al.) *ἐν γαστρὶ Ῥεβέκκα ἡ γυνὴ αὐτοῦ. ἐσκίρτων δὲ τὰ παιδία ἐν αὐτῇ· εἶπε δέ Εἰ οὕτω* (*οὕτως* Al.) *μοι μέλλει γίνεσθαι, ἵνατί μοι τοῦτο; ἐπορεύθη δὲ πυθέσθαι παρὰ κυρίου. καὶ εἶπε κύριος αὐτῇ· Δύο ἔθνη ἐν* (*τῇ* add. Al.) *γαστρί σού εἰσι, καὶ δύο λαοὶ ἐκ τῆς κοιλίας σου διασταλήσονται· καὶ λαὸς λαοῦ ὑπερέξει, καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.*

p. 35, 1. 2. *καὶ ἐν ἄλλῃ προφητείᾳ λέγει φανερώτερον ὁ Ἰακὼβ πρὸς Ἰωσὴφ τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων κτλ.* Gen. XLVIII, 8—9 *ἰδὼν δὲ Ἰσραὴλ τοὺς υἱοὺς Ἰωσὴφ εἶπε Τίνες σοι οὗτοι; 9 εἶπε δὲ Ἰωσὴφ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Υἱοί μού εἰσιν —. καὶ εἶπεν Ἰακώβ Προσάγαγέ μοι αὐτούς, ἵνα εὐλογήσω αὐτούς. 10 οἱ ὀφθαλμοὶ δὲ Ἰσραὴλ ἐβαρυώπησαν ἀπὸ τοῦ γήρους, καὶ ἤγγισεν αὐτοὺς πρὸς αὐτόν, καὶ ἐφίλησεν αὐτοὺς καὶ περιέλαβεν αὐτούς. 11 καὶ εἶπεν Ἰσραὴλ πρὸς Ἰωσήφ· Ἰδοὺ τοῦ προσώπου σου οὐκ ἐστερήθην — —. 13 λαβὼν δὲ Ἰωσὴφ τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ, τόν τε Ἐφραΐμ ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐξ ἀριστερῶν δὲ Ἰσραήλ, τὸν δὲ Μανασσῆ ἐξ ἀριστερῶν, ἐκ δεξιῶν δὲ Ἰσραήλ, ἤγγισεν αὐτοὺς αὐτῷ. 14 ἐκτείνας δὲ Ἰσραὴλ τὴν δεξιὰν ἐπέβαλεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραΐμ — οὗτος δὲ ἦν ὁ νεώτερος — καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Μανασσῆ, ἐναλλὰξ τὰς χεῖρας. 15 καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς καὶ εἶπεν. 17 ἰδὼν δὲ Ἰωσήφ, ὅτι ἐπέβαλεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ τὴν χεῖρα τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραΐμ, βαρὺ αὐτῷ κατεφάνη· καὶ ἀντελάβετο Ἰωσὴφ τῆς χειρὸς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀφελεῖν αὐτὴν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς Ἐφραΐμ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Μανασσῆ. 18 εἶπε δὲ Ἰωσὴφ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Οὐχ οὕτως, πάτερ· οὗτος γὰρ ὁ πρωτότοκος, ἐπίθες τὴν δεξιάν σου ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. 19 καὶ οὐκ ἠθέλησεν, ἀλλ᾽ εἶπεν Οἶδα, τέκνον, οἶδα· καὶ οὗτος ἔσται εἰς λαόν, καὶ οὗτος ὑψωθήσεται. ἀλλ᾽ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος μείζων αὐτοῦ ἔσται.*

p. 33, 7. *εἶδε δὲ Ἰακὼβ τύπον τῷ πνεύματι τοῦ λαοῦ τοῦ μεταξὺ* (posterioris). cf. Act. XIII, 42 *εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον.* Clem. Rom. I, 44 p. 49, 67 *ὑπ᾽ ἐκείνων ἢ μεταξὺ* (postea) *ὑφ᾽ ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν.* Mueller etiam contulit Ioseph. c. Apion. I, 21 bell. iud. II, 11, 4 et Havercamp. ad l. l. V, 4, 2. Plutarch. Instit. Lacon. c. 42. „Typi, quorum auctor *τὸ πνεῦμα* est (c. 12 p. 31, 7), *πνευματικῶς* percipiuntur (c. 9 p. 23, 6. 7 c. 14 p. 36, 12).“ Harn.

p. 35, 8—10. *καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραΐμ τοῦ δευτέρου καὶ νεωτέρου καὶ εὐλόγησεν αὐτόν.* nihil de Manasse refertur.

p. 35, 13. *καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.* Guedemann l. l. p. 127: „Dass hier aus berechneter Absicht für die Worte ואחיו הקטון יגדל ממנו die aus Gen. XXV, 23 ורב יעבד צעיר ein- und untergeschoben sind, ist gar nicht zu verkennen.“

p. 35, 15 —p. 36, 1. *εἰ οὖν καὶ διὰ τοῦ Ἀβραὰμ ἐμνήσθη,* sc. *οὗτος ὁ*

λαός, populus christianus. *ἐμνήσθη* passive. Mueller contulit Act. X, 31. Apocal. XVI, 19.

p. 36, 1—4. *τί οὖν λέγει τῷ Ἀβραάμ, ὅτε μόνος πιστεύσας ἐτέθη εἰς δικαιοσύνην· ,Ἰδοὺ τέθεικά σε, Ἀβραάμ, πατέρα ἐθνῶν τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας τῷ θεῷ.'* Gen. XV, 6 *καὶ ἐπίστευσεν Ἄβραμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.* XVII, 5 *ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε.* Rom. IV, 3 *ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.* 11. *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας.*

XIV. 36, 5. *τοῖς πατράσι*, cf. c. 5 p. 12, 6. Mueller et Harnack bene monuerunt, inde, quod auctor patriarchas patres nominat (cf. c. 13 p. 36, 3), concludi non posse, eum vel ipsum Hebraeum fuisse vel ad Christianos a Iudaeis ortos scripsisse. etiam Clemens Rom. patriarchas patres nostros nominat (epi. I, 4 p. 8, 14. c. 31 p. 36, 15), ut de Iustino taceam." Harn. cf. etiam quae ad Clem. Rom. I, 4 p. 8, 14 notavi.

p, 36, 6. *δέδωκεν* (Iudaeis testamentum)· *αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι λαβεῖν διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.* Barnabas accuratius exponit, quae iam c. 4 p. 8, 12 sq. asseruit.

p. 36, 8. 9. *Καὶ ἦν Μωϋσῆς νηστεύων ἐν ὄρει Σινᾶ τοῦ λαβεῖν τὴν διαθήκην κυρίου πρὸς τὸν λαὸν ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα.* cf. c. 4, p. 8, 12. 13. Ex. XXIV, 18 *καὶ εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὸ (τὸ* om. Al.) *μέσον τῆς νεφέλης καὶ ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ ἦν (ἐκάθητο* Al.) *ἐκεῖ ἐν τῷ ὄρει τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας.*

p. 36, 10. 11. *καὶ ἔλαβε Μωϋσῆς παρὰ κυρίου τὰς δύο πλάκας τὰς γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου, τῷ πνεύματι.* Ex. XXXI, 18 *καὶ ἔδωκε Μωϋσῇ — τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ θεοῦ.* Barnabas addidit *τῷ πνεύματι* (cf. Matth. V, 3), ne proprie intellegeretur digitus dei. Irenaeus filium et spiritum dei manus appellavit, adv. haer. IV, praef. 4. c. 20, 1. V, 1, 3. 6, 1, 28, 4. vulgatam lectionem *ἐν πνεύματι* Hefele ad *γεγραμμένας*, Mueller ad *ἔλαβε* retulerunt.

p. 36, 12—14. *καὶ εἶπε κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ὁ λαός σου, ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἠνόμησε.* cf. quae ad c. 4 p. 8, 16 sq. notata sunt.

p. 36, 14—17. *καὶ συνῆκε Μωϋσῆς, ὅτι ἐποίησαν ἑαυτοῖς πάλιν χωνεύματα, καὶ ἔρριψεν ἐκ τῶν χειρῶν τὰς πλάκας, καὶ συνετρίβησαν αἱ πλάκες τῆς διαθήκης κυρίου.* cf. c. 4 p. 8, 18 sq. et ibi notata.

p. 36, 17. *Μωϋσῆς μὲν ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι.* cf. c. 4 p. 8, 15. 16 *ἀλλὰ ἐπιστραφέντες ἐπὶ τὰ εἴδωλα ἀπώλεσαν αὐτήν.*

p. 36, 18. *Μωϋσῆς θεράπων ὤν, ἔλαβεν.* Ex. XIV, 31 *θεῷ καὶ Μωϋσῇ τῷ θεράποντι αὐτοῦ.* Num. XII, 7 *οὐχ οὕτως ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς κτλ.* Ios. I, 2 *Μωϋσῆς ὁ θεράπων μου.* Mueller contulit Sap. Sal. X, 16. Hebr. III, 5. Clem. Rom. epi. I, c. 4 p. 8, 22. c. 51 p. 57, 1. c. 53 p. 59, 6. Irenae. adv. haer. I, 2, 5. dei ministro opponitur dominus ipse, qui divinum testamentum novo dei populo tradidit.

p. 37, 1. 2. *δι' ἡμᾶς ὑπομείνας*, cf. c. 5 p. 11, 10—12 c. 7 p. 17, 17 sq.

p. 37, 2. *ἐφανερώθη δέ, ἵνα κἀκεῖνοι τελειωθῶσι τοῖς ἁμαρτήμασι* (cf. c. 5 p. 13, 5—7), *καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ κληρονόμου διαθήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν.* primarius *κληρονόμος* filius dei dilectus (cf. 4 p. 9, 14. 15), tum populus christianus, cf. c. 6 p. 17, 13. 14 c. 13 p. 34, 9. 10. p. 35, 14. 15 c. 14 p. 37. 1 (*εἰς λαὸν κληρονομίας*). Harnack: „Rigg. male vertit: ,und wir durch den Erben des Bundes, den Herrn Jesum, [ihn] empfingen.' vertendum est: ,et nos per heredem foedus domini Iesu acciperemus.'

p. 37, 4. *ὃς εἰς τοῦτο ἡτοιμάσθη.* „So wird *ἑτοιμάζομαι* sonst vom Christenvolke gesagt, c. 3 p. 8, 5 c. 5 p. 12, 8 c. 14 p. 37, 8." Harn. contulit Rom. I, 4. Clem. Rom. epi. I, 64 (58) p. 67, 23. 24.

p. 37, 4. 5. *τὰς ἤδη δεδαπανημένας ἡμῶν καρδίας τῷ θανάτῳ.* „Cf. Herm. Mand. XII, 1 [p. 71, 12] (*ἡ ἐπιθυμία*) *δαπανᾷ τοὺς ἀνθρώπους.* Tatian. orat. ad Graec. 6 *κἂν ἐν θαλάτταις ἐκδαπανηθῶ.* Martyr. Polyc. 11. 16 *πυρὶ δαπανηθῆναι — τῷ θανάτῳ* est dat. commodi, cf. Rom. VII, 5 *καρποφορεῖν τῷ θανάτῳ· — θάνατος* est mors spiritualis aeterna, cf. c. 20 p. 48, 1. c. 12 p. 31, 6 c. 10 p. 26, 3. c. 16 p. 41, 11. c. 19 p. 43, 9. p. 45, 8. 9. p. 46, 7." Harn.

p. 37, 5. 6. *καὶ παραδεδομένας τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ.* cf. c. 4 p. 9, 9

τὴν πλάνην τοῦ νῦν καιροῦ et quae ibi notata sunt. et auctorem et lectores e gentilibus oriundos fuisse, Mueller et Harnack mihi (apostt. VV. p. 7) concesserunt. quae Weizsaecker l. l. p. 7 obiecit, nullius sunt momenti.

p. 37, 6. *λυτρωσάμενος ἐκ τοῦ σκότους*. Mueller contulit At. XXVI, 18. Col. I, 13.

p. 37, 6. *διάθηται ἐν ἡμῖν διαθήκην λόγῳ*, i. e. doctrina cf. c. 6 p. 7, 8 *τῷ λόγῳ ζωοποιούμενοι*. c. 9 p. 24, 2. 3 *γνησιώτερον — λόγον*. c. 10 p. 28, 5 *ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου*. c. 16 p. 41, 8. 9 *ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως*. c. 19 p. 44, 4 *ὁ λόγος τοῦ θεοῦ*. p. 46, 9. 10 *τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ κυρίου*. p. 46, 11 *διὰ λόγου κοπιῶν*, p. 47, 1. 2 *σῶσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ*.

p. 37, 8. *ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ λαὸν ἅγιον*. Deut. IX, 6 *ὅτι λαὸς ἅγιος εἶ κυρίῳ*. XIV, 2. 21. XXVI, 19. XXVIII, 9. Iustinus Dial. c. 119 p. 347 *ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον λαός, ἀλλὰ καὶ λαὸς ἅγιός ἐσμεν, ὡς ἐπεδείξαμεν ἤδη* (c. 110 p. 337), ‚*καὶ καλέσουσιν αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λελυτρωμένον ὑπὸ κυρίου*‘ (Ies. LXII, 12).

p. 37, 9—13. *Ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου ἐπεκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπηδημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει*. Ies. XLII, 6. 7 verbo tenus, nisi quod *καὶ* ante *ἐξαγαγεῖν* deest, et in fine leguntur *ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καὶ* (*καὶ* om. Al.) *καθημένους ἐν σκότει*. etiam Iustinus Dial. c. 26 p. 243 c. 65 p. 289 sq. (c. 122 p. 350) et Gregorius Nyss. Testimon. adv. Iud. c. 16 p. 325: *ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. οὕτω λέγει κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε θεός*.

p. 37, 14. 15. *Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς*. Ies. XLIX, 6. 7 *ἰδοὺ δέδωκά* (*τέθεκά* Al.) *σε εἰς διαθήκην γένους* (*εἰς διαθ. γ.* om. Al.), *εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, οὕτως λέγει κύριος ὁ ῥυσάμενός σε ὁ θεὸς Ἰσραήλ*. etiam Iustinus Dial. c. 121 p. 350 dedit *τέθεικα*.

p. 37, 16 —p. 38, 1—3. *Πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς, ἀπέσταλκέ με ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας*. Ies. LXI, 1—2 verbo tenus.

XV. p. 38, 6. 7. *καὶ ἁγιάσατε τὸ σάββατον κυρίου χερσὶ καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ*. (cf. p. 11, 36. 37). Ex. XX, 8 *μνήσθητε τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἁγιάζειν αὐτήν*. 10. *τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα κυρίῳ τῷ θεῷ σου· οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον*. Deut. V, 12—14 *φύλαξαι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἁγιάζειν αὐτήν, ὃν τρόπον ἐνετείλατό σοι κύριος ὁ θεός σου· ἓξ ἡμέρας ἐργᾷ καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου. τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα κυρίῳ τῷ θεῷ σου· οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον*. „Cessationem ab operibus quotidianae vitae per ‚manus mundas‘ explicat auctor noster; illae enim laboribus admotae sordes contrahunt. hinc Marci VII, 3 dicitur, Iudaeos nunquam cibos sumsisse illotis manibus; multo minus sine diligenti lotione sacris operabantur: praesertim cum diem sabbati sanctificare essent iussi, quod in Rabbinica dialecto idem valet quod aqua proluere. huc spectat, quod D. Paulus monet 1 Tim. II, 8 in oratione puras manus attollere.“ Oxon. Guedemann l. l. p. 126: „Dass die ‚reinen Hände‘ und das ‚reine Herz‘ von B. hinzugefügt sind, ist bereits bemerkt worden, nicht aber [nonne in ed. Oxon.?], dass diese Hinzufügung, — wenigstens der ‚reinen Hände‘ (das ‚reine Herz‘ versteht sich von selbst) — Kenntniss der hebräischen Sprache, des jüdischen Lebens und der rabbinischen Auslegung verräth. B. hat nämlich לקדשו (Exod. 20, 8) in dem Sinne von קדיש ידים, welches, ‚die Hände waschen‘ bedeutet, genommen. Sabb. 25b wird die Reinigung des Körpers am Rüsttage des Sabbats zur Pflicht gemacht“ etc. nihil amplius probatum est, quam Barnabam rabbinicae dialecti quandam notitiam habuisse. quid significet *ἁγιάζειν τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων*, i. e. *τοῦ μὴ ποιεῖν πᾶν ἔργον*, docet Ier. XVII, 24. ceterum Hermae Past. Vis. III, 9 p. 26, 3. 4 V p. 35, 8. Sim. V, 1 p. 84, 25. *καθαρᾷ καρδίᾳ*.

p. 38, 7. *Ἐὰν φυλάξωσί μου οἱ υἱοὶ τὸ σάββατον, τότε ἐπιθήσω τὸ*

ἔλεός μου ἐπ' αὐτούς. Ier. XVII, 24. 25 *καὶ ἔσται, ἐὰν εἰσακούσητέ μου, λέγει κύριος, τοῦ μὴ εἰσφέρειν βαστάγματα διὰ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ταύτης ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων καὶ ἁγιάζειν τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων τοῦ μὴ ποιεῖν πᾶν ἔργον, καὶ εἰσελεύσονται διὰ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ταύτης βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες κτλ.*

p. 38, 9—11. *καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν ἓξ ἡμέραις τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ καὶ συνετέλεσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ καὶ κατέπαυσεν ἐν αὐτῇ καὶ ἡγίασεν αὐτήν.* Gen. II, 2 *καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ* (הַשְּׁבִיעִי) *τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε· καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ἃ ἐποίησε.* XX, 11 *ἐν γὰρ ἓξ ἡμέραις ἐποίησε κύριος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ.* XXXI, 17 *ὅτι ἓξ ἡμέραις ἐποίησε κύριος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ κατέπαυσε καὶ ἐπαύσατο.* Cotelerius duo observavit: „Primum, fortassis nonnulla graecae editionis exemplaria olim concordasse cum Hebraeo atque in Genesi scriptum habuisse: *καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε,* non ut nunc *ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ.* certe Quaestio 51 earum, quas S. Athanasio nonnulli tribuunt, sic proponitur: *διὰ τί δὲ τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ ὁ θεὸς τὴν κτίσιν ἐτέλεσεν;* Alterum, sive deus dicatur complevisse opera sua die septimo, sive die sexto, perinde esse quod sensum: ratione videlicet termini interioris (ut loquuntur) ac exterioris. quo pacto qui per totum unum diem laborasset nullumque opus in sequenti succepisset, diceretur finem laboris fecisse in utroque die; propter ultimum momentum diei primae, et primum secundae, inclusive respectu ultimi momenti, et exclusive respectu primi, aiunt barbarorum filii. quocirca minus urget argumentum B. Hieronymi in Traditionibus Hebraicis ‚Pro die sexta in Hebraeo diem septimam habet. artabimus igitur Iudaeos, qui de otio sabbati gloriantur, quod iam tunc in principio sabbatum dissolutum sit, dum deus operatur in sabbato, complens opera sua in eo et benedicens ipsi diei, quia in illo universa compleverit.' rectius Theodorus, citatus per Theodoritum Quaestione 21. in Genesim, docet ideo deum ad sex dies creationis addidisse diem septimum quietis; ac septem diebus circulum omnem dierum conclusisse, ut sex dies significatio essent eorum quae creata sunt, septimus vero quod creaturae finem complementumque acceperint, nihilque amplius in illis desideretur. Vide' etiam Gregorium Nyssenum in Psalmum 6." Cot. „Das ist nun wieder einer der eigenthümlichen Fälle, in denen unser des Hebräischen unkundiger Verfasser statt nach den 70 sich nach dem Hebräischen richtet, c. 2 p. 6, 10. 11 c. 6 p. 14, 4. 5 c. 11 p. 28, 15 sq." Mueller. sed solum ultimum exemplum specie commendatur. Mueller ipse voc. *ἑβδόμῃ* apud LXX init. genuinum esse censuit (l. l. p. 305): „Das geht zur Evidenz aus Philo hervor, der an mehreren Orten sagt, die Siebenzahl sei darum die Geburtstagszahl der Welt (*γενέθλιος, γενέσιος*), weil an ihr die Weltschöpfung vollendet worden sei, *ἡ τοῦ κόσμου γενέθλιος, ἐν ᾗ τόδε τὸ πᾶν συνετελέσθη,* vita Mosis I, 634, §. 37. de septenario §. 6. P. 1178. Vgl. de mundi opif. §. 30. P. 20. vita Mosis III, P. 684, §. 27."

p. 38, 12. 13. *ὅτι ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι συντελέσει ὁ κύριος τὰ σύμπαντα.* sic Barnabas interpretatur *τό· Συνετέλεσεν ἐν ἓξ ἡμέραις,* testimonio usus Ps. LXXXIX, 4 *Ἰδοὺ ἡμέρα κυρίου ἔσται ὡς χίλια ἔτη* (LXX *ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου* [*κύριε* add. Al.], *ὡς ἡ ἡμέρα ἐχθές, ἥτις διῆλθε*). hanc argumentationem secutus est Irenaeus adv. haer. V, 28, 3 *ὅσαις* [*γὰρ*] *ἡμέραις ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιοντάσι συντελεῖται. καὶ διὰ τοῦτο φησιν ἡ γραφή· καὶ συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ς' τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ζ' ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. τοῦτο δ' ἐστὶ τῶν προγεγενότων διήγησις καὶ τῶν ἐσομένων προφητεία. ἡ γὰρ ἡμέρα κυρίου ὡς ‚α ἔτη* (Ps. LXXXIX, 4). *ἐν ἓξ οὖν ἡμέραις συντετέλεσται τὰ γεγονότα· φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τὸ ‚ς ἔτος ἐστί.* Irenaeus iam laudato loco Ps. LXXXIX, 4 (non ut apud LXX) se Barnabam secutum esse fatetur. iam liber Iubilaeorum vel Leptogenesis c. 4 (e Dillmanni versione in Ewaldi Jahrbb. f. Bibl. Wiss. II, p. 241) diem divinum computavit mille annos: „Und er (Adam) lebte 70 Jahre weniger als 1000 Jahre, denn 1000 Jahre sind wie Ein Tag nach dem himmlischen Zeugniss. Desswegen ist geschrieben über den Baum des Erkenntnisses: „An dem Tage, da ihr davon esset ‚werdet ihr

sterben'. Darum hat er die Jahre dieses Tages nicht vollendet, sondern er starb an demselben." si vero dies divinus mille annis constat, non procul absumus a septem millibus huius mundi annorum. Ioannes Apocal. XX, 3. 7 huius mundi finem *χίλια ἔτη* statuit. Iosephus Ant. I, 3, 9 *μὴ ζήσασιν ἑξακοσίους ἐνιαυτούς· διὰ τούτων γὰρ ὁ μέγας ἐνιαυτὸς πληροῦται.* Barnabas iam fere sex millia annorum praeterlapsa censuit. ita computare non potuisset nisi a LXX interpretibus profectus. Ezra propheta a mundo condito usque ad a. 558 a. Chr. fere MMMDC annos praeterlapsos esse censuit (cf. quae ad 4 Ezr. X, 46. XIV, 11. 12 notavi). Mosis assumptio (I, 1. X, 29) a mundo condito usque ad dei iudicis adventum MMMMCCL annos computavit. Iulius Africanus vero a mundo condito usque ad Christum natum quinque millia et quingentos annos praeterlapsos esse statuit (Chron. apud Routh reliqq. sacr. II, 246 ed. II.). si viro clarissimo Paulo de Lagarde (Gött. Gel. Anz. 1870, 39 p. 1552 sq.) fides est, Barnabas fere congruit cum LXX interpretibus, qui Phalegum dimidiam mundi aunorum significantem anno MMM mundi conditi mortuum esse tradiderunt (cf. Iul. Afr. l. l. p. 244): „Hervorgehoben muss noch werden, dass 5500 als Zeit der Erscheinung des Messias nicht aus dem Systeme der LXX geflossen sein kann, da dies, wie Phalegs Tod im Jahre 3000 zeigt, auf 6000 als Ende der Geschichte hinausläuft." eodem modo etiam Bardesanes sex millia annorum statuit (cf. librum meum: Bardesanes der letzte Gnostiker, Lips. 1864 p. 54, n. 3. 70, n. 1). Hippolytus in Daniel. apud. Phot. bibl. cod. 202 (cf. Lagard. editionis p. 153, 15. 207, 11 sq.). Commodian. carm. apologet. v. 45. 783: Sex millibus annis pervenient ista repletis, cf. Instruct. Acrost. 80, 8. ceterum cf. librum meum: Die apost. VV. p. 28, n. 36. Lactant. Institt. XII, 14. 25, Epitom. c. 10. etiam plura attulerunt Cotelerius et Thilo in cod. apocr. N.T. I, p 794 sq.

p. 38, 18. *τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου,* cf. quae ad c. 2 p. 5, 9. 10 c. 4 p. 9, 8 sq. notata sunt, in primis c. 18 p. 43, 4.

p. 38, 18 —p. 39, 1. *καὶ ἀλλάξῃ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας.* cf. Mosis assumpt. X, 27 et quae ad h. l. notavi.

p. 38, 3. 4. *εἰ οὖν ἣν ὁ θεὸς ἡμέραν ἡγίασε νῦν τις δύναται ἁγιάσαι καθαρὸς ὢν τῇ καρδίᾳ;* omnes huius loci difficultates tolluntur, si interrogationem directam statuas, cf. Winer Gramm. d. N.Tl. Sprachid. ed. VI. §. 57, 2, Alex. Buttmanni Gramm. d. N.Tl. Sprachgebrauches p. 214. voc. *εἰ* est interrogativum. Herm. Past. Vis. III, 7 p. 22, 12 sq. Sim. VI, 4 p. 96, 19 sq.

p. 39, 4. 5. *ἐν πᾶσι πεπλανήμεθα.* cf. quae ad c. 2 p. 6, 19. 20 notata sunt.

p. 39, 6. 7. *ὅτε δυνησόμεθα αὐτοὶ δικαιωθέντες καὶ ἀπολαβόντες τὴν ἐπαγγελίαν.* Pauli doctrinam de fide iustificante Barnabas ita mutavit, ut nihil nisi *ἐλπίδα δικαιοσύνης* Gal. V, 5 retinuerit, cf. quae ad. c. 1 p. 1, 19 c. 4 p. 4, 7 sq. notata sunt. etiam fideles non novit nisi *ζητοῦντας δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ* (Gal. II, 17).

p. 39, 9. 10. *Τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι.* Ies. I, 13, cf. quae ad. c. 2 p. 6, 10. 11 notata sunt.

p. 39, 10—12. *οὐ τὰ νῦν σάββατα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλὰ ὃ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας τὰ πάντα ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω, ὅ ἐστιν ἄλλου κόσμου ἀρχή.* verum dei sabbatum est septimum mundi millennium, quo deus iam octavi diei vel alius mundi initium praeparabit. de huius et futuri aevi discrimine cf. 4 Ezr. VI, 7 sq. VII, 29 sq. VIII, 1. ceterum cf. Iustini Dial. c. 24 p. 241 *ὅτι ἡ ἡμέρα ἡ ὀγδόη* (qua Israelitae circumcidebantur) *μυστήριόν τι ἔχει κηρυσσόμενον διὰ τούτων ὑπὸ τοῦ θεοῦ μᾶλλον τῆς ἑβδόμης.* Orac. Sibyll. VII, 140 *ὀγδοτάτης πρώτης, ἄλλος πάλι κόσμος ὁρᾶται.* alia contulit Cotelerius.

p. 39, 12. 13. *διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην.* Tertullianus Apolog. 16 diem solis laetitiae indulgemus. Constitt. app. V, 20 p. 155, 25 *πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε.*

p. 39, 13—14. *ἐν ᾗ (τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ) καὶ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς οὐρανούς.* hoc loco etiam ego (Apost. VV. p. 50) Iesu ascensionem ipso resurrectionis die factam inveni et asserui: „Das stimmt nicht zu Matth. 28, 10 f., sondern nur zu Marc. 16, 15 f. und Luc. 24, 50, so wenig es zu Apg. 1, 3 passt. Es stimmt aber auch ganz mit Iustin's Angaben zusammen, in welchen sich eine eigene evangelische Quelle nicht verkennen lässt (vgl. meine Krit. Untersuchungen S. 274 f.)" eadem fere censuerunt Weizsaecker l. l. p. 37 sq., Volkmar (Ursprung p. 142). Eduardus Reuss etiam

in ed. V. libri: Die Geschichte der heil Schriften Neuen Test., Brunsv. 1874 §. 234 (p. 243): „Als dies geschrieben wurde, können unsre Evangelien noch gar kein ausschliessliches Ansehen gehabt haben, wenn sie überhaupt schon existirten, denn alle ausser dem dritten widersprechen dieser Vorstellung.“ Mueller vero (l. l. p. 314 sq.) Barnabam Iesu ascensionem non eodem die, quo resurrexit, retulisse contendit. Holtzmann (Z. f. w. Th. 1871. p. 347 sq.): „Einen förmlichen Widerspruch aber gegen Matthäus und wohl auch Beweis seiner Unbekanntschaft mit demselben hier zu finden [sic etiam Lipsius l. l. p. 371], ist um so weniger Veranlassung, als einerseits dem Verfasser unseres Briefes die Reflexionen, welche auf das ungefüge Verhältniss von Mt. 28, 16 zu Mt. 24, 51 führten, von Keinem, der seine nähere Bekanntschaft gemacht hat, zugetraut werden können, und als andrerseits die johanneische Darstellung, welche auf denselben Voraussetzungen beruht, wie die unsers Verfassers, zeigt, wie die Annahme von späteren *φανερώσεις* des Auferstandenen mit der Grundanschauung, wonach *ἀνάστασις* und *ἀνάβασις* zusammenfallen, ganz wohl vereinbar ist.“ profecto evangelii canonici secundum Matthaeum notitia non excluditur. Car. Wieseler quidem, quamvis consentiente Riggb. l. l. p. 36 sq., nodum non solvit, sic interpretatus (Jahrbb. f. deutsche Theol. 1870. IV, p. 607), quasi Iesus resuscitatus in caelos assumptus a morte exemptus esset. nam Iesum post resurrectionem a mortuis morti alteri obnoxium fuisse, ne cogitavit quidem quisquam. sed Iesu ascensionem in caelos Matth. XXXVIII, 16 sq. non narravit. Barnabas vero Iesum resuscitatum etiam e caelis descendisse in Galilaeam (Matth. XXVIII, 16 sq.) cogitare poterat.

XVI. 39, 17. *ὡς ὄντα οἶκον θεοῦ.* Barnabas negat, templum Hierosolymitanum fuisse domum dei. negavit etiam Stephanus Act. VII, 47 sq. iam Enoch (XC, 28 sq. XCI, 31) et Ezra propheta (4 Ezr. X, 53. 54) templum Serubabeli tamquam dei domum non agnoverunt.

p. 39, 2. 3. *Τίς ἐμέτρησε τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ τὴν γῆν δρακί; οὐκ ἐγώ;* Ies. XL, 12 *τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί.*

p. 39, 3—5. *λέγει κύριος· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;* Ies. LXVI, 1 *οὕτως λέγει κύριος Ὁ οὐρανός μου* (*μοι* ℵ et Al.) *θρόνος, καὶ ἡ* (*ἡ δὲ* ℵ et Al.) *γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ* (*ἢ* ℵ et Al.) *ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;* cf. etiam Act. VII, 49.

p. 36, 6. 7. *Ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον αὐτοὶ αὐτὸν οἰκοδομήσουσι.* Ies. XLIX, 17 *καὶ ταχὺ οἰκοδομηθήσῃ ὑφ' ὧν καθῃρέθης, καὶ οἱ ἐρημώσαντές σε ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ.* Barnabas locum ita mutavit, ut iidem, qui templum deleverant, etiam restituturi viderentur.

p. 40, 7—9. *γίνεται. διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς καθῃρέθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν* (a Romanis orbis terrae dominis). *νῦν καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν.* quinam alii quam gentiles Romano imperio subiecti templum dei quod credebatur, iam deletum denuo aedificabunt, sed templum dei verum et spiritualiter? ita post Menardum et veteres interpretes plerosque interpretatus sum (Apost. VV. p. 28 sq., Zeitschr. f. wiss. Theol. 1858. II. p. 285. 1870. I. p. 116 sq.). consenserunt Otto Pleiderer (Paulinismus, Lips. 1873, p. 395), Car. Wieseler (Jahrbb. f. d. Theol. 1870. IV. p. 613), C. I. Riggenbach l. l. p. 41 sq. Weizsäcker (l. l. p. 21 sq.) templum a Serubabelo refectum interpretatus est, sed nemini persuasit. nam illud templum, quod Chaldaei diruerant, Iudaei a Chaldaeorum imperio iam liberati denuo aedificaverant. Barnabas non scripsit *ἐγένετο*, sed *γίνεται*, non *πάλαι*, sed *νῦν*, non *ἀνῳκοδόμησαν*, sed *ἀνοικοδομήσουσι.* multis vero placuit illa interpretatio, quam post Tenzelium (Florum sparsio ad Hieronymi catal. script. eccles. 1703, c. 6 p. 17 sq.) et C. R. Koestlin (Synopt. Evv. Stuttg. 1853. p. 121) prae omnibus Gustavus Volkmar defendit (Theol. Jahrbb. 1856. p. 351 sq., Ursprung uns. Evv. p. 65 sq. 110 sq. 140 sq. et alibi), quem secuti sunt C. Tischendorf (Wann wurden etc. ed. I. p. 45 sq. ed. IV. p. 91 sq.), Th. Keim (Gesch. Iesu v. Naz. I, 143), Lipsius (in Schenkeli Bibellex. I 371 sq.), Mueller (l. l. p. 334 sq.), A. Harnack (p. XLI sq.) al. huius igitur sententiae defensores Barnabam *εἰρωνικῶς* scripsisse putant. Volkmar (Theol. Jahrbb. 1856 p. 354) hunc sensum invenit: „Da liegt er im Schutt, euer Heiligthum, euer Gott, sagt der Christ, der Steintempel, den Gott selbst gar nicht gewollt hat; ganz

wie er es vorher gesagt hat, ist er zerstört. Ja es ist auch vorausgesagt, dass die Zerstörer selbst (αὐτοὶ) ihn wieder aufbauen werden: auch das geht in Erfüllung: aber wie? Seht ihr nicht die Diener der feindlichen Weltmacht selbst, die ihn zerstört hat, im Wieder-Aufbau begriffen? Ja wohl, aber nicht für den Gott, dessen Thron der Himmel ist [sondern für einen wirklichen Götzen], und es gehört dies Beides, Zerstörung und dieser Wiederaufbau (zur Schande, zum vollen Ruin des Gott nicht hörenden Volkes) zusammen zur Erfüllung des einen Orakels: „dass Stadt und Volk soll übergeben werden". Denn gerade durch diesen Wieder-Aufbau des Tempels, durch die Diener des Kaisers (Hadrian), zur Ehre des Jupiter Capitolinus, wurde die Stadt zu einer römischen, der Aelia Capitolina; gerade dadurch wurde die Stadt selbst in Feindeshand übergeben, das Volk vernichtet." sed templum, quod Romani deleverant, ab eorum ministris denuo, non aliud Iovis Capitolini aedificatum iri Barnabas asseruit. itaque Volkmar (Zeitschr. f. w. Th. 1861. I. p. 115 sq.): „Denn ist dieser alexandrinische Tractat auch nicht — unter Domitian geschrieben, so doch unter Adrian, und zwar Angesichts von dessen Neubau des Tempels, c. 125 u. Z., dessen endlich förmliche dedicatio an den römischen Gott, von dem Brief vorhergesehen, den Barcochbakrieg zum Ausbruch brachte." Th. Keim, invito Barnaba, asseruit: „Die Feinde, welche nach Ies. 49, 16 und doch widergöttlich[?] den von ihnen zerstörten Tempel jetzt wieder bauen werden, und mit ihnen[!] die Diener der Feinde sind unmöglich (mit Hilg.) die Christen, auch wenn sie nachher als geistige Wiederaufbauer sinnig eingeführt sind. Es geht auf den Aufbau des Tempels seit Hadrian seit 117.'" eodem fere modo etiam Lipsius: Die beinahe heidnische Weise der Juden, den Tempel als Haus Gottes zu betrachten, wird widerlegt nicht nur durch Gottes Wort, sondern auch durch das Gottesgericht der Thatsachen. Wie der Prophet vorhergesagt, ist der Tempel nicht bloss zerstört worden, sondern wird sogar von den Feinden als Götzentempel eingerichtet." etiam in ephemeridibus: Jenaer Literaturzeitung 1877, nr. 2, p. 21 Lipsius asseruit: „Hier bleibt wirklich nur die Deutung: dieselben Römer, welche den jüdischen Tempel in Ierusalem niedergerissen haben, bauen ihn, aber als heidnischen Tempel wieder auf." sed templum unici dei idoleo non restituitur, nisi indignam cavillationem intellegere velis. nonne melius interpretamur, templum dei visibile iam restitui templo ecclesiae invisibili? quid tandem ab Adriano institutum est? Genesis Rabba c. 64 (Volkmari Handbuch z. Einleitung in die Apokryphen I, 1: Iudith, p. 108): „In diebus R. Jehosua ben Chanina (l. Chanania) censuit regnum malignum (imperium Romanum), ut aedificaretur domus sanctitatis. constituerunt Papus et Lulianus mensas inde ab Acco usque Antiochiam, et ii, qui ex exilio redeuntes adscendebant (Hierosolyma) imposuerunt argentum et aurum et quod opus erat." sed Samaritani deferentes effecerunt, ut illud mandatum (Hadriani) retractaretur. „cum advenirent litterae, flebant (Iudaei) et parati erant ad rebellionem contra regem." Spartianus quoque (Adrian 5, 2) retulit, Adriano imperium adepto Lyciam et Palaestinam rebelles animos extulisse. Adrianum ipsum Iudaeorum templum restituere voluisse nemo tradidit, neque illi viri docti credunt. Barnabas autem non Iudaeos, sed Romanorum ὑπηρέτας templum deletum denuo aedificaturos esse scripsit. itaque Harnack: „Sunt vero vestigia, licet obscurata (cf. Volkmar. l. l. p. 131 -134), e quibus evinci possit, Hadrianum Iudaeis indulgentem templum reaedificandum iussisse, quod si cui incertum esse videtur, illud velim agnoscat, ubi refici coeptum est templum, et Iudaeis et ei qui conscripsit epistulam persuasum fuisse iudaicum ab Hadriano templum restitui. neque enim aliter satis explicari potest, Iudaeos ipsos manum aedificando admovisse: quae si ita sunt, ad illud tempus haec epistula pertinet, quo Hadriano cum Iudaeis amicitia intercederet, ut post a. 120 conscripta esse nequeat." tum vero Barnabas Iudaeorum spem non refellisset, sed confirmasset, si Romanorum imperatorem ipsum architectos missurum esse exspectasset, ut templum deletum denuo aedificarent. non cladem, sed triumphum ingentem Iudaeorum descripsisset. cladem vero ingentem Iudaeorum iam c. 4 p. 11, 7. 8 memoravit. illa omnia igitur sunt mera commenta. bene Lipsius (Jen. Lit. Ztg. 1877. l. l.): „Ich lobe Harnack's Vorsicht, wenn er die Spuren einer von Hadrian den Juden zum Wiederaufbau ihres Tempels ertheilten Erlaubniss für ‚dunkel' erklärt (p. XLIV), fürchte aber, dass er damit den alles sicheren Elementes entbehrenden Constructionen von Volkmar (vgl. auch Grätz, Geschichte der Juden IV. [2. Aufl.] 442 ff.) schon zu viel Vertrauen geschenkt hat." templum

Hierosolymitanum neque Iovi Capitolino condendum neque Iovae a Romanis architectis aedificandum Barnabas ullo modo cogitavit. omnia vero expediuntur altera illa interpretatione, qua templum dirutum spiritualiter restituitur. Volkmar quidem (Theol. Jahrbb. 1865. p. 353 sq. contendit, Barnabam de spirituali templo non disserere ante l. 14 sq.: ζητήσωμεν δέ, εἰ ἔστι ναὸς θεοῦ κτλ. consenserunt Lipsius, Harnack p. XLII sq. al. sed Barnabas minime hanc rationem secutus est, ut ante l. 14 de templo visibili, post l. 14 de invisibili scripserit. illam spem, quam Iudaei de templi aedificio fovebant, vanam esse locis scripturae sacrae docet, primo Ies. XL, 12. LXVI, 1, ubi domus dei ab hominibus aedificata negatur, tum more suo transit ad alium locum, Ies. XLIX, 17, iam confirmatum destructo templi aedificio ab hostibus Romanis, novo templo ab ipsis hostium ministris condendo. quidni iam hic spirituale templum tangere potuerit? profecto merae negationi iam hic addidit affirmationem. postquam demonstravit, vanam esse spem Iudaeorum, denique (πέρας γέ τοι) e scriptura sacra non tantum falsum templum deletum, sed etiam verum templum aedficandum demonstrat. tantum abest, ut ante p. 40, 14 verum templum ne tangere quidem voluerit, ut p. 39, 15—40, 9 iam omnia in universum absolverit, falsum Iudaeorum templum a Romanis deletum, verum templum dei aedificandum a Christianis. post falsum templum eodem modo iam verum tangit, quo c. 2 p. 6, 19 sq. post falsa Iudaeorum sacrificia verum Christianorum, c. 3 p. 7, 9 sq. post falsa Iudaeorum ieiunia verum Christianorum memoravit. sequentia non nova addunt, sed priora accuratius declarant. Iesaiae igitur illud vaticinium iam probatum erat templo iudaico a Romanis destructo, nunc etiam ex altera parte probatur. nam „etiam" αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται denuo aedificant illud. hac vera lectione Iudaei a novo templi aedificio prorsus arcentur. erravit Mueller l. l. p. 325. quamvis Adolpho Harnack placuerit asserens: „αὐτοὶ können wegen des vorhergehenden αὐτοὺς keine andern als dieselben sein, als Juden." gentiles ipsi templum denuo aedificabunt, Christi fidem sequentes, quos Barnabas iam c. 6 p. 4, 10. 12 hortatus est: γενώμεθα ναὸς τέλειος τῷ θεῷ, quibus iam c. 6 p. 16, 15 sq. scripsit: ναὸς γὰρ ἅγιος, ἀδελφοί μου, τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας. adversarii interpellant: quomodo gentiles Christo confitentes verumque dei templum spiritualiter aedificantes appellari poterant οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται? minus displicerent οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπήκοοι. C. Wieseler l. l. p. 613 christianos doctores intellegere vult (cf. c. 1 p. 5, 6. 7). equidem iam respondi (Z. f. w. Th. 1870 p. 177): „Das Wort ὑπηρέτης bezeichnet immer einen Gegensatz gegen die ἄρχοντες bei Plato de republ. VIII p. 552 B, de legg. IV p. 715 C. XII p. 968 A. Bei Barnabas ist es auch zu beachten, dass die ἐχθροί, welche den jüdischen Tempel zerstört haben, eben die kriegerischen Römer sind. Da konnten die heidnischen Provinzialen auch insofern, als sie den Römern Hülfstruppen lieferten, deren ὑπηρέται genannt werden. Denn ὑπηρέται hiessen die Schildträger der Schwerbewaffneten, also eine Art Knappen, die kriegerischen Ordonanzen u. s. w. Mueller vergleicht selbst Iosephus c. Apion. II, 31, welcher die Heloten, allerdings zunächst als Handarbeiter, die ὑπηρέται der Lakedämonier nennt." addo Clem. Rom. epi. I, c. 37 p. 42, 14. 15 κατανοήσωμεν τοὺς στρατευομένους τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν (i. e. Romanis imperatoribus), c. 61 p. 66, 5 τοῖς δὲ ἄρχουσι καὶ ἡγουμένοις ἡμῶν. neque neglegendum est, Barnabam scripturam sacram sequentem velle demonstrare, eosdem, qui templum deleverint, id denuo aedificaturos esse. Romanos ipsos templum deletum restituturos esse nullo modo probare potuit, itaque eorum ministros substituit, ὑπηρέτας, cf. Ies. XXXII, 5 καὶ οὐκέτι μὴ εἴπωσι τῷ μωρῷ ἄρχειν, καὶ οὐκέτι μὴ εἴπωσιν οἱ ὑπηρέται σου Σίγα. Prov. XIV, 35 δεκτὸς βασιλεῖ ὑπηρέτης νοήμων. Sap. Sal. VI, 4 ὑπηρέται ὄντες τῆς αὐτοῦ βασιλείας. Barnabas non scripsit οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπήκοοι, ut hostes Romani quodam modo ipsi templum denuo aedificaturi viderentur. denique legimus: ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν. itaque post Weizsaeckerum, Volkmarum, Lipsium Mueller, quem Harnack secutus est, obiecit: „αὐτὸν bezieht sich auf den steinernen Tempel, von dem im Vorhergehenden die Rede war, dass er zerstört worden sei, καθῃρέθη. Zwischen dem steinernen und dem geistigen Tempel besteht nach der Ansicht des Verfassers gar kein solcher Zusammenhang, dass die Errichtung des geistigen Tempels als ein Wiederaufbau (ἀνοικοδομεῖν) des steinernen Tempels angesehen werden könnte, nicht einmal als ein eigentlicher Typus, wie im Hebräerbrief." sed iam in priore editione Weizsäckero respondi: „Barnabas templum Iudaeorum non

quidem re vera, sed nomine et opinione populi divinum templum fuisse censuit, templum autem Hierosolymitanum verum dei templum praefigurasse typorum studiosissimus hic scriptor minime negavit. eodem plane modo templum Hierosolymitanum consideravit, quo sacrificia, quae falsa quidem sunt (c. 2 p. 6, 4 sq.), sed Christianorum recta sacrificia nihilo minus praefigurant (ib. p. 6, 21 sq.). testamentum Iudaeorum falsum erat (c. 4 p. 8, 10 sq. c. 14 p. 36, 5 sq.), sed etiam Christiani testamentum divinum habent. idem fere de circumcisione asseritur (c. 9 p. 22, 8 sq.). typus igitur veri templi divini etiam templum Hierosolymitanum fuit, et scriptorem nostrum nihil impedivit, quominus scripturam sacram secutus templo dei (a Romanis) deleto verum templum (a Romani imperii gentibus, fidem christianam confessis) iam denuo aedificari cogitaverit. nota: denuo aedificari. nam huius operis perfectionem futuro mundo (vel huic mundo exeunti) reservavit." Riggenbach l. l. p. 45 bene contulit c. 7 p. 19, 8 τὸν ἐπικατάρατον (τράγον) ἐστεφανωμένον Christi typum.

de tota hac quaestione non possum non addere, quae Weizsäcker l. l. p. 23 sq. disseruit, quamvis ex parte corrigenda: „Dio Cassius erzählt, dass der jüdische Krieg entstanden sei, weil Hadrian an die Stelle des Tempels einen andern Tempel dem Jupiter gebaut hatte, und diess den Juden ganz unerträglich dünkte (LXIX, 12). Neuerdings haben jüdische Geschichtschreiber auf Grund jüdischer Sagen und mit Hülfe sehr freier Vermuthungen aufgestellt, dass es sich in der ersten Zeit Hadrians ernstlich von seiner Seite aus darum gehandelt habe, den Juden ihren Tempel wiederherstellen zu lassen. Hadrian hätte anfänglich die Erlaubniss gegeben, dass die Juden ihn erbauen dürfen; er hätte bald dieselbe zurückgenommen mit der Ausflucht, der Tempel solle an anderm Orte und nach anderm Plane wieder aufgebaut werden, und die Juden, um ihre Hoffnungen betrogen, seien schon damals nur mit Mühe durch besondere Leiter vom Ausbruche der Empörung abgehalten worden (Grätz Gesch. der Juden IV. p. 148 sq., Jost Geschichte des Judenthums etc. II. p. 77 sq. cf. Basnage histoire des Juifs VI, 9). Es ist in den jüdischen Berichten, worauf sich diese Annahme stützt, viele eitle Ruhmredigkeit und jene bekannte Geheimnisswisserei, welche der Glaubwürdigkeit ein schlechtes Vorurtheil erweckt. Was sich aus den jüdischen und andern Quellen etwa mit einigem Grunde entnehmen lässt, ist in der That Nichts, als dass sich die Juden stärker als je mit dem Gedanken an die Herstellung ihres Heiligthums und Planen dazu trugen. Und hiermit reimt sich auch der Gegenschlag, welchen Hadrian durch seinen Bau führte, welcher aber eben unter diesen Umständen fast nothwendig den offenen Aufruhr hervorrufen musste. Gesetzt aber, es wäre auch jene ganze Annahme mehr als vormals ein eitles jüdisches Vorgeben und jetzt eine luftige Vermuthung der Geschichtsschreiber, so wäre dennoch für den vorliegenden Zweck nichts damit erreicht. Denn auch die Sage bietet keinen Zeitpunct, in welchem die angeblich im Barnabasbrief ausgesprochene Erwartung ihre Stelle findet. In dem Augenblick, da Hadrian den Juden die Zusage gegeben hatte, sie dürfen ihr Heiligthum wieder aufbauen, konnte nicht gesagt werden, dass diess die ὑπηρέται τῶν ἐχθρῶν thun werden. Noch weniger passt diess auf die Zeit, wo Hadrian bereits die erste Zusage in eine andre zweideutige verwandelt hatte, durch welche sich die Juden um ihre ganze Hoffnung betrogen sahen. Am wenigsten endlich in diejenige, da Hadrian bereits einen heidnischen Tempel erbauen liess. Wenn man deshalb annahm, der Verfasser sage den Juden im Hohne und bittersten Ernste (cf. Volkmar, theol. Jahrbb. 1856 p. 353): Gott lasse allerdings ihren Tempel von den Zerstörern selbst wieder aufbauen, aber nur zum Ruin für sie: so giebt diess weder überhaupt eine klare und mit der Sachlage zusammenstimmende Vorstellung, noch steht davon etwas in den Worten." quae omnia quum summo iure Weizsäcker monuerit, non possum non mirari, quod spiritualem templi aedificationem reprobavit. Volkmaro praeeunte, de spirituali templo nondum hoc loco, sed infra demum (l. 14 sq.) sermonem fieri censuit theologus Tubingensis. sed haec ipsa quaestio aperte pendet a scripturae sacrae loco antea (l. 6. 7) laudato. itaque Weizsaecker non debebat ita argumentari: „Wenn von hier an überhaupt erst die Frage über das Dasein eines Tempels, d. h. eines andern, als der alte war, nachdem dieser untergegangen ist, zur Verhandlung kommt, so kann dieser nicht im Vorhergehenden schon so vorausgesetzt sein, dass seiner ohne alle Erläuterung so gelegentlich in einer Zwischenrede [in loco scripturae sacrae totam quaestionem iam absolvente, cf. l. 6 πέρας γέ τοι] als einer be-

kannten Sache gedacht wäre. Die ganze Gliederung des Capitels wäre hierdurch zerstört.“ verum sententiarum ordinem iam exposuisse mihi videor. etiam spiritualem templi aedificationem iam defendi. denique quis tandem, etiam eiecto voc. *γίνεται* l. 7, Weizsäckero credet, Barnabam hic de diu praeterlapso Serubabeli aedificio, quod ne ipsi quidem templi eversores perfecerunt, locutum esse?

p. 40, 9. 10. *πάλιν ὡς ἤμελλεν ἡ πόλις καὶ ναὸς καὶ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ παραδίδοσθαι ἐφανερώθη.* templum Hierosolymitanum verum dei templum non fuisse etiam alio scripturae sacrae vaticinio, quod eventu non caruit, comprobatur.

p. 40, 11—13. *λέγει γὰρ ἡ γραφή· Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, καὶ παραδώσει κύριος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς καὶ τὴν μάνδραν καὶ τὸν πύργον αὐτῶν εἰς καταφθοράν.* hunc sacrae scripturae locum, quem interpretes frustra quaesiverant, reperi in Enochi libro LXXXIX, 59 a Dillmanno sic verso: „Und ich sah, dass er [der Herr der Schafe] jenes ihr Haus und ihren Thurm verliess und sie alle in die Hand der Löwen gab, in die Hand aller wilden Thiere.“ v. 66. 67: „Und die Löwen und Tiger frassen und verschlangen den grössten Theil jener Schafe,' und die wilden Schweine frassen mit ihnen; und sie verbrannten jenen Thurm und zerstörten jenes Haus.“ cf. quae hac de re contra Volkmarum monui (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1860. IV. p. 334. 1861 II p. 221; 1862 I. p. 42 sq.), etiam a Weizsäckero l. l. p. 26, Muellero, Harnackio al. approbata. „Oves pascuae sunt Iudaei, ovile urbs Hierosolyma, turris templum. Mueller contulit Mich. IV, 8 *πύργος ποιμνίου*, cf. Herm. Vis. III. [Sim. IX].“ Harn.

p. 40, 14. *ζητήσωμεν δέ, εἰ ἔστι ναὸς θεοῦ.* haec non plane nova esse, sed respicere ad l. 7 *αὐτοὶ αὐτὸν* (*τὸν ναὸν*) *οἰκοδομήσουσι*, l. 9 *ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν*, iterum iterumque monendum est.

p. 40, 15—17. *γέγραπται γάρ· Καὶ ἔσται, τῆς ἑβδομάδος συντελουμένης, οἰκοδομηθήσεται ναὸς θεοῦ ἐνδόξως ἐπὶ ὀνόματι τοῦ κυρίου.* Dan. IX, 24—27 *ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες ἐκρίθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν Σιὼν συντελεσθῆναι τὴν ἁμαρτίαν — καὶ συντελεσθῆναι τὰ ὁράματα καὶ προφήτην καὶ εὐφρᾶναι ἅγιον ἁγίων. — καὶ οἰκοδομήσεις Ἱερουσαλὴμ πόλιν κυρίῳ. — καὶ δυναστεύσει ἡ διαθήκη εἰς πολλούς, καὶ πάλιν ἐπιστρέψει καὶ ἀνοικοδομηθήσεται εἰς πλάτος καὶ μῆκος καὶ κατὰ συντέλειαν καιρῶν.* „Vix e Dan. IX, 24—27 (cf. Hagg. II, 10) desumptum est, sed e libro apocrypho quodam, ut iam vidit Corrodi [Bibelkanon. II, 72].“ Harn.

p. 40, 15. 16. *τῆς ἑβδομάδος συντελουμένης.* haec equidem (apost. VV. p. 29) interpretatus sum: „Bei der Vollendung der Woche [cf. c. 15 p. 38, 12 sq.], nämlich in dem nahe bevorstehenden Sabbatjahrtausende“ [c. 15 p. 39, 5 sq.]. ita etiam Mueller, quamvis mihi contradicens. Harnack vero: completa hebdomade post millennium die octava, cf. c. 15 p. 39, 10 sq.“

p. 40, 17. *εὑρίσκω οὖν, ὅτι ἔστι ναός.* cf. c. 4 p. 10, 12 c. 6 p. 16, 15 sq.

p. 40, 17 —p. 41, 1—4. *πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός. ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων, διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ.* haec iam ante Clementem Alex. Valentinus Gnosticorum princeps adhibuisse videtur. nam ex eius epistula Clemens Alex. Strom. II, 20, 114 p. 489 haec retulit: *τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία, μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οἰκητήριον.* nonne Barnabae propria sententia est, corda nostra esse filii dei (c. 6 p. 15, 15 sq.) aut daemonum *κατακητήρια*? spiritus impuros in hominibus *κατοικοῦντας* praebent Matth. XII, 44. 45. Luc. XI, 24. 26. Babylonem, i. e. Romam iam deletam Ioan. Apocal. XVIII, 2 appellavit *κατοικητήριον δαιμονίων.* Herm. Past. Mand. V, 2 p. 49, 16 *πεπληρωμένος τοῖς πνευμασι τοῖς πονηροῖς.* ceterum sic neque Barnabam Levitam Cyprium (Act. IV, 36 sq.) neque omnino christianum virum e Iudaeis ortum scribere potuisse, praeeuntibus Nath. Lardnero (Glaubwürdigkeit II, 1, 5) et Dan. Schenkel (theol. Stud. u. Krit. 1837. III. p. 668), recte mihi contendisse videor (apost. VV. p. 32 sq.). etiam Barnabam illa scribere potuisse, contenderunt ed. Oxon., Henke (De epi. Barn. authent. p. 58), Hefele (Sendschr. 131). meam sententiam Weizsaecker l. l. p. 7 sq. impugnavit, sed rationibus minime sufficientibus. Israelitae quidem antiquissimi Mosis aequales ad idola se converterunt (cf. 4 p. 8, 15 cf. c.

14 p. 36, 13 sq.). sed posteriorum temporum Iudaei unum deum fidelissime colebant et ad Christi evangelium conversi non dei fidem primo receperunt. Weizsaecker oblocutus est: „Wenn der Verfasser aber sagt: ὅτι ἦμεν πλήρεις εἰδωλολατρείας, so darf nicht übersehen werden, dass er nicht vom äusseren Dienste der εἴδωλα spricht, sondern vom Zustande des Herzens. [hoc minime concedo.] — Ueberdiess vergleicht er diese Herzen ausdrücklich mit dem jüdischen Tempel." ipsos potius Christianos, quibus semet ipsum adnumerat, scriptor cum Iudaeis comparat. hi modo non ut gentiles deum in templo suo colebant (p. 39, 17 sq.). etiam gentiles prius quam christianam fidem recepissent templum quodam modo manu factum habebant. nunc hi in nomine domini spirituale templum constituunt (cf. c. 4 p. 10, 12 c. 6 p. 16, 15 sq.). quum Barnabas (p. 39, 17 sq.) a Iudaeis gentiles fideles aperte distinxerit, eum his semet ipsum adnumerare certissime constat. idem Mueller, Riggenbach, Harnack arbitrati sunt. Lipsius vero (in Schenkeli Bibellex. I, 363 sq.) illa etiam scriptori christiano Iudaeochristianae originis convenire opinatus est: „Er redet wie einer, der weder als Jude noch als Heide, sondern schon im Christenthum geboren ist, womit sich judenchristliche Abkunft vollkommen verträgt." M. Guedemann l. l. p. 103 sq. 129 auctorem Iudaeum Alexandrinum fuisse defendit, sed argumentis non idoneis. Barnabas et lectores ante fidem christianam omnino deo non crediderunt. ne Hebr. VI, 1 quidem, ubi inter Hebraeorum fidelium prima elementa recensetur πίστις ἐπὶ θεόν, sufficit ad illam sententiam probandam. εἰδωλολατρεία proprie intellegenda est.

p. 41, 7. ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. cf. c. 6, p. 15, 15 sq.

p. 41, 7. 8. διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν, cf. c. 1. 11. p. 42, 2. c. 6 p. 16, 15 sq. Herm. Mand. III. p. 39, 2. 3 ὁ κύριος ὁ ἐν σοὶ κατοικῶν.

p. 41, 10. αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων, cf. c. 1 p. 3, 8 sq. Clem. Rom. epi. I, 2 p. 6, 2. 3. 1 Cor. XII, 10. 28. Iustin. Dial. c. 82. 87. 88 al.

p. 42, 3. 4. εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα καὶ λαλοῦντα ἐν αὐτῷ. cf. librum meum: Die Glossolalie p. 67.

p. 42, 6. 7. τοῦτό ἐστι πνευματικὸς ναὸς οἰκοδομούμενος τῷ κυρίῳ. cf. c. 4 p. 10, 12. c. 6 p. 16, 15 sq. 1 Petr. II, 5 οἶκος πνευματικός. Tertullian. adv. Marcion. III, 7 templi spiritalis.

XVII. p. 42, 9. 10. Ἐὰν γὰρ περὶ τῶν ἐνεστώτων ἢ μελλόντων γράφω ὑμῖν, οὐ μὴ νοήσητε. Barnabas igitur non nisi περὶ τῶν παρεληλυθότων (cf. c. 1 p. 5, 2 c. 5 p. 11, 17. 18) sibi scripsisse videtur. non scripsit περὶ τῶν ἐνεστώτων ἢ τῶν μελλόντων, quasi lectorum captum excederent. Mueller animadvertit, Barnabam sibi ipsi non constare. nam iam c. 1 p. 3, 6 sq. lectorum spiritualia dona laudibus extulit. deum celebravit, qui nobis intellectum dederit absconditorum suorum (c. 6 p. 15, 12. 13, cf. c. 10 p. 28, 8 sq.). etiam vaticinia intellegenda esse scripsit c. 4 p. 10, 3. legimus c. 1 p. 5, 2—4 c. 5 p. 11, 17—19, deum etiam praesentium et futurorum intellectum dedisse. itaque etiam de futuris agitur c. 4 p. 9, 13 sq. c. 6 p. 17, 12 sq. c. 15 p. 38, 17 sq. c. 21 p. 49, 7 sq. altior sapientia praecipue in parabolis versatur, quae intellegit ἡ γνῶσις c. 6 p. 15, 8 sq. c. 7 p. 18, 3 sq. c. 10 p. 24, 9 sq. c. 13 p. 34, 10 sq. cf. c. 1 p. 4, 6. „Dieser Widerspruch des Verfassers mit sich selbst erklärt sich einigermassen durch die relative Natur der höheren Einsicht, die bald den Lesern zugeschrieben, bald wieder abgesprochen werden konnte [Harn. contulit Hebr. V, 11 sq. 1 Cor. III, 1 sq.] Und dann kommt dem überschwenglichen Verfasser das, was er gegeben hat, gar gering und wie nichts vor gegen dem [sic], was er noch geben könnte, nur als das Schlichte der παραβολή c. 8 p. 20, 12. 13 c. 6 p. 14, 12. 13, als die Erstlinge der Gnosis c. 1 p. 5, 4." Muell.

p. 42, 10. 11. ἐν παραβολαῖς, cf. c. 6 p. 15, 14. „Non solum res parabolis illustrantur, sed etiam in parabolis absconditae latent. cf. Mt. XIII, 13 sq. Hebr. IX, 19. XI, 19. Herm. Vis. III, 3. 12. V etc. Muell. contulit Chrysost. ad Ps. 49 et Iust. Dial. 97 (p. 324 B) καὶ ἐν ἄλλοις πάλιν λόγοις Δαυὶδ εἰς τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν ἐν παραβολῇ μυστηριώδει οὕτως εἶπεν. Hippolytus fragm. CXXX (Lag. p. 196) parabolam ita definivit: Πολυσήμαντον τὸ ὄνομα τῆς παραβολῆς. ἔστι γὰρ παραβολὴ λάλημα καὶ ἀπόδειγμα καὶ ὀνειδισμός. καὶ παραβολή ἐστι λόγος παραβάλλων τὰ νοητὰ τοῖς αἰσθητοῖς καὶ παριστῶν ἐκ τῶν ἐγκοσμίων καὶ ὁρατῶν τὰ ὑπερκόσμια καὶ τὰ ἀόρατα." Harn.

p. 42, 11. *ταῦτα μὲν οὕτως.* „Bei den Griechen, besonders bei den Historikern, schliesst nicht selten ein grösserer Abschnitt mit *μέν*, wobei dann in der Regel der folgende Abschnitt mit *δὲ* eingeführt wird. Vig. 536ᵃ. Nicht bloss bei Historikern schliesst sogar oft ein Buch mit *μέν*, und das folgende fängt mit *δὲ* an.“ Muell. sequitur *δὲ* c. 18 p. 42, 12.

p. XVIII. p. 42, 12. *ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν.* Barnabas iam c. 5 p. 11, 21 memoravit *ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν*, quam iam docet, cf. c. 19 p. 43, 6 sq.

p. 42, 14. *ὁδοὶ δύο εἰσὶ διδαχῆς καὶ ἐξουσίας, ἥ τε τοῦ φωτὸς καὶ ἡ τοῦ σκότους.* praeter librum *Δύο ὁδοὶ* (in huius operis fasc. IV, p. 96, 21 sq.) cf. Constitutt. app. VII, 1. Lagarde (reliqq. iur. eccl. ant. p. XIX sq.) contulit Hesiodi *ἔργα κ. ἡμ.* v. 285 sq. Prodicum apud Xenophont. Mem. II, 1, 21 sq. al. et Ps. I. equidem praeter Testam. XII, patriarch. Aser 1 contuli Herm. Past. Mand. VI, 1 p. 51, 1 sq. et addo Clem. Hom. XX, 2 p. 190, 1. 2, etiam plura addidit Mueller. quod autem duae viae *διδαχῆς καὶ ἐξουσίας* dicuntur, Müllero et Harnackio non assentior, has esse doctrinae ac voluntatis (Theorie und Praxis). equidem intellego duas vias doctrinae et potestatis seu virtutis divinae vel diabolicae, cf. Marc. I, 27 *διδαχὴ καινὴ κατ' ἐξουσίαν* et quae ad. h. l. notavi (Evangelien p. 127 not. 3, add. Iustin. Dial. c. Tr. c. 79.)

p. 43, 2. *φωταγωγοὶ ἄγγελοι.* Muell. contulit 2 Cor. XI, 14 *ἄγγελον φωτός.*

p. 43, 2. *ἄγγελοι τοῦ σατανᾶ.* Mueller contulit Matth. XXV, 41. 2 Cor. XII, 7. Eph. II, 2. VI, 12. Apoc. XII, 7. 9.

p. 43, 4. *τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας.* cf. quae ad c. 4 p. 9, 7 sq. notata sunt.

XIX. p. 43, 5. *θέλων* participium non pro verbo finito, ut Mueller et Harn. opinati sunt, laudantes c. 6 p. 15, 15 sq.

p. 43, 6. *ἐπὶ τὸν ὡρισμένον τόπον.* deus omnibus hominibus salutem definivit, sed non praedestinavit.

p. 43, 9. 10. *πλούσιος τῷ πνεύματι.* cf. Matth. V, 3 *οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι.* quae si Barnabas iam legit, liberrime vertit. eum legisse *τῷ πνεύματι* negavi in libro: Die Evangelien p. 61 not. et in priore editione.

p. 43, 12 —p. 44, 1. *οὐχ ὑψώσεις σεαυτόν.* cf. Herm. Past. Mand. XI. p. 69, 15 *ὑψοῖ ἑαυτόν.* Sim. IX, 22 p. 135, 19 *ὑψοῦντες ἑαυτούς.*

p. 44, 3. 4. *οὐ παιδοφθορήσεις.* cf. c. 10 p. 26, 6 sq. Constitt. ap. VII, 2 addunt: *παρὰ φύσιν γὰρ τὸ κακὸν ἐκ Σοδόμων φυέν.*

p. 44, 5. 6. *ἔσῃ πραΰς, ἔσῃ ἡσύχιος, ἔσῃ τρέμων τοὺς λόγους οὓς ἤκουσας.* Ies. LXVI, 2 *ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντα τοὺς λόγους μου.*

p. 44, 7. *οὐ διψυχήσεις, πότερον ἔσται ἢ οὔ.* Herm. Vis. III, 4 p. 18, 14. 15 *διὰ τοὺς διψύχους τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἔσται ταῦτα ἢ οὐκ ἔσται.*

p. 44, 8. *οὐ μὴ λάβῃς ἐπὶ ματαίῳ τὸ ὄνομα κυρίου.* Ex. XX, 7 *οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ.*

p. 44, 5 —p. 45, 1. *ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου.* Lev. XIX, 18 *ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.* Matth. XIX, 19. Barnabas amat scribere *ὑπὲρ τὴν ψυχήν.* cf. c. 1 p. 4. 1. c. 4 p. 8, 8.

p. 45, 1. *οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ πάλιν γεννηθὲν ἀνελεῖς.* cf. c. 20 p. 48, 12. 13 *φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ.* Orac. Sibyll. III, 764 *Τὴν δ' ἰδίαν γένναν παίδων τρέφε μηδὲ φονεύσῃς.* etiam Harnack vertit: „non interficies foetum in abortione, nec etiam interimas post nativitatem.“ Mueller enim voc. *πάλιν* coniunxit cum *οὐδέ.* sed melius coniungitur cum sequente voc. *γεννηθέν.* omnia ad infantes iam natos spectant, quos exponere (*ῥίπτειν* Epi. ad Diognet. 5, 6) vel alio modo necare, denuo natos in baptismo interficere Christiani vetantur. patriae potestati etiam liberi iam baptismo consecrati subiecti erant. patriam potestatem apud Romanos ius vitae ac necis liberorum continuisse docet Guil. Rein, das Criminalrecht der Römer, Lips. 1844 p. 441. Digest. XXXVII, 1, 2, 5. Papinianus. „Divus Traianus filium, quem pater male contra pietatem afficiebat, coegit emancipare.“ XLVIII, 9, 5: Martianus: „Divus Adrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse, quod latronis magis quam patris iure eum interfecisset. nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.“

p. 45, 6. 7. *τὰ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ προσδέξῃ.* cf.

quae ad c. 2 p. 5, 9 notata sunt. daemonum vexationes intellegunt Men., Dr., dei operationes Muell., Harn. τὰ ἐνεργήματα per se mala esse negari nequit.

p. 46, 5. καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι. cf. Act. IV, 32 οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι.

p. 46, 7. ὅσον δύνασαι, ὑπὲρ τῆς ψυχῆς σου ἁγνεύσεις. „sensus est: castus sis in commodum animae (cf. 2 Cor. XII, 15. Rom. XVI, 4)" Harn.

p. 46, 7. 8. μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. Sir. IV, 38 μὴ ἔστω ἡ χείρ σου ἐκτεταμένη εἰς τὸ λαβεῖν, καὶ ἐν τῷ ἀποδιδόναι συνεσταλμένη.

p. 46, 9. ὡς κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ. cf. Deut. XXXII, 10. Prov. VII, 2. Zach. II, 8. al.

p. 46, 10. μνησθήσῃ ἡμέραν κρίσεως. verbum μιμνήσκεσθαι c. accusativo etiam Deut. VIII, 2. Ies. LXIII, 7.

p. 47, 2. ἢ διὰ τῶν χειρῶν σου ἐργάσῃ εἰς λύτρον ἁμαρτιῶν σου. cf. 1 Thess. IV, 11 ἐργάζεσθαι ταῖς χερσὶν ὑμῶν. 1 Cor. IV, 12 κοπιῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσίν. 2 Thess. III, 10. 12 Herm. Past. Sim. IX, 24 p. 137, 5. 6 ἐν τοῖς κόποις τῶν χειρῶν αὐτῶν. sic iam Cotel. interpretatus est. de eleemosynis interpretati sunt Mueller et Harnack. illa manuum opera εἰς λύτρον ἁμαρτιῶν fieri, Paulus non docuit, sed Barnabas.

p. 47, 3. οὐ διστάσεις δοῦναι οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις. Herm. Past. Mand. II. p. 38, 2 μὴ διστάζων τίνι δῷς ἢ τίνι μὴ δῷς. πᾶσι δίδου.

p. 47, 5. εἰς τέλος. cf. c. 4 p. 8, 11 c. 10 p. 26, 2. 3. perperam Muell. et Riggb. verterunt: denique, etiam Harn.: in perpetuum.

p. 47, 6. οὐ ποιήσεις σχίσμα. cf. c. 4 p. 10, 8 sq.

p. 47, 6. εἰρηνεύσεις intransitive, ut Luc. IX, 50. 1 Thess. V, 13. Rom. XII, 18. 2 Cor. XIII, 1.

XX. p. 47, 9. τοῦ μέλανος. cf. c. 4 p. 10, 7.

p. 48, 12. φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ. cf. c. 19 p. 45, 1. 2.

XXI. p. 49, 1. τὰ δικαιώματα τοῦ κυρίου, ὅσα γέγραπται, i. e. in scriptura sacra (cf. 1 Cor. IV, 6 al.), non quae c. 19 p. 4. 5 sq. vel in tota epistula scripta sunt (Muell.). nam iam quae c. 20 p. 47, 9 sq. scripta sunt, appellantur ἐκεῖνα p. 49, 3.

p. 49, 5. ἐρωτῶ τοὺς ὑπερέχοντας, — — ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν εἰς οὓς ἐργάσεσθε τὸ καλόν. recte divites intellexerunt Mueller et Harnack, cf. Herm. Past. Vis. III, 9 p. 25, 14 οἱ ὑπερέχοντες οὖν ἐκζητεῖτε τοὺς πεινῶντας.

p. 49, 7. 8. τῷ πονηρῷ. intellege satanam, cf. c. 2 p. 5, 9. 10. c. 4 p. 14, 4.

p. 49, 8. ἐγγὺς ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. Ies. XL, 10 ἰδοὺ κύριος κύριος (κύριος semel Al.) μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, — ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Ioan. Apocal. XXII, 12. Clem. Rom. epi. I, 34 p. 39, 40 ἰδοὺ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. sic etiam Clem. Al. Strom. IV, 22, 137 p. 625.

p. 49, 8. ἔτι καὶ ἔτι „Latinum redolet dicendi genus, cf. Holtzm. l. c. p. 345 et c. 4 p. 8, 7. c. 17 p. 42, 8. c. 21 p. 49, 13. p. 50, 6 (σώζεσθε = salvate)" Harn.

p. 49, 9. ἑαυτῶν γίνεσθε νομοθέται ἀγαθοί. cf. c. 3 p. 8, 6. 7 ἵνα μὴ προσησσώμεθα ὡς προσήλυτοι τῷ ἐκείνων νόμῳ.

p. 49, 12. θεοδίδακτοι. Mueller contulit 1 Thess. IV, 9. (Ioan. VI, 45), Harnack etiam Tatian. orat. c. 29 (p. 165 B). Athenag. Supplic. 11 (p. 11 B). 32 (p. 36 C). Theophil. ad Autol. II, 9 init.

p. 50, 2. 3. τὸ καλὸν σκεῦος, corpus, cf. c. 7 p. 18, 6. c. 11 p. 30, 9.

p. 50, 7. μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Mueller contulit Gal. VI, 18. Phil. IV, 23. Philem. 25. 2 Tim. IV, 22.

ADENDA ET CORRIGENDA:

Barnabae epi. graec. text.: c. 2 p. 6, 11 ἀνέχομαι. scribe: ἀνέχομαι‘. — c. 5 p. 12, 1 lege: ᾧ εἶπεν ὁ θεὸς κτλ. — c. 7 p. 18, 3 lege: ἀκούσατε. — c. 8. p. 20, 14. προσενεγκάντες. scribe: προσενέγκαντες. — c. 12 p. 32, 12 Μωϊσης scribe Μωϋσῆς. — c. 21 p. 49, 2 οσα. scribe ὅσα.

in notis: ad: c. 4 p. 10, 3 delo: διὸ προσέχωμεν — ἐγὼ περίψημα ὑμῶν Hg[1]. — ad. c. 7 p. 18, 17. 18 add.: ὑπὲρ ἁμαρτιῶν om. b c Men. Voss. Ox. Cot. — ad c. 12 p. 33, 6. 7 add.: ὅτι πάντα ο πατὴρ φανεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Hg[1]. — ad c. 13 p. 35, 9 add.: επεθηκεν S. — ad c. 14 p. 36, 12 add.: ειπεν S. — ib. ad p. 36, 14 add.: μωσης S. — ad c. 15 p. 38, 4. 5. add.: δεκαλόγοις I. — ad c. 19 p. 46, 4 add.: πασιν S. —

Barnabae epi. lat.: c. 4 p. 55, 9 dei. scribe: dei.“ — ib. p. 55, 20. instificati scribe: iustificati. — c. 6. p. 58, 17 post: eius“ pone comma. — c. 15 p. 69, 8 laelationem. l. laetationem. — c. 16 p. 70, 14 illus. l. illius.

in Adnotationibus: ad c. 1 p. 4, 7 sq. (p. 72) l. 27. iustitae. l. iustitiae. — ad c. 4 p. 8, 8—11 (p. 76) l. 27. prorsus. — ad c. 4 p. 9, 15—18 (p. 79, 34) Usupatoren. l. Usurpatoren.

in Aristeae cap. 39: p. 104, 4 emendavi: ἐπιβάλληνται vel ἐπιβάληται.

ADDENDA ET CORRIGENDA

IN FASCIC. I.

In huius operis fasciculo I. vel in Clementis Romani epistularum editione mea altera (1876) etiam haec emendanda vel addenda sunt:

Prolegom. p. XIII. l. 12 tum. l. tunc. — p. XXVIII. Cyrilli Hierosolymitani testimonio addendum est Gregorii Nysseni testimonium in huius fasciculi Prolegom. part. II. memoratum. — p. XXXV. not. 2 l. 16 *ἐπισκοφοβίαν*, l. *ἐπισκοποφοβίαν*. — p. XLIX l. 5 1869. l. 1869.

in Clementis Rom. epi. I, c. 14 p. 17, 10 *ἡμᾶς*, l. *ὑμᾶς*. — c. 39 p. 44, 14 dele punctum post *σκολιόν*. — c. 49 p. 53, 12 post *παραγγέλματα* punctum ponendum est.

in Clementis Rom. epi. II, c. 5 p. 73, 2 *γεένναν*. l. *γέενναν*. — c. 10 p. 76, 16. *ἀρετνή*. l. *ἀρετήν*.

in Clementis Rom. epi. I, c. 14 p. 17. notis addenda sunt: 10. *ὑμᾶς* I et Bryen., *ημας* A et edd. priores. — p. 22, 6. [*τῷ οἴκῳ*] A *αυτου* A. l. [*τῷ οἴκῳ*] *αυτου* A. — p. 40. in notarum columnae prioris l. 13. fortem. l. fontem. — p. 47. in notarum col. 1. l. 17. 203. l. 293. — p. 52. in notarum columnae prioris l. penultima Magnes. l. Philad.

in Clementis Rom. epi. II, c. 1. not. col. 1 p. 69 l. 22 dele comma post: think. — c. 3 p. 71, 15 not. dele: *ἐὰν αὐτὸν* vel.

in Adnotationibus ad Clem. Rom. epi. I. p. 91 l. 32 erunt. l. erant. — p. 101. l. 23. Präscriptionen. l. Proscriptionen.

in Mosis assumptionis Prolegomen. p. 110. not. l. 11. chediabis, l. chedriabis. in notis ad IV, 13 p. 119, 2 l.: et mittet Hg[1]. MS. et A. M., Fr., et mittit cod., emittit Volkm.

LIPSIAE: IMPRESSERUNT HUNDERTSTUND & PRIES.

